



TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ



TÜRKİYE'DE YENİ BİR EKONOMİK VE TİCARİ DİPLOMASİ STRATEJİSİNE DOĞRU

_____ TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

**TÜRKİYE'DE YENİ BİR
EKONOMİK VE TİCARİ DİPLOMASİ
STRATEJİSİNE DOĞRU**

**Eylül 1998
(Yayın No. TÜSİAD-T/98 - 6/230)**

Meşrutiyet Caddesi, No.74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: 0212 249 54 48 - 0212 249 07 23 • Telefax: 0212 249 13 50

*Bu yayının tamamı veya bir bölümü
TÜSİAD “Türkiye’de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari
Diplomasi Stratejisine Doğru”
referansı yazılmak kaydıyla yayımlanabilir.*

ISBN : 975-7249-50-5

Ajans Medya Reklamcılık A.Ş.

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır.

TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

Bu çalışma, kısa vadeye kilitlenmek yerine Türkiye'nin, arzu ettiğimiz atılımı yapabilmesi için kendi kabuğunu kırması ve uzun vadeli düşünmesi gerektiğinden hareket etmektedir. Bu çerçevede, 21. yüzyılda nasıl bir dış ekonomik ilişkiler stratejisi benimsenmesi gerektiği sorusu tartışmaya açılmaktadır. Türkiye'nin önümüzdeki yüzyılda dünya ekonomisindeki yerini alabilmesi için değerlendirilmesi gereken çeşitli görüşler, uluslararası pazarlardaki ve sektörlerdeki muhtemel gelişmeler ışığında sunulmaktadır. Dış İlişkiler Komisyonu tarafından Mehmet Ögütçü'ye hazırlatılan bu çalışma, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkiler Stratejisinin belirlenmesi doğrultusunda gündeme getirilmesi gereken sorulara bir yanıt oluşturmaktan ziyade bu soruların tanıtılması ve tartışılması olarak değerlendirilmelidir. Konuyu istatistiksel olarak, ülke ve sektör temelinde işleyen bir rapor, TÜSİAD tarafından bu çalışmaya ek olarak bilahare yayınlanacaktır.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Ögütçü

Mehmet Ögütçü, merkezi Paris'teki İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) Uluslararası Sekretaryası'nda Asya-Pasifik ve Latin Amerika ile işbirliği ve politika diyalogundan sorumlu üst düzey yönetici olarak görev yapmaktadır. 1994 yılında OECD'ye katılmadan önce Dışişleri Bakanlığı mensubu olarak Ankara, Pekin, Brüksel ve Paris'te çalıştı. 1980-84 yılları arasında Başbakanlık'ta yabancı basın sorumlusu ve Türkiye İş Bankası'nda müfettiş yardımcısı olarak görev aldı. "NATO Research Fellow" olarak Brüksel'de *İttifakın Az Gelişmiş Savunma Sanayileri* üzerine raporlar hazırladı.

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezuniyetini takiben Londra Üniversitesi "London School of Economics"de uluslararası ekonomi M.Sc. çalışması yürüttü. Avrupa Birliği Komisyonu'nun "Jean Monnet Fellow"u sıfatıyla Brugge'deki "College d'Europe"da *Türkiye'nin Yeni Avrupa Mimarisindeki Yeri* başlıklı incelemesi ile aynı okuldan M.A. derecesi aldı. İngiliz Merkezi Enformasyon Teşkilatı'nda *Halkla İlişkiler Teknikleri ve Medya* konusunda eğitim programından geçti. Halen, OECD'deki görevinin yanısıra, "University of Dundee" ve "London School of Oriental and African Studies"de Asya-Pasifik ekonomileri üzerine dersler vermektedir.

"21st Century Trust", "World Future Society", "EU-China Network" ve "International Association of Energy Economics" faal üyesi olarak görev yapmaktadır. Oxford Analytica, Petrostrategies, Shell ve Future Visions gibi gruplara siyasi risk, yatırım, enerji ve gelecek projeksiyonları konularında danışmanlık hizmeti sağlamaktadır. Ögütçü'nün Türkiye'de ve yurtdışında yayınlanmış çok sayıda bilimsel kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Evli ve iki çocuk babası olan Ögütçü, İngilizce, Fransızca ve konuşma düzeyinde Çince bilmektedir.

GİRİŞ

Makro-ekonomik dengelerin bir türlü yerine oturamadığı, kronikleşen enflasyonun tüm ekonomik hesapların değişmez unsuru haline geldiği, kamu bütçe ve dış ticaret açıklarının kapatılamadığı, özelleştirmenin planlandığı şekilde yürütülemediği ve gelir dağılımının giderek bozulduğu günümüz ortamında bunalımdan çıkış yollarından en önemlisi dış ekonomik ilişkilerde yeni bir atılım olacaktır. Bunun ülke içinde gerekli reform ve atılımlar gerçekleşmeden tek başına yeterli olmayacağının bilincindeyiz. Hala temel ekonomik sorunlarla boğuşmakta olan, siyasi sistem tıkanıklığını aşamamış bir Türkiye'nin, ne iç düzeninde, ne de uluslararası ekonomik konumunda ciddi bir iyileşme sağlaması mümkündür.

Türkiye'yi ekonomik bakımdan içeride ve dışarıda güçlü kılmak artık tamamen bir ulusal güvenlik ve dış politika meselesi haline gelmiştir. Bugünden yapılacak yatırımların ve alınacak temel kararların sonuçları en erken önümüzdeki on-onbeş yıl içinde görülebilecektir. Bu amaçla, uzun vadeli hedeflerimizin neler olduğu ve bunların aşama aşama nasıl uygulanmasının öngörüldüğü "Türkiye'nin 2010 Vizyonu" başlıklı partilerüstü stratejik bir çerçeve belgesine yansıtılmalıdır. Belge, tarımdan turizme, eğitimden AR-GE'ye, altyapı projelerinden dış politika yönelimlerine, savunmadan çevre korunmasına kadar uzanan geniş bir çerçevede Türkiye için somut, uygulanabilir hedefler ortaya koymalıdır.*

Küresel gelişmeleri yakından izleyerek ülkemiz koşullarına göre değerlendirecek ve karar alıcılara gelecek vizyonlarında yardımcı olabilecek özerk düşünce üretim kurumları (think tank) oluşturulması, ayrıntılı proje önerileri hazırlanması, projelerin uluslararası mali piyasalarda dolaşmakta fonlardan daha büyük pay alabilmesinin sağlanması ve gerekli siyasi, hukuki ve kurumsal altyapının hazırlanması gerekmektedir. Böylece, özel sektör firmaları, kamu yönetimi, kamuoyu ve dış ekonomik oyuncular Türkiye'nin gelecek vizyonuna ilişkin ciddi fikir sahibi olabileceklerdir. 2010 vizyonundan sonra hedef çitasını daha yukarı yükselterek Cumhuriyetimizin 100'üncü yıldönümü olan 2023 vizyonu tartışmaya açılmalıdır.

Böyle bir vizyon, uygulanmasına katılacak ve ondan etkilenecek olan tüm kesimlerin katılımı ile oluşturulmalı, kolektif aklın ürünü olmalıdır. Burada amaçlanan katı bir devlet planı ya da disiplini değil, değişmekte olan uluslararası ve ulu-

* Bu doğrultuda Dışişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Temmuz 1998 itibarıyla bir rapor yayınlamışlardır: "Turkey and the World. 2010-2020: Emergence of a global actor"

sal koşullara esnek şekilde uyarlanabilecek, yol aldıkça gözden geçirilecek bir vizyondur. Stratejik hedefler, ulusal heyecan uyandıracak şekilde toplumun her kesimine yaygınlaştırılmalıdır.

Bu çalışmada bir dizi somut öneriler ortaya konulurken, bu alanı ülkenin genel sorunlar yumağından ve yurtiçi reform gereksinimlerinden ayrı tutmadan, özellikle dış ekonomik ilişkiler stratejisi üzerine yoğunlaşılmıştır. Çalışmada, 12 yıl sonrasına ilişkin kestirimde bulunmaya çalışmaktan ziyade, politika yapıcılarını uyarmak için mevcut eğilimlerin, mümkün olduğu ölçüde, geleceğe uzatılması amaçlanmıştır. İktisatçıların öngörülerine dayanarak, geleceğe dönük vizyon belirlemek ve bunları uygulamaya koymak siyasilerin işidir. Bu çalışmada gelecek bilimi, siyaset bilimi, iktisat bilimi ve sağduyu çerçevesinde 21' inci yüzyılın genel eğilimleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Sadece geçen yıl OECD ülkelerinden gelişme yolundaki ülkelere 304 milyar doların üzerinde net kaynak akışı meydana geldi; bunun 234 milyar doları yüksek getiri arayan özel sermaye idi. 1970'li yılların başından itibaren mikro-elektronik temelli otomasyon teknolojisi süratle işgücünü ikame etmekte, geleneksel sanayii sektörü artık yeni istihdam imkanları sağlamakta yetersiz kalmakta, neticede sermaye ve bilgi yoğun mal ve hizmet üretimi dünya çapında öne çıkmaktadır. Rekabet gücünü arttırabilmek için ucuz işgücüne ve düşük sermaye stoğuna dayalı geleneksel sektörlerden 21'inci yüzyılın yükselmekte olan sektörlerine, doygunluğa ulaşmış ve satın alım gücü sınırlı pazarlardan, dinamik, geliri artmakta olan yeni piyasalara sıçrama yapmak zorunluluk haline gelmiştir. İdeolojik korkuların ortadan kalkmış olması gelişmiş ekonomiler ile ilişkilerimizde sadece jeostratejik öneme dayalı siyasi ve güvenlik ağırlıklı dengelerin geçerliliğini büyük ölçüde azaltmıştır.

Neticede, uluslararası ilişkilerdeki neo-merkantilist eğilimlerin güçlenmesi ekonomik menfaatleri dış ilişkilerin tam merkezine oturtmuştur. Artık klasik diplomasi anlayışı yerini siyasi, askeri ve stratejik mülahazaları hep ekonomik menfaatlere endeksleyen yeni bir ekonomik diplomasi kavramına bırakmaktadır. Birçok ülke, diplomasinin başarısını ekonomide yeni ve yüksek ücretli istihdam yaratacak dış ticaret ve yatırım imkanları açma, teknolojik ilerlemeleri içeriye yansıtabilme, dünya pazar ve sektörleri hakkında sağlıklı istihbarat toplama ve değerlendirme becerisine dayanarak ölçmektedir.

Yeni uluslararası sistemde küresel ekonominin ağırlık merkezi, beraberinde stratejik güç dengesinde kaçınılmaz değişiklikler de yaratarak, süratle Asya-Pasifik havzasına kaymaktadır. Her ne kadar son Asya krizi "Doğru Asya Mucizesi"ne cid-

di bir sekte vurmuş ise de, dünyadaki sermaye birikiminin yüzde 40'ının halen Tokyo ile Singapur arasında yoğunlaşmış durumda olduğunu unutmamak gerekiyor. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde belirleyici öneme sahip AB ve ABD ayağının dengelenmesi için, Rusya'nın ve Çin'in dış ilişkilerimiz içinde güçlü bir yer kazanması zorunluluk arz ediyor. Nerede yaşadığımız, nasıl ve nerede çalıştığımız, hatta nasıl yönetileceğimiz önümüzdeki 12 yılda dramatik şekilde değişebilir. Sürekli değişmekte olan bu yeni düzende Türkiye'nin mevcut konumu nedir, 2010 yılına doğru nasıl bir konuma yükselmeyi umuyoruz? Bu çalışmada başta OECD olmak üzere muhtelif uluslararası ekonomik kuruluşların ve think-tank grupların 2010 yılına dönük küresel ekonomi senaryoları ışığında Türkiye ile ilgili olarak bu ve benzeri sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Başlıca altı bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde uzun vadeli bir stratejinin neden gerekli olduğu, dünya ekonomisi ve Türkiye'ye ilişkin uzun dönemli muhtelif senaryolar üzerinde kısaca durulduktan sonra ikinci bölümde dünya ekonomisindeki temel eğilimler ve yeni uluslararası aktörlerin yükselişi incelenmektedir. İzleyen bölümde neo-merkantilist rüzgarların da etkisiyle dış ilişkilerde ön plana çıkan ekonomik/ticari diplomasi kavramı irdelenmektedir. Başta ABD, İngiltere, Tayland, Singapur ve Hong Kong olmak üzere dünyadaki başarılı ekonomik/ticari diplomasi deneyimleri de bu bölümde ele alınmaktadır. Önümüzdeki yüzyılın başlarında dünyada ve Türkiye'de yükselmesi beklenen sektör ve teknolojiler dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin mevcut geleneksel pazarları ile hızla yükselmekte olan yeni pazar imkanları beşinci bölümde incelenmektedir. Son bölümde ise genel değerlendirme ile 21'inci Yüzyıldaki dış ekonomik ilişkiler ile ilgili hedef ve prensiplerimiz ortaya konulduktan sonra, bir dizi somut öneriler geliştirilmesi ve bunların tartışmaya açılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma özel sektör yöneticilerinin yanısıra, Ankara'daki dış ekonomi bürokrasisi, bilimadamları, gazeteciler ve uluslararası kuruluş yetkilileri ile yapılan çok sayıda ikili görüşmelerde edinilen izlenimleri de geniş ölçüde yansıtmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen ve iş dünyasının "cephe" görüşlerini yansıtmamıza yardımcı olan Pekin Baran, Sinan Tara, Kadir Sever, Sadi Gücüm, Tavit Köletavitoğlu, Varol Dereli, Mehmet Yıldırım, Hasan Arat, Hasan Bengü, Önal Akalın, Şerif Egeli, Umur Atar, Çelik Kurdoğlu, Çiğdem Tüzün, Nedim Eskin ve Mehmet Piker'e özellikle teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz. Ayrıca, Nezih Demirkent, Melih Tan, Mehmet Binay, Nihat Akyol ve Serpil Doğan'a da telkinleri için teşekkür borçluyuz.

Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel, DPT Müsteşarı ve Büyükelçi Orhan Güvenen, Paris eski Büyükelçimiz Tansuğ Bleda, Prag Büyükelçimiz Temel İskit, Kahire Büyükelçimiz Yaşar Yakış, OECD Daimi Temsilcisi Akın Alptuna, Dış Ticaret eski Müsteşarı Nejat Erdem, Gelirler Genel Müdürü Doç. Nevzat Saygılıoğlu ve TÜBİTAK Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Namık Kemal Pak çalışmamıza görüşleriyle katkı sağlayanlar arasındadırlar. Osman Ulagay ve Şeref Oğuz'a da özgün tablilleri için teşekkür ediyoruz. OECD Sekretaryası'ndan Wolfgang Michalski ve Barrie Stevens'e, Oxford Analytica'dan Rachel Holmes'a, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Planlama Komisyonu'ndan Yan Peng Gui'ye özellikle gelecek bilimi ile ilgili telkinleri için minnettarız. TÜSİAD Genel Sekreterliği'nden Dr. Haluk Tükel, Nilgün Demirtaş, Ümit İzmen'e ve Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Aldo Kaslowski'ye de yaklaşık üç yıl önce başladığım bu projenin her aşamasında sağladıkları destek ve yardımdan dolayı müteşekkirimiz. Kuşkusuz, çalışmada yer alan görüş ve değerlendirmelerin tüm sorumluluğu yazara aittir ve yazarın mensubu olduğu kuruluşları bağlamamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm

UZUN VADELİ BİR STRATEJİ GEREKSİNİMİ 17

- 1.1. Geleceğimiz Kendi Elimizde 19
 - Uzun Vadeli Düşünebiliyor muyuz? 19
 - Stratejik Bir Vizyon ve Köklü Reformlar 21
- 1.2. Türkiye için 2010 Senaryoları 22
 - Genel 22
 - Stratejik 2010 Hedefleri 23
 - Dünya Ekonomisindeki Yerimiz 24

İkinci Bölüm

DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ TEMEL EĞİLİMLER 27

- 2.1. 2010 Yılında Dünya Ekonomisi 29
- 2.2. Küreselleşme: Nereye Gidiyoruz? 33
 - Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen 35
 - Küresel Serbest Ticaret mi, Bölgesel Bütünleşme mi? 37
 - Küresel Ticaret ve İstihdam Sorunları 40
 - Yeni Korumacılık: Teori ile Uygulama Çelişiyor 40
 - Küreselleşmenin Kültürel Boyutu 42
 - Ekonomik Güvenlik Kavramının Yeniden Tanımlanması 42
 - Artmakta Olan Karşılıklı Bağımlılık: Yabancı Sermaye Akımları 43
 - Ekonomik Açılım ve Teknoloji Transferi 46
 - Demografik Dengelerde Oynamalar 47
 - Rüşvet ve Yolsuzluk Uluslararası Ticareti Saptırıyor 48
 - Uluslararası Enerji Güvenliği Kaygıları 50
- 2.3. Dünya Ekonomisinde Değişmekte Olan Kuvvetler Dengesi 53
 - Asya-Pasifik Yüzyılı ve Atlantige Yöneliş 55
 - Dünya Pazarlarının Yeniden Paylaşımı 58
 - Yeni Sanayileşmekte Olan Ülkelerin Yükselişi 59
 - Çokuluslu Şirketlerin Yayılması 60

Üçüncü Bölüm

DIŞ POLİTİKADA EKONOMİK/TİCARİ DİPLOMASİ	63
3.1. “Tüccar Devlet”e Geri Dönüş mü?	65
3.2. Dünya’dan Çarpıcı Deneyimler: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Singapur ve Hong Kong	66
- Amerikan Ekonomik/Ticaret Diplomasisi ve Örgütlenmesi	68
- İngiltere’nin Ticaret Ağırlıklı Dış Politikası	74
- Singapur	77
- Hong Kong	81
3.3. Türkiye’de Ekonomik/Ticari Diploması	84
- Ekonomik İstihbaratın Önemi	91
- Dış Ekonomik İlişkilerde Jeo-Strateji ve Enerji Diplomasisi	92
- Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Su Denklemi	101
3.4. Diplomaside Dış Yardım Silahı ve Ekonomik Yaptırımlar	104

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE’DE YÜKSELMEKTE OLAN SEKTÖR VE TEKNOLOJİLER	109
4.1. Genel	111
4.2. Stratejik Sektörler Olmalı mı?	112
4.3. Yükselmekte Olan Sektörler, Teknoloji Seçimi ve Türkiye	120
- Kritik Altyapı Yatırımlarının Tamamlanması	122
- Tekstil, Türkiye’yi Önümüzdeki Yüzyıla Taşıyabilir mi?	125
- Tarıma Dayalı Sanayilerin Geleceği	127
- Turizmde Küme Değiştirme Zamanı	130
- Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Sektörü: Dışa Açılımı Motoru	134
- Enerji Sektöründe Patlama	135
- Savunma Sanayii: Aynı Zamanda Sivil Ekonomiye Katkı Sağlamalıdır	137
- Bilgiye Dayalı Sanayiler ve Telekomünikasyon Sürat Şeridinde	138
- Bilgisayar ve Yazılım Sektörü Gelecek Vaad Ediyor	139
- Çevre Dostu Sanayiler Yükselişte	142

- Otomobil Sanayii Nereye Gidiyor?	143
- Finans ve Bankacılık Sektöründe Yükseliş	144
- Taşımacılık ve Gemi İnşa Sanayii	146
- Biyoteknolojide Sıçrama Gereği	148
4.4. Teknolojik Devrim Nereye Gidiyor?	150
- Genel	150
- Araştırma-Geliştirme ve 2000'li Yılların Teknolojileri	151
- Türkiye'de Teknolojik Atılım	156

Beşinci Bölüm

TÜRKİYE İÇİN GELENEKSEL VE ÖNÜMÜZDEKİ YÜZYILDA YÜKSELECEK OLAN PAZARLAR

159

5.1. Genel	161
5.2. Geleneksel Pazarlarımız	164
- Batı Avrupa, Türkiye İçin Yaşamsal Önemdedir	165
- 21'inci Yüzyılda Japonya	170
- Kuzey Amerika, Yeniden Keşfedilmeyi Bekliyor	172
- Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Hala Umut Var mı?	174
5.3. Türkiye İçin Yeni Yükselmekte Olan Pazarlar	182
- Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin Sisteme Girişi	182
- Hedef Pazarların Yıldızı: Rusya Federasyonu	183
- Stratejik Ortağımız: Ukrayna	188
- Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri	189
- Avrasya ve Balkan Üykeleri ile Dış Ticaretimiz	190
- Asya-Pasifik Bölgesi: Hala Dünyanın Yeni Ekonomik Ağırlık Merkezi mi?	198
- Unutulan Afrika	214
- Güney Amerika Potansiyeli	214

Altıncı Bölüm

GENEL DEĞERLENDİRME VE SOMUT ÖNERİLER: NELER YAPILABİLİR?

217

6.1. Giriş	219
------------	-----

6.2. Dış Ekonomik İlişkiler Stratejimizin	
Temel Hedef ve Prensipleri	222
6.3. Siyasi Sistemdeki Tıkanıklık ve Komşularımızla	
Gerginliğin Olumsuz Etkisi	230
6.4. Dış Ekonomik İlişkiler Kamu Yönetiminin Reformu	232
- Devletin Rolünün Yeniden Tanımlanması	232
- Siyasi Karar ve Yönlendirme Mekanizmasının Güçlendirilmesi	234
- Dış Ekonomik İlişkilerde Stratejik Yönlendirme	236
6.5. Kamu-Özel Sektör İşbirliği Nasıl Sağlanabilir?	241
6.6. Hedef Pazarlara Bilinçli Yöneliş	243
- Avrupa Birliği, Dış Ekonomik İlişkilerimizin Kalbinde	244
- Asya-Pasifik, AB'ye Alternatif mi, Yoksa Geleceğe Yatırım mı?	248
- Rusya ile Çatışma mı, İşbirliği mi?	249
- Önce Komşular mı?	251
6.7. Ulusal İhracat Stratejisi	252
- Türk Ticaret Merkezleri Kurulması	256
- Ticaret Geliştirme Kurulu	257
6.8. Türk Girişimci, Sermaye, Marka ve Tasarımları	
Dünya Pazarlarına Taşınmalıdır	258
- Dış Yatırım Ülkeden Kaynak Kaçışı Değil	260
- Tasarım/Markalarımızın Yurtdışına Açılımı ve Tanıtımı	261
6.9. Suç Şebekeleri ve Kara Paranın Aklanması ile Mücadele	263
6.10. Araştırma-Geliştirme ve Bilgi Üretim Merkezleri	264
6.11. İkmal Güvenliği ve Yaratıcı Enerji Diplomasisi	268
6.12. Kaynak Arayışında Doğrudan Yabancı Yatırıma Öncelik	271
- Yabancı Yatırım Kurulu	274
6.13. Stratejik Sektörler Belirlemeli miyiz?	274
6.14. Çevre Korunması, Stratejide Değişmez Unsur	277
6.15. Bilim/Teknoloji Parkları ve Bölgesel İhracat/Yatırım Üsleri	278
6.16. Askeri Harcamalar, Ekonomiye Geri Dönmelidir	280
6.17. Türkiye, Asya-Pasifik-Avrasya-Avrupa Arasındaki	
“Ekonomik Köprü” Olmaya Aday	282

KUTULAR

1. Meksika ve Asya Bunalımından Çıkarılacak Dersler	45
2. Asya'da Gerilimler Tırmanabilir	55
3. Dışışleri Bakanlığı Ekonomik/Ticari Diplomasi Koordinatörü	73
4. Tayland'da Ticaret ve Yatırım Teşvik Kurumları	77
5. Hong kong Ticaretinin Beyni	82
6. "Birinci Sınıf Bir Diplomasi" İçin.....	85
7. ABD-Türkiye "Gaz Uyuşmazlığı"	98
8. Türkiye, Bölgesel Elektrik Şebekesinde Kilit Ülke	100
9. Ekonomik Yaptırımlar İşliyor mu?	106
10. Rekabet Gücü Nasıl Arttırılır?	117
11. Altyapı Yatırımlarında Çarpıcı Örnekler	123
12. Bilgisayar Yazılımında Bangalore Mucizesi	140
13. Daha Uzun Yaşamanın Sırrı	149
14. Geleceğin Teknolojileri	152
15. Yükselmekte Olan Büyük Pazarlar ve Amerikan Stratejisi	162
16. Gümrük Birliği ve AB ile Ekonomik Bütünleşme	167
17. Japonların Avrupa Çıkartması ve Türkiye	170
18. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Ekonomik Güç	176
19. Türk-İsrail İşbirliği Giderek Genişliyor	177
20. İran'ı Bekleyen Sorunlar ve Potansiyel Fırsatlar	180
21. Rusya 2010 Senaryoları	185
22. Asya İlerliyor, Avrupa Geride?	199
23. Yabancı Sermaye Akını ve Çin'in 2000 Planları	203
24. Başarının Dört Temel Koşulu	221
25. Dışışleri Bakanlığı'nın Güçlendirilmesi Gereği	238
26. Türkiye-Abd-Ab Üçgeni	245
27. Uluslararası ve Bölgesel Kuruluşları Nasıl Kullanacağız?	267

KAYNAKÇA

289

B Ö L Ü M

UZUN VADELİ BİR STRATEJİ GEREKSİNİMİ

1. UZUN VADELİ BİR STRATEJİ GEREKSİNİMİ

1.1. Geleceğimiz Kendi Elimizde

Dünya ekonomisindeki mevcut konumumuzun yeniden değerlendirilip önümüzdeki yüzyılın meydan okumalarını karşılayacak kapsamlı bir dış ekonomik ilişkiler stratejisi geliştirilmesi ve yurtiçi nesnel koşulları ihmal etmeden saptanacak vizyon hedeflerine adım adım ulaşmak için köklü bir yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi acil bir ulusal öncelik haline gelmiştir. Bu hususta toplumun her kesiminde geniş bir mutabakat bulunmaktadır.

Bir yüzyılı aşkın zamana yayılmış olan gelişmelerin, günümüzde sadece 8-10 yıllık bir zaman dilimi içinde oluştuğunu, hatta bilim-kurgu fantezilerinin bile, çoğu zaman, fiili gelişmelerin gerisinde kalabildiğini gözlüyoruz. Aslında, geleceğe dönük öngörüler üretmek, tarih boyunca insanoğlunun (özellikle de yönetici elitin) en büyük meraklarından birisi olagelmıştır. Bu tükenmek bilmeyen merakı, gelecek ile ilgili belirsizliklerin yarattığı tedirginlik beslemektedir. Bugün artık bilim adamlarından işletme yönetimi stratejistlerine, siyasi liderlerden sanayicilere, sanatçılara kadar birçok insan, geleceğin belirsizlik perdesini bir nebze aralamak, kendi alanlarında geleceğin meydan okumalarına daha iyi hazırlanmak için ciddi çaba göstermektedir.

Günlük sorunlar ve kısmi yaklaşımlar nedeniyle, Türkiye'nin gündemine "gelecek bilimi" hakettiği ölçüde girememiştir. Bu alanda tam bir fikir yoksulluğu yaşanan ülkemizde, önümüzdeki yüzyıla dair iddialı başlıklar taşıyan çalışmaların çoğu, genel niyet beyanlarının ötesine gidememektedir. Günümüzde bu tür çalışmaların Pollyanna'nın naif iyimserliği ya da Cassandra'nın iflah olmaz kötümserliği gibi aşırı uç pozisyonlara doğru salınma eğilimi dikkat çekmektedir. Gerçek anlamda ilerleme kaydedilmesi "ayakları yere basan ölçülü bir iyimserliğe" yönelmek ile mümkün olacaktır.

Uzun Vadeli Düşünebiliyor muyuz?

Siyasi ve ekonomik zeminin kayganlığı nedeniyle, 2010 yılına dönük projeksiyonlar geliştirilmesi bir yana insanlar önlerindeki birkaç ayı bile görmekte zorluk çekmektedirler. Uzun yıllardır içinde bulunduğumuz istikrarsız ve güvensiz ortamdan kaynaklanan bu bezginlik ve inançsızlık, belki de uzun vadeli düşünememizin ve siyasi-ekonomik alanlardaki kısır döngünün süregitmesinin en temel sebeplerinden birisidir. Türkiye'nin en önemli zaaflarından bir diğeri de, stratejik ve taktik

adımların bir türlü tutarlı bir bütünlük içinde atılamamış olmasıdır. Oysa, Türkiye'nin coğrafyasında, sosyo-ekonomik ortamında, dış politika ve güvenlik girdabında, alternatif çözüm yolları araştırılması gereken çok sayıda sorun bulunmaktadır. Merkezde alınan kararların temeli genellikle gerçek yaşam koşullarından kopuktur ve ömürleri kısadır. Büyük umutlarla girilen işlerde kısa zamanda hüsrana uğranmakta, mucizevi çözümlere bel bağlanmaktadır. Uzun vadeli, stratejik bakış açısıyla düşünmek, hesap yapmak, dünyadaki gelişmeleri izlemek, dersler almak, düşünsel zenginliğimizi arttıracak evrensel bulgulardan istifade etmek toplumda yaygın bir çalışma disiplini değildir. Bu nedenle, ülkemizde olduğuna inandığımız potansiyel, bir türlü kinetik enerjiye dönüştürülememektedir.

Neticede, Mahan ve Spykman'ın Amerikan küresel stratejisi, Haushoffer'in Alman yayılma stratejisi, Mackinder'in İngiliz ve Rus stratejisi üzerindeki etkilerine benzer tarzda teori-uygulama ilişkisi kuran yaklaşımlar, ne yazık ki, henüz Türkiye'nin gündemine girememiştir. Son zamanlarda Fukuyama ve Huntington'un yeni dünya düzeni yaklaşımı ve küresel çatışmaların ABD stratejisi açısından kullanımı konularında Amerikan yöneticilerine sundukları teorik destek, aslında bu tür çalışmaların ne denli önemli olduğunun canlı örnekleridir.

Günümüz Türkiye'sinde yaşanmakta olan ciddi strateji tıkanıklığının, önemli ölçüde siyasi sistemden kaynaklandığı söyleyebiliriz. Seçimler, uzun yıllardır herhangi bir partiye kendi "vizyonu"nu tek başına uygulayacak mutlak iktidar fırsatı vermemiştir. Birbiri ardına gelen hassas dengelere dayalı zayıf koalisyon hükümetleri, oy toplamaya dönük popülist programları uygulamak için günü kurtarmaktan başka bir şey düşünemez olmuşlardır. Kimilerinin "Soğuk Barış" çağı dediği 1989 sonrası dönemde, ülkemizde geleceğe dönük çalışmalar ve karar alıcılardaki heyecan azalmış; buna karşın, ekonomik, toplumsal, siyasi ve dış politika bunalımları gide-rek derinleşme eğilimine girmiştir.

Bu kısırlığın, sadece Türkiye'ye özgü bir sorun olmadığında dikkatlerden uzak tutulmalıdır. Genellikle dar zaman dilimleri içinde yaşamaya alışkın olan insanlar uzun dönemli düşünce alıştırmalarına pek aşina değildirler. Bireylerden örgütlere, oradan da toplumlara yöneldiğimizde gelecek öngörüsünün hissedilir şekilde azaldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi şüpheciliktir. Birçok insan kendini, geleceğe ilişkin herhangi bir şey bilinemeyeceğine şartlandırmıştır. Siyasi liderler, genellikle, gelecekte çok geçmiş deneyimlerine dayanarak, ülkeyi yönetmeyi tercih etmektedirler. Kendilerini seçim süreleri ile sınırlı gördüklerinden, zaman çalıcı olarak algıladıkları ve korktukları gelecekte müm-

kün olduğunca kaçınılmaktadırlar¹. Bu nedenle her toplumda, günlük kısır çekişmelerin, kısa dönemli bakış açılarının üzerine çıkarak, ülke için geleceğe dönük stratejik tehdit ve fırsatları değerlendirecek ve muhtelif senaryolar ışığında uzun vadeli, uygulanabilir stratejiler geliştirecek beyin takımlarına ihtiyaç vardır. Bunların çalışmaları, hem geniş halk kitlelerine yansıtılmalı, hem de siyasi liderliğe seçenekler şeklinde sunulmalıdır.

Bangladeş'ten Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar hemen her ülke, sadece iki yıl ilerimizdeki 2000'li yılların koşullarına şimdiden hazırlanmak, belirledikleri hedeflere uygun politika ve yapısal değişiklikleri gerçekleştirmek için yoğun çaba sarfetmektedirler. Malezya, son mali bunalım öncesine kadar "2020 Vizyon" programını aşama aşama uygulamaya koymaya çalışıyordu. Çin, "sosyalist piyasa ekonomisi"ne geçiş ile birlikte katı planlama anlayışını tedricen terkederken, 50 yıllık yönlendirici stratejik gelişme planını hala kutsal kitap gibi görmeye devam etmektedir. ABD, 2010 yılına dönük kestirimlerini dünya ekonomisindeki yeni güçler dengesi değişimini hesaba katarak yapıyor. Japonya, durgunluk sürecine giren ve zemin kaybetmekte olan sistemini yeniden hareketlendirmek için kapsamlı bir siyasi ve ekonomik reform paketi üzerinde mutabakata varıyor. Avrupa Birliği'nin Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararları da benzeri bir geleceğe hazırlanma çabasının ürünüdür. Başta Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, OECD ve Dünya Ticaret Örgütü olmak üzere tüm uluslararası kuruluşlar da "ya reform, ya yok olma" seçeneği karşısında kabuk değiştirmeye başladılar.

Stratejik Bir Vizyon ve Köklü Reformlar

Türkiye'nin 21'inci yüzyıl hedeflerinin, sadece stratejik bir çerçeveye oturtulmakla kalmayıp, etkin şekilde uygulanabilmesi için başta ilgili çevreler olmak üzere toplumun her kesimine de benimsetilmesi gerekmektedir. Önümüzdeki yüzyıl, stratejik araştırmalarını, bilgi, iletişim ve teknoloji ile bütünleştiren, bunları eğitim yoluyla halkına benimsetebilen ülkelerin yüzyılı olacaktır.

21'inci yüzyılın eşiğinde, ülkemizde ulusal stratejik hedeflerin eksikliği toplumun her kesimince hissedilmektedir. Hemen hiçbir sorunun uzun yıllardır çözülme kavuşturulmadığı, aksine ertelene ertelene bunalımların derinleştiği ülkemizde ulusal liderlerden berrak ve uygulanabilir bir gelecek vizyonu beklenmektedir. Ulusal bir büyük hedef belirlenmeden ortaya atılacak, bölük pörçük reform pa-

1. "Long-term thinking and the politics of reconceptualization", Richard A. Slaughter, *Futures*, Vol, 28, No.1, s. 75-86, 1996, London

ketlerinin yaşama geçirilme şansı pek yüksek değildir². Tarihte de görüldüğü gibi, yaşamakta olan bu tür olumsuz şartlar aslında bir meydan okuma olarak algılanıp, toplumu ulusal hedeflere yöneltmede ateşleyici vazifesi görebilir. 1980'li yılların ilk yarısında ülkemizde yaşanan olumlu ve iyimser hava bunun en çarpıcı örneğidir.

Dış ekonomik ilişkilerin, yurtiçi ekonominin bir uzantısı ve siyasi çıkarlar ile uyum içinde ele alınması gereken öncelikli bir konu olarak görülmesi ülkemiz için nisbeten yeni bir gelişmedir. 1960'lardan 1979'a kadar Türkiye, kapalı ekonomide ödemeler dengesi istikrarlı olduğu sürece büyüyebildi. Türk ekonomisi büyük ölçüde uluslararası ekonomiden, devlet müdahaleleri ile tecrit edilmişti. Oysa, bugün çok farklı bir durum ile karşı karşıyayız. 90'ların Türkiye'si demografisi, kültürel, sosyal çeşitliliği, karmaşık dış politika ve güvenlik sorunları ve dış ekonomik bütünleşmesi ile ciddi değişimlerden geçmekte ve alışlageldik yöntemlerle yönetimi gidecek zorlaşmakta, ileri görüşlü lider ve yöneticilere ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Toplumda, değişim rüzgarını yakalayacak, dünyadaki hızlı dönüşüme ayak uydurabilecek, ülkesine ve kendisine güven duygusu güçlü, iyi yetişmiş siyasi ve ekonomik kadrolara büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Siyasi önderliğin, bu çerçevedeki sürükleyici ve yönlendirici stratejik rolü dikkate alındığında, yöneticilerin mesai ve önceliklerini ihtiyaçlara göre yeniden düzenlemeleri, ekonomik ve ticari konulara, gündemlerinde daha geniş yer ayırmaları zorunlu hale gelmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, daha fazla zaman kaybedilmesine göz yumulması, her geçen gün şiddetlenen uluslararası rekabette ülkenin daha da geri kalmasının ve değerlendirebileceği fırsatları kaçırmalarının vebalinin üstlenilmesi anlamına gelmektedir.

1.2. Türkiye için 2010 Senaryoları

Genel

Uluslararası sistem ile entegrasyon içerisinde olduğumuz için, bugünden yarına meydana gelecek küresel değişimler, Türkiye'yi derinden etkilemektedir. Asya finans piyasalarında yaşanan son kritik krizin, dalga dalga tüm dünya ekonomilerine sıçraması bunun en belirgin örneğidir. Bugün alınacak karar ve önlemler, 10-15 yıl sonrasındaki konumumuzu tanımlayacağından, şimdiden geleceğe dönük projeksiyonlar ortaya konulmalıdır.

2. "21. Yüzyıl Kimin Asrı Olacak?", Reha Oğuz Türkkkan, *Yeni Türkiye*, Sayı 3, Mart-Nisan 1995, s. 502-515

Stratejik 2010 Hedefleri

Bugünden yapılacak değerlendirmeler, alınacak kararlar ve bunların uygulanma biçimi,Türkiye'nin 2010 yılında dünya ekonomisindeki konumunu temelden etkileyecektir. Bu nedenle, “2010 Türkiye Vizyonu”nun hiç gecikmeksizin ortaya konulması ve bu çerçevede devletin, ekonominin ve toplumun dinamik güçlerinin rollerinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Türkiye, 1960'lardan ve 1970'li yılların ortasına kadar büyük bir ekonomik sıçrama yaşadı. Dünya Bankası verilerine göre, GSMH on yılda dört kattan fazla artarak 12.6 milyar dolardan (1970) 55.8 milyar dolara (1980) çıktı. Oysa 1992'ye gelindiğinde bu rakam 108.2 milyar dolar idi. Yani, 12 yılda artış oranı iki katı bile bulmuyordu. Bu arada, dış borç stoku 1980'de 14.2 milyar dolar iken, 1997'de 80 milyar dolar eşiğini aştı. GSMH'sının hızlı artışı, sanayi-tarım üretim gücünün büyümesi, teknolojisinin ilerlemesi ve finans kesiminin sağlamlaşması, kısacası dünya ekonomisindeki rekabet gücünün artması demektir.

2000 yılı için öngörülen bazı resmi hedefler, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kalkınma planında ortaya konulmuş durumdadır. Bu kurum dışında ülkemizde geleceğe dönük ciddi öngörüler yapan herhangi bir kuruluş bulunmamaktadır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefleri arasında, 2000 yılına kadar enflasyonun yüzde 6-8 civarında gerçekleşmesi, kişi başına düşen ulusal gelirin 3.346 dolara yükseltilmesi, üretimin tarımda yüzde 2.9-3.7, sanayide yüzde 6-7 ve hizmet sektöründe yüzde 5.1-6.8 arttırılması sayılmaktadır. Kamu borçlanma gereğinin, aynı dönemde, GSMH'nın yüzde 2.4 oranına düşürülmesi de amaçlanmaktadır. İhracatın yıllık yüzde 15.9-17.5, ithalatın ise yüzde 19 artması bekleniyor. Yabancı sermaye girişindeki artışla birlikte, dış borç yükünün, GSMH oranının yüzde 27'si düzeyine indirilmesi hedefleniyor. Bu hedefler bile, plan kamuoyuna açıklandığında, son derece iyimser bulunmuştur³. DPT'nin ülkemizin stratejik hedefleri üzerine kilitlenecek yeniden yapılanmaya ve kadrolaşmaya girmesi ile bu alandaki boşluğun, en azından kamu yönetiminde kısmen doldurulmasının mümkün olabilecektir. Nitekim, DPT'nin Dışişleri Bakanlığı ile ortaklaşa gerçekleştirdiği 2020'de dünya ekonomisi içinde ülkemizin konumunu öngörmeye çalışan inceleme, bazı eleştirilere karşın, bu yönde olumlu bir adım olarak görülebilir.

21'inci yüzyılda güçlü bir bölgesel devlet olabilmek, “21. Yüzyıla Doğru Dünya ve Türkiye” kitabının yazarı Prof. Türkkan'a göre şu koşullara bağlı: Lider ve yönetici kadrosunun kalitesi, yetkinliği; ulusal karakterin niteliği, yeni koşullara ve çağa uygunluğu; akılcı olduğu kadar heyecan da uyandırabilen bir hedefe toplumsal yöneliş; ülke

3. *Bambaşka Bir Türkiye Hayali*, Cumhuriyet, 15 Haziran 1995

kaynaklarının yeterli ve ekonominin güçlü olması; uygun jeopolitik ortam ve konum; yeterli, fakat aşırı yüklü olmayan nüfus; yöneticilerin ve halkın manevi değerlere önem vermesi; bilim ve teknolojiye ve hepsinin temelinde yatan eğitime özel önem verilmesi. Toplumda bu dinamiklerin mevcudiyeti, büyük güç olmanın ön koşuludur.

Bugün dünya politikasının en sorunlu bölgelerinin tam ortasında yer alan Türkiye'nin, yeni siyasi ittifakların ortaya çıkmakta olduğu Balkanlar'da, 9 milyonluk bir Müslüman nüfusun (özellikle Bosna, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'da) ilgisini toplaması, Balkanlar'da etkinliğini arttırması Yunanistan ile yaşanan gerginliğin yeniden tırmanmasına yol açabilir. Ermenistan ile Azerbaycan'ın sorunlarının devam ettiği, Gürcistan'ın istikrarsızlığının kronikleştiği, Dağıstan ve Çeçenistan'ın ayrılıkçı istikamete meyletmesi Kafkaslar'daki hassas yeni politik haritada da, Türkiye'nin kaçınılmaz bir rolü olduğu genel kabul görmektedir. Suriye ile su hakları, Hatay'ın statüsü, ve bu ülkenin PKK'ya desteği nedeniyle potansiyel çatışma olasılığı hala gündemden düşmüş değildir. İran ile aşırı dinci unsurlar ve PKK'nın Türkiye'ye sızmasının yanı sıra bölgede nüfuz çekişmesi dolayısıyla da, yeni ve giderek derinleşmekte olan bir gerginlik mevcuttur. Kuzey İran'da Tahran'ı Türkiye ile anlaşmazlığa itebilecek bir Azeri ayrılıkçı hareketinin ortaya çıkması ilişkileri daha da olumsuz bir yöne sürükleyebilir. Körfez'de Irak'ın gücünün azaltılması ve kitle imha silahlarına yeniden sahip olmasının önüne geçilmesinde, Türkiye'nin menfaati vardır, ancak Bağdat'ın bölgedeki güç dengesi hesaplamalarından silinecek ölçüde zayıflatılması ve toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi çabaları ulusal menfaatlerimiz ile çatışmaktadır. İsrail ile askeri işbirliğinin genişletilmesi ciddi stratejik yansımalar doğurabilir. 2010 hedefleri bu itibarla, sadece ekonomik ve ticari mülahazaları değil, aynı zamanda bölgesel jeostratejik gerçekleri de kucaklayacak ve onları biçimlendirecek şekilde düşünülmelidir.

Dünya Ekonomisindeki Yerimiz

Türkiye, bölgesel bir ekonomik cazibe merkezi haline gelmektedir. Cari fiyatlarla mevcut 182.5 milyar dolarlık GSMH (dünya GSMH toplamı 29.370 milyar dolar) büyüklüğü ile dünya coğrafyasındaki 200'ü aşkın ülke arasında orta sıralara (İsveç, Avusturya ve Endonezya'nın hemen altında, Danimarka, Tayland ve Norveç'in üzerinde) yerleşmektedir. Satın alma gücü paritesine göre yapılan hesaplamada ise, 344 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü (kişi başına 5.580 dolar)⁴ ile İspanya, Kore ve Tayland'ın hemen altında, Avustralya, Hollanda ve Arjantin'in üzerinde sıralanmak-

4. *The World Competitiveness Yearbook 1997, p. 333*

tadır. Nüfus bakımından dünyanın ilk onbeş ülkesi arasındadır. 46 ülke arasında her yıl yapılan dünya rekabet gücü sıralamasında, 1997 yılında ilk üç sırayı ABD, Singapur ve Hong Kong, en son üç sırayı Güney Afrika, Venezuela ve Rusya alırken; Türkiye, Yunanistan ile Endonezya'nın arasında 38inci sıraya yerleşmiştir.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Türkiye'yi 1990-1996 yılları arasında dış ticaret hacmi en hızlı artan 21 ülkeden biri olarak göstermektedir. İhracatımız, ihraç ürünlerindeki çeşitlenme ve yeni pazarlara giriş sayesinde, 1990'da 12.9 milyar dolardan 1996'da 24.5 milyar dolara yükseldi. İthalatımız da aynı yıl, dış ticaret dengesini alt üst ederek, 45 milyar dolara sıçradı. Böylece 1996'da Türkiye'nin dünya ticaret hacmindeki payı yüzde 1 olarak hesaplanırken, toplam yabancı sermaye yatırımlarının 17 milyar dolar düzeyinde olduğu görülmektedir.

Ticaret hacmi artan 21 ülke arasında Türkiye'nin yanısıra Malezya, Çin, Tayland, Filipinler, Singapur, Meksika, İrlanda, Kuveyt, Kore, Endonezya, Arjantin, Hindistan, İspanya, Polonya, Brezilya, Kolombiya, Birleşik Arap Emirlikleri, Şili, İsrail ve Tayvan da sıralanmaktadır. Rapora göre, Türkiye, 1990-1996 yılları arasında, özellikle yatırım malları ithalatına dayanan ticaret hacmindeki hızlı artış nedeniyle, ortalama yüzde 11'lik ticaret hacmindeki büyüme rakamı ile, yüzde 7.5'lik Kuzey Amerika'yı, yüzde 4.5'lik Avrupa Birliği'ni, yüzde 5.5'lik SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerin oluşturduğu geçiş ekonomisi grubundaki ülkeleri, yüzde 5'lik Afrika ülkeleri ile yüzde 6.5'lik Ortadoğu ülkeleri ve yüzde 7'lik Japonya'yı da geride bırakmıştır.

Türkiye'nin özellikle hizmet ihracatında çok başarılı olduğu vurgulanan DTÖ raporunda, 1995'de Türkiye'nin dünya hizmet ihracatı sıralamasında ilk 30 ülke arasında 21. olduğu, dünya ortalaması yüzde 14 iken, Türkiye'nin Danimarka ve Norveç gibi gelişmiş ihracatçı ülkeleri geride bırakarak yüzde 35'lik bir oranı yakaladığı ifade edilmektedir.

Öte yandan, 1995 yılı sonunda 73 milyar 278 milyon dolar olan dış borçlar 1996 yılı sonu itibarıyla 80 milyar dolar sınırına gelmiştir. Hazine rakamlarına göre, bu borcun 59,2 milyar dolarını orta ve uzun vadeli, 20,5 milyar dolarını da kısa vadeli borçların oluşturduğu dikkati çekmektedir. Borç dağılımında ise, kamu sektörü borçları her zaman olduğu gibi yine başı çekmektedir. Orta ve uzun vadeli dış borçların 48,8 milyar doları kamu sektörüne, 10,4 milyar doları ise özel sektöre aittir.

Dünya rekabet gücü sıralamasına göre, Türkiye toplam AR-GE harcaması bakımından 644 milyon dolar ile 30uncu, her 1000 kişiye düşen telefon hatlarında 226 ile 31inci, kişi başına düşen bilgisayar sayısında 16ıncı konumdadır.

DRI/McGraw-Hill Danışmanlık şirketi tarafından Türkiye ile ilgili olarak hazırlanan 2010 yılı tahminleri şöyledir: yüzde 4.6 ortalama yıllık ekonomik büyüme, 74-77 milyon nüfus, 266 milyar dolarlık toplam GSMH, 4.326 dolar kişi başına gelir (satın alma gücü paritesine göre halen 5,581 dolar), yüzde 23.8'lik GSMH'nın ulusal tasarruflara oranı, dünya mal ihracatında yüzde 0.74 pay (bu, 115 milyar dolarlık ihracat, 119 milyar dolarlık ithalat anlamına gelmektedir), % 34 düzeyinde mal ve hizmet ihracatının GSMH'ye oranı. Muhafazakar gördüğümüz bu tahminlerin daha yüksek rakamlara çekilmesi, tamamen bizim ülke içinde ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayıp stratejik hedeflere yönelik çalışmamıza bağlı olacaktır. Küreselleşme süreci henüz tam olarak tamamlanmadığı ve son Asya, Rusya, Latin Amerika bunalımı ekonomik güçler dengesini temelden sarsacağı için Türkiye'nin, karşılaştırmalı coğrafi kaynak, insangücü ve siyasi üstünlüklerini kullanarak, üst kümelerle yükselmesi şansı henüz kaçırılmamıştır.

B Ö L Ü M

DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ TEMEL EĞİLMELER

2. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ TEMEL EĞİLİMLER

2.1. 2010 Yılında Dünya Ekonomisi

Teknolojik gelişmeler önümüzdeki 30 yılda insanlığa muazzam yenilikler ve dinamizm kazandıracak gibi görünüyor. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi, Asya ve Latin Amerika’da Çin, Hindistan, Rusya, Endonezya ve Brezilya gibi yeni ve önemli ekonomik aktörlerin ortaya çıkması, teknoloji devrimi ve bunun inanılmaz süratle yayılması gibi gelişmeler gözönünde bulundurulduğunda, uluslararası iş bölümü kalıplarının değişeceğini, ürün, sermaye ve işgücü piyasalarındaki rekabetin şiddetleneceğini, kamu ve özel sektörde köklü yeniden kurumsal yapılanmanın kaçınılmaz hale geleceğini söylemek kehanet sayılmaz.

Bu çerçevede, 2010 yılına dönük olarak, öngörülerde bulunan birçok çalışma bulunmaktadır. Dünya Bankası raporu haricinde en kapsamlı çalışma, sanayileşmiş ülkeler ile ilgili detaylı analiz ve tahminler içeren OECD tarafından yayımlanmış bulunan “The Prognos World Report ‘96”dır. Raporda dünya ekonomisi, AB, petrol ihraç eden gelişmekte olan ülkeler (GYÜ) ve diğer GYÜ’ler şeklinde tasnif edilmektedir. Çalışmada, tüm Doğu Avrupa ekonomileri ile ilgili olarak 2010 yılına dönük öngörüler ve “Yükselmekte Olan Ülkeler” hakkında da tahmin ve analizler bulunmaktadır. Bunlar 2000 yılının ötesine geçemiyor. Amerika’daki “The Institute for the Future” ise her yıl yayınladığı 10 yıllık öngörülerinde de 2000 yılına kadar başlıca bölgelerdeki ekonomik büyüme hakkında varsayımlarda bulunmaktadır. Dünya Bankası ve OECD analiz ve projeksiyonlarını 2020 yılına uzatma yönünde karar almıştır.

Bu kaynaklardan yararlanarak dünya ekonomisindeki geleceğe dönük bazı kes-tirimler şöyle özetlenebilir.

- OECD’nin Mayıs 1997’de yayınladığı ve yazarın da belli bölümlerine katkı sağladığı “Yeni Bir Küresel Çağa Doğru”⁵ raporunda, 2020 yılında dünya ekonomisi için iki alternatif vizyon sunulmaktadır: “Her şey bugünkü gibi” senaryosu ve “yüksek performans” senaryosu. Hükümetlerin yüksek performansı gerçekleştirme fırsatını yakalamaları halinde, dünya refah düzeyinde hatırı sayılır bir yükselme meydana gelecektir. Mevcut 29 OECD ülkesi, 2020 yılında bugünkünden çok daha yüksek yaşama standartlarına kavuşacaklar, ancak küresel ekonomik ağırlıkta OECD dışındaki ülkeler lehine muazzam bir güç kayması yaşanacaktır. OECD dışındaki ülkelerin dünya GSMH’sındaki payı, 1995 yılındaki yüzde 40 oranından

5. “Towards a New Global Age: Challenges and Opportunities”, OECD, Paris, 1997.

2020’de yüzde 60’ın üzerine yükselecektir. OECD’nin “Büyük Beşler” olarak tanımladığı Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Rusya topluca dünya GSMH’sinin üçte birine hükmedeceklerdir.

- Halen OECD ekonomileri GSMH büyüklüğü bakımından dünya ekonomisinin dörtte üçünü kontrol etmektedirler. Asya’daki yükselmekte olan ekonomilerin payı ise yüzde 10’dan, 2020’de yüzde 26’ya çıkacaktır. Çin ve Hindistan gibi büyük nüfuslu ülkeler, şayet mevcut büyüme hızlarını koruyabilirlerse, önde gelen ekonomik güçler haline gelebileceklerdir. Buna karşın, OECD ülkelerinin çoğunluğu 2020’de birçok yükselmekte olan ekonomiden daha yüksek kişi başına gelire sahip olmaya devam edeceklerdir. OECD ekonomileri için kilit sorun küreselleşmenin getirdiği hızlı değişiklikler ortamında yüksek gelir düzeylerini korumak olacaktır. “Küreselleşme Çağı”, Japonya ve Avrupa’nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD’yi yakaladıkları gibi, yükselmekte olan gelişme yolundaki ekonomiler için de bir yakalama süreci olarak tarihe geçecektir.

- OECD tahminlerine göre, OECD dışındaki dünyada ortalama ekonomik büyüme oranı 2020 yılına kadarki dönem boyunca yüzde 6.5 civarında olacak; OECD bölgesinde ise 2010 yılına kadar yüzde 3, daha sonra ise nüfus yaşlanması neticesinde tedricen daha düşük olacaktır. Asya ekonomilerinin yılda yüzde 6 civarında büyümesi; birçok ülkede kişi başına düşen gelir hala çok düşük olacağından, Asya’daki gelişmiş ekonomilerde büyüme hızı yavaşlasa dahi, ekonomik yakalama potansiyellerinin hala çok büyük olması beklenmelidir. Yüksek nüfusu ile Asya ülkeleri dünya ekonomisinde çok büyük bir ağırlığa sahip olacaklardır.

- Çin’in önümüzdeki 25 yılda yüzde 7.5’in üzerinde büyümesi bekleniyor. Dünya GSMH’sindeki payı 2020’de mevcut yüzde 2.5’ten yüzde 8’e yükselecektir. Satın alma gücü paritesine (PPP) göre hesaplanırsa bu payın mevcut yüzde 9’dan yüzde 20’nin üzerine çıkması muhtemeldir. Hindistan ve Endonezya da, Çin’e kıyasla daha mütevazı boyutlarda olmakla birlikte, büyük güçler haline gelebileceklerdir. Hindistan’ın dünya GSMH’sindeki payı mevcut yüzde 1’den 2020’de yüzde 2’ye (PPP’ye göre ise yüzde 5’den yüzde 8’e); Endonezya’nınkinin ise yüzde 0.5’den yüzde 1.25’e (PPP’ye göre yüzde 1.75’den yüzde 3’in üzerine) çıkması beklenmektedir. Latin Amerika’da büyümenin, mevcut yüzde 3.5’ten yüzde 5.5 civarına; Brezilya’nın dünya GSMH’sindeki payının yüzde 1.5’ten 2020’de yüzde 2.5’e yükselmesi beklenmektedir. (PPP’ye göre mevcut yüzde 2.75’ten yüzde 3.5’e).

- Küreselleşmenin beklenmedik ekonomik ve/veya toplumsal bunalımlardan kesintiye uğramayacağı varsayıldığında, dünya ticareti toplam GSMH’nın yüzde

15'inden 2020'de yüzde 25'ine çıkabilecektir. Ticaret serbestleşmesi ve ulaşım/iletişim maliyetlerinin düşmesi OECD ile OECD dışı dünya arasındaki ve her grubun kendi içindeki ticaretin hızlanması sonucunu doğuracaktır. 2020'de OECD dışı dünya, 1995'deki yüzde 30 oranına kıyasla, toplam OECD ticaretinin yarısını oluşturacaktır. OECD'nin kendi dışındaki ülkelerle ticaretinin bileşimi de son on yılda temelden değişmiştir. OECD dışından OECD ekonomilerine ihracatta hammaddelerin payı 1985'te yüzde 60 iken son yıllarda yüzde 30'a gerilemiş, imalat sanayi malları ihracatı buna paralel şekilde artış kaydetmiştir. Bu durum OECD dışı ülkelere ithalatın, artan ölçüde rekabet gücü nedeni ile OECD üretimi ile geçmişte olduğundan daha fazla doğrudan şekilde rekabet içine girebildiğini göstermektedir.

- Devletten devlete verilen resmi kalkınma yardımları azalırken, OECD dışı ülkelere doğrudan ve portföy özel yatırım akışları büyük oranlarda artmaktadır. OECD dışı ülkelere yönelik toplam sermaye akımlarında özel fonların payı 1990'daki üçte birden 1995'te üçte ikiye yükselmiştir. Yabancı doğrudan yatırım OECD dışı ülkelere yönelik özel sermaye akışlarının yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu pay, Doğu Asya'da çok yüksek iken Latin Amerika ve diğer bölgelerde nisbeten daha düşük düzeydedir. Başka ilginç bir gelişme de, yabancı doğrudan yatırımların, giderek Çin gibi aynı zamanda sermaye ihracatçısına dönüşmekte olmakta olan az sayıda ülkede yoğunlaşmasıdır.

- Son yıllarda meydana gelen bu ticaret ve yatırım eğilimlerinin, önümüzdeki 25 yılda da aynen devam etmesi durumunda, başta Çin ve Hindistan olmak üzere birçok yükselmekte olan ekonominin OECD ülkeleri için ortaktan ziyade ciddi rakip ekonomiler olacaklarını göstermektedir. Ancak, bu sürecin bir tehditten ziyade bir fırsat olarak görülmesini savunanların sayısı azımsanmayacak ölçüde artmaktadır. OECD ekonomilerinin daha şimdiden işsizlik, nüfus yaşlanması, sanayilerin ucuz emek ülkelerine kayması, artan gelir eşitsizliği ve benzeri birçok ciddi sorunlarla yüzyüze oldukları ve bu sorunların - daha dinamik ve olumlu yapısal uyum önlemleri alınmazsa - daha da kötüleşeceği açıktır. Ancak unutmamak gerekir ki OECD dışı ülkelerdeki yüksek büyümeden, tıpkı Avrupa ve Japonya'nın Savaş sonrası dönemdeki "yakalama" çabalarının zamanında ABD ekonomisine sağladığı katkı gibi, mevcut sanayileşmiş ülkeler de yararlanabilirler.

- Geleceğe dönük OECD incelemelerinde yer verilen nüfus yaşlanması olgusu, dünya ekonomisinde önemli unsur olarak sivrilmeye devam edecek gibi görünmektedir. Önümüzdeki yüzyılın ilk otuz yılında OECD bölgesindeki nüfus artışının yıllık yüzde 0.2 oranında büyüyeceği ve mevcut ülkelerin toplam nüfusunun dünya

nüfusu içindeki payının 1990'daki yüzde 18'den 2030 yılında yüzde 13'e gerileyeceği öngörülmektedir. Çalışma yaşındaki nüfus, daha hızlı düşüş kaydedecektir. 2020 yılına kadar, Türkiye, Meksika ve İrlanda haricindeki tüm OECD ülkelerinde çalışan nüfusun dramatik şekilde azalması; buna karşılık, 1990 ile 2030 arası dönemde OECD nüfusu içinde yaşlıların oranının neredeyse iki kat artarak yüzde 13'ten yüzde 22.5'e yükselmesi beklenmektedir.

- Türkiye'nin nüfusunun 2000 yılında 68 milyona, 2025 yılında ise 92 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir. Bir başka incelemede⁶ ise, dünya nüfusunun 2030 yılına kadar Batı Avrupa'da yüzde 10, Kuzey Amerika'da yüzde 35, Çin'de yüzde 50, Güney Amerika'da yüzde 75 ve Alt Sahra Afrikası'nda yüzde 298 artacağı ileri sürülmektedir. ABD'nin nüfusunun 1994'teki 261 milyondan 2025'te 350 milyona çıkması bekleniyor. Gelişme yolundaki ülkeler 2030 yılında dünya nüfusunun yüzde 87'sini oluşturacaklar. 1994'da 5.61 milyar olan dünya nüfusu 2010 yılında yüzde 25.2'lik artışla 7.02 milyara yükselecektir. Bölgesel düzeyde baktığımızda Afrika nüfusunun 2010'da 1.08 milyara, Asya'nın 4.25 milyara, Avrupa'nın 738 milyona çıktığı görülecektir.

- Dünya enerji kaynaklarının, özellikle de fosil yakıtların, süratle tükenmesi nedeniyle alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneliş hızlanacaktır. Enerji ve hammadde kaynakları elde etmek için dev adımlar atılacağı tahmin edilmektedir.

- Dünya ekonomileri arasındaki derinliğine bütünleşme, insan sermayesindeki iyileşmeler ve teknolojik değişim dünya refahında sürekli büyüme için potansiyel sağlayacaktır. Gelecekte enformasyon teknolojisi, biyoteknoloji, ileri malzemeler, alternatif enerji kaynakları ve iletişim ve ulaştırma olanaklarının artması önemli roller oynayacaktır.

Sözgelimi, mikro-elektronikteki ilerlemeler dünya çapında iletişimi hızlandıracak, mevcut toplumsal ve ekonomik ilişkilerin “küresel bir enformasyon toplumu”na dönüşümünün temellerini sağlayacaktır. Biyoteknoloji tarımsal verimlilikte, sağlık hizmetlerinde ve çevrenin korunmasında büyük ilerlemelere yol açabilir. İleri malzemeler, havacılık-uzay, otomobil, elektronik, tekstil ve inşaat sektörlerinde devrim yaratma potansiyeline sahiptir. Ulaştırma altyapısındaki ilerlemeler, hizmetlerde enformasyon teknolojisinin de kullanımı ile, uluslararası ticaret ve turizm için çok daha geniş fırsatlar yaratacak şekilde küresel ulaştırma maliyetlerini azaltabilir. Giderek düşmekte olan maliyetler nedeniyle tüm bu teknolojiler gelişme yolundaki ülkelerin bile ulaşabileceği düzeye gelmektedir.

6. *The Future of World Population*, Wolfgang Lutz, *Population Bulletin*, Haziran 1994

2.2. Küreselleşme: Nereye Gidiyoruz?

21'inci yüzyılın eşiğinde günümüzün en popüler kavramlarından birisi olan küreselleşme, çoğu zaman doğru dürüst tanımını bile yapılmadan, günlük yaşamda bile sık sık kullanılmaktadır. Kimi zaman, ekonomik ilişkilerdeki yaygınlaşma ve gelişme, kimi zaman, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi ve liberalleşme; kimi zaman da, kültürlerin, inançların, ideallerin sınırlar dışına taşarak daha fazla benzeşmesi anlamında kullandığımız bu kavram, en genel şekliyle, “her türlü değer ve birikimin devlet sınırlarını aşarak dünya çapında yaygınlaşması” olarak tanımlanabilir. Son yirmi yıldır ticaret ve yatırımların serbestleşmesi ve teknoloji yayılımı yoluyla dünya ekonomisine hükmetmekte olan küreselleşme, aslında yeni bir olgu değildir. Kökenleri birkaç yüzyıl öncesine kadar uzanmaktadır. Sadece dünya ekonomik yapısına değil insanların düşünce biçimine de köklü değişiklikler getirmektedir.

24 saat ayakta olan dünya ekonomisi çok hızlı değişmekte, ulusal ekonomileri derinden etkileyecek dinamikleri harekete geçirmektedir. Birçok ülke, önümüzdeki on yıllarda etki ve sonuçlarının neler olabileceğini tam kestiremedikleri bir yöne sürüklenmektedirler. Ancak, ister gelişmiş olsun ister gelişmekte olan, küreselleşme dalgasını yakalayıp bunun üzerine çıkabilen ekonomilerin bu işi başaramayanlara kıyasla daha hızlı büyüyecekleri ve dünya liginin üst kümesinde kalacakları öngörülmektedir.

Küreselleşmeyi, ister kapitalist ekonominin işleyişinin kaçınılmaz bir sonucu ya da her türlü liberal söylemin bir yansıması, isterse ekonomik güçlerin kârlarını azamileştirmek amacıyla dayattıkları bir rejim olarak kabul edelim, bizce bu süreç bir sonu değil; aksine, “yeni bir uzlaşmalar ve uzlaşmazlıklar döneminin başlangıcını”⁷ oluşturmaktadır. Küreselleşme ile çelişkili görünen milliyetçilik, bölgeselcilik gibi bazı akımlar nedeniyle yakın bir gelecekte küreselleşme eğiliminin tersine dönebileceği ve belli merkezler etrafında odaklaşılarak sınırlı bölgeselciliğe dönüşülebileceğini ileri sürenler de vardır⁸. Kriz dönemlerinde bu tür ekonomik milliyetçilik taraftarları güç kazanmaktadır. Bir diğer alternatif olarak, bu akımların mikro-milliyetçilikten makro-milliyetçiliğe, dar ittifaklardan geniş çaplı bölgesel bütünleşmelere doğru genişleyeceğini ve küresel bir ilişkiler zincirinin bu şekilde halka halka tamamlanacağını savunanlar da bulunmaktadır. Bizce önemli olan ülkelerin, tek başına etkileyemedikleri ancak etkilendikleri küreselleşme sürecini yakından

7. “Post-Hegemonic Conceptualization of World Order”, Robert W. Cox, *Governance without Government*, Cambridge University Press, 1992, s. 145

8. “Globalleşmenin Farklı Boyutları”, Ülke Arıboğan, *İktisat*, Kasım 1993, s. 54

izleyip kendi iç siyasi ve ekonomik dinamiklerine uygun şekilde olumlu yönde kullanabilmeleridir.

Üretim faktörlerinin hareketliliği nedeniyle rekabet ortamı kızışır, delokalizasyon hız kazanırken üretimin emek gücü ve kaynak zenginliği bakımından daha elverişli bölgelere kayması gelişmiş ülkeler için ekonomik fırsatlar yaratmasının yanı sıra ciddi siyasi ve toplumsal sorunlar doğurmaktadır⁹. Geleneksel ulus-devlet kavramı da bu süreç neticesinde giderek aşınmaya uğramakta, bölgeler ve alt-bölgeler artan ölçüde önem kazanmaktadır. İspanya'nın fiili bir federasyona dönüşmesi, Fransa'da adem-i merkezîyetçi bir yapıya yöneliş, Çekoslovakya'nın barışçı bir evrimle Çek ve Slovak Cumhuriyetlere ayrışması, İtalya'nın kuzeyinde nev-i şahsına münhasır bir cumhuriyet ilanı ulus-devletin kazanç hanesine yazılacak cinsten gelişmeler değildir.

Küreselleşme olgusu, her ne kadar bazı çevrelerce “Yeni Emperyalizm” olarak sunulmaya çalışılsa da, bunun kaçınılmaz bir süreç olduğunu ve küreselleşme dalgasını yakalayıp bunun üzerine çıkan ülkelerin küme atladıklarını görmek gerekiyor. 19'uncu yüzyıl başlarında istihdamı kısıtladığı için üretime yeni sokulan makineler işçilerce parçalanmış, mum imalatçıları satışlarını düşürdüğü için ampulün yasaklanmasına çalışmışlardır. Tıpkı ampul gibi, günümüzdeki bilgisayar yongaları ve bilgiye dayalı diğer teknolojiler de yerleşecek ve daha ileri atılımlara temel teşkil edecek gibi görünüyor. Dolayısıyla, küreselleşmeyi sadece başta ABD olmak üzere kötü niyetli kapitalist ülkelerin bir komplosu ya da sömürü düzeni olarak görmek yerine bu olguya daha geniş bir perspektiften eğilinmesi gerekmektedir.¹⁰

9. Batı'da başta sosyalistler olmak üzere birçok siyasetçi küreselleşmenin işsizlik dabil sosyal olumsuzluklarını ön plana çıkartmaktadırlar. Ücretlerin düşmesi, daha esnek işgücü piyasalarını gündeme getirmekte, sosyal güvenlik sistemlerini sıkıntıya sokmaktadır. Fransa gibi kültür milliyetçiliğinin güçlü olduğu ülkelerde daha fazla gündemde olan başka bir olgu da, küreselleşme nedeniyle ulusal kültürlerin aşınmakta olmasıdır. Uluslararası ilişkilerde küreselleşme sayesinde ABD'nin egemen olduğu bir dünya yaratılmaya çalışıldığı da ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, rant sömürge döneminden rant teknoloji ve kapitalizm çağına geçmiş olan Batı, bundan sonraki aşamada küreselleşme ile dünyanın dinamik bölgelerinin sömürüsünün gerçekleştirilmesini planlanmaktadır. Oysa, küreselleşmeden en fazla yeni sanayileşmekte olan dinamik ekonomilerin yararlandıkları ve sanayileşmiş ülkelerin bu tehditi bertaraf etmek için korumacı önlemlere başvurduğu da bir vakıadır.

10. International Herald Tribune'deki köşesinde, küreselleşmenin bir Amerikan komplosu olduğu iddialarına cevaben, Flora Lewis şöyle diyor: “Asıl, ABD'de birçok insan sınırsız küresel ekonomiyi bir komplo olmasa da, Amerika'nın ulusal egemenliğini aşındıran ve en iyi iş imkanlarını yurtdışına transfer eden bir tehdit olarak görüyorlar”. Pat Buchanan gibi muhafazakarlar serbest ticaretin önüne engeller çekme ve yeniden ekonomik tecrit politikasına dönme gibi çağrılar yapmaktadırlar. Oysa bu cinin sibirli lambadan çıkması gibidir. Tekrar lambaya sokulması, akıntının geriye çevrilmesi mümkün olamaz. Hiçbir ülke, küreselleşmeyi durduramayacağı gibi, onun dışında da kalamıyor. Küreselleşmenin itici güçleri, göz kamaştırıcı teknolojik ilerlemeler, uluslararası ticaret ve sermaye akımlarındaki inanılmaz artışlar, dünya çapında yaygınlaşan ve kalitesi artmakta olan eğitim, bilim ve artmakta olan gelir düzeyleridir. Dünyadaki ekonomik büyümenin motorları, artık tek başına zengin ülkeler değil, aynı zamanda hızla büyümekte olan yeni sanayileşmekteki ülkelerdir. Türkiye'nin konumu itibarıyla küreselleşmeden en fazla kazanç sağlayabilecek ülkeler arasında olduğuna inanıyoruz.

Dünya ekonomisindeki küreselleşme, özellikle deregülasyon ve yeni teknolojiler sayesinde, ulus devletler arasındaki sınırların ortadan kalkmakta olduğuna, bütünleşmenin hız kazandığına ilişkin yaygın kanaati paylaşmayanlar da bulunmaktadır. Paul Hirst ve Grahame Thompson, küresel ticaret, sermayenin dolaşımı ve işgücü göçünün günümüzde Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemden nisbeten daha düşük olduğunu ileri sürmektedirler. İki dünya savaşı deneyimi ile 1930'lardaki ekonomik daralmanın dünya ekonomisindeki bağlantıları kopardığına inanan yazarlar ancak şimdilerde küresel ekonominin 1914'deki uluslararası düzeyine yaklaşmakta olduğuna işaret ediyorlar. Bu tartışma, yatırımcıların, ellerindeki varlıkları ülkeler arasında nasıl tahsis edeceklerine dair kararları üzerinde önemli etki yapacak niteliktedir. Şayet küreselleşme olgusu tamamlanmış olsaydı yatırımları birden fazla ülkeye yaymanın pek anlamı olmazdı.

Dünya piyasalarında hesaba katılması gereken dört temel değişiklik dikkati çekmektedir: (i) yükselmekte olan piyasalardaki (başta Asya ve Latin Amerika olmak üzere) müşteriler Batı ürün ve hizmetleri için önemli bir talep yaratmaktadırlar. (ii) Asya'da yol ve liman yapımından iletişime, enerjiye uzanan geniş yelpazede yüz milyarlarca dolarlık yeni altyapı projelerine büyük yatırım yapılması gündemdedir. (iii) ABD'de esmekte olan küçülme (downsizing) rüzgarları çok geçmeden Avrupa'nın yeniden yapılanması şeklinde yaşlı kıtaya da geçecektir. Yeni teknolojiler cazip yatırım imkanları sunarken, dünya piyasaları yatırımcılar için daha karmaşık hale gelirken; yatırım artık ne tamamen ulusal ne de gerçek anlamda küreseldir. Doğru karar almak demek tüm varlıkları dikkatli bir şekilde piyasalar arasında tahsis etmek ve önümüzdeki on yılın ana temalarını tesbit etmek anlamına gelmektedir.

“Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'ta tasarlanan uluslararası ekonomik sistemin, çağımızın gereksinimlerine yanıt vermede yetersiz kaldığı ve yapının değişen güç dengelerine göre yeniden yapılanması gerektiği konusunda geniş bir mutabakat vardır. Esasen, Soğuk Savaş'ın sona erışı ve Sovyet Bloku'nun çöküşü tüm uluslararası ilişkilerin - siyasi, askeri ve ekonomik - yeniden genel bir değerlendirmesi için güçlü bir ivme sağlamış, yeni dünya düzeni tasarımları ortaya konulmaya başlanmıştır. Aynen 1944'de yaşanıldığı gibi, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, serbest ticaret ve yatırım ortamı içinde sağlayabilecek yeni bir uluslararası sistem tesisi için arayış sürmektedir. Büyük ekonomik güç odakları ve uluslararası kuruluşlar, bu ihtiyaca uygun şekilde yeniden yapılanma çabası içindedirler. İkinci

Dünya Savaşı sonrası dönemde kuralları tek başına yazabilecek güçte olan ABD, bugün artık hareket serbestisini büyük ölçüde kaybederken, önemli kararlar için, çok kutuplu siyasi ve ekonomik düzen içinde, G-7 üyesi ülkeler ve Çin, Rusya, Hindistan gibi yükselmekte olan yeni güçlerle uzlaşmaya varılması bir zorunluluk haline gelmeye başlamıştır. Dünya ekonomisinde tek bir egemen olmadığı için yeni düzende kuralların nasıl ve kimler tarafından yazılacağı konusunda ortak bir anlayışa ulaşılması zor görünmektedir. Asya'dan başlayıp dünyanın dört bir tarafına yayılmakta olan ekonomik bunalım güçlü bir ekonomik hükümrana olan ihtiyacı bir kez daha gözler önüne sermektedir.

1990'ların en fazla sorulan sorusu, uluslararası ekonominin küreselleşmesi ve ülkeler arasında ekonomik bağımlılığın artmasının dünyada daha geniş işbirliğine mi, yoksa daha karmaşık çatışmalara mı yol açacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. 1970'lerin petrol ve kaynak kıtlıkları ile 1980'lerin borç ve çevre bunalımları sonucunda, gelişmiş ülkeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler grubunun ekonomik geleceklerinin esasen birbirine bağlı olduğunu kavramaya başladılar. Böylece, Üçüncü Dünya ile Birinci Dünya arasındaki ayırım da gün geçtikçe anlamsız hale geldi. Ticaret, giderek küreselleşirken, en büyük sanayileşmiş ülkeler bile, mevcut koşullarda, tek başlarına yol alamayacaklarını anlamakta, diyalog kanallarını açık tutmaya çalışmaktadırlar. Doğal ve mineral kaynakların kıtlığı, küresel çevre tehditleri, artan uluslararası yasadışı göçmenler ve hızla yükselmekte olan yeni pazarlar karşısında gelişmiş ülkeler, ekonomik bakımdan bir zamanlar "Üçüncü Dünya" olarak tanımladıkları ülkelere artan ölçüde bağımlı hale geldiler. Örneğin, Üçüncü Dünya, halen ABD'nin toplam yakıt ithalinin yüzde 80'ini, sanayi ürünleri ithalinin yüzde 26'sını, sermaye mallarının yüzde 25'ini ve tüketim malları ithalinin yüzde 53'ünü sağlamaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda yükselmekte olan önemli bir ihracat piyasası oluşturmaktadır (ABD'nin toplam ihracatının yüzde 40'ı bu ülkelere gitmektedir). Bu ülkelerdeki ekonomik durgunluk, sanayileşmiş ekonomilerde azalan ihracat ve kaybolan istihdam anlamına gelmektedir.

Öte yandan, ihracat yönelimli birçok yoksul ülkenin ekonomik refahının da, zengin ülkelerin makro-ekonomik politikalarına bağımlı olduğunu belirtmek gerekiyor. Üçüncü Dünya'nın ihracat gelirlerinin düzeyini ve ekonomik büyümesini belirleyen temel unsur, sermaye akışı ve teknoloji transferi dışında, gelişmiş ülkelerin düşük enflasyon yüksek ekonomik büyüme gerçekleştirme yetenekleridir. OECD tahminleri, dünya ekonomisinin yüzyılın sonuna kadar istikrarlı bir büyüme eğilimi göstereceği yönündedir.

Küresel Serbest Ticaret mi, Bölgesel Bütünleşme mi?

Gelişmiş ülkeler, bir yandan sürekli serbest ticaretin erdemlerini överek gelişme yolundaki ülkeleri pazarlarını daha da geniş ölçüde açmaya davet ederlerken, diğer yandan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller yoluyla kendi pazarlarını Üçüncü Dünya'nın rekabetinden korumaya çalışmaktadırlar. Çevre ve işgücü standartlarını uluslararası ticaret müzakerelerinin baş sıralarına oturtarak sözde haksız rekabetin önüne geçilmesi öngörülmektedir. Asya ve Latin Amerika'daki hızla sanayileşmekte olan ülkelerin, kendi pazarlarını kapatmak ve yabancı yatırımı karteller, tekeller ve diğer kısıtlayıcı önlemlerle sınırlandırmak suretiyle serbest ticaret ve yatırımı baltaladıkları; bu arada, Batı'nın pazarlarına serbestçe giriş imkanından yararlandıkları ve artık buna müsamaha edilemeyeceği ileri sürülmektedirler.

Küreselleşme ile bölgeselleşmenin birarada yürüdüğü bu ortam temelde Batılı ülkelerin, yeni bölgesel blokları dünya çapında rekabet edebilmek için bir platform olarak kullanma kaygısından kaynaklanmaktadır. ABD'nin, serbest dünya ticareti anlayışından uzaklaşıp Meksika ve Kanada ile birlikte NAFTA'yı oluşturması her ne kadar ulvi amaçlarla izah edilmeye çalışılıyorsa da, bu girişimin gerçek amacı, komşu ülkelerdeki ucuz işgücü ve nisbeten daha düşük çevre standartlarından yararlanarak, Avrupa ve Japonya'ya karşı Amerikan rekabet gücünü arttırmaktır. Günümüzde dünyada tam anlamıyla serbest bir dış ticaret rejimine gidiş olduğunu söylemek güçtür; ancak, yeni bölgesel blokların, eski bloklara kıyasla çok daha dışa dönük ve çok daha liberal bir ortamda kurulduklarını da kaydetmek gerekiyor.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bölgesel ekonomik gruplaşmalara, bu gruplara taraf olmayan ülkelerle ticaretleri önündeki tüm engelleri kaldırarak, küresel serbest ticaret alanı oluşturma yönünde çalışmaları konusunda çağrıda bulunuyor. Bölgesel gruplaşmaların, bu amaca yönelmemeleri halinde, dünyanın önümüzdeki yirmi yıl içinde her biri kendi kuralları ve iç serbest ticareti olan, ancak kendi dışlarındaki dünyaya karşı koruma duvarları inşa etmiş, iki ya da üç kıtalararası bloğa bölüneceğine dikkat çekiliyor. Böyle bir bölünmenin, ekonomik ve siyasi dengeler bakımından, özellikle de bloklar dışında kalan ülkeler açısından, çok ciddi yansımalar doğurabileceği, bu nedenle, tüm ekonomik gruplaşmaların, diğer ticaret ortakları ile de aynı koşullarda ticaret yapmalarına imkan tanıyan ve çok taraflı ticaret sisteminin temeli sayılan “en fazla gözetilen ulus” ilkesine sıkı sıkıya riayet etmeleri isteniliyor.

Çok taraflı ticaret sistemini aşınma riskinden kurtarmak için bölgeselliğe ilişkin açık disiplinlere ihtiyaç duyuluyor. Bölgesellik ile çok taraflılık arasındaki tamamlayıcılığı sağlamak bu nedenle ticaret tartışmalarında merkezi bir konu haline gelmek-

tedir. Belli ticaret gruplarına üye ülkelerin bölgesel ticaret düzenlemelerine ilişkin tavırları büyük ölçüde kendilerinin böyle bir düzenlemeye taraf olup olmadığına göre değişebiliyor. Üye olmayan ülkeler, bölgeselleşmenin ticaret sapması yarattığından şikayet ederken, ticaret grupları ise, bunun GATT'ın 24. maddesi ile tutarlı olduğunu savunmaktadırlar. Gümrük Birliği ve serbest ticaret alanlarının özde tüm ticareti kapsamaması ve ticaret engellerinin “daha yüksek ya da daha kısıtlayıcı olmaması”¹¹ hükmü farklı yorumlara yol açtığından uyuşmazlıkların önüne geçebilmek için bu hükümlerin açığa kavuşturulmasında yarar bulunmaktadır.

Halen mevcut 10'dan fazla bölgesel grubun hemen hepsi, DTÖ kuralları çerçevesinde “en çok gözetilen ulus” ilkesinin istisnalarından yararlanmaktadır. Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay arasındaki Mercosur ile Avustralya, Brunei, Malezya, Singapur, Tayland, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Endonezya, Filipinler, Tayvan, Hong Kong, Japonya, Güney Kore, Çin, Kanada, ABD, Meksika ve Şili'den oluşan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), iç ve dış ticaret engellerinin aynı oranda ortadan kaldırılmasını hedefleyen “açık bölgesellik” politikasını benimsemiş yegane bölgesel ticaret gruplarıdır.

Asya'daki merkantilist politikaların sonuçta ABD'yi Avrupa piyasalarına dönme-ye zorlayabileceğini öngören stratejistler, NAFTA-AB konfederasyonunun gerçekleşmesinden kaygı duyuyorlar. Böyle bir Atlantik Ötesi Serbest Bölge'nin, 15 AB ülkesi ile üç NAFTA ülkesini bir araya getirmesi; böylece, 770 milyonun üzerinde bir nüfus ile 10 trilyon dolardan fazla toplam yıllık hasılaya sahip dev bir ticaret bloku meydana getirmesi öngörülmüyor. Tarım, çelik ve uçak sübvansiyonları üzerine temel farklılıklar halen giderilmeye muhtaç olmakla birlikte, Batılı yetkililer bu girişimin Asya ve diğer bölgelerde ticaret ve yatırım engellerinin aşağıya çekilmesi stratejisinin önemli bir unsuru olduğunu kaydediyorlar. Bölgesel gruplaşmaların artması ve istisnaların kural haline gelmesi ile uluslararası ticaret sisteminin özünün aşınmaya uğraması ve tamamen değişmesi riski giderek artmaktadır.

Tüm bu yeni bölgesel ticaret blokları hakkındaki kritik soru, bunların daha fazla iç büyümeyi mi teşvik edecekleri, yoksa dünya ekonomisini parçalamaya, ticaretin küreselleşmesi eğilimini tersine çevirmeye mi katkı sağlayacaklarıdır? Birçok ekonomist, küreselleşmenin, - özellikle çokuluslu şirketler dünyanın her köşesinde yavru şirketler kurduğu sürece - kalıcı olduğuna inanıyor. Gelişme yolundaki ülkeler için (uzmanlaşmanın ve üyeler arasında meydana gelecek yakınlaşmanın dina-

11. “Bribery, Corruption Emerge as Trade Issues under WTO”, Kim Chul-su, Deputy-Director of the WTO, *The Korea Economic Weekly*, 27 Mayıs 1996

mik yararlarından istifade yoluyla) bölgesel blokların belki küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı tampon işlevi görebileceği ileri sürülebilir.

GATT Uruguay Turu'nun tamamlanmasıyla birlikte yaratılması umulan milyarlarca dolarlık küresel ticaret hacminden pay alabilmek için önde gelen ticaret blokları arasında kıyasıya bir rekabet sürmektedir. ABD ve Avrupa Birliği yeni ticari ortakları kazanmaya, mevcutları daha da genişletmeye çalışıyorlar. AB, kuzey, doğu ve orta Avrupa'ya üyelik kapılarını açarak önümüzdeki on yıl içinde üye sayısını 20'nin üzerine çıkarmayı planlıyor. Ayrıca, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini kapsayacak 40 ülkelik bir Avro-Akdeniz bölgesi oluşturulmasını da öneriyor. Aralık 1996'daki Essen AB Zirvesi'nde onaylanan bu plan dünyanın en büyük serbest ticaret bölgesinin yaratılması için gerekli temel taşları döşemiş bulunuyor.

Ancak bu plan, Başkan Clinton'un Endonezya'nın Bogor kentinde yapılmış olan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği forumunda kabul ettirdiği önerinin yanında hafif kalabilir. Zira, Endonezya toplantısı, muazzam bir Asya-Pasifik serbest ticaret bölgesinin gerçekleştirilmesi için 2015 yılını hedef tesbit etti. APEC, halen dünya nüfusunun neredeyse yarısını, üretiminin yüzde 50'den fazlasını ve ticaretinin yüzde 40'ını temsil ediyor. Başkan Clinton, bununla yetinmeyip Latin Amerika cephesini hareketlendirerek, Miami'deki zirvede bir Pan-Amerikan serbest ticaret bölgesini de hayata geçirmeyi önerdi. Hatta, Kuzey Amerika Serbest Ticaret alanı ile APEC'i bir noktada birleştirmesi konusu da gündemde canlılığını korumaktadır.

Bölgesel ticaret grupları arasında kıyasıya bir rekabet sürerken, bunların nasıl bağdaştırılıp küresel serbest ticaret ve yatırım ortamı yaratılabileceği üzerinde görüş oluşturulmaktadır. DTÖ'ye göre¹², son 20 ay içinde toplam 26 serbest ticaret alanı yaratılmış bulunuyor. Bu, çok taraflı ticaret müzakerelerinin başlatıldığı tarihten bu yana geçen 47 yılda imzalanan toplam serbest ticaret anlaşması sayısına tekabül ediyor. Bölgesel gruplaşmaların çoğalması, küresel sistemin özünün tamamen değişmesi anlamını taşımaktadır. AB, NAFTA, APEC, ASEAN ve MERCOSUR gibi bölgesel gruplar GSMH, ticaret ve yatırım bakımlarından küresel ekonomide çok daha önemli roller oynayacaklar gibi görünüyor. OECD tahminlerine göre, 2020'de mevcut AB'nin toplam GSMH'sı 27.5 trilyon dolara, NAFTA ülkelerinininki 32.7 trilyon dolara, APEC ekonomilerinin 74.2 trilyon dolara yükselecektir. Bu durum, 2020'de dünya ekonomisi hakkında sağlıklı bir görüş oluşturabilmek için bu bölgesel grupların ticaret ve yatırım yoluyla dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin dikkatle izlenmesini gerektirmektedir.

12. "EU's Farm Ministers Split Over Free Trade", Caroline Southey, *Financial Times*, 6 Mayıs 1996, s.4

Küresel Ticaret ve İstihdam Sorunları

Ticaret, yatırım ve istihdamın artan ölçüde küreselleşmesinin yaratmakta olduğu uyum sorunları tüm ülkeleri derinden kaygılandırmaktadır. İstihdam imkanlarının, Batılı gelişmiş ülkelerden, emeğin, ucuz olduğu gelişme yolundaki ülkelere doğru kaydığı yolundaki şikayetler sonuçta evrensel işgücü standartları belirlenmesi çağrılarını gündeme getirmiştir. Ticaretin zengin ülkelerde ücret eşitsizliğini körüklediği de ileri sürülmektedir. Tarife engelleri indirilip ithalat yükselmeye başlayınca yoksul ülkelerdeki ucuz emek tarafından üretilen mallar zengin ülkelerdeki yüksek ücretli işçilerin üretimi ile kolay rekabet edebilmektedir. Bu durumda bazı fabrikalar kapanırken, diğerleri maliyetleri düşürmek için ücretleri düşürme yoluna gitmektedirler.

Bununla birlikte, liberal ticaret, ihracat hacminin artmasına da yol açmaktadır. Yeni fabrikalar açılmakta, mevcutlar da üretimlerini arttırmak için işçi ücretlerini yükseltmektedirler. Bu nedenledir ki, ticaretin farklı işçilerin bordrolarındaki net etkisini ortaya koymak kolay değildir. Sanayileşmiş ülkeler, işçilerin sendika kurma ve işverenlerle ücretlerin arttırılması ve daha iyi koşullar için pazarlık etme haklarının yanısıra, zorunlu çalışmanın ve çocuk işgücü kullanımının yasaklanması gibi temel çalışma standartlarının dünyanın her yanında eşit ölçüde uyulması gerektiğini savunuyorlar. Çoğu Asyalı olan gelişme yolundaki ülkeler ise çalışma standartlarının DTÖ gündemine alınmasına, bunun sanayileşmiş ülkelerin Üçüncü Dünya ülkelerinin ucuz emek avantajını elinden almaya dönük bir komplosu olarak algılayarak karşı çıkmaktadırlar. Öte yandan, hem sanayileşmiş, hem de gelişmekteki ülkelerde sendikalar, küreselleşmenin faturasının emekçi kesime çıkartıldığını meyvalarının ise şirketler ve devlet tarafından paylaşıldığını ileri sürüyorlar.

Yeni Korumacılık: Teori ile Uygulama Çelişiyor

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, büyük bir dinamizm kazanan dünya ticaretinin sürükleyici gücü, Anglo-Sakson ekonomik liberalizmi idi. Uluslararası ekonomik ilişkilerde sınırsız rekabet ortamının uzun dönemde bütün tarafların yararına olacağı düşüncesi hakimdi. Bu bağlamda, 1948 yılında ilkin 23 ülke arasında imzalanmış olan GATT ile uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine dönük üç temel ilke benimsenmişti: “ayırım yapmama”, “ticaret ilişkilerinin çok taraflılığı” ve “karşılıklılık”. Anlaşmada ayırım yapmama ilkesine uygun olarak benimsenen en çok gözetilen ulus kaydına göre, taraf devletlerden birinin bir diğer taraf devlete gümrük tarifeleri konusunda sağlamış olduğu bir kolaylıktan, GATT’a üye olan diğer bütün devletler de otomatik olarak yararlanabileceklerdir.

İçinde bulunduğumuz dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası liberalizmin yerini “yeni korumacılığa”; artık etkinlikleri kalmayan gümrük tarifelerinin de yerini, “tarife dışı ticaret engellerine (TDE)” bıraktığı bir dönemdir¹³. Bu dönemin karakteristik bir özelliği, bilhassa Avrupa’da kendi aralarındaki ticaret engellerini ortadan kaldırmak yolunda önemli ilerlemeler kaydeden gelişmiş sanayi ülkelerinin, kendilerini geliştirmekte olan ülkelere yükselen yeni rekabet tehdidine karşı korumak için yeni önlemler geliştirmeye başlamış olmalarıdır. Tarım alanındaki telafi edici vergiler sistemi, ithalat kotaları, düzenli pazarlama anlaşmaları gibi çeşitli şekiller altında karşımıza çıkan tarife dışı engeller bunlar arasındadır. Gümrük tarifelerine dayalı korumacılığın GATT çerçevesinde giderek azaltıldığı, küreselleşme akımlarının güç kazandığı bir ortamda, TDE’lerin dünya ticaret ve yatırım liberalizasyon çabalarını sekteye uğratacak ölçüde önem kazandığı dikkati çekiyor. Dünya Bankası’nın bir raporuna göre, 1964’ten beri GATT müzakerelerinin gündeminde bulunan tarife dışı engellerden 1966-86 döneminde etkilenen ithalat hacmi ABD’de %20, Japonya’da %40 ve Avrupa Birliği’nde %160 artış göstermiştir. Başka bir deyişle, 80’li yıllarının sonuna gelindiğinde AB ithalatının yarısından fazla bir bölümü, ABD ve Japonya’nın ithalatlarının ise %40’lik bir kısmı TDE’lerden etkilenmekteydi. Tabiatıyla, bu durum, üç büyük ekonomi arasında en çok TDE’lere başvuran AB ile 1 Ocak 1996 tarihinden bu yana Gümrük Birliği içinde bulunan Türk ekonomisi, özellikle de sanayisi, için yaşamsal önem teşkil etmektedir.

“Yeni korumacılık” adı verilen ve özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından başlayarak adeta GATT öncesi dönemde etkili olan gümrük duvarları ile korunmanın yerine ikame edilen bu sistemin kullandığı etkili gümrük tarifesi dışı engellerden birisi de anti-damping uygulamalarıdır. GATT sisteminde de tanınan anti-damping uygulaması “belirli bir dış pazara girmek, pazardaki payını arttırmak veya muhafaza etmek maksadıyla ihraç etmek istediği ürünü iç pazarda olduğundan daha ucuza veya maliyetinin altında bir fiyatla sözkonusu dış pazara arz eden yabancı üretici veya ihracatçıya karşı aynı malları yurt içinde üreten üreticileri korumak amacıyla salınan bir vergi” olarak tanımlanabilir. Verginin miktarı, iç pazardaki fiyat ile ucuzlatılmış ihraç fiyatı arasındaki farka eşittir. Görüleceği üzere, ticaret liberalizasyonu teorisi ile sanayileşmiş ülkelerdeki uygulama neredeyse taban tabana zıttır. OECD üyesi ülkeler liberalizasyonu ekonomik bir ideoloji olarak onayladıkları halde ticaret uygulamaları tam tersi bir istikamete işaret etmektedir. Uruguay Round müzakerelerinin başladığı 1986’dan bu yana 60’ın üzerinde gelişme yolundaki ya da eski

13. “The Return of Free Trade?”, Andrea Bolito, 1995, London

sosyalist ülke ticaretini tek taraflı olarak serbestleştirirken, sadece 12 sanayileşmiş ülke buna aynı şekilde karşılık vermiştir.¹⁴

Küreselleşmenin Kültürel Boyutu

“La Société de Confiance: Essai sur les origines et la nature du developement” başlıklı kitabında Fransız düşünürü Alain Peyrefitte, geleneksel liberalizm ve sosyalizm teorisyenlerince ekonomik kalkınmanın faktörleri olarak görülen sermaye ve emeğin aslında ikincil önemde faktörler olduğunu, esas önemli faktörün kültür olduğunu savunmakta ve bu önemli kültürel özelliği tek sözcüğe indirgemektedir: Güven. Peyrefitte’e göre, bir ülkenin kalkınması bireysel girişime, araştırmacı ve yaratıcı özgürlüğe tanınan güven ile doğru orantılıdır. Güvensiz bir toplum zayıf bir toplumdur; oysa güven toplumu genişleme halindedir, bir dayanışma, bir ortak proje, açıklık, karşılıklı değişim ve iletişim toplumdur.

Peyrefitte’in görüşleri, aslında Francis Fukuyama’nın 1995 yılında yayınladığı *“Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity”* kitabındaki tezlere benzemektedir. Ekonomik yaşamın, toplumun gelenekleri, adetleri, manevi değerleri ve alışkanlıklarından ayrı olarak anlaşılamayacağına dikkat çeken Fukuyama, kültür farklılıklarının büyük ölçüde neden bazı ülkelerin diğerlerinden daha hızlı geliştiğini izah ettiğini de söylemektedir. Sonuçta her iki düşünür de, kültürün ekonomi bakımından önemine işaretler, insan toplumunun siyasi, dini ve ekonomik özgürlüklerin korunduğu yerlerde daha güçlü şekilde geliştiği görüşünü teyid etmektedirler. İleriki sayfalarda etraflıca üzerinde durulan ve bugün bir sarsıntı içinde olan “Doğu Asya Ekonomik Mucizesi”nde de kültür faktörünün son derece baskın bir rol oynadığı bilinmektedir.

Ekonomik Güvenlik Kavramının Yeniden Tanımlanması

Ekonomik güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Sivil teknolojiyi askeriden ve stratejik ekonomik konuları da ulusal güvenlik kaygılarından ayırmak giderek güçleşmektedir. Soğuk Savaş sonrası dünyada endüstriyel casusluk sıcak bir konu haline gelmektedir¹⁵. En büyük güvensizlik kaynağı artık Batı askeri tesislerine yönelik Sovyet istihbarat faaliyetleri değil, Amerikan teknolojisini ele geçirmek için dost ve müttefik Avrupalı ve Japon grupların casusluk faaliyetleri olarak görülmektedir. Bu görüş, Fransız makamlarının bazı Amerikan

14. *Trade Liberalisation: What's at Stake*, Ian Goldin ve Dominique van der Mensbrugghe, OECD, 1993, s.5

15. *“Technology and U.S. national security”*, B. Inman ve Daniel Burton, *Rethinking America's Security Beyond Cold War to New World Order*, New York, 1992.

savunma firmalarını endüstri casusluğu için hedef aldıklarına dair haberlerin kanıtlanması üzerine Başkan Clinton'un "endüstriyel casusluğa karşı savaş" başlatılması talimatı ile daha da güç kazanmıştır¹⁶. Ekonomik güvenliğin endüstriyel rekabet gücü boyutu, teknolojik boyuta kıyasla daha eski ve kapsamlıdır. ABD'nin uluslararası ekonomik konumundaki aşınma bir ulusal güvenlik meselesi olarak algılanmaktadır. Güvenlik alanındaki Amerikan hükümrancılığının daha elverişli ticaret hadleri ve uluslararası parasal sistem empoze etmede kullanıldığı dönem geride kalmıştır. Yeni dünya düzeninde ABD'nin kendisini güven içinde hissedebilmesi için rekabet edebilen bir Amerika zorunludur. Değişmekte olan güvenlik sistemini etkili şekilde idare etmedeki güçlü konumunu muhafaza edecekse ABD'nin ticaret, teknoloji ve finans alanlarında rekabet gücünü yeniden kazanması gerekmektedir.

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde askeri güvenlik kadar ekonomik güvenlik için de çaba sarfetmesi "Ekonomik Soğuk Savaş"ın da kazanılması sonucunu doğurabilirdi. Aslında, bu dönemde Batılı güçlerin birçok askeri müdahalesinin - İngiltere ve ABD'nin 1953'de İran'da, İngiltere, Fransa ve İsraill'in 1956'da Mısır'da, ve ABD'nin 1973'de Şili'de - ekonomik mülahazalardan kaynaklandığı bilinmektedir. İran'da İngiliz-İran Petrol şirketi'nin Musaddik tarafından devletleştirilmesi Churchill'in ülkenin "bir numaralı petrol kaynağını kurtarmak" için doğrudan müdahale talimatı vermesi ile sonuçlanmıştır. Nasır'ın Süveyş Kanalı şirketi'ni devletleştirme kararı da 1956'da Batılı ülkelerin benzeri bir müdahalesini davet etmiştir. Aynı şekilde Şili'de Allende rejiminin Amerikan Meyva şirketi'ni devletlestirmesi de bir darbeyle geri çevrilmişti¹⁷. Yakın zamana gelindiğinde, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgaline Batı'nın verdiği tepki de, Ortadoğu'daki petrol kaynaklarının denetimi ile yakından bağlantılıydı.

Ekonomik güvenlik tezinden çıkardığımız genel sonuç şudur: bağımlı ve ekonomik bakımdan zayıf bir devlet güvenlik içinde olamaz.

Artmakta Olan Karşılıklı Bağımlılık: Yabancı Sermaye Akımları

Son yıllarda dünya sermaye piyasaları, giderek artmakta olan sermayenin dolaşım serbestisi, işlemlerde kurumsal yatırımcıların artan önemi ve dünyanın önemli bir kesiminde iyileşen politika performansı nedeniyle daha iyi kâr fırsatları doğması gibi nedenlerle, 1914 öncesi altın standardı döneminden bu yana görülmedik sü-

16. "The Coming War with Japan", George Friedman ve M. LeBard, New York, 1997

17. "Weak States and Emerging Taxonomy of Security in World Politics", Clement Eme Adibe, Futures, Haziran 1994, s. 490-505

rat ve boyutta bütünleşmektedir. 1980'lerde borç bunalımı nedeniyle gelişme yolundaki ülkelere çok az meblağda net sermaye akışı gerçekleşmişken, bu olgu 1990'larda önemli ölçüde değişti. Latin Amerika ve düşük ücretli Asya ülkelerine doğru muazzam bir sermaye akışı yaşanmaktadır.

1980'lerden itibaren hız kazanan küreselleşme olgusunu dört ayrı alana ayırmak mümkün: Finans piyasaları, yabancı sermaye, dış ticaret ve emek piyasaları. Hızlı elektronik iletişim ve deregülasyon dediğimiz finans piyasalarındaki kontrollerin ortadan kalkması bu süreci hızlandırmış, derinleştirmiştir. Sermaye, gerçek getiri hangi ülkede daha fazla ise oraya kayarken; dünya, mal, sermaye ve ticari hizmet alanlarında tek pazara doğru yöneliyor. En süratli değişiklik finans piyasalarında yaşanıyor. Dış ticaretin ulusal gelirdeki payı önemli ölçüde artıyor. Gerçekte dış ticaret, üretimden de hızlı büyüyor ve bölgeselleşme sürecini teşvik ediyor.

Özel hisse senedi ve tahvil yatırımı şeklindeki portfolyo akımları, bu yatırımların en dinamik unsurunu oluşturmaktadır. OECD ülkelerinden gelişme yolundaki ülkelere 1990'ların başında yönelen net sermaye akımlarının yüzde 30'u bu tür fonlardan oluşmaktadır. 1996'da çıkarılan tahvillerin değeri 290 milyar dolara ve konsorsiyum kredilerinin toplamı da 118,7 milyar dolara yükselmiştir. Bu sermaye akımları OECD ülkeleri ile GYÜ'ler arasındaki bağları, Meksika için bugüne kadar gerçekleştirilen en büyük kurtarma paketi örneğinde de görüldüğü üzere, yeni yöntemlerle güçlendirmektedir. Zira, Meksika'daki nakit bunalımının diğer GYÜ'lere de sıçraması sadece OECD emekli fonlarından yatırımları ciddi şekilde tahrip etmekle kalmayacak, aynı zamanda GYÜ'lerdeki piyasa yönelimli reform politikalarını da sekteye uğratabilecekti.

Newsweek'de çıkan "Sermaye Savaşları" başlıklı bir inceleme ilginç mesajlar yansıtıyor. Günümüz dünyasında tüm ülkeler, geçmişteki sömüren-sömürülen kutuplaşmasını bir kenara itip, yeni yabancı yatırım akımlarını kendisine çekme arayışındalar. 1995 yılında piyasada dolaşıp yatırılacak kârlı projeler arayan 3 trilyon dolar bulunduğu tahmin ediliyordu. Doğrudan yabancı sermaye akışı 1997'de 800 milyar doların üzerinde gerçekleştirmiştir. Asya'da görüldüğü gibi, hükümetlerin politika yanlışları artık hata kaldırmıyor; bunun bedeli çok pahalıya ödenmektedir.

Küreselleşme, yabancı sermaye akımını artırma ve liberalleşmeden veya makro ekonomik dengeleri sağlayan reformlardan geri dönüşü olanaksız kılma gibi fırsatların yanısıra beraberinde riskler de getirmektedir.

1. Meksika ve Asya Bunalımından Çıkarılacak Dersler

IMF'e bakılırsa bugünün küresel ekonomisinde istikrar ve büyümeyi sürdürenin üç yolu var:

- *Tutarlı ve istikrarlı makro-ekonomik politikalar. Düşük enflasyon oranlarının korunması, makro-ekonomik politikanın başarısının ölçülmesinde temel kıstas kabul edilmektedir. Ayrıca, temel altyapı ve insan sermayesine kamu yatırımı da tatminkar düzeyde olmalı ve özel sektörü dışlamayacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Uluslararası maliyet rekabet gücünün korunması ve sıkı, anti-enflasyonist bir para politikası da gerekmektedir.*

- *Kapsamlı yapısal reform. Bu, özellikle yükselmekte olan piyasalar için önemli bir alandır. Özelleştirme ve ülke içi rekabeti arttırma, böylece kaynakların daha etkin kullanımını sağlamak gibi yapısal reformlar piyasaların daha fazla dışa dönük olmaları, rekabet edebilir ve esnek yapıyı koruyabilmeleri için zorunludur.*

- *İyi yönetim. Tasarrufçu ve yatırımcıya güven veren bir kurumsal ve hukuki çerçeve kurabilmek için hükümetler, rüşvet ve yolsuzluğa hoşgörülerini göstermelidirler. İyi yönetim, aynı zamanda, yoksulluğu ve marjinalizasyonu azaltmaya yönelik sosyal politikalar geliştirilmesini de kapsamalıdır.*

Gelişme yolundaki ülkelere dönük net özel sermaye akımları da 1970'lerin ortasında yıllık 10 milyar dolar civarında iken 1990'ların ortasında 100 milyar doları aşmıştır¹⁸. Sadece Latin Amerika'ya 1994 itibariyle akan özel sermaye 50 milyar dolardır. Böylesi büyük sermayenin mevcudiyeti yatırımların arttırılması, teknolojinin modernize edilmesi, üretimin arttırılması, büyümenin hızlandırılması ve istihdam yaratılması için birçok yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bununla birlikte, dış sermaye akımlarına aşırı bağımlılığın riskleri de bulunmaktadır. 1994 Meksika ve 1997 Asya bunalımının net şekilde gözler önüne serdiği gibi, makro-ekonomik disiplinin olmaması sermaye akımlarının süratle ve istikrarı bozacak şekilde geriye dönmesi sonucunu doğurabilir. Dahası, bugünün yüksek düzeyde finansal piyasa entegrasyonu nedeniyle bunalımlar süratle diğer piyasalara da yayılarak diğer ülkeler üzerinde de ciddi olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

1996'da OECD ülkelerinin toplam dış yatırımları 259 milyar dolar, OECD'ye yönelik dış yatırımlar ise 198 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. UNCTAD istatistiklerine göre, 1995 yılında dünya çapındaki doğrudan yabancı yatırım akımları yüz-

18. "Latin America and the Challenge of Globalization", Michael Camdessus, IMF Managing Director, IMF Survey, 1 Temmuz 1996.

de 46 artış kaydederek 325 milyar dolara yükselmiştir. Bu rakam 1994'de 222 milyar dolar civarında idi. Ekonomik durgunluktan çıkış ve sınır-ötesi birleşme ve alımlar dalgası sanayileşmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım (DYY) akımını 1994'deki 130 milyar dolar düzeyinden 1995'de 216 milyar dolara çıkarttı. ABD, 75 milyar dolarlık yatırım girişi ve 97 milyar dolarlık yatırım çıkışı ile yine öncülüğünü korudu. Gelişme yolundaki ülkelere akım 97 milyar doları buldu. Çin'in payı 38 milyar dolar olurken, Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik DYY ise iki katına çıkarak 12 milyar dolara yükseldi. Altı çizilmesi gereken bir husus: Küresel sermaye akımlarının yarısı sadece 5 ülkeye gitmektedir ve OECD ülkeleri bu akımın yaklaşık yüzde 70'ini çekmektedir.

Ekonomik Açılım ve Teknoloji Transferi

Zengin ülkelerden yoksullara teknolojilerin daha süratle ve elverişli koşullarda transferi ekonomik bakımdan az gelişmiş ülkelerin gelişmişleri "yakalamaları" imkanını arttırmaktadır. Bununla birlikte, bir ülkenin yeni teknolojileri özümseme yeteneği, diğer unsurların yanı sıra, işgücünün teknoloji kullanma kapasitesine de doğrudan bağlıdır. Bu kapasite, esasen, eğitim ve beceri düzeylerinin bir fonksiyonudur. Son 20 yılın süratli teknolojik değişimine bakılırsa, sanayileşme için mevcut eğitim ve beceri gereksinimlerinin hızla sanayileşmekte olan ekonomilerin bir önceki kuşaklarının karşılaştığından önemli ölçüde daha farklı olması beklenilebilir. Geleneksel imalat süreçlerindeki değişimin yanı sıra tamamen yeni sanayiler ortaya çıkmaktadır.

Hizmet sektörü faaliyetleri, kısmen teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak, artan ölçüde uluslararası özellik kazanmakta ve bu durum uygun şekilde eğitilmiş işgücüne sahip gelişme yolundaki ülkelerin önünde yeni fırsatlar açmaktadır. Birçok gelişme yolundaki ülke sanayi ürünleri ihracına dayalı Doğu Asya kalkınma stratejisini taklit etmeye çalışmaktadır. Modern imalat sanayilerinin gerektirdiği tavır ve yeteneklerin geliştirilmesinin yanı sıra, bir ülkenin başarısı, ulusal kaynaklarının ne ölçüde değişmekte olan dış talebi karşılayabildiğine de bağlıdır.

Hizmet sektöründe ticaret ve yatırımın hızla genişlemesi gelecekte kalkınma stratejisi için önemli yansımaları olabilecek bir eğilimdir. Belli hizmetlerin, ticarete konu olamayacak yerlerde kalması beklenmekle birlikte, diğerleri uzun mesafe iletişim ve/veya ulaşım şebekeleri ile birbirine bağlanma mümkün olduğundan başka elverişli mekanlara kaydırılabilir. Sözgelimi, bilgi Hindistan ya da Çin'deki bir bilgisayara girip düşük bir maliyet ve süratle Kuzey Amerika ya da Avrupa'da-

ki kullanıcılara iletilebilmektedir. Hizmet sektörünün çoğu OECD ülkelerindeki muazzam boyutu ve hızlı büyümesi nedeniyle bu alanda cazip ticaret ve yatırım imkanları bulunmaktadır. Gıda işleme, tekstil ve giyim, ve elektrik-elektronik makina sektörleri GYÜ'lerin sanayileşme stratejilerinde öncü sektörler haline gelmektedir.

Demografik Dengelerde Oynamalar

Yoksul ülkelerdeki nüfus patlaması ve zengin ülkelerdeki nüfus azalması (ve yaşlanması), önümüzdeki 20-30 yılda aynen devam edecek olursa, dünyadaki temel dengeleri değiştirecek ve toplumları istikrarsızlığa sürükleyecek çok önemli bir sorun olacaktır. 1350 yılına kadar dünya nüfusu her 1400 yılda bir ikiye katlanmış, izleyen dönemde ise her 300, 140 ve 88 yılda bir nüfus iki katına çıkmıştır. Şimdi yıllık yüzde 2'lik artış oranı ile bu sürenin 30-35 yıla kadar düştüğü görülmektedir. Dünya nüfusunun 1950'deki 2,5 milyar, 1975'deki 4 milyardan, bugün 5.6 milyara çıktığı, 2050 yılına kadar ise 8 ila 12 milyar arasında bir noktaya erişeceği tahmin edilmektedir. Bu artışın, gezegenimizin gıda ve doğal çevre kapasitesi üzerinde büyük baskı yaratacağını söylemek için kahin olmak gerekmiyor. Burada özellikle önem taşıyan bir husus, az gelişmiş ülkelerin nüfuslarının gelişmiş sanayi ülkelerinden çok daha hızlı artmakta oluşudur. Az gelişmiş ülkelerin dünya nüfusundaki payı 1960'da yüzde 69 iken, bu oran 1980'de yüzde 74'e çıkmış olup, 2000 yılında da bu payın yüzde 80'e ulaşması beklenmektedir. Doğu Asya'nın hızla sanayileşmekte olan ülkelerindeki nüfus artış hızı keskin bir düşüş kaydetmekte; buna karşılık, yoksul Afrika ve Ortadoğu'nun belli kesimlerinde nüfus patlaması gözlenmektedir. Bu gidişin dünyanın ekonomik güvenlik sistemi üzerinde gelecekte ciddi yansımaları olabileceği şimdiden görülmektedir.

Dünya nüfusuna eklenen her bir milyar insanın yüzde 90'dan fazlasının gelişmekte olan ülkelerde yaşayacak olması kaygı verici bir durumdur. Bu insanların, yoksulluk nedeniyle, temel ekonomik nimetlerden yararlanamamaları, gelişmiş ülkelere yasadışı göçü teşvik edecek ya da dış yansımaları olan ülke içi çatışmaların tohumlarını ekecektir. 2000 yılında Üçüncü Dünya nüfusunun yüzde 70'inin sadece sekiz ülkede - Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Bangladeş, Pakistan, Nijerya ve Meksika - yoğunlaşması bekleniyor. Yüzyılın sonunda, Mexico City'nin 32 milyon, Sao Paula'nın 26 milyon, Calcutta, Şanghay, Bombay, Pekin ve Seul'un 19 milyon, Cakarta, Kahire ve Karaçi'nin 17 milyon nüfusu barındırması sözkonusudur.

Sanayileşmiş ülkelerin emeklilik ve sağlık politikaları, doğum oranlarının düşmesi ve ortalama yaşam süresinin uzaması, böylece refah devleti harcamalarının sıçraması nedeniyle önümüzdeki yüzyıl başında artan ölçüde çıkmaza girecek gibi görünüyor.¹⁹ Nüfusu hızla yaşlanmakta olan Avrupa'nın demografik yapısının değişmesi en çok Türkiye gibi, dinamik ve genç nüfusa sahip ülkelere yarayacak gibi görünüyor. Türkiye'nin nüfusu 1923'teki 12 milyon düzeyinden bugün 63 milyona yükselmiştir. Her yıl neredeyse 1 milyon yeni insan katılıyor nüfusumuza ve bu trendin devam etmesi bekleniyor. Son yıllarda düşüş kaydedilmesine karşın 1970'ten bu yana doğum oranı yıllık yüzde 2'nin üzerinde kalmıştır. Yetişkinlerin ve bebeklerin ölüm oranı azalırken, 1990'da ortalama yaşam süresi 66'ya ulaşmıştır.

Rüşvet ve Yolsuzluk Uluslararası Ticareti Saptırıyor

Ülkemizde son yıllarda yaşanmakta olan “Temiz Toplum” özlemi esasen uluslararası alanda başlatılmış olan çok kapsamlı bir kampanyanın parçası olarak görülmelidir. Dünyanın dört bir köşesinde özellikle iş dünyasında ve kamu yönetiminde “Uluslararası Temiz Toplum” sloganını hayata geçirebilmek için yoğun bir kampanya yürütülüyor. Bu girişimin öncülüğünü OECD ülkeleri ve özellikle de ABD yönetimi yapmaktadır. 1975-77 arasında Lockheed şirketinin uçak alım ihalelerini kazanmak için Türkiye dahil birçok yabancı hükümet ve kişilere 22 milyon dolar dağıtmasından sonra Amerikan şirketleri Kongre’de kabul edilen bir yasayla rüşvet vermekten men edildiler.

ABD’ye göre, ticaret yaşamında yaygın rüşvet ve yolsuzluk uygulamaları ticaret ve yatırımlarda hem rüşvetin verildiği ülkede hem de rüşveti verenin ülkesinde saptamalara yol açmakta, haksız rekabet doğurmaktadır. OECD’de yolsuzluğu önlemeye dönük tartışmalar üç cephede devam ediyor: yolsuzluk ve rüşveti bir suç haline getirme; rüşvetin vergiden düşüldüğü belli ülkelerdeki uygulamaların sona erdirilmesi; ve yardım alanında. OECD Konseyi Nisan 1994’te “Uluslararası İş Uygulamalarında Rüşvet” konusunda bir tavsiye kararı benimsedi. 1996 yılında yine ABD’nin girişimiyle OECD ve DTÖ çerçevesinde rüşvet ve yolsuzluğa karşı mücadeleye hız verildi. OECD’nin 26 Mayıs 1996 tarihli Bakanlar Konseyi toplantısında, önümüzdeki yıl sonuna kadar yabancı yetkililere rüşvet verilmesinin, tüm üye ülkelerde yasadışı hale getirilmesini öngören bir anlaşma onaylandı. Bu tarihi kararın alınmasında yabancı kişilere verilen rüşveti “iş yapma maliyeti” olarak göstererek, bunun vergi

19. “Global Aging Crisis”, Paul Hewitt, *International Herald Tribune*, 18 Şubat 1998

indirimlerine dahil edilmesine izin vermekte olan Almanya, Fransa ve Japonya oldukça isteksiz davrandılar²⁰. Neticede, Mayıs 1997’de daha güçlü ve yaptırım hükümleri olan yeni bir OECD kararı kabul edildi.

Dünya Bankası ve IMF de, borç alan ülke ve firmalara karşı rüşvet uygulamaları içinde olduklarının kanıtlanması halinde, yaptırımlar dahil bir dizi önlemleri yürürlüğe koydular, politikalarını bu prensipler doğrultusunda gözden geçiriyorlar. Uluslararası Ticaret Odası, 1996 yılında, yasadışı ödemeler hakkında üye şirketlerin uymasını istediği bir protokolü onayladı. Dünya Ticaret Örgütü de Aralık 1997’de hükümet alımlarında şeffaflığı arttırmayı öngören teklifleri incelemeyi kararlaştırdı²¹.

Gerekçesi her ne olursa olsun, rüşvet ve yolsuzluğa karşı Amerikan kampanyası hem zemin hem de uluslararası destek kazanmış görünüyor. Birçok ülkede yolsuzluğa karşı mücadeleyi seçim kampanyasının temel sloganı yapan politikacılar iktidara yürüyorlar. Brezilya ve Kore’de eski devlet başkanlarına karşı görülmedik cezai önlemler alındı. Artık açıkça görüyor ki, yol açtığı siyasi ve toplumsal zararların yanısıra, yolsuzluk bir ülkenin ekonomik kalkınmasını da geri bıraktırmaktadır. Hükümet alımları için açılan uluslararası ihalelerdeki milyarlarca dolarlık “komisyonlar”, tüm bir ekonomiyi saptırabilmektedir. İtalya ve Japonya’nın, büyük yolsuzluk skandalları ile çalkalanması, Fransa, Almanya, Belçika ve İngiltere’de siyasetçilerin rüşvet iddiaları nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmaları yolsuzluğun yalnızca Üçüncü Dünya ülkelerine özgü bir sorun olmadığını göstermektedir.

İş dünyasında ne kadar rüşvet döndüğü tam kestirilemiyorsa da 1990’da 44 milyar dolar olan gelişme yolundaki ülkelere yönelik yabancı sermayenin, 1995’de 167 milyar dolara sıçramasının rüşvet olaylarını arttırdığını tahmin etmek güç değil. “Temiz Uluslararası Toplum” özleminin artık naif bir arzu olmaktan çıkıp, haksız ticari rekabeti önlemenin bir aracı olarak sunulsa da, giderek güç kazanması sevindiricidir. “Temiz” ülkelerin daha fazla iş ve yatırım imkanları cezbetmekte olduğu görülmektedir. Elbette ki, Türkiye’nin de bu dış dinamikten etkilenmemesi düşünülemez. Sadece Türk toplumu değil dış ekonomik ortaklarımız da rüşvet ve yolsuzluktan son derece rahatsızlık duymaktadır. Yakında bu tür suçları işleyenlerin şeffaflığı teşvik eden uluslararası kurallar gereğince yurtdışından teşhir edilmeleri sürecinin başlaması şaşırtıcı olmayacaktır.

20. “Bribery Pact is ready for OECD Vote”, David E. Sanger, *International Herald Tribune*, 26 Mayıs 1997.

21. “Goodbye Mr. 10%”, John Mason ve Guy de Jonquieres, 22 Temmuz 1997, *Financial Times*, s. 13.

Uluslararası Enerji Güvenliği Kaygıları

1990'ların karşılıklı bağımlılığa dayanan, serbest ticaret rüzgârlarının güçlü esmekte olduğu dünyasında, artık büyük petrol ihracatçısı ülkeler ile petrol ithal eden ülkeler arasındaki geleneksel husumet sona ermiş görünüyor. Enerji üreticisi ve tüketicisi olan ülkeler ortak menfaatlerini ön plana çıkartan bir diyalog süreci başlattılar. Arz ve talep güvenliği günümüzde aynı ölçüde önem taşımaktadır. 20 yıldan kısa bir sürede dünya ekonomisinin belkemiği olan petrolde hesaplar alt-üst oldu? Bugün OPEC artık 1970'li yıllarda sahip olduğu güce sahip değildir. Dünyanın dört bir tarafında OPEC üyesi olmayan yeni üretici ülkeler çoğalmaya başladı. Enerji tasarrufu, verimlilik artışı ve üretimde üç boyutlu delme dahil yeni teknolojiler geliştirilmesi sayesinde ciddi başarılar sağlandı. Petrol fiyatlarını dengelemede kullanılan Amerikan stratejik petrol rezervindeki stoklar 592 milyon varile ulaştı. Dahası, New York, Londra ve Singapur'daki ham petrol "future" piyasaları dengeleri temelden değiştirdi ve petrol, diğer temel hammaddeler gibi, uluslararası ticari meta haline geldi. Her ne kadar petrolü siyasetten arındırmak mümkün olmasa bile, fiyat tesbiti büyük ölçüde ekonomik kurallara uyum sağlamak zorunda bırakıldı. Buna paralel olarak Batı'nın enerji güvenliği kavramı da evrime uğradı.

Öte yandan, dünyanın en büyük üretici ve ihracatçısı olan Suudi Arabistan'da monarşinin geleceği belirsiz görünmektedir. Amerika, gerekirse silahlı gücünü, bölgedeki petrol menfaatlerini korumak için kullanacağını Körfez Savaşı ile kanıtladı. Dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi İran'ın, dünyadan tecrit edildiği, tam bir çevrelenme politikası ile Batı'nın kuşatması altında olduğu görülüyor. Irak, ambargo nedeniyle uluslararası petrol piyasalarına giremiyor. Kuveyt, Körfez Savaşı sırasında tahribata uğrayan petrol kuyularını ve tesislerini yeniden işler hale getirmek için büyük yatırımlara gidiyor. OPEC, bir zamanlar dünya tüketiminin yüzde 60'ını sağlayarak petrol piyasasının tek hakimi olmuştu. Bugün payı yüzde 40'lar civarında bulunan OPEC, Latin Amerika'da, eski Sovyet coğrafyasında, Asya'da ve Avrupa'nın Kuzey Denizi'nde çoğalan yeni üreticilerle rekabet etmek zorundadır.

Önümüzdeki dönemde Ortadoğu'nun petrol kaynakları üzerindeki süregiden çatışmalara benzer şekilde, "Kaynak Savaşları" çağı yaşanması bekleniyor. Nil, Fırat ve Ganj gibi başlıca su kaynaklarının denetimi nedeniyle ülkeler arasında silahlı çatışmalar çıkması bekleniyor. Bu yeni bölünmeler ışığında birçok ülke uluslararası ekonomik güvenliğe yaklaşımlarını yeniden gözden ge-

çirmek, uygun stratejiler geliştirmek zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla, iki boyutlu ve çekişmekte olan jeopolitik aktörlerin dünyasını esas alan geleneksel savunma ve diplomasi stratejilerine dayanmak artık mümkün değildir. Bu aktörler hala dünya sahnesinde önemli roller oynamaya devam ediyorlar; ancak, belirleyici yegâne aktörler olarak kalmayacakları anlaşılmıştır. Başka aktörler ve etkileşim biçimleri eşit ölçüde önem kazanmaktadır. Çevre ve enerji diplomasisi de bunlar arasında hızla sivrilmekte, uluslararası ilişkilere artan ölçüde yön vermektedir.

Bu çerçevede, Hazar havzası ve Kazakistan/Türkmenistan kaynaklı Avrasya enerji akışının, dünya enerji sisteminde Batı bakımından kazandığı önemin özellikle vurgulanması gerekiyor. Başta OECD Uluslararası Enerji Ajansı olmak üzere, çeşitli kurumlarca iyimser ve kötümser senaryolar dikkate alınarak kapsamlı projeksiyonlar geliştirilmektedir. Petrol bunalımının yaşandığı 1970 başlarında yüzde 50 olan petrolün toplam enerji kaynakları içindeki payı, yüzde 40'a gerilemiştir. Halihazırda günlük dünya petrol talebi 68 milyon varil civarındadır. OECD ülkeleri günde yaklaşık 42 milyon varil petrol tüketmektedirler. 2010 yılına kadar dünyanın bugüne kıyasla yüzde 34-45 daha fazla enerji tüketeceği, fosil yakıtların küresel enerji tüketiminin yüzde 90'ına yakınına oluşturacağı, ancak petrolün payının düşmeye devam edeceği hesaplanmaktadır. 2010 yılında dünya petrol talebinin 85 ila 105 milyon ton civarında olacağı tahmin ediliyor. Dünya nüfusunun yüzde 3'ünü teşkil eden altı ülkenin, (Suudi Arabistan, İran, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Venezuela) dünya petrol üretiminin yüzde 50'den fazlasını sağlaması bekleniyor.

OECD ülkeleri 2010'da dünya enerjisinin yarıdan daha azını tüketecek iken, Çin dahil Doğu Asya ekonomileri yıllık petrol talebi artışında tüm OECD ülkelerini geçeceklerdir. Bu bölge, dünyanın en fazla petrol tüketen bölgesi olmaya doğru hızla yol almaktadır. Petrol ithalatlarını artan ölçüde Körfez bölgesinden yapmaktadırlar. Dolayısıyla, petrolün jeopolitiği de ister istemez değişime uğrayacaktır. Bu değişimlerin, hem OECD ülkeleri hem de üye olmayan ülkeler bakımından, önemli stratejik yansımalarının olması kaçınılmazdır. Teknolojik, çevresel faktörler ile enerji endüstrisinin yeniden yapılanması gibi gerekçeler doğalgazın, özellikle de elektrik üretiminde, daha yoğun kullanılması sonucunu doğuracaktır. Bu da boru hatları ya da sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) olarak gemilerle doğal gaz ticaretinin daha büyük ölçüde artmasına neden olacaktır. Avrupa'nın 2010 yılındaki gaz tüketiminin, yüzde 70'den fazlası uluslararası sınırlar geçmesi ve ihtiyacın yaklaşık yüzde 50'si-

nin de bölge dışından ithal edilmesi beklenmektedir. Bazı üretici ülkeler için doğal gazın petrolden daha önemli bir döviz kaynağı olması hiç de şaşırtıcı görünmüyor. Kömür de eskisine kıyasla daha fazla uluslararası ticareti yapılan bir enerji metası haline gelecektir.

Körfez’de meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlık Amerikan ekonomisini derinden etkileme potansiyeline sahiptir. 1986’da dünya ham petrol fiyatlarının düşmeye başlamasından bu yana Amerika’da yerli üretim azalma eğilimi göstermektedir. Zira, iç üretim Ortadoğu’da olduğundan daha pahalı hale gelmiştir. Çoğu yerel petrol üreticisi firmalar, ABD’nin ithal kotaları yoluyla ülke içinde petrol fiyatlarını dünya fiyatlarının üzerine çıkartmasını istiyorlar. Dünyanın petrol ikmallerinin dörtte birinin körfez ülkelerinden gelmesi Batı ülkelerinin, başta Washington olmak üzere, Ortadoğu’dan ikmal güvenliğinin sürdürülmesine özel önem atfetmelerine neden olmaktadır. OPEC dışı üretimin (Rusya, Kazakistan, Azerbaycan gibi) denetim altında tutulması da önem taşımaktadır. Neticede, Batı gözünü kırpmadan enerji güvenliğine zarar verecek her türlü girişimi askeri güç kullanımı dahil her türlü önlemlerle gidermeye kararlı görünmektedir.

ABD firmalarının, Rusya’da özellikle de Sibirya’da keşfedilen yeni petrol ve doğal gaz sahalarının işletilmesine yönelik büyük yatırım projeleri bulunmaktadır. Rusya’da doğal gazın yüzden 90’ından fazlası Batı Sibirya’daki Yamal-Nenets bölgesinden gelmektedir. Bölgedeki gaz rezervlerinin 1999 yılına kadar gerçekleştirilmesi planlanan yıllık 32 milyar metreküp kapasiteli bir boru hattı ile Batı Avrupa’ya nakledilmesi öngörülmektedir²². Kazak ve Hazar petroleri ile doğal gazın, Rusya ile yürütülen ticari müzakerelerde dengeleyici koz olarak kullanıldığı görülmektedir. ABD, bir yandan Rusya ve Körfez haricinde alternatif bir boru hattı güzergahı inşası yoluyla Rusya’ya karşı aşırı bağımlılığı kırmak ve güneydeki cumhuriyetleri de bu şekilde Rusya’ya karşı güçlendirmek isterken; diğer yandan da kendi firmaları için Rusya’daki diğer petrol ve doğalgaz yatakları için daha elverişli işletme ve üretim koşulları sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye’nin, Kafkaslar ve Orta Asya’da ABD’nin yeniden atağa geçmesinin ardında yatan stratejik hesapları ve kendisine bölgesel müttefik olarak Washington’da biçilen rolü, daha geniş çerçevede görmesinde sayılamayacak kadar ulusal yarar vardır. Rusya ve diğer eski Sovyet cumhuriyetleri ve İran ile ilişkilerimizde artık sadece Batı’ya ve onların desteğine dayanmak ve taşıeron statüsünde hareket etmek

22. “Russia Plants to Open Its Gas Reserves”, *World Gas Intelligence*, vol.VI, no.15, 11 Ağustos 1995, s. 1

ulusal menfaatlerimize zarar verebilir. Türkiye, menfaat çatışması olan sahalarda kendi çizgisini belirleyip kabul ettirmek için çabalamak, menfaatlerin kesiştiği konularda ise işbirliğini yoğunlaştırmak zorundadır.

2.3. Dünya Ekonomisinde Değişmekte Olan Kuvvetler Dengesi

Önümüzdeki onbeş yıl içinde jeopolitik, parasal, enerji, teknolojik, ekonomik ve toplumsal ortamlar dramatik şekilde bugünden farklı olacaktır. Soğuk Savaş düzeninin çöküşü, sadece siyasi ve güvenlik konfigürasyonlarını değil, ideolojik sınırları ortadan kalkan dünya ekonomik sisteminin de kökten değişmesine, yeni ekonomik güçler dengesi meydana gelmesine yol açmıştır. Çok kutuplu yeni sistemde ABD-Japonya-Avrupa Birliği üçgeni küresel ekonomiye hükmederken, bir zamanlar hepsi Üçüncü Dünya sepetinde görülen, çoğu içe dönük kalkınma stratejileri izleyen büyük ve hızla sanayileşmekte olan ülkelerin doğması ile birlikte dengelerin yeniden gözden geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir. OECD'nin bir hesabına göre, Çin, Hindistan ve Endonezya'daki "orta sınıf" sayılabilecek yaklaşık 700 milyon insan 2010 yılına kadar bugünkü İspanya'nın gelir düzeyine ulaşabilecektir. Bu durum, Asya orta sınıfının dünya ekonomisindeki yerini almasıyla birlikte sadece ekonomik dengelerin değil, onun doğrudan bir yansıması olan tüm geo-stratejik hesapların da alt-üst olması, neticede yeni güçler dengesi senaryolarının yazılması anlamına gelmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile Berlin Duvarı yıkılınca serbest piyasa savunucuları, Karl Marx'ın izleyicileri karşısında bir zafer kazandılar. Demokrasi ve serbest piyasa rüzgarları tüm dünyayı sardı. Bununla birlikte, son zamanlarda Rusya, Brezilya, Meksika, Hindistan, Kore, Malezya ve Türkiye gibi yükselmekte olan kritik piyasalardaki gelişmeler, bazı yorumculara göre, bugüne kadarki kazanımları kökünden sarsabilecek yeni bir tayfunun gelmekte olduğuna işaret etmektedir. Bu ülkelerde reformlara karşı bir hareketin güç kazanması, Batı için ekonomik ve dış politika bakımlarından tam bir felaket olacağından, ABD yönetimi, bu ülkelerde istikrarın korunmasına ve reformların devamına büyük önem atfetmektedir. Sadece Amerikan firmalarının yükselmekte olan piyasalara ihracatının, bugün Avrupa ve Japonya'ya ihracat toplamını geçtiğini belirtirsek durumun önemi daha iyi anlaşılabilir. Meksika örneğinin gösterdiği gibi, NAFTA ile ABD'ye bağlanma, gerek ekonomi gerek dış politika alanında politika seçeneklerini ortadan kaldırıyor. Uzun vadeli doğrudan sermaye yatırımları belli ülkeler-

de toplanıyor. Son yıllardaki yabancı sermaye yatırımlarının çok büyük bir bölümü gelişmiş ülkelerin kendi aralarındadır. Gelişmekte olan ülkelerin pek azı önemli meblağda yabancı sermaye çekebilmektedir. Küreselleşmenin dengesiz bir büyüme potansiyeli getirdiğinin bir göstergesi, yabancı sermayenin dengesiz dağılımıdır. Kısa vadeli sermaye akımları ise büyük riskler getiriyor. Faiz hadle-
rindeki farklılıklardan dolayı gelen finansal sermayenin faydadan çok zararı var, çünkü spekülâtif güdülerle geliyor. Ayrıca, gelen yabancı sermaye belli bir bölgeyi baz seçiyor ve oradan ihracata dönük üretim yapmaya çalışıyor. Burada devletin bölgelerarası dengesizlikleri giderecek aktif bir bölgesel politika izlemesine gerek duyulmaktadır.

Yeni piyasa demokrasilerinde her şeyin toz tembe olmadığı, ekonomide yapısal ve toplumsal sorunların yaşanmaya devam ettiği kimsenin meçhulu değildir. Hindistan'da, 1991 yılından bu yana iktidardaki Kongre Partisi kamu harcamalarını kısıtladığı, gümrük tarifelerini indirerek, yabancı yatırımı teşvik kararları alındığı görülmektedir. Sonuçta, ülkede enflasyon düşmüş, döviz rezervleri artmış, dış ticaret katlanarak artmış ve istikrarlı bir büyüme sağlanmıştır. Yeni Delhi, 1993-95 döneminde daha önceki 45 yılda çekebildiğinden daha fazla yabancı sermayeyi ülkeye getirmeyi başarmıştır. Ancak Kongre Partisi'nin yerini 13 partinin zayıf bir koalisyonuna terketmesinin ve son seçimlerde ortaya çıkacak siyasi tablonun bu olumlu süreci yavaşatabileceğinden kaygı duyulmaktadır. Koalisyonun, özelleştirmeden vergi reformuna kadar uzanan kritik konularda reformların bir sonraki aşamalarını gerçekleştirecek zor kararlar alması pek muhtemel görünmemektedir. Rusya'da ise Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin, seçim vaatlerini yerine getirmek için askerlere, işçilere, doktorlara devlet fonları akıtmak, böylece sistemi zora sokarak, enflasyonu ateşlemek zorunda kalmıştır. Ülkede aşırı milliyetçilerin ve komünistlerin güçlenmesi, komuta kontrol günlerine geri dönüş anlamına gelmektedir. Bu ülkelerdeki ortak unsur demokrasi ile ekonomik liberalizasyonun her zaman birbirine paralel bir seyir izlememesidir. Popülizm, milliyetçilik, rekabet korkusu, artan yolsuzluklardan bıkkınlık ve korumacılık önlemleri bu ülkelerdeki gelişmeleri tanımlarken sık kullanılan sözcüklerdir. Bunların siyasi sistemleri ekonomik liberalizasyonları hazmedecek şekilde değişmesinin daha zaman alacağı anlaşılmaktadır. Yükselmekte olan piyasaların zaman içinde büyümek ve zenginleşmek için ihtiyaç duyduğu serbestleşme ile aynı dönemde siyasi trafiğin kaldırabileceği arasında hatırı sayılır bir uzlaşmazlık olduğu görülmektedir.

Asya-Pasifik Yüzyılı ve Atlantığe Yöneliş²³

2. Asya'da Gerilimler Tirmanabilir

Dinamik Asya ekonomilerinde genelde istikrarlı ve etkin hükümetler işbaşında olmakla birlikte, 1996'nın ilk aylarında yaşanan Çin-Tayvan ve Japonya-Kore gerginlikleri ile beklenmedik anda patlak veren 1997- 1998 Asya mali bunalımı bu sathi görüntüye pek aldanmamak gerektiğini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın dikte etmiş olduğu kısıtlamaların ortadan kalkması ve yeni uyumsuzlukların belirmesi nedeniyle önümüzdeki dönemde bölgede bir değişim ve düzensizlik döneminin yaklaşmakta olduğu hissediliyor. ABD, Rusya, Çin, Japonya, Kore ve Hindistan'ın stratejik rolleri hala bir evrim geçirmektedir. Washington ve Moskova'nın giderek artan ölçüde iç sorunlarıyla başetmek zorunda kalması bölgenin hakim güçleri olarak yerlerini alan Çin ve Japonya için hem yeni sorunlar, hem de fırsatlar getirebilir.

Bölgede, alışılmışın dışında, çok patronlu bir dönem yaşanmaktadır. Yeni ittifaklar ve kutuplar oluşuyor. Vietnam, Laos ve Myanmar'ın ASEAN şemsiyesi altına alınması, bu yeni güçler dengesinin ilk işaretleri olarak görülebilir. Çin'in dışındaki öteki bölgesel büyük güçler, yani Japonya, Kore ve Hindistan, şimdilik benzeri bir kaygıya sebebiyet vermiyorlar. Japonya, kısa dönemde Kuzey Kore'nin nükleer silah programı, orta vadede Rus askeri gücündeki artışı izleme ve uzun vadede de Çin'in askeri gücünün büyümesi üzerine ilgisini yoğunlaştırıyor. Hindistan ise, Pakistan ve Çin ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışırken, aynı zamanda piyasa ekonomisine geçişin sancılarını da yaşamaya devam edecek gibi görünüyor. Son nükleer denemeler bu sürecin daha da karmaşık hale gelmesine yol açmış, kutuplaşmaları keskinleştirmiştir.

Dışarıdan gözlemlediğimizde, Japonya-Çin-Hindistan üçgenindeki ilişkiler manzumesi önümüzdeki on yılın temel stratejik belirsizliklerinden birisidir. Bu üç ülke arasındaki ilişkilerin durulması ve güçler dengesinin yakın gelecekte tam anlamıyla yerli yerine oturması beklenmiyor. ABD, bölgedeki tüm güç denklemlerinin lider oyuncusu konumunu sürdürmektedir. Neticede, Asya-Pasifik, bölgesi ekonomik refah, mali bunalımlar ve muhtemel çatışmalar sarkacında bir süre daha gidip gelmeye devam edecek gibi gözükmektedir.

23. Bu bölümün hazırlanmasında, yazarın Mart 1998'de yayınlanmış olan "Yükselen Asya: Alternatif mi, Geleceğimiz mi?" (İmge Yayınevi, 321 sayfa) kitabından geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Asya-Pasifik bölgesi, muazzam ekonomik dinamizmi ile dünyanın en önemli güç merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Asyalıların, Avrupa ve ABD'ye daha cecurca meydan okumaları ve tedricen sözlerini dinletmeye başlamalarının ardında, daha önce belirttiğimiz gibi, hızla artmakta olan ekonomik güçlerinin yattığı yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca, ekonomik dinamizm ve bölgede oluşmaya başlayan karşılıklı bağımlılık da, Asyalıların kendilerine güven duygusunun yeniden aşılmasına katkıda bulundu. Nitekim, Asya Kalkınma Bankası'nın rakamlarına göre, Asya'daki ekonomik büyüme 1996 yılı sonunda yüzde 7.8'e ulaştı; oysa OECD ekonomilerinin büyüme hızı ortalama yüzde 3'ün altında idi. Mali bunalım nedeniyle ciddi şekilde sorgulanmakta olan "Doğu Asya Mucizesi", gelişmiş, az gelişmiş, gelişmemiş hemen her ülkenin ilgi odağı oldu; sayısız araştırmalara konu edildi. Genel değerlendirmeye bakılırsa, bölgenin ekonomik başarısı büyük ölçüde şu unsurlara dayanıyor: istikrarlı hükümet, yüksek tasarruf ve yatırım oranları, dinamik serbest ticaret ve sanayi politikaları, sabırlı stratejik planlama, ilköğretime yatırım, aile bağlarına dayalı, disiplinli iş, din anlayışı, sınırlı hükümet müdahalesi, hammadde yerine imalat sanayii ürünlerinin ihracı, ideolojik pragmatizm, enflasyonun ve kamu açıklarının kontrolüne ağırlık veren makroekonomik politikalar. Asya'nın otoriter yönetim geleneği olabilir; ama hükümetlerin Batı demokrasilerine kıyasla daha az müdahaleci olduğunu yadsınamaz. Asya hükümetleri refah ve sosyal güvenlik alanlarına büyük paralar yatırmadıklarından, genellikle büyük kamu açıkları da olmuyor. Bu durum, insanları daha fazla kendi kendine yeterli, daha esnek ve tasarruf yönelimli ve aile yaşamında var olan sosyal dayanışmaya daha bağlı yapıyor.

Aslında bu saydığımız faktörlerin her biri kendi başına üniversitelerde ders konusu olabilecek niteliktedir. Robert Ross'un 1995 sonunda yayınlanan "Geçiş Sürecindeki Doğu Asya: Yeni Bir Bölgesel Düzene Doğru" kitabı da 368 sayfalık bir araştırmada aynı sonuçlara varıyordu. Asya'yı kendi haline bırakmanın uzun vadede Batı için onarılmaz ekonomik tahribat yaratacağını gören Alvin Toffler gibi gelecek bilimcileri ise, 21. Yüzyılın "Asya-Pasifik Yüzyılı" olacağını hatırlatarak, hazırladıkları hayali senaryolarda, mevcut güç boşluğunu doldurmak için ABD ile Japonya'nın evlenerek Jamerika adı altında tek bir yeni süpergüç yaratmalarını telkin ediyorlar. Bunların dünya ekonomisine hükmedecek yeni para birimleri için önerilen isim: yendo. Bu tür bilim kurgu egzersizleri, kuşkusuz Batı'nın, özellikle ABD'nin, Asya'daki ekonomik yaratıma ortak olma kaygısından kaynaklanmaktadır. Japonya'nın ve ABD'nin ekonomik ve güvenlik menfaatleri de büyük ölçüde çakışmaktadır. Çin, Kuzey Kore ve Rusya'daki belirsizlik, Tayvan sorunu, iki Kore arasındaki gergin iliş-

kiler, zengin petrol yataklarına sahip Kuril ve Spratly adaları üzerinde toprak iddiaları, nisbeten az ve çok gelişmiş Asya ülkeleri arasındaki ekonomik dengesizliğin yansımaları ve çevre korunması bir solukta sayılabileceklerden sadece birkaçıdır.

Stratejik ve Uluslararası İncelemeler Merkezi için hazırladığı bir makalede Simon Serfaty şöyle diyor:” ABD, artık Avrupa’nın sorunları ile Amerika’nın kiler arasında hala bir ayırıcı çizgi olduğunu varsayamaz. Yeni vizyon, NATO ve AB’nin Rusya hariç olabildiğince doğu ve güneye kadar genişleyeceği ortak bir Avro-Atlantik alanı yaratılmasıdır²⁴. Bunun gerçekleşmesi için, tabii ki, Amerikalıların AB’yi sadece kendi ticaret ve ekonomik menfaatlerini ilerletmenin bir aracı olarak görmekten vazgeçmeleri ve Avrupalıların daha sıkı birlik ve bağımsızlık yönündeki meşru arzularını kabul etmeleri gerekmektedir. Avrupalılar, özellikle de Fransa, Avrupa’nın sadece ABD’ye karşı çıkarak inşa edilebileceği düşüncesini terketmek durumundadırlar. Aralık 1995’de Madrid’te Başkan Clinton ile AB liderlerinin imzalamış olduğu ekonomik, ticaret ve siyasi işbirliği için yeni Atlantik Ötesi Gündemi daha ileriye götürmek için her iki tarafın da samimiyetle çaba göstermesi gerekmektedir. Çin ve Rusya’nın uluslararası ekonomik sisteme katılmaları için Atlantik’in her iki tarafının da yakın işbirliği zorunludur. Sivrilmekte olan Çin dahil çok sayıda güç merkezlerinin bulunduğu bir dünyada, Avrupa ile Kuzey Amerika’nın yakın dostlar olması için birçok yaşamsal neden olacaktır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve küresel ekonominin doğuşu ile Batı dünyasının çoğunluğunu oluşturmakta olan Atlantik uluslarının aralarındaki bağların zayıflamasına izin vermemeleri, tam aksine güçlendirme yollarını bulmaları gereği vurgulanmaktadır. Yeni düşünce henüz tüm ilgili çevrelere tam yansıyamadı; ancak Avrupa’da 1996’da ilk defa ortaya atılan yeni “Atlantik Topluluğu” çağrıları Amerika’da entellektüel yankı bulmaya başladı. Bunu haklı kılan gelişmelerden en önemlisi, ABD’nin Bosna’daki askeri angajmanı ve Rusya’da komünist yönetimin yeniden işbaşına gelmesi, eski SSCB’yi diriltme planlarının Avrupa’daki Amerikan güvenlik menfaatleri üzerine dikkatleri yeniden odaklaştırmasıdır. NATO ve AB’nin Orta ve Doğu Avrupa’ya genişletilmesi de birbiri ile bağlantılı hale gelmiştir. Washington’da kaygı uyandıran bir diğer gelişme de, AB’nin çekirdek ülkelerinin tek parayı (Euro) önümüzdeki yüzyıl başından itibaren tedavüle sokmaları planıdır. Bunun Amerikan dolarının küresel ekonomideki konumunu uzun vadede sarsmasından kaygı duyulmaktadır.

24. “The Atlantic is Again in Fashion”, Reginald Dale, *International Herald Tribune*, *Thinking Ahead*, 23 Nisan 1996.

Yeni bir Atlantik Ötesi ilişkinin tanımlanması ciddi güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Denklem Avrupa tarafında sıkı sıkıya kenetlenmiş bir Avrupa Birliği mi olacak, yoksa Amerikan önderliği altındaki Avrupalı ülkelerin gevşek bir ortaklığı mı? Avrupa, AB'nin ABD'ye rakip bir örgütlenmeye dönüşmesine izin verilmeyecek şekilde AB'nin siyasi bakımdan bölünmüş olarak mı kalacaktır? Yoksa, Kuzey Amerika ile güçlü bir Avrupa arasında kendi parası ve nihayet ortak savunma kuvvetleri ile desteklenmiş eşit bir ortaklık mı geliştirecektir? Aynı ölçüde karmaşık başka bir tartışma da, yeniden canlandırılacak Atlantik ilişkisine özgün bir ekonomik karakterin nasıl verileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Önerilmekte olan "Atlantik Ötesi Serbest Ticaret Alanı" (TAFTA) planının DTÖ kuralları ile çeliştiği ve Fransa ile diğer geleneksel olarak korumacı Avrupa ülkeleri tarafından müsbet görülmediği de bilinmektedir. TAFTA gibi bir hedef olmadan da Atlantik ülkelerini ortak işbirliği platformuna çekmek pek kolay görünmüyor. Ticaret, yatırım ve güvenlik alanlarında, aynı anda ilerlemeye çalışılması iyi bir çözüm olabilir. Çin ile Rusya'nın da küresel sisteme katılmaları için DTÖ çerçevesinde yürütülen müzakerelerde AB ile ABD'nin ortak tavır alarak yeni aktörlerin güç dengesindeki yerlerini belirlemede, yükümlülüklerini tanımlamakta işbirliği yapmaları aciliyet arz etmektedir.

Dünya Pazarlarının Yeniden Paylaşımı

1980 başından itibaren Türkiye dahil birçok gelişme yolundaki ülke adım adım serbest piyasa ekonomisine geçerek, Batı'nın mallarına, sermayesine ve teknolojisine açılmışlardı. Bu süreçte kâr transferleri, dış borç faizleri, teknoloji-marka gelirleri ve sermaye kazançları yoluyla Batı'ya kaynak aktarıldığı gibi, teknoloji değişimi ve özelleştirme yoluyla yeni pazar ekonomilerinin rekabette üstünlük edinebildiği alanlar da kısmen sınırlandırılmıştır. Hala bu sürecin içine çekilmemiş ya da süreci kendi lehine çevirmesini bilemeyen çok sayıda ülke vardır. Dünya piyasalarına en yeni açılan alan, eski Sovyet coğrafyasıdır. Bu bölgenin ülkelerinin çoğunda başta petrol ve doğal gaz olmak üzere zengin hammadde ve mineral kaynakları bulunmaktadır. Rusya, bir yandan "yakın çevre" diye adlandırdığı ve kendi "arka bahçesi" olarak gördüğü diğer cumhuriyetleri ekonomik/siyasi etki sahasında tutmaya çalışırken, bir yandan da Batı'nın mutlak ekonomik egemenliği altına girmemek için direnmektedir. İkinci geniş alan ise 1978'den bu yana dışa açılma ve reform politikası uygulayagelen Çin'dir. Çin'in uluslararası ticaret ve yatırım kurallarına uyacak şekilde dünya ekonomisine katılması için yoğun bir baskı yürütülmektedir. İthalatı kısma tehdidinden insan haklarına kadar eldeki tüm araçlar bu amaçla kullanılmaktadır.

Eğer bu yeni pazarlar Batı'nın istediği koşullarda açılmaz, işsizlik ve durgunluk sürerse, bölgesel blokların her birinin korumacılık eğilimlerini güçlendirmesi ve ticaret savaşlarının hız kazanması beklenmektedir. Batılı ülkelerin yeni dönemde sadece yükselmekte olan pazarları açmakla yetinmeyip aynı zamanda biyo-teknoloji, tarım, doğal çevrenin korunması, tıp, gıda sanayii, bilgisayar teknolojisi gibi alanlarda yeni teknolojik buluşları devreye sokması gerekmektedir. Nasıl ki mikro-elektronikte bir dizi ülke bu devrimi yakalayarak üst gelir dilimlerine sıçrayabildilerse yeni teknolojilerde de aynı süreç tekrarlanabilir. Bu durumda gelişmiş Batılı ülkeler bu sıçramayı yapanlarla ilişkileri yoğunlaştıracak, diğerleri yoksullaşmakla kalmayacak, aynı zamanda Batı'ya bağımlılıkları daha da artacaktır. Elbette ki, Batı da kendi içinde dayanışması olan homojen bir ülkeler grubu olarak algılanmamalıdır. Avrupa, Amerika ve Japonya arasında da rekabet şiddetlenecek, rekabet gücü sıralamaları değişebilecektir.

Yeni Sanayileşmekte Olan Ülkelerin Yükselişi

Dünyadaki genel eğilimin dışında kalmamak ve kalkınma çabalarını ileriye götürebilmek amacıyla ekonomilerini serbestleştirmeyi ve deregüle etmeyi öngören reformları yürürlüğe koymuş olan Çin, Hindistan, Brezilya, Endonezya gibi bazı büyük gelişme yolundaki ülkeler dünya ekonomisinde başlıca yeni oyuncular olarak sivrilmektedirler. Dışa dönük kalkınma stratejilerine dayalı Doğu Asya büyüme modelini taklit etmek suretiyle bu ülkeler, iki milyarı aşkın insanı küresel ekonomik bağlantılar şebekesine dahil etmektedirler. Bu durum, tabiatıyla, OECD ülkelerinden iş imkanlarının ve tasarrufların çekilmekte olduğu yolunda kaygılara zemin hazırlamakta, bu ülkelerle olağanüstü ticaret ve yatırım ilişkilerine dair beklentileri beslemektedir.

Gerçekten de, son birkaç yıldır OECD ve OECD dışı kaynaklardan muazzam miktarlarda doğrudan ve portföy yatırımları bu ülkelere akmaktadır. OECD ülkelerinin ticaretlerinde ülke ve ürün kalıpları da değişime uğramaktadır. Bölgesel ve küresel etkilerine ilaveten bu büyük ülkelerin dışa yönelimleri kendileri açısından da politika tercih sorunları yaratmaktadır. Bu ülkelerin nüfus, coğrafi ve ekonomik büyüklükleri gözönünde bulundurulursa kamu finansmanı, merkez bankacılık, ticaret ve sanayileşme ile ilgili politikaların küçük, açık ekonomilerin karşı karşıya olduğundan daha farklı kısıtlamalar altında formüle edildiği kabul edilmelidir.

Dahası, büyük gelişme yolundaki ülkelerdeki olup bitenlerin yatırımcıların gelişme yolundaki dünyanın kalan kısmına ilişkin kararlarını etkilemesi de muhtemeldir. Reform sürecinin uluslararası makroekonomik ortama bağımlılığı bir yandan

ulusal ekonomik politikalarda manevra kabiliyetini daraltırken öte yandan dış şoklara ülkenin açık olması gibi bir risk yaratmaktadır. Bununla birlikte, dış gelişmelerden etkilenen reform sürecinin ulusal ekonomik disiplini arttırdığı gerçeği de yarar hanesine yazılabilir. Yoğun sermaye girişi bu ülkelerin ulusal paralarının gerçek anlamda değer kazanmasına yol açabilmektedir. Bu ülkelerin uluslararası piyasa üzerinde yaratabilecekleri pazar gücünü hesaba katmayan bir senaryo gerçekçi olmayacaktır. İlkın, dünya ticaretinde görelı fiyatlar üzerindeki etkileri dikkatlice incelenmelidir; zira, büyük gelişme yolundaki ülkelerin siyasi kozları genellikle ithalat piyasalarının büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Enerji, hammadde ve tarım ürünleri gibi mallarda neredeyse tekelci bir güce sahip olabilmektedirler. İkinci olarak, Doğu Asya sanayileşme ve uluslararası ürün döngüsünde kalite arttırımı kalıplarına ilişkin geçmiş deneyimler yol gösterici olabilir.

“Geçiş sürecindeki” ekonomiler dahil GYÜ’lerin, Dünya Bankası rakamlarına göre, önümüzdeki beş yıl içinde yıllık ortalama yüzde 5.4 büyümeleri bekleniyor. Son on yıllık süre içinde kaydedilen yüzde 2.1 lik büyümeye kıyasla bu önemli bir artışa işaret ediyor. Ancak bu artış pek dengeli değildir. Son on yılda çokuluslu firmalar gelişme yolundaki dünyadaki doğrudan yabancı yatırımlarının üçte ikisini sadece sekiz ülkeye yönelttiler. Sadece 20 gelişme yolundaki ülke özel sermaye piyasalarından borç alabilecek kredi itibarına sahip. Dünya ekonomisi ile bütünleşen ülkeler hızla büyürken ticaret ve yabancı yatırımın toplam ekonomideki payı küçük olan ülkeler daha da geride kalıyorlar. Yabancı yatırım çekebilmek için ülkeler gümrük tarifelerini değiştirmek, devlet bürokrasilerini azaltmak, etkin çalışmayan sanayileri korumayı durdurmak ve diğer teşvik adımlarını atmak zorundadırlar. Hammadde ve işgücü ihracı ile dünya ekonomisinde ciddi bir yer edinmek mümkün değildir. Artan ölçüde etkin ulaşım, iletişim ve seyyar sermaye dünyası, geride kalan ülkeleri daha az affedici nitelik kazanmaktadır. Özellikle kısa dönemde iş kaybına, gelir dengesizliklerinin büyümesine, egemenlik ve yerel kültürün tehditine yol açabilir. Her ülke bu meseleleri kendi uygun gördüğü şekilde ele almalıdır; ancak yaşanan deneyimler göstermiştir ki, içe kapanarak bu meselelerin üstesinden gelmeye çalışan ülkeler ne yazık ki ekonomik gelişmelerini ve büyümelerini sürdürememişlerdir.

Çokuluslu Şirketlerin Yayılması

Başka ilginç bir gelişme de, ulus-ötesi üretim şebekelerinin doğuşu ile birlikte doğrudan yabancı yatırım-uluslararası ticaret ilişkisinin yeniden şekillenmekte olmasıdır. Dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketi, UNCTAD’ın 1996 yılı Dünya Ya-

tırım Raporu'na göre²⁵, önümüzdeki beş yılda yurtdışındaki yatırımlarını genişletmeyi ya da yeni yatırımlara gitmeyi planlıyor. Sanayileşmiş ülkelerde üslenmiş çokuluslu firmaların sayısı, 1960'ların sonundan bu yana neredeyse dört kat arttı. Dünyaya çapında halihazırda 40.000'in üzerinde çokuluslu firma olduğu, bunların da 270.000 civarında yabancı yavru şirkete sahip bulunduğu bildiriliyor.

Çokulusluların hızlı büyümesinin altında iletişim teknolojisindeki ilerlemeler ile ülkelerin ekonomik, ticaret ve yatırım politikalarını liberalleştirmeleri yatmaktadır. Şirketler, artık sadece ticaret engellerini aşmak ya da yerel pazarlara mal-hizmet satabilmek için yurtdışına yatırım yapmıyorlar. Yatırım için, artan ölçüde, kendilerinin bölgesel ve küresel pazarlarda en etkin şekilde faaliyet gösterebilecekleri yerleri seçiyorlar. Firmalar içindeki uluslararası işbölümünde katma değer zincirinin herhangi bir halkası şirketin genel performansına en fazla katkıda bulunacak yerde kuruluyor.

Önemli olan, belli faaliyetler için belli yerleri avantajlı kılan faktörlerdir. Şirketlerin yabancı ortaklıkları daha fazla uzmanlaştıkça karşılıklı ihracatları artmaktadır. Sözgelimi, Amerikan çokuluslu firmalarının yabancı ortaklıklarının toplam ihracatının yüzde 40'dan fazlası birbirine yöneliktir. Sanayileşmiş ülkeler, 1995 yılında yurtdışına dönük yatırım akımlarının yüzde 85'inin kaynağı idiler ve ülkelere akan yatırımların da yüzde 65'ine evsahipliği yaptılar. Gelişmekte olan ülkelere yönelik dış yatırım akımının üçte birinden fazlasını ise 1995'de 37.5 milyar dolar ile tek başına Çin çekti. Öte yandan yine Çin, dış dünyaya en fazla sermaye ihraç eden ülkeler arasında da yer alıyor.

"Küreselleşme" sözcüğü, aslında eşitlikçi bir anlam da içeriyor. İşgücü ve sermayenin en karlı yer arayışı içinde ulusal sınırların ötesinde dolaşması kolaylığının, bundan yararlanmak isteyen tüm ülkeleri ve tüm firmaları olumlu etkilediği varsayılmaktadır. Oysa, UNCTAD'ın 1996 Dünya Yatırım Raporu biraz farklı bir manzara çizmektedir. Doğrudan yabancı yatırım akımı 1995 yılı sonunda bir önceki yıla göre yüzde 40 artarak 318 milyar dolara yükselmiş; ancak bu sınır ötesi yatırımın büyük bir yüzdesi bir avuç ülkedeki dar menzildeki sanayilere aktarılmış. Dünyanın 100 büyük çok uluslu firmasının hepsi zengin ülkelerde bulunmaktadır. Bunların yüzde 30'u Amerikalı, yüzde 19'u Japon'dur. Daha ilk 100'e katılamamış olsalar da Güney Kore firmaları hızla ligin üst sıralarına doğru tırmanmaktadırlar. Sadece Samsung'un dört Avrupa ülkesinde 11 fabrikası var²⁶. Son bunalım, Kore firmalarının yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Çokuluslu firmaların yatırımla-

25. "Multinationals Spur Surge in Investment", Guy de Jonquieres, *Financial Times*, 25 Eylül 1996, s.4

26. "Globalisation: Fine for Some", *The Economist*, 28 Eylül 1996.

rının çoğunluğu yoksullar dünyasına değil zengin ülkelere akmaktadır. Amerika, İngiltere, Fransa ve Avustralya, 1995 yılı sonunda sadece en fazla sermaye sağlayan değil, aynı zamanda en fazla yabancı sermaye alan ülkeler idiler. Sadece ABD tek başına 60 milyar dolarlık yabancı sermaye çekti.

Birçok gelişme yolundaki ülkede içe dönük ve ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejilerinden piyasa dostu ve dışa dönük kalkınma stratejilerine geçiş süreci son on yıldır beceri, teknoloji ve yabancı sermaye için küresel rekabeti daha da şiddetlendirmiştir. Doğrudan yabancı sermayeyi kısıtlayan politikalar terkedildi. Artık kalkınma ve küresel pazarlarda rekabet için hayati önem taşıyan yabancı yatırımları cezbedebilmek amacıyla ülkeler arasında acımasız bir yarış var. Bu nedenle, çokuluslu şirketlerin, küresel ekonominin sürükleyici motorları ve baş aktörleri olmaya devam edeceklerinden kuşku duyulmuyor.

Nitekim, OECD çerçevesinde müzakereleri yürütülen Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI), ulusal hükümetlerin yabancı yatırım üzerine empoze edecekleri hemen her türlü kısıtlamayı yasa dışı hale getirmektedir. Liberalizasyon, yatırımların korunması ve ihtilaf çözüm mekanizmaları alanlarında yüksek standartlar öngören anlaşmanın planlandığı şeklinde Mayıs 1998'e kadar sonuçlandırılması mümkün olmamıştır. Yatırım, mülkiyet, işgücü, tüketici korunması ve çevre mevzuatı alanlarında hükümetlerin elindeki yetkiler, şayet bu anlaşma onaylanırsa, oldukça sulandırılacaktır. Çokuluslu şirketler, artık anlaşmaya taraf ülkelerdeki asgari ücret mevzuatı, işgücü çalıştırmaya dair ulusal yönetmelikleri, ödemeler dengesi krizini önlemeye dönük sermaye kaçışını kısıtlama, medyanın yabancı mülkiyetine geçmesi, yabancılara özelleştirilen kuruluşlarda denetleyici paya sahip olmaları ve benzeri konularda²⁷ evsahibi hükümetler tarafından kısıtlanamayacaklar. Anlaşma'ya aykırı gördükleri kanun ve yönetmelikleri yerel ya da uluslararası mahkemelere götürebilecekler. İşçi grupları ve çevreciler, bu anlaşmanın küresel ekonominin çok uluslu şirketlerce yönetimi sonucunu doğuracağını ileri sürerek müzakere sürecine kendi pozisyonlarının da katılmasını talep etmektedir. 29 OECD üyesi ülke arasındaki bu anlaşmanın üye olmayan diğer ülkelere de kabul ettirilmesi öngörülmektedir.

27. "A. Charter to let loose the Multinationals", George Monbiot, *The Guardian*, 15 Nisan 1997.

B Ö L Ü M

DIŞ POLİTİKADA EKONOMİK/TİCARİ DİPLOMASİ

3. DIŞ POLİTİKADA EKONOMİK/TİCARİ DİPLOMASİ DÜNYADAN ÇARPICI DENEYİMLER

3.1. “Tüccar Devlet”e Geri Dönüş mü?

Uluslararası ilişkilerde, ideolojik çekişmelerin ortadan kalkmasıyla birlikte kapitalist dünyanın kendi mantığı ve kuralları hemen her alanda hakim konuma gelmektedir. Siyasi, kültürel, askeri ve stratejik amaçlar ülkelerin ekonomik/ticari/teknolojik/enerji menfaatleri ile irtibatlandırıldığı ölçüde önem kazanmaktadır. Merkantilist dönemin “Tüccar Devlet” kavramı yeniden gündemin merkezine oturmak üzeredir. Kamuoyu da hükümetlerin dış politika performanslarını, ekonomik kazanımlara bakarak değerlendirmektedir. Günümüzde uluslararası ilişkilerde kalkınma yardımları, resmi/ticari krediler, yatırım risk sigortası, medya, siyasi kozlar, istihbarat servisleri, kültürel diplomasi hep birlikte ekonomik/ticari menfaatlerin hizmetine sunulmuş gibi görünüyor.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin uluslararası ekonomik yapısı, 18inci ve 19uncu yüzyıl ekonomistleri Adam Smith ile David Ricardo’nun ve onların izleyen dönemdeki taraftarlarının rekabetçi piyasa ve karşılaştırmalı üstünlük kuramları üzerine inşa edilmişti. Ekonomik faaliyetin başlıca amacı, nisbeten kısa zamanda tüketicilerin refahının artırılması idi. Dış politika, güvenlik ve ekonomi tamamen birbirinden ayrı alanlar olarak görülüyordu. Nitekim, son zamanlara kadar ABD dış politikası da yüksek idealler ve büyük stratejiler etrafında şekilleniyor; ekonomi, dış politika amaçlarına hizmet eden bir araç olarak tanımlanıyordu. Diplomatlar, jeopolitik amaçlarını gerçekleştirebilmek için ekonomik tavizler verebiliyor; buna karşılık, ABD ekonomisi rekabetçi gücünü kendine özgü yaratıcılık ve dinamizmle muhafaza edebiliyordu. Pax Americana doktrini, ticaret, savunma ve dış politikayı kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştı. 1980’lerin başında ABD hegemonyasında çatlaklar belirmeye başladı. Avrupa ve Japonya, birçok sahada ABD’nin en güçlü rakipleri olarak uluslararası piyasalarda yerlerini aldılar.

Bugün ekonomi/ticaret diplomasisini, dış politikasında merkezi bir konuma oturtmuş olan ABD bu alanda dünyanın en etkin ülkelerinin başında gelmektedir. Başta Başkan Clinton, Başkan Yardımcısı Gore, Dışişleri Bakanı Albright, Ticaret Bakanı ve Başkan’ın Ticaret Temsilcisi olmak üzere tüm yönetim ABD firmalarına yurtdışında yeni iş ve yatırım imkanları açılmasını, mevcut engellerin kaldırılmasını, ihracatın artırılmasını dış politikanın birinci önceliği haline getirmiştir. Yurtdışına yönelik tüm siyasi ziyaretlerde, gündemin baş maddesini bu konular teşkil et-

mekte, önemli ihalelerin Amerikan firmalarına kazandırılması için siyasi kozlar öne sürülmekte, Başkan ya da Ticaret Bakanı telefonla ya da birkaç saatlik yıldırım seyahatlerle muhatapları nezdinde müdahalelerde bulunmaktadırlar. Kamu yönetimi de bu temel hedefi gerçekleştirmeye uygun şekilde yeniden yapılanmış, gerekli personel ve imkanlarla donatılmıştır.

Sadece Batılı ülkeler değil, hızla sanayileşmekte olan Asya-Pasifik ve Latin Amerika ülkeleri de dış politikalarında ekonomik/ticari diplomasi kavramına stratejik ağırlık kazandırmışlardır. Serbest ticaretin, açık pazarların, sermayenin serbest dolaşımının faziletleri üzerine nutuklar atılmasına karşın, günümüz dünyasında ülkelerin temel amacı, ihracatı ve dış yatırım girişini mümkün olduğunca arttırmak, ülke içinde yeni iş imkanları yaratacak dış açılımları teşvik etmek ve firmaların yurtdışında siyasi destekle yeni iş ve yatırım imkanları elde etmesine ortam hazırlamaktır. Özellikle de mevcut ekonomik durgunluk, kitlevi işsizlik ortamında bunun yadırganacak herhangi bir yönü bulunmamaktadır. Ülkemizdeki ekonomik/ticari diplomasi anlayışına katkı sağlayabileceği düşüncesiyle bu alandaki başarılı bazı deneyimleri yansıtmak istiyoruz.

3.2. Dünyadan Çarpıcı Deneyimler: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Singapur ve Hong Kong

Dış politikada ve savunmada güçlü olmanın, menfaatlerimizi kiskançlıkla kolayabilmenin, yegâne yolu güçlü bir ekonomiye sahip olmaktan geçmektedir. 1980'li yılların başından beri dünya ticaretindeki serbestleşmeye paralel olarak neo-merkantilist bir rüzgâr dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Eski Sovyet cumhuriyetleri, Doğu ve Orta Avrupa, Çin, Hindistan, Endonezya ve Latin Amerika serbest piyasa ekonomisinin nimet ve külfetlerine kapılarını açtılar. Günümüzde, serbest piyasa ekonomisi hemen her ülkenin neredeyse tartışmasız seçimi haline geldiğinden, kapitalist dünyada artık kimin küresel pazardan ne ölçüde pay kazanacağı daha fazla önem taşımaktadır. İdeolojik çekişmelerin yokluğunda son beş yıldır yaşamakta olduğumuz bölgesel bloklaşma çabaları ve ticaret savaşları da herhalde bunun en belirgin kanıtıdır. Ticaret kaygılarının sözcüğün geleneksel anlamında ulusal güvenlik kavramının altına indirgendiği günler geçmiştir artık.

Küresel pazarlarda şiddetlenen rekabetin dışında kalmamak her ülke için yaşamsal önem taşımaktadır. Nitekim, Japon şirketleri saldırgan bir şekilde dünyanın en dinamik ve hızla büyüyen bölgesi olan Asya-Pasifik'e girip yerleşiyorlar. Almanya, Fransa ve İngiltere, ihracat ve yatırım hamlelerini tazeliyorlar. Brezilya ve Gü-

ney Kore'den Tayvan'a kadar hızla sanayileşen ülkeler geçmişte görülmedik bir güç ve dinamizmle dünya pazarlarını zorluyorlar. Ekonomik/ticari diplomasi böyle bir ortamda çok daha büyük önem kazanmaktadır. Her ülke kendi ekonomik potansiyeli, rekabet gücü, geleceğe yönelik projeksiyonları, coğrafyası, siyasi ve kültürel yönelimleri ışığında ulusal bir ekonomik/ticari diplomasi stratejisi geliştirip, bunun adım adım uygulanmasını teminen gerekli kurumsal ve insan kaynağı düzenlemelerini gerçekleştirmektedir. ABD yönetimi, araba ve yedek parçaları üzerine Japonya ile girdiği ticaret savaşında otomobil imalatçılarının yoğunlaştığı Detroit'teki seçmenlerin oylarını kazanmak için Asya-Pasifik'teki yarım yüzyıllık güçlü ittifakın sarıntı geçirmesini göze alabilmiştir. Aynı şekilde Çin ile arasındaki ticaret açığını kapatabilmek için bir ara Pekin'e karşı adeta yeni bir Soğuk Savaş çevreleme stratejisi uyguladığı ileri sürülmektedir.

Avrupa Birliği ile ilişkileri "Federalist Avrupa"ya mesafeli yaklaşması nedeniyle hep sorunlu ve iniş-çıkışlı olan İngiltere'de "Deli Dana" hastalığı bunalımı, mevcut sorunlar yumağına yeni bir halka daha ekleyerek, ciddi siyasi yansımaları beraberinde getirecek boyutlar kazanınca eski Dışişleri Bakanı Malcolm Rifkind, Avrupa Birliği İngiliz dana eti ihracat yasağının kaldırılmasını kabul etmediği taktirde, AB kararlarını her sahada engelleyeceklerini açıklıyordu. "Deli Dana" tartışması, İngiltere'nin ekonomik menfaatlerine ciddi bir darbe vurduğu için, bir anda İngiliz dış politikasının en belirleyici konusu haline gelmiştir.

İşçi Partisi iktidarının yeni Dışişleri Bakanı Robin Cook, görevi devraldığı gün dış politikada yepyeni bir sayfa açacaklarını ilân ederek, ilk önceliği İngiliz firmalarının ihracat ve dış yatırımlarının arttırılması çalışmalarına verileceğini duyuruyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Asya-Pasifik'te gerçekleştirdiği ve tekrar hatırlanmak bile istenmeyen acı olayların hafızalarda canlanmaması için bölgeye yönelik stratejisini özellikle ekonomik sızma şeklinde geliştiren Japonya da bizce ilginç bir örnek sergilemektedir. Bölgede kendi ekonomik ve siyasi güvenliğine uygun bir sistemin yerleşmesi için ekonomik araçları bilinçli ve sistematik şekilde kullanmaktadır.

Belki de son zamanların en çarpıcı dış politika/ekonomik diplomasi örneğini Çin sergilemektedir. ABD'nin Çin ile mal ticaretinde verdiği açığın 1995 yılında 34 milyar doları geçmesi üzerine iki ülke arasındaki telif hakkı korsanlığına ilişkin uyuşmazlık - karşılıklı yaptırımlar empoze edilmesine ramak kala - iki tarafın da uzlaşmacı tavır alması sayesinde çözüme kavuşturuluyordu. ABD yönetiminin Çin ile gerginleşmekte olan siyasi ilişkilerin Avrupalı ve Japon rakiplerince istismar edildiğini ve Amerikan firmaları karşısında ambargoya katılmayan ülke firmalarına hak-

sız rekabet üstünlüğü sağladığını ileri sürerek, Çin'e karşı yekvücut bir Batı pozisyonu alınması çağrısı da yankı bulmuyordu. Zira, böylesi büyük bir pazar için çarpışan ekonomik menfaatleri tek bir çizgiye çekmek kolay görünmüyor. Ülkelerin ekonomik menfaatleri, gerekirse Çin'deki insan hakları ihlallerini, telif hakkı korsanlığını görmezden gelmeyi gerektirebiliyor. Nitekim, Çin eski Başbakanı Li Peng, gerekirse tek taraflı ekonomik yaptırım tehdidinde bulunan Amerikalıları dışlayıp, kendileri ile işbirliğinde “siyasi koşullar” empoze etmeyen Avrupa firmalarına muazzam ihalelerde öncelik vereceklerini açıklıyordu. Çin, ekonomik diplomasi çabalarını ABD-Japonya-AB üçgenini birbirine düşürecek şekilde ustaca kullanmaktadır. Son olarak, Güney Afrika'nın Tayvan ile diplomatik ilişkileri keserek Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanımasının ardında da tamamen ekonomik nedenler yatıyor. (1990 yılında Çin ile Güney Afrika arasındaki toplam ticaret hacmi 14 milyon dolar iken bu rakam 1995 yılında 1.32 milyar dolara fırladı; her yıl da yüzde 20 oranında artış kaydediyor.)

Kısacası, mevcut uluslararası sistem içinde hemen hemen her ülke ekonomik gücünü mümkün olabildiğince siyasi hedeflerine (ya da tam tersi yönde) ulaşmada etkin bir araç olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın uluslararası ilişkilerin diğer önemli unsurlarını ihmal ettiği ve bazı sakıncalar yarattığı eleştirilerine karşın, “Tüccar Devlet”in önümüzdeki dönemde giderek daha da güç kazanacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Amerikan Ekonomik/Ticaret Diplomasisi ve Örgütlenmesi

Ekonomik/ticari diplomasi, bu kavramı en sık kullanan ABD Ticaret eski Bakanı (merhum) Ronald H. Brown'a göre, barış ve istikrarın güçlü bir ekonomik güvenlik temeline oturması gerektiğine dair güçlü inanca dayanmaktadır. Ticaret ve yatırım insanları “düşman” ya da “rakipler” olarak değil, “müşteri”, “satıcı” ve “ortaklar” olarak biraraya getirmektedir. Ticaret ve yatırım hem gönderen, hem de kabul eden ülkede iş ve istihdam imkanları yaratarak, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasına, böylece de ekonomik menfaatlerin zedelenmesine meydan vermeyecek şekilde siyasi ve askeri ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunabilir. Batı diplomasisinin temel amacı, dünya ticaret ve sermaye dolaşımında serbestinin sağlanması olagelmıştır. Yakın tarih göstermiştir ki, bu amaca ulaşabilmek için ekonomik, siyasi ve askeri kuvvet dahil her türlü araca başvurulabilir.²⁸

28. International Affairs Budget Request, Joan Spero, Under Secretary for Economic, Business and Agricultural Affairs, prepared Statement before the House Appropriations Committee's Subcommittee on Commerce, Justice, State and Judiciary, 8 Mayıs, 1996.

ABD, geleneksel ticaret ortakları olan Avrupa, Kanada ve Japonya'nın zaman içinde yerlerini "Yükselmekte Olan Büyük Piyasalara" (Big Emerging Markets) bırakacaklarını ileri sürüyor. Brown'a göre, dünya ticaretinde GATT Uruguay Turu Ticaret Anlaşması'nın da yürürlüğe girmesiyle birlikte önümüzdeki yirmi yılda meydana gelecek toplam genişlemenin dörtte üçü önem sırasına göre Çin, Güney Kore, Endonezya, Hindistan, Türkiye, Güney Afrika, Polonya, Arjantin, Brezilya ve Meksika'da gerçekleşecek ve 2000 yılına kadar bu on büyük pazara toplam ABD ihracatı Avrupa ve Japonya'ya yönelik ihracatı aşacaktır.

Ticaretin Teşviki Eşgüdüm Komitesi (TPCC) sayesinde yönetim içindeki her kuruluş ticaretin geliştirilmesinde üstünlüğü ölçüsünde ve birbirini tamamlar nitelikte aktif rol üstlenmektedir. Ticaret Bakanlığı bünyesindeki ABD Şirketlerini Savunma (Advocacy) Merkezi aracılığıyla tüm TPCC kuruluşları her iş projesinin ABD Hükümetinin desteğini en etkin şekilde alması için birlikte çalışmaktadırlar. Yurtdışında, büyükelçilikteki muhtelif kurum temsilcilerinin başını çeken Büyükelçi Amerikan ekonomik menfaatlerinin geliştirilmesi için en uygun stratejileri geliştirmekle yükümlüdür. Kongre'nin onayladığı, "Kapsamlı Ulusal İhracat Stratejisi" her Büyükelçinin adeta kutsal kitabı gibidir.

Bugün dış ekonomik politika, Amerikan dış politika vizyonunun ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Ekonomik araçlar, Amerikan önderliğini dünyaya yaymak için önemli mekanizmalardır. ABD dış politikasının yaşamsal önemdeki unsurları olarak kararları etkilemektedirler. Ekonomik diplomasi, barış ve demokrasinin güçlendirilmesinde de araç olarak kullanılmaktadır. Barışı müzakeret etmek ya da demokrasiyi kurmak için siyaset gereklidir; ancak her ikisinin idame ettirilmesi için güçlü bir ekonomi şarttır. Onun içindir ki, Amerikan Dışişleri Bakanlığı - diğer hükümet kurumlarıyla yakın eşgüdüm içinde - dünyanın sorunlu bölgelerinde, geleneksel ekonomik yardım programları ve reformların, bölgesel ekonomik işbirliğinin, yabancı yatırım ve serbest ticaret rejimlerinin teşviki yoluyla, ekonomik yeniden imar çabalarını desteklemektedir. Ekonomik diplomasi'nin ardındaki mantık basit görünüyor: Barışın kök salması için ekonomik kalkınma gereklidir, ve kalkınmanın gerçek motoru, hükümetler değil, özel sektördür.

Amerikan dış ekonomik politikasının ikinci önemli hedefi, Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni ekonomik mimarisinin inşası ve modernize edilmesidir. Hedef, "21. yüzyıl için daha açık, daha çok piyasa yönelimli, dünya refah ve barışına daha uygun" uluslararası bir sistem yaratmaktır. Bunun siyasi bir boyutu da vardır:

yeni ekonomik düzen ABD'nin güç ve nüfuzunu dünyanın kilit bölgelerinde gösterecek şekilde tasarlanmalıdır. Şimdiye kadar ticari menfaatleri ilerletmek için siyasi nüfuzunu kullanan ABD artık siyasi amaçlarını uygulayabilmek için ekonomik araçları kullanmaya ağırlık vermektedir. Amerikalı tacirler, yatırımcılar ve finans kuruluşları ve geniş Amerikan pazarı, dış politikanın askeri güç kadar önemli ve etkin araçlarıdır.

Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçilikler uluslararası ekonomik kurumları güçlendirmek ve uluslararası ticareti düzenlemek için diğer hükümet kuruluşları ile yakından çalışmaktadırlar. Küresel düzeyde yeni DTÖ'nün kurulması, IMF, Dünya Bankası, OECD ve BM'in reforme edilmesi için çalışan ABD yönetimi, aynı zamanda OECD ülkeleri arasında Çok Taraflı Yatırım Anlaşması gibi yeni anlaşmaları teşvik etmekte, yolsuzluk ve rüşvetin ticareti saptırmaması için uluslararası zorlayıcılığı olan kurallar ihdas ettirmektedir. Bu tür çok taraflı girişimlerin yanı sıra bölgesel düzeyde Amerika kıtası Serbest Ticaret Bölgesi yoluyla komşuları ile ekonomik ilişkilerini güçlendirmekte, Yeni Atlantik Ötesi Gündem çerçevesinde Avrupa'daki müttefikleri ile ilişkilerini pekiştirmekte, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği ile de Asya'daki hızla büyümekte olan ekonomilerle bağlantılarını geliştirmektedir.

Dış ekonomik politikanın üçüncü temel prensibi, yabancı piyasalar açmak ve yurtdışına Amerikan ihracatını ve yatırımını desteklemek suretiyle halkın refahının artırılmasıdır. Amerikan ekonomisi ve yaşam standartları ticarete hiç bir zaman bugün olduğu kadar bağımlı değildi. 1970'de ticaret, Amerikan GSMH'sinin sadece yüzde 13'üne tekabül ederken, bu rakam 1995 yılında yüzde 30'a ulaşmıştır. Halen 11 milyon kişi ihracat ile ilgili işlerde çalışmakta ve ticaret-dışı işlerde kazanılandan yüzde 17 fazla gelir elde etmektedir. Bu itibarla, daha küresel ve daha serbest ticaret yönünde yaratılmış olan ivmenin sürdürülmesi - ülkenin ekonomik refahı, etkin uluslararası ekonomik önderlik konumu ve ulusal güvenliği Amerikan firmalarına yurtdışında yeni fırsatlar yaratılmasına bağlı olduğu için - yaşamsal önemdedir.

Demokratların seçim bildirgesinin temel felsefesi bu stratejik amaca dayanmaktadır. Dış politikada başarı neredeyse sadece ülke ekonomisine getirilen yeni iş ve yatırım imkanları ile ölçülmeye başlanmıştır. Yurtdışına yönelik tüm siyasi ziyaretlerde gündemin baş maddesini bu konular işgal etmekte, önemli ihalelerin Amerikan firmalarına kazandırılması için eldeki siyasi kozlar devreye sokulmaktadır.

Halihazırda Başkan'a doğrudan bağlı Ticaret Temsilciliği Ofisi, Dışışleri Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı ülkenin ekonomik/ticari diplomasisinin baş aktörleri durumundadırlar. Pratik düzeyde Ticaret Bakanlığı bünyesindeki Uluslararası Ticaret Yönetimi yurtdışı pazarlara ihracatın arttırılmasından sorumludur. Ülkenin önemli iş ve sanayi merkezlerinde 48 eyalet temsilciliğı ve 24 şube ofisi bulunmaktadır. Bu ofisler, yurtdışındaki ticaret ve yatırım fırsatları, Amerikan mal ve hizmetlerinin sunulabileceğı dış pazarlar, potansiyel alıcı ve temsilcilerin tesbiti, değerdendirilmesi, uluslararası ticaret sergi ve fuarları, ihracatın finansmanı, vergi avantajları, yabancı ülkelerin ekonomik istatistikleri, ithalat koşulları ve iş yapma gelenekleri hakkında etraflı bilgi akımı sağlamaktadırlar. Ayrıca, 51 eyalette örgütlenmiş İhracat Konseyleri vardır. 66 ülkedeki 126 ofiste görevli ve çoğı özel sektörden seçilmiş 1.700 civarındaki ticaret ve iş uzmanı da Amerikan firmalarına ticaretin geliştirilmesi hizmetleri sunmaktadır.

İhracat Yönetimi Bürosu da Ticaret Bakanlığı içindeki diğerd önemli kuruluştur. Bu büro, ekonomik bir bakış açısıyla, ulusal güvenlik, nükleer silahların yayılması'nın önlenmesi, dış politika ve düşük sunumdaki ihracatın denetimi programlarını yönetmekle görevlidir. Amerikalı ihracatçıların menfaatlerini dış politika ve ulusal güvenlik menfaatleri ile bağdaştırmaya çalışmaktadır.

Ticaret Bakanlığı, 2000 yılına kadar ABD mal ve hizmet ihracatının 1.2 trilyon dolara çıkarılarak, altı milyonun üzerinde yeni iş imkanı yaratılmasını hedeflemektedir. Nitekim, 1986-1993 arası dönemde GSMH'daki artışın yüzde 40'a yakını ihracattan kaynaklanmıştır. İhracat sayesinde yine aynı dönemde 10 milyonun üzerinde yeni iş imkanı açılmıştır. Clinton Yönetimi, NAFTA'dan APEC'e, Miami Zirvesi'ne, Uruguay Ticaret Anlaşması'nın uygulanmasına kadar uzanan ve Amerikan firmalarına, çiftçilerine, işçilerine yeni iş imkanları açacak bir stratejik planı uygulamaya koymuştur. 1993'de kabul edilen ve her Amerikan dış misyonunun "Kutsal Kitabı" olarak tanımlanan "Ulusal İhracat Stratejisine Doğru" başlıklı raporda 60'ın üzerinde tavsiye yer almaktadır. Ülkenin ilk ihracat stratejisini oluşturan raporun özü şudur:

- Üst düzey siyasi yöneticilerin destek mektupları, hedef ülkeye günöbirlik ziyaretleri ya da rakip ülkelerin sağladığı desteğı etkisiz kılacak boyutta finansman paketi sağlanması gibi yöntemlerle ABD firmaları küresel rekabet koşullarında aktif şekilde desteklenmelidir.

- Zamanında siyasi amaçlarla konulmuş ve firmaların hareket serbestisini kısıtlayan ihracat denetimleri kaldırılmalıdır. Rakip ülkelerin bağı yardım kredisi silahı-

nı kullanmasını dengelemek için Eximbank'ta bağılı yardım sermaye projeler fonu kurulmuş, küçük ve orta ölçekli firmalara ticaret finansman desteği iyileştirilmiştir. Ticaret teşvik bütçesi birleştirilmek suretiyle teşvik faaliyetleri, coğrafi bölgeler, sanayi sektörleri ve firma büyüklükleri itibariyle ticaret teşvik harcamaların kıyaslanmasına, global tablonun görülmesine imkan hazırlanmıştır.

- ABD firmalarının bu yüzyılın sonuna kadar 400 milyar dolarlık bir hacime ulaşması hesaplanan çevre teknoloji ve hizmetleri ihracı teşvik edilmelidir.
- Gelecekte büyüme ve iş yaratma potansiyeli bulunan enerji, ulaşım, enformasyon teknolojileri, hizmet ve sağlık teknolojileri sektörlerine ilave teşvikler sağlanmalıdır.

Raporda, önümüzdeki on yıl zarfında ABD firmaları için en cazip fırsatların Yükselmekte Olan Büyük Piyasalarda (Big Emerging Markets-BEM) çıkacağı belirtilmektedir. Rapora göre, önümüzdeki 20 yıl içinde (AB içi ticaret hariç) toplam dünya ithalat hacminin yüzde 40'dan fazlasını şu on büyük pazar talep edecektir: Meksika, Arjantin, Brezilya, Çin Ekonomik Alanı, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Polonya, Türkiye ve Güney Afrika.

Her bir BEM için uzun vadeli bir ihracat stratejisi geliştirilmektedir. Sözelimi, ithalatı yüzde 15 oranında büyümesi beklenen Türkiye'nin 2000 yılında 60 milyar dolarlık mal ve hizmet satın alacağı hesaplanmakta ve ABD'nin bu pazardan 15 milyar dolarlık pay almasıyla 200.000 Amerikalıya ilave iş imkanı yaratılması hedeflenmektedir²⁹. Her bir BEM'de özel sektöre çok yönlü destek sağlayacak ABD Ticaret Merkezi açılması da öngörülmektedir. Güçlü ticari bağlar geliştirmek amacıyla BEM'lere hükümet üyelerinin ve üst düzey bürokratların sık sık seyahatlar düzenlemeleri telkin edilmektedir.

BEM'lerin yanısıra geleneksel büyük sanayileşmiş pazarlar da ihracatın artırılması için mükemmel fırsatlar sunmaktadır. Kanada, Japonya ve Avrupa gibi ABD ihracatının yarıdan fazlasını alan pazarların ihmal edilmesi tabii ki sözkonusu değildir. Rusya ile diğer Yeni Bağımsız Devletler ve Doğu Avrupa'daki piyasa reformu ve demokrasiye geçiş ile Ortadoğu barış sürecinin de Amerika'ya önümüzdeki dönemde muazzam ticari fırsatlar sağlayacağına inanılmaktadır. ABD ekonomisinin en hızlı büyümekte olan bankacılık, sigorta, seyahat, eğlence, enformasyon, telekomünikasyon, sağlık, çevre, ulaşım ve enerji sektörleri ayrıca mimarlık, inşaat ve mühendislik hizmetleri için özel programlar satılması geliştirilmektedir.

29. "Why is Turkey a Big Emerging Market", US Department of Commerce, BEMS Home Page, <http://www.stat-usa.gov/bems/bemstürk.html>.

3. Dışışleri Bakanlığı Ekonomik/Ticari Diplomasi Koordinatörü

ABD firmalarına destek sağlanmasını ve bu konuda diğer ilgili federal kurumlarla eşgüdüm yapılmasını teminen Dışışleri Bakanlığı bünyesinde Ekonomik/Ticari İşler Koordinatörlüğü kurulmuştur. İş dünyası için “ombudsman” gibi hareket eden Koordinatör doğrudan Bakan’a bağlı olarak çalışmaktadır. Üç temel görevi vardır:

- Yurtdışında rekabet etmekte olan Amerikan firmalarını desteklemek için gereğinde diplomatik girişimlerde bulunmak ve iş dünyasına düzenli piyasa istihbaratı sunmak;*
- Yurtdışındaki Amerikan firmalarına pazara giriş ve yatırım alanlarındaki uyuşmazlıkları çözümlmek ve onların rakipleri ile eşit düzeyde yarışmalarına imkan sağlayacak koşulları oluşturmak;*
- İş dünyasının menfaat ve kaygılarını dış politika sürecine dahil edecek, bunları aktif şekilde takip etmek ve sonuçlandırmak.*

Koordinatörün sorumluluğu altında toplam 10 büro görev yapmaktadır: Afrika İşleri Bürosu, Doğu Asya ve Pasifik İşleri Bürosu, Avrupa ve Kanada İşleri Bürosu, Yeni Bağımsız Devletler Bürosu, Orta ve Güney Amerika İşleri Bürosu, Yakın Doğu (Kuzey Afrika ve Ortadoğu) İşleri Bürosu, Güney Asya İşleri Bürosu, Ekonomik ve Ticaret İşleri Bürosu, Savunma Ticareti Bürosu, Okyanuslar, Uluslararası Çevre ve Bilim İşleri Bürosu.

Eski Dışışleri Bakanı Warren Christopher’ın “Amerika Masası” girişiminin bir parçası olarak teşkil edilen Koordinatörlük, Bakanlığın Amerikan firmalarına desteğini güçlendirecek şekilde iç politikalar, prosedürler geliştirmekte, uygulamakta ve eğitim hizmetleri sağlamaktadır. Ayrıca, başta Ticaret Bakanlığı ve Başkan’ın Ticaret Temsilciliği olmak üzere ilgili Bakanlıklar ile eşgüdümü gerçekleştirmektedir.

Dışışleri Bakanlığı bünyesindeki ülke masa memurları ise belli bir ülkeye satış yapmak isteyen firmalara o ülkenin genel ekonomisi, ticaret politikaları, gümrük ve vergi mevzuatı, siyasi durumu, finansman imkanları ve bu ülkeye yönelik resmi ABD politikaları hakkında bilgi sağlamakta, Amerikan ticari faaliyetleri önündeki engellerin kaldırılması için diplomatik girişimlerde bulunmaktadırlar. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihracatını özendirmek, ayrıca azınlıkların sahip oldukları işletmelere özel teşvikler sağlamak da ticaret politi-

kasının temel amaçları arasında yer almaktadır. Her bir milyar dolarlık ihracatın ABD ekonomisine yaklaşık 20,000 yeni iş yarattığı hesaplanmaktadır. İhracat sektöründeki ücretler ülke genelindeki ortalama işçi maaşlarından yüzde 20 daha yüksektir.

İngiltere'nin Ticaret Ağırlıklı Dış Politikası

Üzerinde bir zamanlar güneş batmayan İngiltere, sırtını yüzyıllar boyunca serbest ticarete dayamış ve bu yüzyılın ortalarına gelinceye kadar refahını dış dünya (özellikle de sömürgeleri) ile yoğun ticaret değişimi sayesinde arttırabilmiştir. Son onbeş-yirmi yıldır yaşamakta olduğu nisbi ekonomik gerilemeyi telafi etmenin başlıca yolu, yeniden teknoloji üretiminin hızlandırılması ve ticaretin arttırılması olarak görülmektedir. Özellikle son dönemde eski başbakan Thatcher'ın başlattığı ekonomik/ticari diplomasi uygulaması İngiltere'ye dünya piyasalarında ciddi kazanımlar sağlamıştır. Thatcher, her yurtdışı gezisinden, İngiliz iş ve sanayi firmalarına bir dizi ihaleler sağlayarak dönmüş, böylece ülke içindeki yeniden yapılanma için taze kaynaklar yaratmaya çalışmıştır. Aynı anlayış, Tony Blair liderliğindeki İşçi Partisi hükümeti tarafından da benimsenmiştir.

Son 15 yıldır İngiltere'nin gerçekleştirmiş olduğu yapısal değişiklikler ülkeyi yatırım ve ticaret için son derece cazip hale getirmiştir. Dünyanın en büyük ve en başarılı firmaları İngiltere'yi kendilerine üs seçmektedirler. 1970'lerde sendikaların yarattığı çekişme ve iki haneli enflasyon rakamları dolayısıyla "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak nitelendirildiği dönemde bile İngiltere yurtdışından yatırım çekmeye devam etmiştir. Özellikle son on yıldır İngiltere'ye sermaye girişi önemli bir ekonomik olgu haline gelmiştir. Sadece Japonya'nın İngiltere'deki yatırımları 20 milyar poundu aşmıştır. Başlangıçta İngiltere'deki diğer Avrupa ülkelerine kıyasla düşük işgücü maliyeti, satın alım gücü yüksek piyasaya giriş imkanı yatırımcılara cazip geliyor, hatta ucuz işgücünün temel imalat sanayi ve montaj işleri için uluslararası piyasaya sunulduğu yolunda suçlamalar yapılıyordu. Halen işçi maliyetlerinin Güney Kore ile hemen hemen aynı düzeyde bulunduğu, bu nedenle de, İngiltere'nin, Avrupa Birliği Sosyal Şartı'nı - uluslararası rekabet gücünü zedeleyeceği için - kabul etmemekte direndiği belirtilmektedir. Artık, yatırımlar sermaye yoğun sahalara yoğunlaştığından proje toplamında işgücü maliyetinin payı marjinal kalmaktadır. Potansiyel yatırımcıların gözünde artan ölçüde önemli unsur, işgücü maliyetlerinden çok, İngiliz işgücünün "esnekliği" ve mevcut sağlam altyapıdır.

İngiltere’yi uluslararası alanda yatırımcılara tanıtmakla sorumlu “Invest in Britain” Bürosu (IBB) faaliyetlerini halihazırda Kuzey Amerika, Uzak Doğu ve Avrupa pazarları üzerinde yoğunlaştırmış durumdadır. IBB, otomotiv, elektronik, eczacılık, biyoteknoloji, tıbbi hizmetler ve finans hizmetleri sektörlerine özel ilgi göstermektedir. Ayrıca, kurulu yabancı sermayeli şirketlerin genişleme yatırımlarını da İngiltere’de yapmaları için özel teşvikler sağlamaktadır. Dünya nüfusunun sadece yüzde 1’ini barındıran İngiltere halen dünya ticaretinde en büyük beşinci ülke konumundadır.³⁰ Kişi başına ABD ve Japonya’dan daha fazla ihracat gerçekleştirilmektedir. İhracatının yaklaşık beşte üçü AB ülkelerine yöneliktir. 1992’de AB içinde Tek Pazar’ın gerçekleştirilmesinde öncü rol oynayan İngiltere bu defa DTÖ üyesi ülkelerin 2020 yılına kadar küresel serbest ticaret hedefine ulaşmaları için çaba sarfetmektedir.

Yurtdışında ticaret ve yatırımın artırılması girişimleri esas olarak Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Dışişleri’nin kaynaklarının yaklaşık üçte birinin ekonomik/ticari diplomasiye ayrıldığı belirtilmektedir. İngiliz ihracatçılarına hizmet vermek üzere bu iki bakanlık ortaklaşa Denizaşırı Ticaret Hizmetleri (DTH) adlı ayrı bir örgüt teşkil etmişlerdir. Başkanlığını ve üyeliklerini (çoğunlukla) özel sektör firmalarının üst yöneticileri yapmaktadır. 2.000’e yakın personel çalıştıran DTH İngiliz ihracatçılarına muhtelif şekillerde (çoğu zaman ücret mukabilinde) destek sağlamaktadır. Bu desteklerden bazıları şöyle özetlenebilir:

- İngiliz firmalarına yurtdışındaki alıcı ve temsilcilerle ihracatçıyı doğrudan temasa sokmak amacıyla yerel Ticaret Odaları tarafından desteklenen, yurtdışında düzenli olarak açılan 300’ün üzerindeki uluslararası sergi ve fuarlara katılmak için idari ve teknik destek sağlanmaktadır. Destek, şirketlerin hedef piyasalarda zemin kazanmaları için verilmekte olup, süregiden bir sübvansiyon niteliğinde değildir.

- Yurtdışı pazar imkanlarını yerinde incelemek için gezi düzenleyen şirket gruplarına destek verilmektedir. Destekten yararlanabilmek için en az on, en fazla da otuz şirketin biraraya gelmesi ve Batı Avrupa & Kuzey Amerika dışındaki pazarlara yönelik bir ihracat program önerisi sunmaları gerekmektedir. Bu şirketlerin tanıtım malzemelerinin hazırlanması ve seyahat masraflarının ödenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, belli bir yurtdışı piyasada, firmanın kendisini ve ürünlerini en iyi şekilde tanıtmayı teminen Merkezi Enformasyon Ajansı (COI) tarafından ücretsiz ya da büyük ölçüde sübvansiyon edilen ticari tanıtım paketleri de sunulabilmektedir.

30. “Global Free Trade By 2020: Britain as Free Trade leader”, Internet [Http://www.dti.gov.uk/minspeech/vis2020.htm](http://www.dti.gov.uk/minspeech/vis2020.htm). 9 Şubat 1996 tarihinde ziyaret edildi.

- Şirketlerin mal ve hizmetlerinin yurtdışında satış imkanının artırılması için doğrudan ve en etkili yol olarak yurtdışı seminerler düzenlenmektedir. Böylece, hem hedeflenen sektördeki nüfuzlu insanlar biraraya getirilmekte, hem de karar alıcılara doğrudan ulaşma imkanı doğmaktadır. Seminerin, destekten yararlanabilmesi için, konusunun ev sahibi ülkedeki bilinen ilgi ve ihtiyaçlara hitap etmesi gerekmektedir.

- Özel tenzilat ve tanıtım günleri için İngiliz mallarından büyük hacimde satın alabilecek yurtdışındaki mağazalara tanıtım masraflarını karşılaması için destek verilmektedir. İngiliz yaşam biçimi ve kültürünü de yansıtacak şekilde gösteriler, sergiler ve cezbedici faaliyetler programa dahil edilmektedir. Bu konuda o ülkedeki İngiliz Büyükelçiliği ülkenin azami tanıtımı için gerek programa katılan İngiliz şirketler, gerek yerel makamlar ve ilgili mağazalar ile yakın işbirliği halinde çalışmaktadır.

- Kendi ülkesinde İngiliz mal ve hizmetlerinin satın alımına karar verebilecek ya da kararı etkileyebilecek konumdaki kişilerin İngiltere'yi ziyaret etmeleri de teşvik edilmektedir. Program, ziyaretçinin İngiliz sanayiinin sunabileceği mal ve hizmetleri yerinde görmesine izin verecek bir ticaret fuarının gezilmesi ile sınırlı olabileceği gibi, imalatçı firmaların fabrikalarının yerinde görülmesini de içerebilmektedir.

- Her bakanlık ve önemli kamu kuruluşları bünyesinde ticaretin geliştirilmesinden sorumlu birer birim teşkil edilmiştir. Sözelimi, 100'ü aşkın ülkede daimi ofisi bulunan İngiliz Kültür Konseyi eğitim, kültür ve teknik işbirliği çalışmaları sırasında İngiliz sanayii ve ticaret firmalarına ev sahibi ülkede yeni imkanlar yaratacak şekilde tanıtım faaliyetleri de yürütmektedirler. "Bacasız sanayii" haline gelmiş olan İngiltere'deki eğitim hizmetlerinin pazarlamasında önemli rol üstlenmiştir.

Aynı şekilde Tarım Bakanlığı'ndaki ihracatın teşviki birimi yurtdışına İngiliz gıda ve içeceklerinin satışını arttırmak için Denizaşırı Ticaret Hizmetleri ile ortaklaşa çalışmaktadır. Savunma Bakanlığı ise hedef ülkelere silah ve askeri malzeme satışlarını arttıracak bir strateji çerçevesinde ticaret teşviki yapmaktadır. Resmi kalkınma yardımları sağlayan Denizaşırı Kalkınma Ajansı, yardım öncelik ve hacimlerini tesbit ederken sonuçta bunların İngiliz ekonomisine getirebileceği yeni ticaret ve yatırım imkanlarını da gözden uzak tutmamaktadır. Yardım veren ülkeler bunu kendi siyasi, stratejik ya da ekonomik menfaatleri için yapmaktadırlar. İngiltere'nin 1993 yılındaki toplam görünmeyen kalemler ihracatı 144 milyar pound'a ulaşmıştır; bu rakam, toplam ihracatın yaklaşık yüzde 50'sine tekabül etmektedir. Bu nedenle, hizmet sektörü firmaları ihracatı teşvik programlarından daha fazla yararlanmaya çağrılmaktadırlar.

4. Tayland'da Ticaret ve Yatırım Teşvik Kurumları

Tayland'da ticaret ve yatırımı teşvik için iki kuruluş oluşturulmuştur. Ticareti Teşvik Bölümü (DEP), Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Genel Müdür ve onun altında üç Genel Müdür yardımcısı görev yapmaktadır. Başlıca görevi, "Made in Thailand" ürünleri uluslararası piyasalarda tanıtmak, Taylandlı imalatçı ve ihracatçılar ile yabancı alıcıların biraraya gelmesini kolaylaştırmaktır. Tayland ürün ve hizmetlerinin kalite ve tasarımının iyileştirilmesi konusunda ihracatçılara destek de sağlamaktadır. Bölüm, aynı zamanda Başbakan ya da onun tayin ettiği Başbakan Yardımcısı tarafından başkanlığı yürütülen İhracat Geliştirme Komitesi'nin Sekreteryası işlevini de yürütmektedir. DEP'in Chiangmai, Khon Kaen, Chanthaburi, Surat Thani ve Haad Yai kentlerinde birer bölgesel ihracat teşvik merkezi bulunmaktadır. Yurtdışında ise beş büyük bölgede (Kuzey Amerika, Avrupa, Asya-Pasifik, Hindişin, ve Ortadoğu) birer Tayland Ticaret Merkezi kurulmuştur. Tayland Yatırım Kurulu (BOT) ise doğrudan Başbakan'a bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

Singapur

Singapur, dünyanın önde gelen finans ve döviz merkezlerinden birisidir. Ülkede 142 ticaret ve 77 yatırım bankası faaliyet göstermektedir. Hong Kong'un Temmuz 1997'de Çin egemenliğine devrini takip eden dönemde Singapur'un Asya'daki en büyük finansman merkezi haline gelmesi öngörülmektedir. Hiçbir doğal kaynağa sahip olmayan, tamamen dış ticarete bağımlı bir ekonomi olan ve dünya-daki en serbest ticaret rejimine sahip ülkelerden birisi olan Singapur'a giren ithal mallarının yüzde 96'sı gümrüksüzdür. Singapur Ticaret ve Sanayi Bakanı Yeo Cheow Tong'a³¹ göre, ülkenin ekonomik büyümesinin devamı için uluslararası kurallara dayalı açık ve öngörülebilir çok taraflı bir sistemin yerleşmesi yaşamsal önem taşımaktadır. Singapur'un dış ekonomik ilişkilerinde iki Kurul önemli rol oynamaktadır.

Ekonomik Gelişme Kurulu (EGK)

Sanayi planlaması, imalat ve hizmet sektörlerinde yatırımların geliştirilmesi ve teşviki, yerel iş imkanlarının geliştirilmesi kurulun temel sorumluluklarıdır. Ticaret

31. "Singapore's Outlook on the WTO", Joseph R. Yogerst, International Herald Tribune, 24 Nisan 1996, s.20.

ve Sanayi Bakanlığı altında özerk yapıya sahip bu Kurul, son otuzaltı yıldır gösterdiği çabalar sayesinde Singapur'u tüccar bir ulustan 3.000'den fazla uluslararası şirket için küresel bir imalat ve iş merkezi haline dönüştürmüştür. EGK, ABD, Avrupa, Asya-Pasifik ve Japonya'daki geniş şebekesi sayesinde potansiyel yabancı yatırımcılar ile temas kurmakta, endüstri bölgesi, uygun işletme tesisleri, finansman imkanları, iş ortakları ve yetişmiş işgücü bulmada, bilgi sağlamada yardımcı olmaktadır. Böylece, yabancı yatırımcılar hiç vakit kaybetmeden faaliyetlerine başlayabilmektedirler. EGK, ayrıca, sanayi uzmanları ve diğer hükümet kuruluşları ile işbirliği halinde ekonomik stratejiler geliştirmekte, Singapur'u gelişmiş ülkeler ligine sokacak sanayi kalkınması için gerekli uzun vadeli yönelimleri belirlemektedir.

Yatırım pazarlaması, EGK'nın en önemli işlevlerinden birisidir. Çokuluslu ve yerel firmaların Singapur'da daha geniş ve iyi faaliyetlere yatırım yapmalarını teşvik etmeyi asıl amacı olarak tanımlamaktadır. Beceriye dayanan ve teknoloji yoğun imalat sanayiini ve daha yüksek katma değerli hizmetleri Singapur'a çekmek, EGK stratejisinin temel taşıdır. EGK, ülke sanayiine dünya çapında rekabet gücü sağlayacak temel yetenekleri kazandırmak için, diğer kuruluşlarla ortaklaşa, uluslararası AR-GE işgücünün istihdamı ve altyapısının geliştirilmesi yoluyla AR-GE faaliyetlerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Dünyanın en hızlı büyümekte olan ekonomilere komşu olan Singapur, bölgesel ve küresel piyasalar için ürün geliştirme, işleme ve uygulama bakımlarından eşsiz fırsatlar sunmaktadır.

EGK, Singapur'u Asya-Pasifik'in Teknoloji Yenilenme Merkezi yapmayı amaçlamaktadır. Nitekim, Dünya rekabet gücü 1995 sıralamasında Singapur, "Yenilenme Zamanı" kategorisinde dünya birinciliğini ele geçirmiştir. Bölgedeki diğer projelerle ilgilenen firmaları da teşvik ederek onların Singapur'u üs olarak kullanmak suretiyle Asya-Pasifik'teki faaliyetlerini yürütmeleri için vergi, teşvikler ve stratejik projelerde ortak yatırım dahil elverişli imkanlar sağlamaktadır. Singapur, bölgesel ekonomilere altyapı, imalat ve hizmet sektörü projeleri ile aktif şekilde katılmaktadır. Son yıllarda Çin-Singapur Suzhou Endüstri Parkı, Vietnam-Singapur Endüstri Parkı, Bangalore (Hindistan) Bilgi Teknolojisi Parkı, Batam (Endonezya) Endüstri Parkı ve Bintan Endüstri Bölgesi gibi ülkedışında büyük bölgesel projelere ağırlık verilmektedir. EGK'nin örgüt yapısı, amacını, stratejilerini ve örgüt kültürünü yansıtmaktadır. Kurul başkanı Philip Yeo Liat Kok'a göre, örgüt kültürü, "sistemli düşün, şebekeler kur ve sınır tanımadan hareket et" temel prensibi esas alınmıştır.

Uluslararası Danışma Konseyi ve Uluslararası İş Geliştirme Paneli sayesinde önde gelen özel şirket başkanları ve bölgesel uzmanlarının kolektif deneyimle-

rinden yararlanma imkanı bulunmaktadır. Kurul'un Başkan yardımcısı, aynı zamanda Singapur Ulusal Üniversitesi Rektör yardımcısıdır. Kurul'un üyeleri arasında, Singapore Technologies Şirketi Genel Müdürü, Singapur Turizm Tanıtma Kurulu Başkanı, Esso Singapur Şirketi Başkanı, Ulusal Sendika Kongresi Genel Sekreter yardımcısı, Savunma Bakanlığı Ortak Harekat ve Planlama Direktörü, Çalışma Bakanlığı Müsteşarı, SGS-Thomson Microelectronics Genel Müdürü, Maliye Bakanlığı Parlamento Sekreteri, Apple Bilgisayar Şirketi Genel Müdürü gibi şahsiyetler yer almaktadır.

EGK'nin "Örgüt Geliştirme ve Eğitim Programı", sürekli yenilenme, öğrenme ve Singapur'un ekonomik büyümesini sürdürme yeteneğini canlı tutabilmek için yeni EGK uzmanları ve yöneticileri yetiştirmeyi öncelikli bir hedef olarak görmektedir. 36 yıl içinde Singapur'un yıllık 1.300 dolar kişi başına gelire sahip az gelişmiş bir ekonomiden bugünkü yıllık 35.000 dolar gelire sahip gelişmiş toplum statüsüne yükselmesinde EGK'nin büyük katkısı vardır. EGK Başkanı, Kurul mensuplarının kalitesinin, sonuçta şirket ve hükümet ortakları ile ortak faaliyetlerinin kalitesini de belirlediğini vurgulanmaktadır.

Ticaret Geliştirme Kurulu (TGK)

Üç milyondan az insanın yaşadığı Singapur yeterli toprak ve doğal kaynakları olmamasına karşın dünyanın en büyük tüccar uluslarından birisi olmayı başarmıştır. Singapur'un ekonomi başarısının kökeninde ticaret yatmaktadır. DTÖ rakamlarına göre dünyanın 12nci büyük ihracatçısı ve 13üncü büyük ithalatçısıdır. Dış ticaret hacmi, ülke GSMH'sının üç katı büyüklüğündedir (304 milyar Singapur doları). Bu rakam, Çin'in toplam dış ticaretinin beşte dördüne tekabül etmekte, İsviçre'ninkini ise geçmektedir. Uygulamakta olduğu serbest ticaret politikası, hızla büyüyen uluslararası ticaretinin anahtarıdır. Siyasi istikrar, mükemmel altyapı, stratejik konum, sağlam hukuki çerçeve, dünya ayarında hizmetleri ve siyasilerin ticaret yanlısı, kolaylaştırıcı yaklaşımları sayesinde binlerce uluslararası şirket Singapur'u üs olarak seçmişlerdir.

Singapur, tonaj bakımından dünyanın en işlek limanına sahiptir. Yine dünyanın en büyük 12nci havaalanı olan Changi Havalimanı doğrudan uçuşlarla 54 ülkedeki 127 kente bağlanabilmektedir. Telekomünikasyon altyapısı, sanayileşmiş ülkelerinden bazılarının bile daha iyidir. TGK, tüm enerjisini ve kaynaklarını bu küçük ada devletini 21nci yüzyıla hazırlamak amacıyla özellikle beş faaliyet üzerinde yoğunlaştırmaktadır:

- Uluslararası ticaret forumlarında serbest ve adil ticareti savunmak, geliştirmek;
- Singapur'un ihracatı ve giderek genişlemekte olan tedarik yolları için yeni pazarlar ve iş imkanları keşfetmek;
- Singapur'u uluslararası ticaret şirketleri için daha cazip bir üs haline getirmek;
- Ticaret ve yatırım altyapısını geliştirmek ve güçlendirmek; ve
- Singapur şirketlerinin yurtdışında yatırımlarını teşvik etmek.

Ticaret ve Yatırım Nasıl Geliştiriliyor?

Serbest Ticaretin Savunucusu: İhracatın uluslararası piyasalara ulaşabilmesi için Singapur DTÖ, APEC, ASEAN ve ASEM gibi çok taraflı ve bölgesel ticaret forumlarına aktif şekilde katılmaktadır. İkili düzeyde de açık piyasa girişi prensibini ticaret ortağı ülkelerle korumaya özen göstermektedir.

Uluslararası Mevcudiyetin Güçlendirilmesi: TGK, dünyanın dört bir yanında kurulu 29 bürosu ile Singapur'un bir numaralı uluslararası ticaret merkezi haline getirilmesi çabalarını desteklemektedir. Uzman ve yöneticileri ile TGK'nin yurtdışı şebekesi işadamlarına zamanlı piyasa istihbaratı, proje geliştirme desteğı ve iş temas noktaları sağlamaktadır. Yerel ve uluslararası işadamları, TDN'nin düzenlediğı yurtdışı ticaret misyonlarına katılarak muhtemel iş ve yatırım imkanlarını değerlendirmektedirler. TGK, Singapur şirketlerinin belli başlı uluslararası sergi ve fuarlara katılımlarını da düzenlemekte ve teşvik etmektedir.

Etkin Ticaret Destek Hizmetleri: Ticaret genişlemesi için etkin ve elverişli bir ticaret destek altyapısı gerektiğinin bilincinde olarak TGK, Singapur'un ticari rekabet gücünü iyileştirmek üzere bilgi teknolojilerinden mümkün olduğunca yararlanmaktadır. Bilgisayara yerleştirilmiş bir ticaret dökümantasyon sistemi olan TradeNet sayesinde 15-30 dakika içinde ticaret ile ilgili tüm dökümantasyon işlemleri tamamlanabilmektedir. Interactive TradeNet'in kullanıma açılması ile birlikte, her bir ticaret işleminin birkaç dakika içinde sonuçlandırılması mümkün olabilecektir. TGK, tüm ticaret işlemleri zincirini bilgisayara dökmeyi öngören Toplam Elektronik Ticaret Dökümantasyon Sistemi'ni geliştirmek suretiyle hizmet standartlarını güçlendirmeyi de amaçlamaktadır.

Ticaret ve Yatırım Enformasyon Merkezi: Yeni pazarlara başarılı şekilde açılmak ve yerleşmek için gerekli en önemli unsurlardan birisi zamanlı ve güvenilir piyasa istihbaratıdır. Bu ihtiyacın farkında olan TGK, işadamlarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kolayca elde edilebilir ve kapsamlı bir dizi ticaret, yatırım ve iş ile ilgili bilgiyi hazırlamakta ve ilgilenenlerin kullanımına sunmaktadır. Piyasa veri taba-

nı, TKG'nin dünya çapındaki büroları, Dışışleri ve diğ  r bakanlıklar ve g     b  ğlantılar içinde olunan uluslararası kuruluşlardan toplanan bilgileri kapsamaktadır. Veriler, özenle tahlil edildikten sonra iş dünyasına yararlı bilgiler haline dönüştürülmekte ve dağıtılmaktadır. İş Kütüphanesi,   zel ülke ve Sanayi Raporları, Interactive CD-ROM "Singapur Ticaret Bağlantısı", Globalink gibi canlı elektronik veritabanı hizmet hattı; telefonla bilgi alınabilen ticaret ve yatırım başvuru hizmeti; alım-satım imkanları ile ilgili bilgiler sunan "Trade Contact" dergisi; yurtdışı ticaret mevzuatı ve gümrük tarifelerindeki değışiklikleri izleyen "Export Monitor" dergisi bu bilgilerin geniş şekilde yayılmasında etkin araçlar olarak kullanılmaktadır.

Singapur İhracat Enstitüsü: İhracat pazarlama ve uluslararası ticaret uzmanlığını geliştirmek amaçıyla TKG tarafından kurulmuş olan Enstitü'n  n asıl amacı, iş dünyasını hedefleyen beceri geliştirme ve bilgi arttırma programları düzenlemektir. Ayrıca, piyasa istihbarat seminerleri düzenleyerek hem iş imkanları ile ilgili bilgi ve istihbaratı yaymakta, hem de çeşitli iş şebekeleri kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Tasarım Merkezi: Singapur'daki tasarım teşvik ve geliştirilmesinin kapsamını genişletmek için kurulmuştur. Muhtelif kurslar, seminerler düzenleyerek tasarım ve teknoloji yeniliklerine ilişkin bilgi ve deneyim değışimini teşvik etmektedir. Tasarım uzmanları düzenli şekilde davet edilerek istişareler yapılmakta, imalatçıların tasarım gereksinimlerini karşılayacak faaliyetlere öncülük edilmektedir.

Geliştirme Programları: Firmaların yeni pazarlar ve iş alanları geliştirmelerine yardımcı olmak için TKG, çeşitli teşvik sistemleri uygulamaktadır. Uluslararası şirketler, Onaylı Uluslararası Tacirler (AIT), Onaylı Petrol Tacirleri (AOT) ve Onaylı Uluslararası Gemicilik şirketleri (AIS) gibi kurumlar aracılığıyla Singapur'da bölgesel merkezlerini kurmaya teşvik edilmektedirler. Bu uygulamaya göre, tacirler vergi kolaylıklarından yararlanmakta, Singapur'da kendi işlerini geliştirmede yardım görmektedirler. Ayrıca,   ifte Verginin Düşülmesi teşvikinden de yararlanabilmektedirler.

Hong Kong

1 Temmuz 1997 tarihinden itibaren Çin egemenliğine geçmiş olan Hong Kong'un dış ekonomik ilişkileri özel sektörün mutlak hakim olduğu Ticaret Geliştirme Konseyi (TKG) tarafından yürütülmektedir.

TKG, kendisine verilen görevleri yerine getirebilmek için, dünyanın dördüncü büyük ticaret ekonomisi (şayet AB   lkeleri tek bir kategori olarak sayılırsa) ve

onuncu en büyük ticari hizmetler ihracatçısı olan Hong Kong'un ekonomik altyapısını ve küresel rekabet gücünü kuvvetlendirmede etkin rol oynamaktadır. 6.3 milyon nüfusa sahip Hong Kong'da kişi başına düşen ulusal gelir yıllık halen 25.000 dolar civarındadır. 172 milyar dolarlık ihracat ve 191 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirilmektedir. Konsey'in temel çalışma anlayışını şu slogan özetlemektedir: "Fırsatlar Yaratıyoruz".

5. Hong Kong Ticaretinin Beyni

1966 yılında kurulan Ticareti Geliştirme Konseyi'nin dört ana işlevi vardır:

- *Hong Kong şirketleri için piyasalar geliştirmek ve çeşitlendirmek*
- *Hong Kong'un dünya piyasalarındaki ürün ve hizmetlerinin imajını güçlendirmek*
- *Hong Kong'un ticaret fuarları, sergiler ve piyasalarda Asya başkenti olarak öncülüğünü takviye etmek, ve*
- *Hong Kong'un açık bir piyasa ve adil ticaret uygulayan uluslararası merkez imajını daha da pekiştirmek*

TGK'nin dünyanın dört bir tarafında 51 ofisten oluşan küresel bir şebekesi bulunmaktadır. Faaliyetleri ve sağlamakta olduğu hizmetler şöyle özetlenebilir:

Dünya Çapında Özendirme ve Tanıtım Programı: İş grupları, ürün sergileri, yurtdışı ticaret fuarları, perakende satış tanıtımları ve yaklaşık üçte ikisi yeni pazarlarda olmak üzere yılda 300'ü aşkın ürün ve hizmet tanıtımı yoluyla Hong Kong şirketlerine yeni iş bağlantıları yaratmaktadır.

Hong Konglu İhracatçıları Yurtdışındaki Alıcılarla İlişkiye Geçirmek: Yılda 420.000 ticaret başvurusu işleme konulmaktadır. Hong Kong şirketleri dünya çapında 360.000 civarında yabancı şirket ile doğrudan temas kurabilmektedir. Hizmet ve ürün sağlayan 100.000 kadar Hong Kong firması etkin bir veritabanına işlenmiştir. Potansiyel müşteri ya da iş ortağı olabilecek yabancı firmaların veritabanı da mevcuttur.

Zamanında Piyasa İstihbaratı Vermek: Her yıl 70'in üzerinde ayrıntılı pazar istihbarat raporu yayınlamaktadır. Aylık "Uluslararası Pazar Haberleri" dergisi dünyanın her bölgesindeki pazar ve ürün eğilimlerini yansıtmaktadır. Ticaret mevzuatı ve güncel konularda haftalık ya da gerektiğinde özel sayılar çıkartılmaktadır. 270 piyasa ve endüstri profili ile hizmet sektörüne ilişkin kapsamlı raporlar hazırlanmıştır. Dü-

zenli iş seminer ve eğitim toplantıları yapılmakta, büyük bir ticaret kütüphanesi firmaların hizmetine sunulmaktadır. Ticaret istihbaratı ve iş imkanları içeren Hong Kong'un en büyük canlı bilgisayar hattı TKG-Link'tir.

Yayın Yoluyla Ürünlerin Tanıtımı: Biri Çince olmak üzere 17 TKG ürün dergisi çıkarılmaktadır. Yıllık tirajı 2 milyon olan bu yayınlar uluslararası fuarlarda dağıtılmaktadır. Hizmetler sektörü için ayrıca yeni ticaret yönelimleri konulu bir yayın piyasaya sunulmaktadır. TKG, "en hacimli periyodik" yayın çıkarttığı için Guinness Rekorlar kitabına bile girmiştir.

Asya'nın En Büyük Ticaret Fuarlarını Düzenleme: Her yıl TKG Hong Kong'da 19 ticaret fuarı düzenlemektedir. Bunlardan beşi (moda, kol ve duvar saatleri, oyuncak, hediyelik eşya ve elektronik) Asya'daki en büyük fuarlardır. Fuarlara 63.000 yabancı alıcı ve 7.000 sergici dahil 1.1 milyon ziyaretçi katılmaktadır. Hong Kong Konvansiyon ve Sergi Merkezi yıl boyunca tam kapasite çalışmaktadır.

Hong Kong'u Asya'nın Tasarım Başkenti Haline Getirmek: TKG tasarım Galerisi, 1991 yılında Hong Kong ürün tasarımında özgünlüğü ve yaratıcılığı teşvik için kurulmuştur. Tasarım Galerisi en son yenilikler ve kaliteli ürünleri sergilemek için tesisleri firmaların kullanımına sunulmaktadır. İsim markaların tanıtımı, ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesi, prestijli tasarım yarışmaları açılması, moda ve tasarım için ihtisas kütüphaneleri kurulması, tasarımcı moda defilesi ve yabancı en iyi tasarımlar sergisi düzenlenmesi hedeflenmektedir.

Hong Kong Ürünlerine İlişkin Bilinçlendirme: Dünyanın dört bir tarafındaki büyük mağazalarda Hong Kong ürünlerinin satılmasına ilişkin tanıtım kampanyaları, TKG Tasarım Galerisi'ndeki ürünlerin özellikle ön plana çıkartılması ve belli özelliğe sahip Hong Kong ürünleri için uluslararası kampanyaların desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Hong Kong'a Yabancı Dostlar Kazandırma: Her yıl değişik ülkelerden 400 ticaret heyeti kabul edilmektedir. Yurtdışında 25 Hong Kong İş Konseyi'nin 7.000'den fazla üyesi vardır. İkili ticareti arttırmak için ABD ve Japonya ile üst düzey komiteler oluşturulmuştur. Yabancı piyasalara girebilmek ve Hong Kong menfaatlerini ilerletebilmek için seminerler düzenlenmekte, ticaret heyetleri gönderilmekte ve lobi şirketleri ile anlaşılmaktadır. Her yıl 600'ü aşkın uluslararası gazeteci Hong Kong'a davet edilmektedir. Bu kapsamda, sadece bir yıl içinde 11.000 briefing, mülakat ve basın konferansı yapılmıştır. Yılda yerli ve yabancı basından kesilen 11.000'den fazla yazı ve makale ilgi duyabilecek firmalara dağıtılmaktadır. Aylık çıkartılan "Hong Kong Trader" gazetesi 63.000'den fazla siyasi ve iş dünyası li-

derine gönderilmektedir. Yurtdışı basın-yayın organlarında her yıl 1.400 reklam yayınlatılmaktadır.

Hong Kong Firmalarının TGK'ye Desteği: TGK'nin etkinliği büyük ölçüde Hong Kong firmalarının vereceği desteğe bağlıdır. Her yıl 12.000 yerel firma TGK'nin yurtdışı tanıtım kampanyalarına katılmaktadır. TGK'nin Veri Bankasında 100.000 firma kayıtlıdır. Her yıl 96.000 kişi TGK'nin Ticaret Kütüphanesi ve Araştırma Enformasyon Bölümü'nden yararlanmaktadır. TGK-Link'in 6.000 abonesi bulunmaktadır. Hong Kong şirketleri TGK ürün dergilerine her yıl 25.000'in üzerinde reklam vermektedirler. 150.000 ürün ve 1.200'den fazla imalatçı ve tasarımcı TGK Tasarım Galerisi'nde yer almaktadır.

3.3. Türkiye'de Ekonomik/Ticari Diplomasi

Cumhuriyet döneminde ekonomik/ticari diplomasinin ilk örneği, Lozan müzakereleri ile aynı sıralarda (1922-1923), İngiltere ve Fransa'ya karşı dengeleyici güç olacağı düşünülen ABD'yi etkilemek için Chester Demiryolu Projesi'nin bir Amerikan firmasına verilmesidir.³²

Türkiye'nin, Turgut Özal döneminde bir nebze gündeme getirdiği, ancak daha sonra nisbeten gerilere itilen ekonomik/ticari diplomasi imkanlarını yeterince değerlendirdiğini, bu konuda bilinçli bir strateji çerçevesinde hareket ettiğini söylemek güçtür. Bu yaklaşımın benimsenmesi, kamuda köklü bir zihniyet ve kurumsal yapı değişikliğini gerektirmektedir. Özel sektörün, bu çabaya doğrudan ve aktif şekilde katılımının sağlanması ve kamu kadroları ile özel sektör temsilcilerinin uyum için birlikte çalışmaları gerekmektedir.

Yakın geçmişte yabancı hükümetlerin ülkemize dönük yoğun ekonomik diplomasi faaliyetleri dikkati çekmektedir. Gümrük Birliği'ne giriş sürecinde siyasi sicimizdeki eleştirilen olumsuzluklara büyük ölçüde göz yumulmasında (Batı'nın siyasi yörüngesi dışına kaymamız ihtimalini bertaraf etme mülahazalarının yanısıra) hızla büyümekte ve gelişmekte olan pazarımızı cazibesinin de rol oynadığı söylenebilir. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, ABD Ticaret Bakanlığı, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dünyanın hızla gelişmekte olan en büyük on pazarını tespit etmiş ve 2000'li yıllara dönük ticaret ve yatırım stratejisini bu ülkelerdeki gelişmelere endeksli olarak tasarlamıştır. Değişmekte olan koşullara uygun şekilde 21. yüzyıla dönük dış politika seçenekleri ve alternatifleri geliştirilmesi, Türkiye'nin de önümüzdeki dönemde hassasiyetle üzerinde durması gereken bir önceliktir.

³² "A foreign capital investment enterprise in Turkey: The Chester Railway Project, Selim İlkin, May 1981, s.46

6. “Birinci Sınıf Bir Diplomasi” İçin ...

Soğuk Savaş kısıtlamalarının ortadan kalktığı günümüzde dış politikada daha aktif ve mücadeleci bir görüntü veriyoruz. 1980’den itibaren başladığımız dışarıya dönük kalkınma stratejisini dış politikaya da yansıtmak, olaylara tepki gösteren değil, özellikle bölgemizdeki gelişmelere yön veren, onları önceden tahmin edip seçenekli stratejiler geliştiren, bunları da ekonomik ve askeri gücü ile destekleyebilen bir ülke olmak zorundayız. Bunun bilincindeyiz.

Türk diplomasisi dış menfaatlerimiz bakımından yaşamsal önemdedir. Dış politika bugün, her zamankinden daha fazla, profesyonel yönetim, önderlik ve değişen koşullara, yeni önceliklere uyum gerektiriyor. Bugünkü diplomatlar, sadece “yüksek politika” olarak bilinen uluslararası ilişkilerin siyasi boyutları değil, aynı zamanda da küresel ekonomi ve ulusal ekonomik menfaatler hakkında da derinliğine anlayış sahibi olmak, dünya olaylarındaki yeni karmaşık boyutlara süratle ayak uydurmak zorundadırlar. Diplomasi- nin elindeki araçlar, tıpkı sürekli çalışma usullerini ve imalat biçimlerini değişen talebe göre ayarlayan herhangi bir endüstri gibi, yeniden gözden geçirilmelidir. Yeni diplomatik araçlar arasında, yüksek hızda ve seyyar iletişim, bilgisayar analizi, bilgi otomasyonuna giriş ve yeterli kaynaklar sayılabilir. Bu araçların hiçbirisi elbette ki yabancı dil, yazışma, konuşma ve yüzyüze müzakere gibi geleneksel diplomatik araçlara devam eden ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır.

Türkiye’de Dışişleri’nin yeniden düzenlenmesi aslında kamu yönetiminin kalitesinin ve etkinliğinin artırılması yönündeki geniş çaplı çabaların sadece bir parçasıdır. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ortalamasının üzerindeki mevcut yetişmiş insangücü potansiyelini yerinde ve olabildiğince net tanımlanmış hedeflere uygun şekilde kullanarak yeterince değerlendirebilmelidir. Bakanlığın örgütleniş biçimi, hiyerarşik sistemi ve kaynak yetersizliği nedenleriyle halihazırda bu zengin potansiyelin tam olarak kullanmasını güçleştirmektedir. Yetki ve sorumluluğun bürokrasinin üst makamlarından alttaki uygulayıcı kadrolara devrine ve değişen koşul ve öncelikleri dikkate alan yeni eğitim programlarına, iş verimliliğinin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasilerin, bürokrasideki tayin ve terfilere artan ölçüde müdahale etmeleri de gerçek anlamda bir profesyonel kadro oluşturulmasının önündeki diğer bir engeldir.

Ulusal Menfaatlerimizin Yeniden Tanımlanması

Esasen, dış politikada değişim süreci sadece Türkiye'ye özgü değildir. Hemen her ülkenin dış politikasında benzeri eğilimler gözlenmektedir. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı ile ilişkilerinde yaşadığı bazı hayal kırıklıkları da bu süreci hızlandırmaya katkı yapmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çok geniş şekilde tanımlandığından, dış politikamızın çıktılarını günümüz kıstaslarıyla ölçmek kolay olmamaktadır. Tektonik değişiklikler hemen bizim yanıbaşımızda ve yoğun ilişkiler içinde bulunduğumuz ülkelerde meydana gelmiştir. Yıllardır bölgemizde Batı'nın menfaatlerini kollayan bölgesel bir “uç karakol” olarak görülen Türkiye, yeni dinamiklerin de zorlamasıyla, ciddi bir kabuk değiştirme sürecine girmiştir. Geleneksel dış politika sorunlarının içinde boğulmuş olan Türk diplomasisi artık “dünya devleti” olma iddiasıyla daha geniş ufuklara yönelmeye hazırlanmaktadır. Hem bölgesinde, hem de Batılılar ile ilişkilerinde rahatsızlık uyandıran “taşeron” ülke konumundan, kendi yaşamsal menfaatlerinin savunucusu bir Türkiye imajına doğru gidiş güçlenmektedir.

Son dönemde Batı ülkelerinde Türk dış politikasının daha bağımsız tavırlar aldığı belirtilerek, bunun rota değiştirme anlamına gelebileceğine dair kaygılar dile getirilmektedir. Geleneksel güç dengeleri ve menfaatlerin temelden değişmesi, ilgilendiği yeni alanların ortaya çıkması, Bosna-Hersek ve Kosova dramı'nın doğurduğu karmaşık Balkan denklemi, Körfez Savaşı sonrasındaki güçler dengesi kaygısıyla Ortadoğu'nun kaypak zeminine süratle çekilmemiz bu değişim arayışlarının nedenleri arasında sayılabilir. Bu itibarla, iktidara hangi hükümet gelirse gelsin, Türkiye'nin bundan böyle kendi ulusal menfaatlerini ve bölgesel etki alanını ön planda tutan aktif bir dış politika izlemesi kaçınılmazdır. Yeni ufuklar, yeni fırsatlar ve dengeler için arayış sürecektir. Esasen, Türkiye'nin jeopolitik konumuna bakılınca bunun son derece doğal olduğu görülmektedir. Böyle bir değişikliğin Batı'dan uzaklaşma şeklinde algılanması yanlış olacaktır. Batılı devletler, Türkiye'nin ilişkilerinin kendileri ile sınırlı olmasını isteyebilirler, ama bu gerçekçi değildir. Ekonomik, siyasi, kültürel, tarihi ve coğrafi bakımlardan Türkiye'nin konumundaki bir bölgesel gücün çok yönlü bir dış politika izlememesinin maliyeti yüksektir.

Elbette ki Batı, özellikle de Avrupa Birliği, Kafkaslar'a, Orta Asya'ya, Orta Doğu'ya ilgi duyan bir Türkiye'nin Avrupa'nın parçası olmasından kaygı duymakta, bu bölgelerdeki sorunların Avrupa'ya ithal edilmesinden çekinmektedirler. Ekonomik alanlarda da Batı ile Türkiye'nin menfaatlerinin her zaman örtüşmemesi doğaldır. Ancak, nihai tahlilde, Türkiye ne istediğini bilen, bilinçli ve üzerinde uzun uzadıya

düşünülmektedir tutarlı bir stratejiye dönüştürülmüş, ulusal menfaatlere dayalı tutarlı bir dış politika izlediği takdirde, bu Batı tarafından da anlayış ve takdir ile karşılanacaktır. Batı ile ilişkilerindeki güçlü konumu, Türkiye'yi diğer ülkelerle ilişkilerinde üstün bir konuma yükselteceği gibi, Doğu ile sıkı bağları da Batı'da ona önemli bir ağırlık kazandırabilecektir.

Yakın çevremizde eski Sovyet tehdidinden daha gerçek ve daha istikrar bozucu yeni tehditler baş göstermektedir. NATO dayanışması eskisi kadar bağlayıcı ve güven verici görünmemektedir. ABD menfaatlerinin küresel niteliğinin azalması nedeniyle bölgemizdeki yerel siyasi çatışmalarda kendi jeopolitik menfaatlerimiz, Amerika'ninkilerden daha önemli hale gelmiştir. AB ve ABD'nin tek başlarına ekonomik istikrara kavuşturmakta güçlük çecekleri bu bölgenin Türkiye'nin öncülüğünde böyle bir denemeye girmiş olması memnuniyetle karşılanmalıdır. Aynı şekilde, İran ile aramızdaki rekabet nedeniyle tam işleyebildiği söylenemese de, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) yeniden canlandırıldı. Gayriresmi olarak yaratmaya çalıştığımız, ancak yürümeyeceği anlaşılan Türk Devletleri "Commonwealth"i ise, etnik ve kültürel temellere dayandırıldığı ileri sürülerek, hem diğer bölge ülkeleri arasında kuşku yaratmış, hem de bazı Orta Asya devletlerinin çekingenliğine yol açmıştır. Güvenilir bir lokomotif işlevini üstlenmesi halinde, Türkiye, Adriyatik'ten Çin sınırına kadar uzanan coğrafyanın ticaret bütünleşmesine katkı sağlayacak yegâne ülke olabilir.

Ekonomik ilişkilerin, çoğu zaman siyasi ilişkilerin önünde gitmekte olduğu günümüzde Dışişleri Bakanlığı bu yeni duruma uygun başka bir adım daha atarak Dış Ekonomik İlişkiler Büyükelçiliği oluşturdu. Yeni iş sahaları ortaya çıkartılıp, bunun örgütlenmesinde ve eşgüdümünde bu birimin aktif rol oynaması öngörülmüyor. Ancak, bu birimin, klasik bürokrasi yöntemleriyle çalışması, amaçlanan performansa varılmasını güçleştirecektir.

Türk dış politikasında, ulusal menfaatlerin yeniden tanımlanması yolunda temelden bir yeniden gözden geçirime gidilecekse, bunun dar bir uzmanlar grubu tarafından değil mümkün olduğunca geniş tabanlı ve katılımcı bir süreç çerçevesinde ve partiler-üstü bir anlayışla gerçekleştirilmesinde büyük yarar bulunmaktadır. Dış politikanın ve onu oluşturup uygulamakta olan kurumların yeniden yapılanması, tıpkı başlıca Batı ülkelerinde yapıldığı gibi, titiz, şeffaf, katılımcı ve gerçekçi bir girişimin ürünü olmak zorundadır. Böyle bir çalışmada yapılacak ilk işlerden birisi, Türkiye bakımından en büyük stratejik önemi haiz coğrafi alanlara - Avrupa Birliği, diğer Avrupa ülkeleri, ABD, Rusya ve Yeni Bağımsız Cumhuri-

yetler, Orta Doğu, Japonya, Çin ve diğer Asya-Pasifik ülkeleri - yönelik öncelikli menfaatlerimizin net şekilde tanımlanması ve bunlara uygun taktikler geliştirilmesidir. Bu öncelik sıralaması, tanımlanan menfaatlerimizin jeopolitik ve ekonomik bakımlardan “yaşamsal”, “önemli” ya da sadece “yararlı” olup olmadığı esasına dayandırılabilir.

Komşularıyla ve İslam dünyası ile ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda güçlendirmesi muhakkak ki Türkiye’nin yararınadır. Ancak, Türkiye’nin hassas konumu ışığında, kapsamlı bir analize yönelerek her ülkeyle yakınlaşmanın kayıp ve kazançlarını iyi hesaplanması ve sonra da bu politikanın iyi bir zamanlamayla dengeli bir şekilde uygulanması gerekir. Türkiye, Batı ülkeleriyle yakın ve sıcak ilişkilere sahipse, Arap-İslam dünyası nezdinde de o kadar itibar sahibi olmaktadır. Keza, Türkiye, Arap-İslam dünyasıyla ilişkilerinin yoğunluğu ölçüsünde Batı dünyası gözünde de önem kazanmaktadır. Bu gerçek ışığında Türkiye’nin Batı’ya ve Doğu’ya dönük politikaları arasında uyum sağlanması ve özenle bunun ince ayarının yapılması gerekiyor. Türkiye’nin geleneksel dış politikası, Şükrü Elekdağ’ın³³ deyişiyle, “akılcılığa, gerçekçiliğe ve menfaatlerimizin ulusal güç ışığında en iyi şekilde değerlendirilmesine” dayandırılmalıdır.

Türkiye, ekonomik, siyasi ve askeri gruplaşmaları yakından takip ederek değişen koşullar ve ulusal gücü ışığında ulusal menfaatlerini yeniden tanımlamak, hangi gruplarla yakın ilişki içinde olacağına karar vermek ve bu doğrultuda çabalarını yoğunlaştırmak durumundadır. Artık ne AB ile ilişkiler, ne ABD ile sıkı askeri/siyasi bağlar, ne Rusya ile tarihi bağlantılar geleneksel kıstaslarla değerlendirilebilir. Güvenlik alanında Türkiye’nin yeri NATO’dur; ancak NATO’nun geleceği ve Avrupa’nın yeni güvenlik mimarisi tahlil edildiğinde Türkiye’nin Atlantik İttifakı’na gözü kapalı sadık kalmasının güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceği de görülmektedir.

KEİB’in kurumlaşma aşamasında ortaya çıkan güçlükler, KEİB’e üye ülkelerin şu anda hiç bir siyasi ve ekonomik sorumluluk getirmeyen böyle bir bölgesel işbirliğinin dışında kalmamak için bu birliğe üye oldukları izlenimini vermektedir. Uzun bir döneme yayılacağı anlaşılan Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerindeki reform hareketlerinin Türkiye’ye sağlayacağı ekonomik yararlar olası petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri dışında sınırlıdır. Her an siyasi dengelerin değişebildiği Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile ilgili olarak orta ve uzun dönemli ekonomik hesaplar yapılması da güç gözükmemektedir.

33 Türkiye Nereye Gidiyor?; Şükrü Elekdağ, Milliyet, 7 Ekim 1996, s.13.

Bu durumda görünür gelecekteki ekonomik çıkarlarımız AB, NAFTA ve APEC ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirilmesini gerektirmektedir. Ticaret bloklaşmasında Türkiye'nin yeri 21. yüzyıla girerken süper bir ekonomik güç haline gelmekte olan AB içindedir. Diğer seçenekler uzun dönemdeki çıkarlarımız açısından hiç bir zaman AB'nin yerini almamalı, ancak onu tamamlamalıdır.

Yıllardır teknik ve siyasi engellerle oyalanmakta olan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak kabulü olasılığı, Doğu Avrupa'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile birlikte önemli ölçüde geri plana itilmiştir. Dahası, Avrupa ortak dış ve güvenlik politikası geliştirmeye doğru yöneldikçe Avrupalılar Türkiye'nin beraberinde getireceği siyasi ve güvenlik risklerini üstlenmekte daha da isteksiz davranmaktadırlar. Avrupa Parasal Birliği'nin temel koşullarını yerine getirmemiz artık neredeyse imkansız hale gelmekte, eşik, her geçen gün daha da yükselmektedir. Gümrük Birliği'nin devam ettirilmesi, tam üyeliğe yakın bir "özel statü" çerçevesinde yeni işbirliği biçimleri geliştirilmesi, şimdilik AB açısından yapılabileceğin azamisi gibi görünmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında ittifak içinde olduğumuz Almanya ile yeni Balkan ve Ortadoğu denklemlerinde menfaatlerimizin tam uyduğu söylene-
mez. "Kritik diyalog" diye tanımladığı İran politikası nedeniyle Almanya, Washington'dan da ayrı olarak, Kafkaslar'da Gürcistan, Orta Asya'da da Kazakistan ile sıkı bağlar geliştirmektedir. Dolayısıyla, AB'nin temel direği olan ve ülkesinde iki milyonun üzerinde Türk yaşayan Almanya, Türkiye'nin, Avrupa bütünleşmesini ve komşuları ile stratejik ilişkilerini karmaşık hale getirebilecek kilit bir ülkedir. Daha basit şekilde ifade etmek gerekirse, Almanya, bir yandan Avrupa sınırlarının Irak, Suriye, İran, Azerbaycan ve Ermenistan'a uzatılmasını istememekte, öte yandan da bu bölgelerdeki gelişmeleri yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu ülke ile ilişkilerimizi karşılıklı kuşku ve güvensizlikleri giderecek sağlam ve gerçekçi bir zemine oturtmamız öncelikli dış politika hedeflerinden birisi olmalıdır. Bu arada, Fransa, "Akdeniz Klübü"nün lideri olarak hem kendi ekonomik ve ticari menfaatlerini ilerletmek hem de uzun vadede giderek güçlenen Almanya'yı Avrupa'da dengelemek için - tam üyeliğe kadar varmasa bile - Türkiye gibi güçlü bir ülkeye ihtiyaç duymaktadır. Nitekim, Apeldoorn kentinde yapılan AB Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye'nin genişleme sürecine dahil edilmesi yönünde en güçlü destek Fransa'dan gelmiştir.

Türkiye, Avrupalı statüsünün en önemli simgelerinden birisi olan NATO'yu desteklemek ve muhafaza etmekte kararlı gözüküyor. Ancak, Avrupa'da Fransız-

Alman askeri işbirliği, Batı Avrupa Birliği, Barış İçin Ortaklık Programı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve AB'nin savunma boyutu dahil yeni güvenlik mimarisi düzenlemeleri NATO'nun Türkiye açısından önemini bir ölçüde sınırlandırmaktadır. Ermeni-Azeri çatışmasında Türkiye'nin soydaşlarına desteği, Yunanistan ile süregiden gerginlik ve Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu, ve daha önemlisi, Rusya ile ilişkilerimizdeki gerginlik bu kapsamda zikredilebilir. Bu durumda, Ankara daha uzun süre istikrarsız kalacağı aşikar olan bölgesinde kendi ulusal menfaatlerini yeniden tanımlamak ve yeni koşullara uygun stratejiler geliştirmek zorundadır. Türkiye'nin bu sorunlu bölgedeki mevcudiyeti esasen, kendi menfaatlerinin takipçisi bile olsa, Avrupa'nın genel güvenliği üzerine olumlu bir etki yapacaktır.

Ulusal Avrupa politikamız, 37 yıllık bir süreç içerisinde çeşitli hükümet programlarındaki kayıtlara rağmen, uygulamalarda sadece çeşitli partiler veya kamuoyunun bazı kesimlerinden değil bizzat iktidar içinde, iktidara hizmet etmesi beklenen resmi kuruluşlardan gelen tepkilerle eksik kalmıştır. Avrupalılık bilinci oluşturulmadan sadece dış politika mülahazalarıyla yürütülmek istenilen uygulamaların başarısız kaldığı görülmüştür. Türkiye'nin bugün vardığı noktada aynı gözlem geçerliliğini korumaktadır. AB, birbirini izleyen genişlemelerle yeni bir kimlik arayışı içine girmiştir. Bu kimliğin temelindeki Alman-Fransız eksenini geçerliliğini ve önemini arttırarak sürdürmektedir. Bütün inisiyatifler bu iki ülkenin uzlaşısı üzerine gerçekleştirilmektedir. Her iki ülke de, genişleme süreci sonunda, AB'nin İngiltere'nin arzu ettiği gibi bir serbest ticaret bölgesine dönüşmesinden kaygı duymaktadır. Rusya ve Türkiye, benzer nedenlerle AB'nin gelecek mimarisinin dışında tutulmaktadırlar. Nüfusları ve potansiyelleri itibarıyla büyük çaplı olan bu iki ülkenin AB'ne katılmaları Avrupa kimliğini önemli ölçüde etkileyecek nitelikte görülmektedir. AB'nin öncü güçleri olan Fransa ve Almanya, ne Slav (ve de Ortodoks) Rusya'nın ne de Müslüman Türkiye'nin AB kimliğini değiştirmesini arzu etmektedir. Nitekim, Avrupalı Hristiyan Demokratlar ilk defa bu gerçeğe işaret ederek Türkiye'nin "Avrupa Medeniyet Projesi"nde yerinin olamayacağını açıkça telaffuz etmişlerdir. 1989 sonrası nitelik değiştiren ülkemizin stratejik öneminin Türkiye'nin AB'ne alınmasına değil, sadece "özel ilişkiler" sürdürülmesine yetecek kadar olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AB'ye katılmaya değil öncelikle Avrupalılık bilinci ni oluşturmaya ve ekonomik bütünleşmeyi fiilen gerçekleştirmeye yönelik bir politika oluşturmaya önem taşımaktadır. Amaç, aslında AB'nin bir parçası olmanın

ötesinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, AB ile bütünleşme konusundaki öncelikle kendi içimize dönük bir özeleştirme yapmamız, yarının Avrupalısını yetiştirecek bir eğitim programı oluşturmamız, daha da önemlisi neo-merkantilizmin geçer akçe olduğu günümüz uluslararası ilişkilerinde, özellikle de Gümrük Birliği çerçevesinde ekonomik/ticari menfaatlerimizi azamileştirecek bir strateji izlememiz gerekmektedir.

Ekonomik İstihbaratın Önemi

Gerek ülke ve sektör risk analizlerini yaparken, gerek politika yapıcılarının stratejik karar almalarına katkı sağlarken sağlıklı ve etkin bir istihbarat şebekesinin girdileri çok önemlidir. Güvenilir bilgi ve istihbarata dayanmayan siyasi/ekonomik kararlar sonuç vermezler. Ekonomik istihbarat, diplomasinin en vurucu yönünü oluşturmaktadır. Son yıllarda, özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde “işsiz” kalan istihbarat teşkilatları ekonomik istihbarat, sanayi ve teknoloji casusluğu faaliyetlerine daha fazla ağırlık vermeye başladılar. Soğuk Savaş’a tahsis edilen kaynakların bu alana kaydırılmasıyla birlikte ekonomik ve endüstriyel casusluk büyümekte olan bir sorun olarak gelişmiş ülkelerin karşısına çıkıyor. 1994’den bu yana, FBI’ya göre, şüpheli ekonomik casusluk olaylarında yüzde 100 artış kaydedilmiş. Bunun ABD ekonomisine maliyetinin her ay 2 milyar dolar civarında olduğu hesaplanıyor. Yabancı ajanlar, en çok ABD ekonomik politikası, yönelimleri, müzakere pozisyonları hakkında ön bilgi elde ederek kendi ülkelerine ikili ya da uluslararası müzakerelerde ilave bir üstünlük sağlamaya çalışıyorlar.

Ülkemizde Milli İstihbarat Teşkilatı’nın, mevcut yapılanması ve geniş sorumlulukları nedeniyle, ekonomik ve teknolojik istihbarat alanında önemli bir varlık gösterdiğini söylemek güçtür. Zira Soğuk Savaş’ın ortadan kalkmasının sağladığı rahatlama ortamı ne yazık ki coğrafyamızın tehdit algılamaları ve kemikleşmiş sorunlarımız nedeniyle Türkiye’ye tam yansımamıştır. İstihbarat teşkilatlarımız hala zaman ve kaynaklarının neredeyse tamamını siyasi ve güvenlik istihbaratına yönlendirmek zorundadırlar. Bununla birlikte, gençleşen ve iyi eğitilmiş MİT kadrolarında ekonomik istihbaratı hak ettiği konuma yükseltecek güçlü bir birim oluşturulması düşünülmelidir. Özel sektörümüz belli ölçülerde MİT’in bazı siyasi risk değerlendirmelerinden yararlanmalı, bu arada tıpkı birçok Batılı ülkede olduğu gibi, yurtdışındaki faaliyetleri sırasında edindiği ekonomik ve ticari (hatta siyasi) istihbaratı uygun gördüğü şekilde ilgili devlet birimleri ile paylaşabilmelidir.

Dış Ekonomik İlişkilerde Jeo-Strateji ve Enerji Diplomasisi

Ülke içindeki enerji yatırımları, yurtdışından enerji tedariki ve bunun güvenliği- nin temini her devletin öncelikli iç ve dış politika hedefleri arasında yer almaktadır. Ekonomik/ticari diplomasiyi en geniş anlamıyla tanımladığımızda, enerji genel denk- lemde kritik bir konum işgal etmektedir. Ekonominin belkemiğini oluşturan, görün- mez niteliği nedeniyle de ancak bunalım zamanlarında hatırlanılan, uğruna nice sa- vaşların patlak verdiği enerji (ve özellikle de onun ikmal güvenliği) ülkelerin strate- jik yönelimlerini, ekonomik yapılarını, tercihlerini, siyasi karar mekanizmalarını ve askeri hazırlıklarını derinden etkilemekte, biçimlendirmektedir. Özellikle Ortadoğu ve son dönemde Hazar bölgesi petrollerinin üretimi, taşınması ve pazarlanması dün- ya jeopolitiğinin biçimlenmesinde önemli unsurlardan birisi haline gelmiştir.

Önemli Bir Bölgesel Enerji Pazarıyız

Petrol ve doğal gaz kaynakları³⁴ bakımından nisbeten yoksul durumda olan Türkiye enerji ithaline bağımlıdır. Petrol ihtiyacının yüzde 80'inden fazlasını, doğal gazının ise yüzde 96'sını genellikle siyasi bakımdan istikrarsız sayılan bölgelerden ithal etmek zorundadır. Sanayi, elektrik üretimi ve yerleşim merkezlerinde kullanım için 1980'lerin ortasından itibaren büyük bir kısmı Rusya'dan olmak üzere önemli miktarda doğal gaz ithal etmeye başladık.

BOTAŞ'ın hesaplarına göre, ülkemizde gaz tüketimi 2015 yılına kadar altı kat artarak 60 milyar metreküp'e ulaşacaktır. Gazprom, tıpkı Doğu Avrupa, Almanya ve Yunanistan'da yaptığı gibi Türkiye gaz piyasasında da hatırı sayılır bir mevcudiyet elde etme çabası içindedir. Öte yandan, Rus gazına aşırı bağımlılığımızı hafifletmek için yeni likit doğal gaz kaynakları bulunmasına da çalışılmaktadır. İran'ın güneyin- deki gaz sahalarından yılda 10 milyar metreküp gaz taşıyacak bir boruhattının Tür- kiye'ye uzatılması konusunda da fikir jimnastiği yapılıyor.

Doğal gaz ve petrolün yanısıra elektrik piyasasında da Türkiye önemli bir pa- zar konumundadır. Elektrik talebinin 2010 yılına kadar 308 milyar KW/saat'e yük- selmesi beklenmektedir. Hidroelektrik ve linyit kömür dışında enerji kaynağı kulla- nılmaması halinde 2010 yılına kadar Türkiye'nin hidro-elektrik kaynakları tam ka-

34. Doğal gazın, nisbeten daha ucuz ve temiz bir yakıt olması nedeniyle Türk ekonomisinin çarklarının döndü- rülmesinde gelecekte artan ölçüde önem kazanması bekleniyor. Isıtmadan, elektrik üretimine birçok sabada kullanılan doğal gazın ikmal güvenliği Türk dış politikasının önemli hedeflerinden birisi olmak zorundadır. Tedarik için sadece Rusya'ya ya da istikrarsız Orta Asya ülkelerine bağımlı olmanın bedeli kriz dönemlerinde ağır olabilir. Bu amaçla, bo- rubatları taşımacılığı ile sağlanan doğal gazın yanısıra sıvılaştırılmış (LPG) gaz ithali de yapılmaktadır. Katar ve Ceza- yır ile bu konuda anlaşmalar yapılmıştır. Son olarak, Nijerya'dan da 1999 yılından başlayarak yılda 100 milyon dolar- lık, Mısır'dan ise 2000 yılından itibaren 1.2 milyar dolarlık gaz alınması için anlaşma imzalanmıştır.

pasite kullanılmış, termal enerji kaynakları ise büyük ölçüde tükenmiş olacaktır. Bu nedenle, ithal doğalgaz, kömür ve nükleer enerji karşılaşılabilecek açığı kapatmada kullanılmak zorundadır. Halihazırda doğal gazın yüzde 60'ı elektrik üretimi, yüzde 30'u sanayii ve yüzde 10'u da konut ısıtması için kullanılmaktadır.

Dünyanın Enerji Üretim Merkezleri Yanıbaşımızda

Bundan 100 yıl önce dünya petrol üretiminin bugün yarından fazlasını sağlayan bölgelerin hepsi Osmanlı hükümrانlığı altındaydı. Sykes Pycot Anlaşması ile bölge Batılı güçler arasında paylaşılmış, Lozan Anlaşması ile Musul İngilizlere bırakılmış, Bakü petroleri de Rusların eline geçmişti. Tarihi nedenlerle uzun yıllar uzak durduğumuz Ortadoğu'ya 1973 petrol krizi sonrasında mecburen yakınlaşmak zorunda kaldık. 1979 krizi ise yarattığı ekonomik tıkanıklıkla birlikte 1980 askeri müdahalesine zemin hazırlayan etmenlerden birisiydi. 1985'den sonra Güneydoğu'da alevlenen ayrılıkçı hareketin Körfez petroleri, GAP sulama ve enerji projeleri ve boru hatları diplomasisi ile yakın bağlantısı olduğunu hemen her gözlemci kabul etmektedir. Bakü-Ceyhan boruhattının gündeme gelmesiyle birlikte Rusya'nın Kafkaslar'da Türkiye'ye karşı takındığı tutum, alternatif güzergah arayışlarında İstanbul Boğazı'nı devre dışı bırakmak için yürütülmekte olan Rus-Bulgar-Yunan ortaklığı ve benzeri gelişmeler enerji diplomasisinin hem dış politika ve güvenlik politikası mülahazalarında, hem de dış ekonomik ilişkilerin şekillendirilmesinde önemli rol oynadığını gösteren çarpıcı örneklerdir.

Dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip Körfez ve Avrasya ülkeleri hemen sınırlarımızın yanıbaşındadır. Dışarıdan bakıldığında, görünen o ki, uzun vadeli stratejik menfaatlerimizi ve gelecek enerji güvenliğimizi koruyacak, bu arada hızlı ekonomik büyümenin ve artan tüketim eğiliminin gerektirdiği enerjiyi kesintisiz sağlayabilecek enerjik bir yaklaşımın Türk siyasi önderliğinin öncelikleri arasına girmesinde, bu alana ciddi kaynak ve zaman tahsisinde büyük ulusal yararlar bulunmaktadır.

Türkiye, bugüne kadar hem enerji ithaline hem de ülke içindeki enerji yatırımlarına milyarlarca dolar akıtmasına karşın, enerji konusuna ancak Avrasya boruhatlarının güncellik kazanması ile birlikte ciddi şekilde eğilmeye başladı. İşin içinde çok sayıda bölgesel aktör, rakip devletler olduğu için de başlangıçta enerji diplomasisi hem kamuoyu hem de karar mercileri tarafından adeta bir futbol müsabakası havasında algılandı. Ruslar ya da İranlılar kaybedecek, Batı'nın ve üretici ülkelerin desteği ile biz kazanacaktık. Ya da tam tersi. Oysa işin içinde öylesine karma-

şık hesaplar ve faktörler var ki, dünya enerji arz-talep dengesini, halen bıçak sırtında duran petrol fiyatlarını, bölgedeki siyasi ve güvenlik hesaplarını derinden etkileyecek ve sonuçları önümüzdeki yüzyıla yayılacak böylesi karmaşık bir sorunun basit bir mantıkla sonuçlandırılması kolay değil.

Türkiye için asıl ciddi çalışma, bundan sonra başlamak zorundadır. Yaratıcı, dinamik ve esnek formüller üretilmesi, enerji diplomasisinin tüm kıvraklığıyla bunların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Klasik diplomasi ya da Enerji Bakanlığı, TPAO ve BOTAS'daki bilinen yapılaşma ile bu işin üstesinden gelinmesi zordur. Dışişleri, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, BOTAS ve TPAO'dan yetenekli uzmanlardan oluşan iyi eşgüdümlü bir ekip ile çalışmanın Başbakanlık tarafından yürütülmesi zorunludur. Bu ekip, hem Türkiye bütçesinin üzerinde kaynaklara hükmeden Batı'nın çokuluslu enerji şirketleri ile müzakere edecek, hem Rusya, ABD, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve Türkmenistan ile siyasi vechesi ağır basan ve uzun soluk gerektiren maratonlara çıkacaktır.

İkmal Güvenliği İçin...

Soğuk Savaş dönemi sona ermesine karşın yeni dönemde değişmeyen şeylerin başında Batı'nın enerji ikmal güvenliğine verdiği önem geliyor³⁵. Büyük güçlerin Ortadoğu ve Avrasya stratejileri enerji alanlarında nüfuz sahası kurulması esasına göre belirlenmektedir. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik stratejisinin temelinde, Basra Körfezi petrolünden barışta ve savaşta hiçbir engelle karşılaşmadan ve kesintisiz şekilde yararlanma amacı yatmaktadır. Körfez petrolüne, Ceyhan'da - daha küçük boyutta da olsa - bir alternatif oluşturulduğu taktirde, ABD'nin ve Batı'nın petrol ikmallerini daha güvenli şekilde yapmalarına önemli bir katkıda bulunulmuş olacaktır³⁶. Dünya enerji dengeleri süratle değişmektedir. Yeni üretici ülkeler çoğalmakta, doğalgaz artan ölçüde önem kazanmaktadır. Çin'in, güçlenerek Asya-Pasifik'in en önemli ülkesi haline gelmesi ve hızlı ekonomik büyümesi nedeniyle artan enerji talebini Batı'nın bağımlı olduğu Ortadoğu'dan karşılamak zorunda kalması, ayrıca ihtilaflı Güney Çin Denizi'ndeki Spratly Adaları'nda önemli petrol rezervleri keşfedilmesi dünyadaki jeopolitik hesapları altüst etmiş ve yeni denklemlerin oluşmasına yol açmıştır.

35. Enerji ile uluslararası siyasi ve güvenlik stratejileri arasındaki yakın bağlantıyı gözler önüne sermek için OECD Uluslararası Enerji Ajansı'nın fikir babasının kim olduğuna bakmak yeterlidir: güçler dengesine dayalı realist dış politikanın üstadlarından Henry Kissinger. O zamanlar ABD Dışişleri Bakanı olan Kissinger, 1973 enerji bunalımının 1957'deki Sputnik olayının ekonomik karşılığı olabileceğini ileri sürüyordu. 1973-74 petrol bunalımı sonrasında sanayileşmiş ülkeler OPEC'e karşı birleşik bir cephe oluşturmaya karar verdiler. 12 Aralık 1973'de Londra'da Pilgrims Derneği'nde yaptığı konuşmada IEA'nın tohumlarını attı.

36. "Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı", Şükrü Elekdağ, Milliyet, 4 Temmuz 1993, p.13.

ABD, bugün petrol ihtiyacının yarısından fazlasını ithal etmektedir. Bu oran 1980'lerin ortasında ihtiyacının üçte biri idi. Bu durumda, yabancı petrole bağımlılık Amerikan ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak görülmektedir. Yapılan hesaplara göre, önümüzdeki yüzyıl başında ABD'nin ithal petrole bağımlılığı daha da artarak yüzde 70 düzeyini aşacaktır. Japonya ise zaten halihazırda neredeyse tüm petrolünü ithal etmektedir. Batılı diğer ekonomiler için de Ortadoğu'dan gelecek petrol ikmal hayati önem taşımaktadır. Aynı şekilde 21. yüzyılın yeni ekonomik süpergücü olarak görülen Çin de giderek artan ölçüde Ortadoğu petrolüne bağımlı hale gelmektedir. Halen petrol gereksiniminin yüzde 40'ını³⁷ Ortadoğu'dan ithal etmektedir. Bu bağımlılığın 1997'de yüzde 60'a, 2000'de yüzde 77'ye ve 2005'de de yüzde 92'ye ulaşabileceği ileri sürülmektedir. Orta Asya ve Sibirya'nın petrol ve gaz kaynaklarını da artan enerji açığını gidermek için kullanma yolunda ciddi adımlar atmıştır. Dolayısıyla, Körfez'de meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlık ön- de gelen dünya ekonomilerini her zaman kalbinden vurma potansiyeline sahiptir.

Batı ülkeleri, başta Washington olmak üzere, Ortadoğu'dan ikmal güvenliğinin sürdürülmesine özel önem atfetmektedirler. Fiyat dengesinin muhafazası için OPEC dışı üretimin (Rusya, Kazakistan, Azerbaycan gibi) denetim altında tutulması da ayrı bir önem taşımaktadır³⁸. ABD, silahlı gücünü bölgedeki petrol menfaatlerini korumak için gerekirse kullanacağını Körfez Savaşı sırasında kanıtladı; ancak bölge ülkelerinde çıkabilecek iç karışıklıklara nasıl müdahale edebileceğini kestirmek pek kolay görünmüyor.

Avrasya, Ortadoğu'ya Alternatif mi?

Potansiyel olarak enerji bakımından eski Sovyet coğrafyasının dünyanın Ortadoğu'ya artmakta olan bağımlılığına bir alternatif teşkil etmesi güçtür. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisi Ortadoğu'da olduğundan Avrasya'nın görünür gelecekte sadece -dünya fiyatlarını etkileyebilecek- ilave tedarik kaynağı olarak görülmesi daha doğrudur. Özellikle Hazar bölgesi 1970'lerde Kuzey Denizi'nden sonra uluslararası petrol endüstrisine açılan en büyük petrol alanıdır³⁹. Belirsiz vergileme, riskli siyaset, etnik/dini gerilimler, tehlikeli ulaşım güzergahları, muazzam başlangıç

37. *Oil and Gas Journal Global Hotline*, 24 Ağustos 1995, s.2

38. OPEC, bir zamanlar dünya tüketiminin yüzde 60'ını sağlayarak petrol piyasasının tek bakımı olmuştur. Oysa bugün payı yüzde 40'lar civarında geziniyor. Latin Amerika'da, eski Sovyet coğrafyasında, Asya'da ve Avrupa'nın Kuzey Denizi'nde mantar gibi çıkmış yeni üreticilerle rekabet etmek zorunda. 1994'de OPEC dünyadaki kanıtlanmış rezervlerin yüzde 79.5'ine sahip gözüküyor. İlginç bir gözlem: Ne zaman OPEC dünya piyasasının denetiminde yüzde 50'lik paya yaklaşırsa o zaman dünya piyasalarında fiyat şoku meydana gelmiştir

39. "Caspian Region Finds Favour as Allure of Russia Oil Dims", *Dyala Sabbagh*, *Wall Street Journal*, 10 Şubat 1997.

yatırımı ve Hazar denizi'nin hala çözümlenmemiş hukuki statüsü gibi sorunlara karşın petrol yatırımcıları 15 yıl içinde bu bölgeden - özellikle de Kazakistan ve Azerbaycan'dan - büyük kazanç elde edeceklerine inanıyorlar. Bölgedeki kanıtlanmış ve tahmin edilen rezervler 20 ile 200 milyar varil petrol ve 1 ile 7.5 trilyon metreküp gaz arasında oynamaktadır. Son dört yıldır Batılı petrol şirketleri ve Ruslar birbirlerini kollamaktadırlar. Daha fazla üretime ihtiyaç duyan petrol şirketleri, para ve teknolojiye sahipken, Rusya da ise muazzam rezervlere karşılık düşmekte olan üretim ve acil sermaye ihtiyacı bulunmaktadır. İki taraf için de karlı olacak bir menfaat evliliği gerekmektedir. 1991'den sonra Rusya'ya akın eden petrol şirketleri, kolay tavizler elde edeceklerini umuyorlardı. Ancak, müzakere pozisyonlarının zayıflığını ve kendi iç dağınıklıklarını gören Ruslar, sürekli oyunun kurallarını değiştirerek yeniden örgütlenmek ve başka para kaynakları bulabilmek için klasik savunma olan vakit kazanma çabasındadırlar.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Kazak ve Hazar petrolleri ile doğalgazının Rusya ile ABD arasında yürütülen stratejik müzakerelerde denklemin karşı tarafında bir dengeleyici koz olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. ABD, bir yandan Rusya haricinde alternatif bir boru hattı güzergahı inşası yoluyla Ruslara aşırı bağımlılığı kırmak ve güneydeki cumhuriyetleri de bu şekilde Rusya'ya karşı güçlendirmek isterken, diğer yandan da kendi firmaları için Rusya'daki diğer petrol ve doğal gaz yatakları için daha elverişli işletme ve üretim koşulları elde etmeye çalışmaktadır. Bu itibarla, ABD'nin Gürcistan ve Bakü-Ceyhan seçeneğine desteği tek başına Beyaz Saray'ın stratejik hesapları ya da Ankara'yı desteklemesi ile ilgili değildir. Türkiye'nin bu tabloyu daha geniş bir perspektiften görmesinde büyük yarar vardır.

Avrasya'dan Ceyhan'a Uzanacak Hat

Petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalara ulaştırılması Avrasya bölgesinin en önemli sorunudur. Bilindiği gibi, Ruslar, Novorossisk'den gelecek petrol tankerleri için Boğazlar seçeneğinin gözardı edilmesi halinde, Karadeniz limanı Novorossysk'ten yapacağı petrol sevkiyatının Bulgaristan (Burgaz limanı) ve Yunanistan üzerinden geçirilerek (Alexandropolis limanı) Ege Denizi'ne indirilmesi seçeneğini araştırıyor. Azerbaycan ise, ilkin Hazar Denizi altındaki petrolün Bakü'nün güneyinden İran'a inmesini, daha sonra Batı'ya kıvrılarak Nahcivan üzerinden Türkiye'ye girmesini ve böylece Akdeniz'e ulaştırılmasını tercih ettiğini açıkladı. Lakin, ABD'nin başını çektiği Batı konsorsiyumu güzergahın İran'dan geçmesine (şimdilik) pek sıcak bakmıyor; bunun yerine petrolün ya mevcut Rus

boru hattından Karadeniz'e akıtılması ya da Gürcistan veya Ermenistan üzerinden Bakü-Ceyhan hattıyla Akdeniz'e indirilmesi seçenekleri üzerinde duruluyor. ABD, Türkiye ve Rusya'yı incitmeyecek - ancak kendi güvenlik ve şirket menfaatlerini de kollayacak - ortayol bir formül üzerinde enerji diplomasisinin en ilginç örneklerinden birisini sergilemektedir. Her durumda, Rusya'nın da engel olmaktan çıkarılması için gerek erken petrol gerek Bakü-Ceyhan hattı projelerinde "sus payı" alması doğal karşılanıyor.

Kazak petrolünü, Rus limanı Novorossisk'e ulaştıracak olan 750 kilometrelik boru hattının iki yıl içinde tamamlanması öngörülüyor. Bunun için kurulan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nda Rus, Kazak ve Umman Hükümetleri'nin toplam yüzde 50 hisseleri var. Lukoil yüzde 12.5 ve Rosneft yüzde 7.5 hisseye sahipken kalan bölümü Chevron, Mobil, Oryx, Agip, British Gas ve Kazak Munaigas arasında paylaştırıldı⁴⁰. Konsorsiyumdaki Rus firmaları, kendi paylarının bir bölümünü Batılı firmalara satmaktadırlar. Dolayısıyla, bu boru hattının yaşama geçirilmesinde Batılı şirketlerin, onların hükümetlerinin, ciddi ticari menfaatleri söz konusudur. Türkiye, işin bu yönünü hiçbir zaman gözden ırak tutmamalıdır. Batılı hükümetlerin, bazen stratejik mülahazalarla bile olsa, (özellikle de mevcut ekonomik rekabet ortamında) ülkesinde istihdam, ihracat, yatırım geliri sağlayan büyük firmalarının menfaatleri hıfzına tavır takınması mümkün değildir.

Hazar ve Kazak petrollerinin taşınması ile ilgili müzakereleri yakından izleyenler 19. yüzyıldaki İngiltere ile Rusya arasındaki nüfuz sahası paylaşımını amaçlayan "Büyük Oyun" un adeta yeniden sahnelenmekte olduğunu söylüyorlar. "Boru hatları diplomasisi" tabii ki sadece Türk-Rus ilişkilerini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda hemen her Clinton-Yeltsin zirve görüşmesinin gündem konuları arasına sızmayı da başardı. Zira, eski Sovyet cumhuriyetlerinde milyarlarca dolarlık enerji yatırımlarına girişen Chevron, Amoco, Arco, Exxon ve Enron gibi ABD firmaları Washington'un kendi lehlerine siyasi müdahalede bulunması için baskılarını arttırmaktadırlar. Öte yandan, Batı'nın gelecek enerji güvenliğinin sırf Rusya'nın keyfine bırakılması da arzu edilmemektedir. Rusya ve Körfez dışında Akdeniz'de bir çıkış yaratılması enerji güvenliği bakımından tercihe şayan görünmektedir. Oyunun aktörleri arasına zaman zaman İran, Pakistan ve Çin'in de katılması denklemi daha da karmakarışık bir hale sokmaktadır. Amerikan Yönetimi, Hazar ve Kafkas petrollerinin dış dünyaya ulaştırılacağı çok sayıdaki boru hattı

40. "Russian Oil Companies to Bring Western Partners into Caspian Group", Michael Gulyayev, Knight-Ridder Financial News, Moskova, 11 baziran 1996.

güzergahlarından birisinin Türkiye’den geçmesini tercih ettiğini, ancak nihai kararı “tamamen ticari mülahazalarla” konsorsiyum üyesi şirketlerin vereceğini bildirmektedir. Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi, 7.5 milyar dolarlık Azeri, Chirag ve Güneşli projesinin boru hattı güzergahi ile ilgili nihai kararın Ekim 1998’de verileceğini açıklamıştır.

7. ABD-Türkiye “Gaz Uyuşmazlığı”

ABD, siyasi nedenlerle (Kongre’nin İran-Libya Yaptırımlar Yasası dahil) Türkiye ile İran arasındaki, ve İran üzerinden Türkmenistan’dan getirilecek, doğal gaz boru hattı projesinin gün ışığını görmemesi için muazzam siyasi baskı yapmaktaydı. 23 Temmuz 1997 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı, bu pozisyonunu gözden geçiren yeni bir açıklama yaparak, Türkiye’nin Türkmenistan’dan satın alacağı ve boru hattı ile İran üzerinden geçecek olan doğal gaz anlaşmasının yaptırımlara tabi tutulmayacağını bildirdi. Halihazırda yaklaşık 9 milyar metreküplük doğal gaz tüketimi olan Türkiye’nin 2000 yılına kadar yıllık 27, 2005 yılına kadar 38 ve 2010 yılına kadar 52 milyar metreküp gaz tüketeceği hesaplanmaktadır. Doğal gaz gereksinimi, 2015 yılında 60 milyar metreküpe ulaşacaktır.

Türkiye şimdiye kadar sadece 12 milyar metreküplük bağlantıyı gerçekleştirmiştir. Rusya, yüzde 85’lik pay ile Türkiye’nin en büyük doğal gaz tedarikçisi durumundadır (Almanya’dan sonraki ikinci en büyük gaz müşterisi). Halihazırda Rusya’dan yıllık 5.7 milyar metreküplük gaz satın alınmaktadır. İmzalanan anlaşmalarla bu miktarın 30 milyar metreküpe ulaşması hedefleniyor. Türkiye, Rusya’ya bağımlılığını azaltmak için bir yandan da Cezayir, Nijerya, Katar ve Mısır ile de geleceğe dönük bağlantılar yapmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye, dünyanın en büyük doğal gaz üreticileri arasında yer alan İran ve Türkmenistan seçeneklerini de açık tutmak istemektedir. Amerikan yönetimi, İran seçeneğinin kaynakların çeşitlendirilmesi amacı ile ters düşeceği ve siyasi kriz anlarında kesilebileceği uyarısında bulunarak Türkiye için bir dizi alternatifler sundu: (i) Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’dan orta vadede Bakü-Ceyhan güzergahına paralel boruhatları ile ithal edilebilecek gaz, (ii) Rus doğalgazı için “Gürcistan enerji koridoru” üzerinden Doğu Anadolu’ya ye-

ni bir güzergah, (iii) Katar ve Mısır'dan uzun vadede Türkiye'ye en az iki boru-hattı inşası ve (iv) Yemen, Katar, Trinidad, Mısır ve diğer bölgelerden temin edilecek sıvılaştırılmış doğalgaz.

Türkiye'nin ulusal menfaatleri gereği İran projesinde ısrar etmesi, bir ara Türk-Amerikan ilişkilerini gerginleşmesine yol açmıştır. Ankara'da ANASOL hükümetinin kurulması, İran'da yeni cumhurbaşkanı Hatemi'nin göreve gelmesi sonrasında - ve İran'da iş yapmak isteyen kendi firmalarının da baskısı ile - ABD'nin yeni bir durum değerlendirmesi yaptığı anlaşılmaktadır. Bazı yorumculara göre, Türkiye'nin Irak'a karşı ambargodan gördüğü 30 milyar doları aşan zararın bala tazmin edilmemesinin yarattığı uyuşmazlık ve Türkiye ile İran'ı (ABD ve İsrail'i dışlayacak şekilde) bir ittifaka sevketmeme düşüncesi de bu kararda etkili olmuşa benziyor.

Projelerden birisi, 270 km'si İran'da, 1,150 km'si Türkiye'de olmak üzere 1,420 km'lik bir gaz boruhattı inşa edilmesini öngörmektedir. Hat, 1998 yılında tamamlandığında, yılda 3 milyar ve 2005 yılında 10 milyar metreküp gaz pompalama kapasitesine sahip olacaktır. Türkmenistan'dan gelecek hattın uzunluğu ise toplam 2,177 km'dir. Bu hat üzerinden Avrupa'ya yılda 28-30 milyar metreküp gaz taşınması planlanmaktadır. Türkiye'nin, Türkmen gazının 18 milyar metreküpünü kendi ihtiyacı için satın aldıktan sonra 10 milyar metreküpünü Avrupa piyasasına iletmesi öngörülmektedir.

Rusya, özellikle enerji alanında Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi güneydeki cumhuriyetlerin bağımsızlığını ciddi bir şekilde kısıtlamaktadır. Türkmenistan, Rusya ile bir dostluk anlaşması imzaladı. Buna göre, Türkmen gazının Gazprom boru hatlarının kullanılarak satılması ancak güneye gaz ihraç etmeme vadi karşılığında sağlanıyor. Kazakistan da Sovyet dönemi bağlantılarını ve petrol tedarik kalıplarının yeniden kurmaktadır. Aynı şekilde şimdilik durulmuş görünen Çeçen çatışmasının Bakü'den gelecek petrol hattını kontrol altına almakla ilgili olmadığını kim söyleyebilir? Kafkasya haritasına bakınca şu görülüyor: Bakü-Novorossiisk petrol boru hattı Güney Kafkasya'dan çıkıp Dağıstan'dan Kuzey Kafkasya'ya girmektedir. Türk kökenli ve/veya Müslüman Kuzey Kafkas halklarının özerk cumhuriyetleri olan Dağıstan, Çeçenistan, İnguşya, Osetya, Kabaristan ve Balkarya'dan geçmektedir. Çeçenler, erken petrolün naklini geciktiriyorlar. Moskova'dan daha fazla taviz kopartmak için bunu siyasi ve ekonomik koz olarak kullanmaya kararlı görünüyorlar.

Öte yandan, karmaşık bölgesel enerji denklemine İsrail, en son oyuncu olarak katılmaya hazırlanmaktadır. Gazprom İsrail'e yıllık 500 milyon dolar değerinde doğal gaz sağlayacak bir boru hattı inşa edilmesi konusunda görüşmelere başlamıştır⁴². Tercih edilen boru hattı, Rusya'dan Karadeniz denizaltı hattı ile Türkiye'ye ve oradan da Akdeniz'in altından geçecek bir boru hattı yoluyla İsrail'e doğalgaz akıtacaktır. Teorik olarak, bu boru hattının Rus doğalgazını Ürdün ve Filistin gibi diğer Ortadoğu ülkelerine de taşıması mümkündür.

Neticede, hem hızlı ekonomik büyüme nedeniyle ihtiyaç duyduğumuz enerji talebini karşılamak, hem çevremizdeki enerji zengini ülkelerin kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılmasından doğacak gelirleri kazanabilmek, hem de büyük bir enerji pazarı olmanın sağladığı avantajları ekonomik ve dış politika kazancına dönüştürebilmek için enerji sektörüne çok geniş bir perspektiften bakmak zorundayız. Enerjiyi hem dış politikada, hem dış ekonomik güvenlikte, hem de makro-ekonomik dengelerde öncelikli bir konuma oturtmamız gerektiği açıktır.

8. Türkiye, Bölgesel Elektrik Şebekesinde Kilit Ülke

Bölgemizdeki petrol ve doğal gaz güzergahlarının yanısıra ülkeler arasındaki enterkonnekte elektrik şebekesi oluşturulmasında da kilit ülke konumundayız. Türkiye, Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır'ı birbirine bağlayacak bir elektrik şebekesinin oluşturulması planları son aşamaya gelmiştir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma bakımından bu proje özel önem taşımaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika arasında coğrafi bağlantıyı sağlayan Türkiye, mevcut elektrik şebekelerinin bağlanması ile doğal kaynakların rasyonel bir şekilde paylaşımını ve elektrik ticaretinin artırılmasını kolaylaştıracaktır.

Yedek kapasitelerin ortak kullanımı sonucu yeni üretim tesisi yaptırımları için tasarruf sağlanması da öngörülmektedir. Böylece, sadece petrol ve doğal gaz boruhatlarında değil, Türkiye aynı zamanda elektrik üretim ve dağıtım sistemi ile Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında da "enerji köprüsü" oluşturabilecektir.

TEAŞ, Babaeski-Dimodichev (Bulgaristan), Hopa-Batum (Gürcistan), Kars-Leninakan (Ermenistan), PS3-Zakho (Irak), Iğdır-Babek (Nahcivan), Doğubeyazıt-Bazargan (İran), Cag-Kamisli (Suriye) ve Aralık-Sederek (Nahcivan) mevcut

42. Israel in Pipeline Talks with Gazprom, Financial Times, 9 Haziran 1997.

bağlantılarına ek olarak, Hamitabat-Selanik (Yunanistan), Karakaya-Khoy (İran), Cizre-Keseke (Irak) ve Birecik-Halep (Suriye) arasında elektrik hatları da planlanmaktadır. Sonuçta Avrupa, Ortadoğu ve eski Sovyet Cumhuriyetlerini birbirine bağlayacak dev bir elektrik şebekesi ortaya çıkacaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Su Denklemi

Türkiye'nin dünya çapında büyüklüğe ve geniş potansiyele sahip GAP projesi, dış politikamızı ve dış ekonomik ilişkilerimizi yakından etkilemekte olup, önümüzdeki dönemde daha kapsamlı etkiler yaratması muhtemeldir. Projeye bugüne kadar 2.1 milyarı dış kaynaklardan olmak üzere toplam 12,5 milyar dolar harcanmıştır. Öngörüldüğü gibi 2005 yılına kadar tamamlanabilmesi için 20 milyar dolara daha ihtiyaç duyulduğu bildiriliyor.⁴³ 1996 hükümet bütçesindeki toplam yatırım projelerinin yüzde 15'i güneydoğu için ayrılmış durumdadır. 1997 bütçesinden ise yalnızca 500 milyon dolar ayrıldığı anlaşıyor. Dünyanın en büyük bölgesel kalkınma projelerinden birisi olan GAP, tamamlandığında, 27.3 milyar kilowatt/saat elektrik enerjisi üretecek ve 1.7 milyon hektarlık bir tarım arazisini (bereketi ile meşhur Çukurova'nın tam on katı alan) sulayacaktır. GAP'ın yaratacağı tarımsal ve sanayi potansiyelinin, bölgedeki gelir düzeyini beş kat artırması öngörülmektedir.

Mevcut 3.5 milyonluk bölge nüfusu 2005 yılına kadar 9 milyonu aşacaktır. GAP'ın cazibe alanı "Verimli Hilal" olarak bilinen Aşağı Fırat ve Dicle Havzaları tarih boyunca medeniyetin beşiği olarak adlandırılmıştır.⁴⁴ Geçen yüzyıldan beri akıllarda olan projenin ana amacı, Basra'ya dökülen bu iki nehrin sularını kontrol edip, enerjiye ve ürüne dönüştürmektir. GAP'ın uluslararası kaynaklardan finansmanı, Suriye ve Irak başta olmak üzere Arap ülkelerinin baskısı nedeniyle gerçekleşememiş, ağırlıklı olarak kısıtlı ülke içi kaynakların kullanılması yoluna gidilmiştir. Su sorunu önümüzdeki dönemde Türkiye'nin dış politikasını ciddi şekilde etkileme potansiyeline sahiptir. Nitekim, Suriye ve Irak ile ilişkilerimizde gündemin ilk sıralarını işgal etmeye başlamıştır. Uluslararası forumlarda da sık sık karşımıza çıkmaya başlamıştır.

1995'te ve 1996 yılı başında 6 Arap ülkesini Şam'da toplayan Suriye'nin, Türkiye ile su sorununu bir Türk-Arap sorunu haline getirmesi mümkündür. Ankara ise, Suriye ve Irak'ın sorun haline getirmeye çalıştığı su konusu hakkında yıllardan be-

43 . "GAP Needs \$32 billion to be Completed", *Turkish Daily News*, 3 Eylül 1996.

44 . "GAP, Yaz' 1997", *Türkiye Dosyası*, *Hürriyet*, 6 Ağustos 1997.

ri savunduğu “üç aşamalı plan”da ısrar etmektedir. Sözkonusu planda “ilk aşamada mevcut fiili durumun tespiti, daha sonra da her ülkedeki ihtiyaçların teknik düzeyde ortaklaşa saptanması” öngörülüyor. Planın üçüncü aşamasını ise “bu ihtiyaçların Türkiye’den kaynaklanan sular bakımından hakkaniyete uygun biçimde nasıl değerlendirilebileceğinin saptanması” oluşturuyor. Şam’daki Arap ülkeleri toplantısından sonraki ilginç gelişmelerden biri de Arap Birliği’nin sorun hakkında açıklamalar yapmaya başlaması oldu. Arap Birliği Genel Sekreteri İsmet Abdülmecit, “Türkiye ile Suriye arasındaki su sorununa, uluslararası hukuk ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde çözüm bulunmasını” öneriyordu. Abdülmecit, “Arap Birliği’nin, Suriye ile Irak’ın Fırat konusundaki haklarını ve bu hakları garanti altına alan bir anlaşmaya varılması yolundaki çabalarını desteklediğini de” sözlerine ekliyordu. Arap Birliği, böylece diplomatik bir dille Suriye ve Irak’ın su konusundaki tezlerini desteklediğini duyurmuş oldu.

Öte yandan, normalde yıldızları pek barışmayan Saddam Hüseyin ile Hafız Esad, Mayıs 1996 başında Irak-Suriye sınırında biraraya gelerek, Türk-İsrail stratejik işbirliği, Fırat nehri üzerindeki Türk projeleri ve Arap dayanışması gereği üzerinde görüş alışverişinde bulundular. Esad’a göre, İsrail, ABD ve Türkiye, “Akdeniz ve Kızıl Deniz’de hegemonya kurmak için Araplara karşı bir cephe” oluşturuyorlar. Ayrıca, Suriye ve Irak’ın menfaatlerine zarar verecek şekilde su silahının kullanıldığı görüşüne de yer veriliyor. Tahran Times gazetesinde yer alan bir başyazı, “Siyonist rejim, Türk hava sahasını Türkiye’nin komşuları hakkında bilgi ve istihbarat toplamak için kullanacaktır. Türkiye’nin bu kararı ile İsrail şimdi bizimle sınır paylaşıyor” iddiasında bulunuyordu.⁴⁵ Irak, Libya ve Arap Birliği de sözde Türk-İsrail eksenine karşı kınama korosuna katıldılar ve “bunu, Arap ve İslam ülkelerine karşı bir tehdit,” İsrail’in stratejik sızması” ve “İsrail ile Türkiye’nin Araplara karşı şeytani niyetlerinin ifadesi” şeklinde tanımladılar.

Şurası bir gerçek ki, 1992 yılındaki Madrid Barış Konferansı’ndan bu yana Türk-İsrail ilişkileri, kendisini büyük ölçüde “Arap bağından” kurtarmış görünüyor. Türk-İsrail yakınlaşmasını dengelemek için Suriye ile İran’ın, Irak ile kendi yakınlaşmalarını hızlandırarak yeni bir bölgesel eksen oluşturmaya çalıştıkları görülüyor. Tüm bu gelişmelerin Türkiye’nin Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki ekonomik/ticari menfaatlerini de derinden etkileyeceğini söylemek kehanet sayılmaz. Hafız Esad, 22 yıllık yönetimi süresince 13 milyonluk ve sınırlı kaynaklara sahip bu ülkeyi önemli bir bölgesel güç haline getirmeyi başarmıştır. Diplomasi ustalığı ve menfaatleri ge-

45. “Arabs Slam New Israel-Türkey Accords”, Peter Feuilberade, *The Middle East*, haziran 1996, s.12.

rektirdikçe ittifak değiştiren pragmatik yaklaşımı sayesinde halen Ortadoğu barış sürecinin anahtarını da elinde tutmaktadır. Avrupa Birliği, barış sürecine olumlu katkısını teşvik için Suriye'ye karşı son sekiz yıldır uygulanmakta olan silah ambargosunu kaldırmış, Başkan Clinton şam'a kadar giderek "terörist devlet" ilan ettiği Suriye'nin lideri ile resmi görüşmelerde bulunmuştur. Tüm bu siyasi gelişmeler GAP projesinin geleceğini ve bölgede yaratacağı etkiyi yakından ilgilendirmektedir.

Bölgesel Kalkınma ve Dış Ekonomik İlişkiler

Türkiye'nin ekonomik coğrafyası, ciddi bir evrimden geçmektedir. Yakın zamana kadar hiç hesaba bile katılmayan bazı bölgelerimiz, ekonomik atılımlarda öne geçmeye başlamışlardır. Devlet Planlama Teşkilatı verilerine göre, 1994 yılı itibariyle GSMH'nın bölgelere göre dağılımında Marmara bölgesi yüzde 36 ile ilk sırayı almakta, bu bölgeyi Ege (yüzde 17), İç Anadolu (yüzde 16.3) ve Akdeniz (yüzde 12.1) bölgeleri izlemektedir. Doğu Karadeniz (yüzde 9.4) bölgesi'nden sonra Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri sırasıyla yüzde 5.4 ve yüzde 3.8 oranlarıyla Türkiye'nin en düşük GSMH paylarına sahip olarak sonunculuğa yerleşmektedirler. GSMH paylarına göre son sırada yeralan bu üç bölge, katma değerin sektörlere göre dağılımında da az gelişmiş bölge özellikleri göstermektedir. Her üç bölgede tarım sektörü katma değerininin toplam katma değer içindeki payı diğer bölgelerden yüksektir.

Bu itibarla, her üç bölgenin tarım ağırlıklı üretim ve nüfus yapısı dikkate alındığında, bu bölgelerin kalkındırılmasına yönelik politikaların öncelikle tarım ve hayvancılıkla ilişkili olarak geliştirilmesi, hem bu bölgelerin mevcut işgücü vasfı ve sosyo-kültürel yapısına uygun olması, hem de bu bölgelerin kalkınma süreçlerinin kısıvadede harekete geçirilebilmesi açısından önem arzetmektedir.

Ticaret açısından bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kafkasya, Halep ve Ortadoğu pazarlarının ortadan kalkmasıyla birlikte bölge, hinterlandını ve iş çevresini kaybetmiştir. Bölge i pazarını geliştirmek ve dışa aılabilmek için en önemli konu Habur sınır kapısı yoluyla ticareti arttırmak ve Ermenistan ile uyumazlığın giderilerek Kafkaslar'a ve oradan da Orta Asya'ya açılımı genişletmektir. GAP, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaybedilen ticari fırsatların yeniden elde edilmesine imkan sağlayabilecektir. Aynı şekilde Doğu Karadeniz bölgesinin başta Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetleri ile sınır ticaretini yoğunlaştırması kalkınmasını hızlandıracak bir etmen-dir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Doğu Anadolu üzerinden bir otoyolla Doğu Karadeniz'e bağlanması yörenin ekonomik açıdan kenar bölge veya bir ucu kapalı

geçiş yolu olma durumunu düzelterek. Önerilen bu otoyolun Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a kadar uzatılabilecek bir otoyol bağlantısı bölgesel ilişkileri daha da geliştirecektir. Bu sistem hem GAP'ta yakın dönemde üretilecek olan malların yeni piyasalara ulaştırılmasını sağlayacak hem de Ortadoğu ile eski Sovyet cumhuriyetleri arasında yapılacak ticaret için geçiş yolu olacaktır.

İTO'nun önerisine göre, Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep-Pozantı otoyolunun Diyarbakır'a kadar uzatılması yörenin Akdeniz'e çıkış bağlantısını geliştirecektir. Yeni sınır kapıları açılarak yük ve yolcu trafiği için yeterli ulaşım imkanları sağlanırsa bölgedeki sınır ticaretinin önemli bir patlama göstermesi beklenmelidir. Sınır bölgelerimizde geri kalmışlık zincirinin kırılması sınırın öbür tarafındaki İran, Irak, Suriye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan gibi komşularımızla ekonomik ve ticari ilişkilerimizin artması sonucunu doğurmakla kalmayacak aynı zamanda siyasi nüfuzumuzun da yerleşmesi, dış politika ve savunma stratejimizin etkinlik kazanması çabalarına güç katacaktır. Aynı değerlendirme Trakya ve Orta Karadeniz bölgeleri için de geçerlidir.

3.4. Diplomaside Dış Yardım Silahı ve Ekonomik Yaptırımlar

Günümüzde resmi kalkınma yardımının, yerini artan ölçüde özel sektör finansmanına bırakmakla birlikte, birçok gelişmiş ülke tarafından hala dış politika amaçlarına ulaşmada etkili bir silah olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. 1995 yılında yoksul ülkelere Zenginler Klübü OECD'nin sağladığı resmi yardım miktarı 58.9 milyar, 1996'da ise 55.1 milyar dolara gerilemiştir. Bu arada orta gelir düzeyindeki ülkelere akmakta olan özel yatırım akışı rekor kırmıştır. Sanayileşmiş ülkeler arasında bir zamanlar yardım konusunda lider olan ABD'nin - askeri olmayan - resmi kalkınma yardımlarında Japonya⁴⁶, Fransa ve Almanya'nın ardından dördüncü sıraya düşmesi oldukça anlamlıdır. OECD rakamlarına göre, Japonya 14.5 milyar, Fransa 8.4 milyar, Almanya 7.5 milyar ve ABD 7.3 milyar dolar kalkınma yardımı sağlamış durumdadır.⁴⁷ OECD üyesi ülkelerin GSMH'lerinin sadece yüzde 0.27'si kalkınma yardımı olarak verilmektedir. Oysa BM'in saptadığı hedef yüzde 0.70'dir. 1996'da bu hedefi sadece Danimarka, Hollanda, Norveç ve İsveç yakalamıştır. Japonya'nın yardımları 1995'e kıyasla yüzde 25 gerilemiştir. Bu oran, karşılaştırmalı istatistiklerin

46. Japonya, 1994'de 13.34 milyar dolar resmi kalkınma yardımı verdi, böylece dünyanın en büyük donör ülkesi haline geldi. Bu rakam, Japon GSMH'nin sadece yüzde 0.29'una tekabül ediyor. Tokyo, Doğu Asya'da ekonomik istikrarı sağlamlaştırmaya büyük önem atfetmektedir. Çin, Mogolistan, Endonezya, Suriye ve Kenya'ya önde gelen donör idi.

47. "OECD Aid to Poorest Siphoned Off to Emerging Middle Classes", Diane Coyle, The Independent, 18 haziran 1996.

yayınlanmaya başlandığı 1950'den bu yanaki en düşük düzeydir.

Öte yandan, gelişme yolundaki ülkeler mevcut kalkınma yardımlarının kendi ekonomilerinden çok yardım sağlayan ülkenin ekonomisine katkı sağlayacak şekilde verildiğinden yakınmaktadırlar. OECD Kalkınmaya Yardım Komitesi (DAC)'nin 21 üyesi son zamanlarda zaten hacmi azalmakta olan kalkınma yardımlarının en azından çok taraflı çerçevede, bağlı yardım olmaktan çıkarılması için bazı çalışmalara başladılar. Uluslararası ticaretteki serbestleşme nedeniyle belli koşullara bağlı yardımın rekabet ortamını saptırdığına inanılmaktadır. DAC üyelerinin sağladığı 24.5 milyar dolarlık ikili yardımın yarısından fazlası bağlı yardım şeklinde verilmektedir. Bu uygulama, yardım bütçesi için ülke içinde siyasi destek sağlamaya yardımcı olduğu gerekçesiyle haklı gösterilmeye çalışılmaktadır.⁴⁸

Dünya Bankası, bu uygulamanın büyük ölçüde yardım veren ülkelerdeki üreticilerin kulislere sayesinde ayakta durduğunu örneklerle ortaya koymaktadır. Yardımın bağlanması ticareti saptırmakta ve yardımın gerçek değerini azaltmaktadır. Nitekim, satın alım fiyatlarının bu yüzden ortalama yüzde 30 daha arttığı hesaplanmaktadır. Bununla birlikte, yakın gelecekte yardım veren ülkelerin ekonomik/siyasi diplomasilerinin önemli bir silahı olan bağlı yardım uygulamasından vazgeçmelerini de kimse beklemiyor. Japon Dışişleri Bakanlığı'nın 1996 Yılı Beyaz Kitabı'nda⁴⁹, resmi kalkınma yardımının gelecekte artan ölçüde ihracat pazarlarını genişletmek ve istikrarlı yiyecek ve petrol gibi kaynak tedarikini temin, çevre sorunlarının giderilmesi amacıyla kullanılacağı kaydedilmektedir.

Resmi kalkınma yardımlarındaki gözle görülür azalışa karşın, OECD ülkelerinden gelişme yolundaki ülkelere özel yatırım akışları süratle artmaktadır. 1995 yılında bu ülkelere kanallı edilen 159 milyar dolar, gelişme yolundaki dünyaya toplam kaynak akışları toplamını 239 milyar dolara (1996'da 300 milyar dolara) yükseltmiştir. Bu, reel rakamlarla 1990'a kıyasla yüzde 50'lik bir artışa işaret etmektedir. Özel sektör yatırımlarının çoğunu yaklaşık 20 gelişme yolundaki ülke çekmektedir. Sanayileşmiş ülkelerdeki şirketlerin doğrudan yabancı yatırımları 54 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu arada, gelişme yolundaki ülkelere yönelik borçlar da hızla yükselerek 1993 yılındaki 9 milyar düzeyinden 1995 yılında 75 milyar dolar düzeyine çıktı; bunun sadece 5 milyar dolarlık bölümü kısa vadeli idi. Halihazırda bu ülkelerin toplam dış borç yükü 1,901 milyar dolardır.

Türkiye'nin dünyada teknik yardım sağlayan ilk ülkelerden birisi olduğunu çok

48. "Tied Aid Dinosaur Defies Extinction", Guy de Jonquieres, in *Financial Times*, 17 Eylül 1996.

49. "Future ODA Linked More to National Interests", *The Yomiuri Shimbun*, 23 Eylül 1996.

azımız biliriz. Osmanlı dönemindeki yardım programlarımız bir kenara bırakılsa bile, Cumhuriyetin ilk yıllarında Afganistanlı ve Cezayirli öğrencilere teknik yardım bursları, komşu ülkelere gıda yardımı sağladığımız kayıtlardadır. Türkiye, modern kalkınma yardımı diplomasisinde ilginç bir konumdadır. Hem uzun yıllardır OECD üyesi ülkelerden önemli miktarlarda resmi kalkınma yardımı almakta, hem de özellikle 1990 yılından itibaren çevresindeki ülkelere kalkınma yardımı sağlamaya devam etmektedir.

Uzun yıllardır Batılı gelişmiş ülkelerden aldığımız resmi kalkınma yardımları genellikle Türkiye pazarına girişin etkili bir anahtarı olarak kullanılagelmiştir. Son yıllarda, özellikle eski SSCB'nin çökmesinden sonra Türkiye de hem komşu ülkelere hem de eski SSCB ülkelerine kalkınma yardımı sağlamaya yönelmiştir. Son OECD rakamlarına göre, bu bölgeye en fazla yardım sağlayan ilk beş ülke arasında yer alıyoruz. Batılı ülkelerin yardım bildirim yöntemlerini benimsemesi halinde Türkiye'nin resmi kalkınma, teknik ve insani yardım hacmi çok daha yüksek rakamlara ulaşabilir. Özellikle eski Sovyet Cumhuriyetlerine ve komşu ülkelere vermekte olduğumuz teknik yardımı, gıda ve insani yardımı, ihracat kredilerini kendi ekonomik ve siyasi menfaatlerimize hizmet edecek ve karşılığı Türk ekonomisine artı değer olarak girecek şekilde tasarlamalı ve uygulamalıyız. Kâr-zarar hesabı yapılmamış vaatlerden kaçınılması, verilen sözlerin yerine getirilmesi önem taşımaktadır.

9. Ekonomik Yaptırımlar İşliyor mu?

Zaman zaman siyasi nedenlerle yaptırımlara maruz kalabildiğimiz gibi, zaman zaman da uluslararası camia ile birlikte hareket ederek, belli ülkeleri cezalandırmayı amaçlayan yaptırımlara katılıyoruz. Siyasi literatürde ekonomik yaptırımların, uluslararası kollektif bir tavır olmaması ve meşru bir nedene dayanmaması halinde uygulanma ve sonuç doğurma şansının son derece zayıf olduğunu gösteren sayısız örnek vardır.

Bazı yakın tarihteki örnekler ise yaptırımların işlediğine işaret etmektedir. Sözgelimi: Robert Mugabe'nin Yurtsever Cephesi'nin Rodezya'da (şimdiki Kongo) Ian Smith'in beyaz azınlık rejimini yenilgiye uğratmasına yardımcı oldu. Güney Afrika'da ırk ayrımına dayalı rejimin beklenmedik ölçüde çabuk ve barışçı sona ermesinde de önemli bir faktör idi. Aynı şekilde, yaptırımlar Körfez Savaşı öncesinde Irak'ın yalnızlığını göstermeye yardımcı oldu. O zamandan bu yana da

Irak ekonomisine büyük yara açtı ve yeniden silahlanmasının önüne set çekti. Libya lideri Albay Muammer Kaddafi'yi 1992 yılından bu yana uluslararası terörizmi destekleme politikasından caydırdı. Başka potansiyel ülkeleri de benzeri bir yol izlemekten alıkoyduğu söylenebilir. Yaptırımların kaldırılmasını sağlama arzusu Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'in kendisini Bosna ve Hırvatistan'daki Sırp liderlerden ayırmasını hızlandıran önemli bir gerekçe idi.

Financial Times editörü Edward Mortimer, yaptırımların, çatışmaların önlenmesinde kesinlikle etkili bir araç olmadığını düşünüyor. Clinton Yönetimi, iki yıl önce "U" dönüşü yaparak Amerika'nın Çin ile ticaretinin artık insan hakları alanındaki ilerlemelere bağlı kılınmayacağını ilan etmişti. Çin'e karşı uygulanacak yaptırımların sonuçta Batı'nın menfaatlerine zarar verdiği Tiananmen olayları sonrasındaki dönemde yaşandı. Ve Batılı liderler Pekin'in kapısını kendileri aşındırarak yaptırımları kaldırmak zorunda kaldılar. Benzeri nedenlerle Batılı yatırımcılar Rusya'da önemli yatırımlara girişmekte isteksiz davranıyorlar. Oradaki siyasi istikrardan ve hukuk düzenince korunacaklarından emin değiller. Türkiye, henüz bölgesinde ekonomik teşvik ve cezalandırmalarla stratejisini dış ilişkilerinde uygulayabilecek yeterli güce ulaşmış durumda görünmüyor. Tek başına uygulamaya kalkacağı her türlü yaptırımın, diğer çevre ülkelerinin katılmaması halinde, aleyhimize işleyeceğini görmek gerekiyor.

Nitekim, Ermenistan'a karşı bu ülkenin Azerbaycan topraklarını işgalini cezalandırmak amacıyla başlatılan kısmi ablukada bir ölçüde başarı sağladı, ancak Rusya ve İran'ın Erivan'a desteği nedeniyle başlangıçtaki hedeflere ulaşıldığını söylemek güçtür. BM ekonomik ambargosuna katılarak Irak boru hattını kapattık; ancak sonuçta bundan en fazla zarar gören ülkelerden birisi olduk. Aynı şekilde, İran'a karşı ABD ambargosuna katılmamız da ekonomik menfaatlerimizi önemli ölçüde zedelemiştir. Libya'ya karşı uygulanmakta olan ambargo nedeniyle Türk müteahhitlerin 350 milyon dolar civarındaki alacaklarının tahsilinde güçlükler çıktı.

Bu itibarla, uluslararası camianın kararları ile ulusal menfaatlerimiz arasındaki bağıntıyı, başından itibaren net şekilde ortaya koymakta ve gereğinde imkanlar ölçüsünde ülkemiz için istisnai hükümlerin müzakere edilmesinde büyük yarar olduğunu son olaylarda yaşadık.

B Ö 4 Ü M

TÜRKİYE'DE
YÜKSELMEKTE OLAN
SEKTÖR VE TEKNOLOJİLER

4. TÜRKİYE’DE YÜKSELMEKTE OLAN SEKTÖR VE TEKNOLOJİLER

4.1. Genel

İş dünyasında firmaların neyi, nerede ve nasıl satacaklarını, mal ve hizmetlerini nasıl ve nerede üreteceklerini dikkatli bir stratejik planlama çerçevesinde yapmaları başarılarının önkoşuludur. Bu tür firma stratejilerinden esinlenerek ülkeler de önde gelen ekonomik sektörlerde küresel çapta rekabet edebilmek için bir dizi ekonomik politikalar geliştirmektedirler. Stratejik sanayi ve ticaret politikalarının, günümüz koşullarında uygulanabilirliği ve kuramın ne ölçüde geçerli olduğu üzerinde tartışmalar henüz durulmamıştır⁵⁰; buna karşın, bu tür politikaların siyasetçi ve karar alıcılar nezdinde cazibelerini korumakta olduğu söylenebilir.

En basit şekilde tanımlamak gerekirse, devletin doğrudan sanayi faaliyetini yönlendirmeye dönük müdahalesi sanayi, dış ticareti yönlendirme çabası da ticaret politikası olarak tanımlanabilir. Sanayi politikaları, ekonominin bir alt kesimini hedeflediği için makroekonomik politikalardan ayrılmaktadır. Vergi oranları, kamu açıkları ve faiz oranları gibi makroekonomik politikalar genelde firmalar ya da sanayiler arasında herhangi bir ayırım yapmazken, AR-GE sübvansiyonları, vergi destekleri, elverişli krediler ve kredi tahsisatları gibi sanayi politikaları belli firma ya da sektörleri hedeflemektedir.

Bazı araştırmacılar, stratejik ticaret ve sanayi politikalarının Japonya ve Doğu Asya ekonomilerinin hızlı sanayileşmelerinin ardındaki kilit unsur olduğunu savunmaktadır. Bu ülkelerde devlet kalkınmaya önderlik etmiştir; ancak bu, ekonominin birçok sektörüne bilfiil girerek sürdürülen bir önderlikten ziyade özel sektörün faaliyet sahalarını genişletmek ve özel sektörle birlikte ekonominin geleceğini yönlendirmek şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sistem sayesinde serbest piyasaların avantajları olan ademi merkezîyetçilik, rekabet, farklılaşma, yenilik gibi özellikler devletin, üretici birimleri serbest piyasaların aşırı zikzaklarından korumak ve yatırımları ulusal hedeflere doğru yönlendirmek için kullandığı seçici korumacılık önlemleri ve teşviklerle birleşerek bir sinerji, yani toplamın parçaların değerini aştığı bir formülü, doğurmaktadır.

Stratejik sektörlerin seçilerek bunların devlet teşvik ve kredileri yoluyla güçlendirilmesi reçetesinin özellikle de halen yaşanmakta olan Asya bunalımı gözönüne alınırsa, günümüzde ne ölçüde isabetli olduğu ciddi şekilde sorgulanmaktadır. Bu yaklaşımın karşısında yer alanlar, Doğu Asya mucizesini düşük ücret ve enflasyon

50. Bu konudaki kapsamlı bir tartışma için bkz “Strategic Trade and Investment Policies: Implications for the Study of International Political Economy”, Jeffrey A. Hart ve Assem Prakash, *World Trade*, Temmuz 1997, s. 457-472.

oranları, rakiplerin ürün ve işleme teknolojilerinin çabuk kopyalanması, (düşük faiz ve yüksek yatırım oranlarını mümkün kılan) yüksek ülke içi tasarruf oranları ve değeri düşürülmüş döviz kurlarına bağlamaktadırlar. Stratejik politikaların, devletin giderek küçültülmesi amacına ters düşerek, kamu yönetimine gereğinden fazla yetki ve güç verdiği, oysa devletin ancak piyasanın başarısız olduğu alanlarda devreye girmesi gerektiği belirtilmektedir. Aksi takdirde özel baskı gruplarının hükümetlerin müdahale etme arzusu kötüye kullanabilecekleri, bu durumda da stratejik müdahaleler ile stratejik olmayanları ayırt etmenin son derece güçleşeceği ve kaynakların yanlış tahsis edilmesi riskinin artacağı savunulmaktadır. Bu tür müdahalelerin, iyi niyetle yola çıkılması halinde bile, neticede geçmişin yavru sanayi ve ithal ikamesi politikaları ile aynı akibete uğraması ihtimali her zaman mevcuttur. Ülkeler arasında haksız rekabet yarattığı gerekçesi ile bu tür müdahaleler sık sık uluslararası ticaret müzakerelerinde ciddi ihtilaflar doğurmaktadır.

Dünya ekonomisindeki temel talep eğilimlerini, yapısal değişiklikleri, hedef pazarların gelecekteki muhtemel gereksinimlerini etraflıca tahlil etmeden masabaşı senaryolarla bürokrat ya da özel baskı gruplarının tercihinine uyacak şekilde stratejik sektörler belirlemeye kalkışmak, kanımızca kaynak israfı ve zaman kaybından başka bir işe yaramayacaktır. DTÖ, OECD ve Gümrük Birliği yükümlülüklerimizi de dikkate alacak şekilde devletin, ekonomimizde lokomotif işlev görmekte olan tekstil, otomobil ve tarım sanayi gibi geleneksel sektörlerin yanısıra, 2010 yılına doğru dünyada yükselme eğilimi gösteren ve ülkemizin de dünyada rekabet gücüne sahip olabileceği düşünülen turizm, savunma sanayi, taşımacılık ve bilgiye dayalı sektörler olmak üzere firmalarımıza stratejik “yönlendirme” sağlayarak, bunların Türkiye’nin dünya ekonomisinde öne çıkabileceği alanlar olarak sivrilmesini teşvik etmesinin yeterli olacağını düşünüyoruz. Devletin katkısı, istikrarlı bir makroekonomik çerçeve ve düzenlemenin oluşturulması, yurtdışında gereken siyasi ve lojistik desteğin sağlanması ve firmalara stratejik yön duygusunun verilmesi ile sınırlı kalmalıdır. İzleyen sayfalarda, Türkiye özelinde teknolojik değişimin ve uygun teknoloji seçiminin etkisi, yükselmekte olan bazı teknolojiler üzerinde de durulmaktadır.

4.2. Stratejik Sektörler Olmalı mı?

Dış ticaret ve yatırım politikası tesbit edilirken, ülkenin bugünü ve geleceğinde dünya ekonomisinde öne çıkabileceği sektörlerin, teknolojik üstünlüklerin tesbiti, bunların nasıl teşvik edilebileceği, kamu ve özel sektör yönetiminin iyileştirilmesi, rakip ülkelerin stratejilerini etkisiz kılacak belli destek “kılıfları” geliştirilmesi gibi unsurların ya-

nısıra, ülkenin coğrafi konumu ve ulusal güvenlik hedefleri de gözönünde bulundurulmaktadır. Firmaların güçleri ölçüsünde hükümet nezdinde kulis yaparak kendi sektörlerini stratejik ilan ettirmeye çalışmaları sadece başka bir sektörün daha yoğun kulis faaliyeti ile önceliğin değişmesine kadar devam etmekte ve ülke ekonomisinin ortak menfaatine hizmet edecek kalıcı bir stratejik yaklaşım oluşturulmasını engellemektedir. Stratejik sektör ve teknolojilere destek, çoğu zaman diğer ülkeler tarafından haksız rekabet avantajı sağladığı şeklinde algılanmaktadır.⁵¹ Bu nedenle, uluslararası alanda hükümetler, stratejik sektör ve teknolojileri, doğrudan araçlar yerine, ticaret bağlantılı önlemler, özel AR-GE'ye destek ve spesifik sübvansiyonlar dahil sanayi ve teknoloji politikaları, seçici satın alım politikaları, bölgesel destek önlemleri, vergi politikaları ve teknik standartlar yoluyla desteklemeyi tercih etmektedirler.

Piyasa koşullarına göre rekabet gücünü ispat edememiş yanlış sektörler seçimi ileride onarılmaz yaralar açabileceğinden Hükümetin, stratejik görülen sektörlerin yönlendirmesinde mümkün olduğunca müdahaleci olmaktan kaçınması ve güçlü sektör lobilerinin etkisi altında kalmayarak uzaktan stratejik yönlendirme ile yetinmesi gerektiği savunulmaktadır.

Japonya ve diğer Asya ülkelerinin 1960 sonrası dönemde gösterdikleri ekonomik performansı sadece geleneksel serbest ticaretin bir zaferi şeklinde izah etmek yanlış olacaktır. Bu ülkeler, politikalarını sanayiye elverişli ekonomik ortamın yaratılması üzerine yoğunlaştırdılar. Enflasyonu düşük düzeyde tutup, insan gücü eğitime ve becerinin iyileştirilmesine büyük yatırım yaptılar, tasarruf ve yatırımı mükafatlandırıp lüks tüketimi caydırdılar. Modernleşme çabalarına çok farklı zamanlarda başlamalarına karşın, çoğu benzeri büyüme oranları gerçekleştirdiler. Doğu Asya ekonomileri, 30 yıl önce dünya imalat sanayinin yüzde 9'unu üretirken, bugün yüzde 21'ini imal eder konuma yükselirlerken⁵², yoksulluk çizgisi altındaki nüfuslarını 1960'da yüzde 40'dan yüzde 5'in altına çekebilmişlerdir. Bu ülkelerin kültürleri, tarihleri, siyasi sistemleri ve vergi politikaları aslında pek birbirine benzememektedir. Bu ekonomiler, yurtdışı etkisine fazla önem vermeden sanayilerinin dünya ekonomisinde rekabet gücünü arttıracak politikalara büyük önem verdiler. Sözelimi Japonya, yurtdışı firmalarından esirgelediği önemli vergi ve kredi kolaylıklarını ihracatçılara cömertçe tanıırken, yurtdışı yatırım ve piyasalar için kaynak yaratmak amacıyla gümrük duvarlarıyla koruduğu iç piyasadaki fiyat ve kâr marjlarını yüksek tutmayı tercih etti.

51. Daha etraflı bilgi için bkz "Strategic Industries in a Global Economy: Policy Issues for the 1990s", OECD International Futures Programme, Paris, 1991.

52. "Trade Lessons from the World Economy", Peter F. Drucker, Foreign Affairs, Ocak/Şubat 1994, s.99.

Belli sektörler belirleyip, onları desteklemeyi savunan sanayi politikalarının geçmişte birçok ülkede geri teptiği biliniyor. Sözgelimi, Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI)'nin seçtiği süper bilgisayar ve ilaç sanayi gibi sektörler beklenen sonucu sağlayamazken, hızla yükselen elektronik ve otomobil sektörlerine başlangıçta ya MITI tarafından karşı çıkılmış ya da bu sektörler devlet desteğinden mahrum bırakılmışlardır. Desteklenecek sektör seçimi giderek karmaşılaşan ve hızla dönüşmekte olan dünya ekonomisinde siyasi amaçlarla falcılık yapmaya benzemektedir. Ekonomik olaylar, daha onların ortaya çıkışı bile farkedilmeden çok önce süratle gelişmektedir. Bugünün cazip sektörleri çok geçmeden teknolojik ilerlemeler nedeniyle geri plana itilebiliyor. Sözgelimi, biyoteknoloji ve yazılımın “kazanan” sektörler olacağını yakın zaman öncesine kadar tahmin edenlerin sayısı pek fazla değildi.

Himayeci politikaların gerçekte sanayileri koruyamadığı da, son 40 yıllık deneyimin bizlere öğrettiği başka bir derstir. Er ya da geç sanayiler dünya rekabeti ile karşı karşıya geleceklerdir. Örneğin, az korunan Amerikan tarım ürünleri soya fasulyesi, meyva, biftek ve tavuk, tarih boyunca dünya piyasalarında aşırı korunmakta olan mısır, buğday ve pamuk gibi geleneksel ürünlerden daha fazla şansa sahip olmuşlardır. Ekonomik bakımdan havacılık-uzay, bilgisayar, yarı-iletkenler, otomobil, vb sanayilere verilen hükümet desteği küresel ekonomide en fazla ihtilaf doğuran konuların arasındadır. Teknolojik yeteneğin rekabet üstünlüğünü belirlemede tayin edici bir faktör olduğu günümüzün karşılıklı bağımlı dünyasında, birçok hükümet kendi stratejik sanayilerinin ileri teknolojiler geliştirmesine destek sağlamayı temel politika olarak benimsemiştir. Rakip ülkelerce haksız üstünlük sağladığı gerekçesiyle kıyasıya eleştirilen bu politikalar, uluslararası ekonomik ilişkilerde ana gerilim kaynağı olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Stratejik sanayilerin ortak özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

- *Stratejik Belirsizlik*: Tek bir “doğru” strateji yoktur. Farklı firmalar ürün/pazar konumlandırma, pazarlama, satış sonrası servis ve farklı ürün konfigürasyonu ya da üretim teknolojileri konularında farklı yaklaşımlar denemektedirler. Rakiplerin ve müşterilerin özellikleri ve yükseliş aşamasındaki sanayi koşulları hakkında firmaların yeterli bilgisi olmamaktadır.

- *Yüksek Başlangıç Maliyetleri*: Nisbeten küçük üretim hacmi ve pazara yeni giriş genellikle maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır. Özellikle, başlangıçta teknoloji daha emek yoğunudur. Öğrenme süreci tamamlanırken maliyet düşüşleri hızlanmaktadır.

- *Teknoloji Belirsizliği*: Hangi ürün konfigürasyonu sonuçta en iyi sonucu verecektir? Hangi teknoloji en uygun ve en verimli olanıdır?

- *Sübvansiyon*: Birçok yükselmekte olan sanayide, özellikle de tamamen yeni bir teknoloji getiren ya da toplumsal hedeflere hizmet edenlerde, piyasaya ilk giriş yapan firmalara sübvansiyon vermek gerekebilir. Sübvansiyonlar, genellikle kolaylıkla geri alınabilen ya da değiştirilebilen siyasi tercihlere bağımlı olduğundan sanayi için istikrarsızlık kaynağı da olabilir.

Hangi sanayilere girileceğine dair seçim, uzun vadeli tahminlerin sonucuna da bağlıdır. Çoğu zaman firmalar yükselmekte olan sanayilere, ya bunlar çok hızlı büyüdüklerinden, ya halen faaliyette bulunanlar iyi kâr elde ettiklerinden, ya da nihai sanayi büyüklüğünün daha da genişleyeceğine inandıklarından girerler. Küresel boyuttaki sanayilerde rekabet, uluslararası siyasi koşullardan daha çok etkilenebilir.

Hükümetlerin sanayi politikası, şirketlerin amaçlarını biçimlendirmekte, AR-GE fonları sağlamakta ve küresel rekabette onların konumlarını etkileyebilmektedir. Yatırımcının hükümeti, dünya piyasalarında kendi firmasına üstünlük kazandırmak için müzakere aşamasında yardım edebilir (ağır sanayi, inşaat ve uçak yapımı), bankalar aracılığıyla satışlarının finansmanına yardımcı olabilir (tarım ürünleri, savunma sanayi, gemi yapımı), ya da firma menfaatlerini ilerletmek için siyasi etkisini kullanma yönünü seçebilir. Genellikle siyasi mülahazalarla rekabet çarpıtıldığından küresel bir sanayide rakip firmaların uluslararası ve iç siyasi koşullar hakkında yüksek derecede bilgi sahibi olması gerekmektedir.⁵⁴

Gelişmiş ve yeni gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklar gelir, faktör maliyeti, enerji maliyeti, pazarlama uygulamaları, ve dağıtım kanalları gibi alanlarda giderek azalmaktadır. Bunun bir nedeni de, çokuluslu firmaların tekniklerini dünyanın dört bir tarafına yaymadaki saldırgan politikalarıdır.

Japonya, Kore, Singapur ve Almanya gibi ülkeler belli sektörleri canlandırmak için aktif tavır almakta, böylece devletten daha az destek alan sektörlerden vazgeçilmesi gündeme gelmektedir. Bu ülkelerdeki firmalar, yeni piyasalara girişi sağlayacak büyük üretim merkezleri inşası ve “upfront” yatırımlar gibi, sanayilerini küresel statüye yükseltecek cesur girişimler için devletten destek almaktadırlar. Bu durumda, hükümet desteğinden yoksun sektörler, firmalar yok

54. “Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors”, Michael E. Porter, the Free Press, London, 1980, s. 292.

olmaya yüz tutarken, küresel sanayilerde kalan firmalar farklı davranabilmektedirler. Hükümetler, kendi ülkelerine özgü kaynak ve varlıkların farkında olduklarından bunların yaratabileceği ekonomik yararları azamileştirmeye özen göstermektedirler.

Küresel rekabette Çin, Rusya ve Hindistan'ın da geleceğin önemli pazarları olarak sivrilmesi, beraberinde, bir dizi yansımalar doğurmaktadır. İlkın, Çin ve Rusya, sayet kendi pazarlarına Batılı firmaların girişini bir süre daha denetleyebilirlerse, bu ülkelerin firmaları önemli küresel güçler haline gelebilirler. Nitekim Çin son birkaç yıl içinde yurtdışına 20 milyar doların üzerinde sermaye yatırmıştır. İkincisi, bu ülkelerden birisinin ya da her ikisinin pazarlarına girişı kazanmak bunu başaran firmalara ölçek ekonomisi nedeniyle önemli stratejik avantajlar kazandıracaktır. Son 15-20 yıllık dönemin diğeri bir olgusu, geleneksel olarak ucuz emek ve/veya doğal kaynak avantajına dayalı olarak (tekstil, hafif imalat sanayi gibi alanlarda) rekabet eden yeni sanayileşmekte olan ülkelerin, gemi inşa, elektronik, çelik ve fiber imalatına, hatta otomobil gibi sermaye-yoğun sanayilere kayarak, bu sektörlerde rekabet gücü kazanmaları dünya ekonomisinde önemli bir etki yaratmaktadır. Büyük çaplı tesislere sermaye yatırımı yapan bu ülkeler, en son teknolojiyi ya da lisansını satın almada, yüksek riskler üstlenmede artan ölçüde saldırgan hareket etmektedirler.

Yine Japon örneğine dönecek olursak, yalnızca ekonomi politikasının tek başına kalkınmayı garantileyemeyeceği görülmüştür. Japon sanayi politikasının sonuç vermesi, öncelikle firmalar arasındaki rekabete (ülke içi ve dışında birbirleriyle rekabet içinde olan beş büyük çelik firması, onbir otomobil firması ve altı bilgisayar üreticisi vardır. Aynı durum, ticari bankalar ve sigorta şirketleri dahil bütün sektörler için de geçerlidir), işçi-işveren ilişkilerine (şirket-sendika sistemi, işçiler ile işverenlerin aynı gemide olduklarının bilincindedir), özel işletmelerin üretkenliğini artırma çabalarına (firmalar, yönetim tekniklerini, endüstriyel mühendislik ve kalite kontrol gibi teknikleri uygulamaya istekli), eğitim sisteminin yeni teknolojiler yaratılmasına elverişli hale getirilmesine ve geniş bir iç pazar avantajına dayanmaktadır. Japon deneyimi de göstermiştir ki, hedeflere ulaşmak için iş dünyası ile yetkili hükümet organları arasında sıkı ve yoğun bir işbirliği gereklidir. Japon örneğinde, sanayi politikasında başarının kilit faktörünün planlamadan uygulama aşamasına kadar bütün süreçten sorumlu belli bir hükümet organının bulunması ve tüm ilgili oyuncularla etkin bir eşgüdüm sağlanması olduğu belirtilmektedir.

10. Rekabet Gücü Nasıl Arttırılır?

Dünyadaki Türkiye dahil 46 ülkeyi rekabet gücüne göre her yıl tasnife tabi tutan İsviçre'deki "International Institute for Management Development (IMD)"ın yöneticisi Prof. Stéphane Garelli, ihracatı teşvik eden, uluslararası firmalar için eşit düzeyde imkanlar sunan, işgücünün temel ve süregiden eğitimini güçlendiren ve teknolojik değişimi benimseyen ülkelerin rekabet yarışında ön plana fırlayacaklarını belirtmektedir.

Prof. Garelli, iş dünyasının uluslararasılaştırılmasını destekleyecek kurumlar olması gerektiğini, uluslararası piyasaları reddeden ülkelerin ekonomik bakımdan başarısızlığa mahkum olduklarını, Japonya, Almanya, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkelerin buna en iyi örneği teşkil ettiklerini belirtmektedir. İkinci koşul, ülke içindeki politikaların dış dünya bakımından cazip hale getirilmesidir. Yabancı yatırım ve uluslararası firmalarla ortak yatırım konularındaki mevzuat ve fikri mülkiyet haklarının korunması çok önemlidir. Bu, sadece ekonomik kalkınmayı ateşlemekle kalmaz, aynı zamanda işgücünün yeteneklerini ve ülke ekonomisinin teknoloji kullanım kapasitesini geliştirir. Üçüncü koşul, hükümetin altyapı yatırımlarını kolaylaştıracak olan özel tasarrufları teşvik etmesidir. Singapur gibi ülkelerde tasarrufu zorunlu kılan programlar vardır. Tasarrufa dönük olumlu tutumları teşvik etmek de aynı ölçüde önemlidir; aksi taktirde, ülke büyük bir dış borç üzerinde oturmak zorunda kalacaktır.

Önemli bir diğer koşul ise, ilk ve orta öğrenime büyük yatırım yapılmasıdır. Asya ile Latin Amerika arasında son 40 yıldır gözlenen en önemli fark, Latin Amerika'da eğitime ayrılan paranın çoğu elit tabaka için üniversite eğitime giderken, Asya'da paraların yönetim hiyerarşisinin orta tabakasını ve girişimcilerin çekirdeğini oluşturacak olan ilk ve orta okul öğrencilerine kanalize edilmesidir. Beşinci koşul, yükselmekte olan bir ekonominin, başta telekomünikasyon ve ekonominin bilgisayarlaştırılması olmak üzere, yeni teknoloji altyapısını kurması ve süratle, onu kullanmasını öğrenmesidir. Bu, diğer ülkeleri süratle yakalamanın tek yoludur. Teknolojiye yapılan bu tür yatırımlar sadece zenginler için değil, yoksul kitleler için de önemlidir. Son olarak, başarılı ülkeler, öngörülebilir ve istikrarlı toplumsal iş barışını kuran ve iş dünyasının görüşlerini de dikkate alan ülkelerdir. Rekabet gücünü geliştiren ülkeler artık sadece pazar olarak kalmamakta gelişmiş ülkelerin en korkulu rakipleri haline de gelmektedirler.

Başarı, bir ülkenin kaynakları, tarihi ve kültürü ile de bağlantılı olduğundan dünyanın her yerinde uygulanabilecek tek bir rekabet gücünü artırıcı model olduğuna inanmıyoruz. Sözgelimi, tarihi ve sosyal sistemi, bireylerin kendi başlarının çaresine baktıkları öncü bir toplum yapısına sahip olduğu için ABD radikal şekilde yeniden yapılanmayı gerçekleştirebilir. Öte yandan Avrupa'da devletin son çare olarak başvurulmuş bir güvenlik sübabı olma geleneği uzun süredir vardır. Rusya gibi yeni yükselen piyasa ekonomilerinde birçok insan piyasa ekonomisinin hiç bir düzenleme ve mevzuat olmayacağı anlamına geldiğini sanmaktadır. Bu, yanlıştır. Asya bunalımının gösterdiği gibi, güven, fiyat, satın alım ve diğer kilit unsurların şeffaflığını sağlamak için piyasa ekonomilerinde devletin düzenleyici ve denetleyici rolüne her zaman ihtiyaç vardır. Neticede, bir ülkenin rekabet gücünün münferit politikalarla değil, ancak topyekün bir ulusal

Dünyamızı bilgiye dayalı bir küresel ekonomiye doğru sürükleyen güçler arasında, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin artmakta olan rolü, hizmetler sektörüne süregiden yöneliş ve pazarların ve toplumların küreselleşmesi sayılabilir. Bunlar, yapısal değişikliği zorlayan belli sanayilerin rekabet gücü ve verimlilik performansları ile talep oynamalarını birleştiren, böylece de belli sektörlerin yükselmesi ya da gözden düşmesi sonucunu doğuran uzun dönemli eğilimlerdir. Ülkeler farklı ekonomik yapılar ve karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduklarından herhangi bir sektörün belli bir ülke için yükselen mi, yoksa düşmekte olan mı bir sektör olduğu yargısına varmak imkansızdır.

Günümüzde geleneksel bilgiye dayalı sektörler - bilgisayarlar, uçak sanayi, ilaç sanayi ve iletişim teçhizatı gibi - toplam GSMH'nın sadece küçük bir yüzdesini oluşturmaktadırlar. Enformasyon ve iletişim teknolojileri bağlantılı hizmetleri dahil etmek suretiyle bilgiye dayalı sanayilerin toplam iş katma değerindeki payı birkaç puan daha yükseltilebilir. Bu sanayilerin yükselmesine ana katkı, enformasyon teknolojilerinin en yoğun kullanıcıları olan finans, sigorta ve iş hizmetleri tarafından yapılmaktadır.

OECD ekonomilerinin hizmetler sektörüne yönelişleri bu gelişmelerin altında yatan en önemli faktördür. İstihdam yaratımı bakımından en hızlı büyüyen sektörler finans, sigorta, emlak, iş hizmetleri ve sosyal hizmetlerdir. Elektrik, doğalgaz, su, inşaat, ulaşım ve iletişim hizmetleri genelde ya istikrarlı düzeyde kaldılar, ya da düşüş kaydetteler. İmalat sanayiinin ekonomideki payı düşmeye devam etmektedir.

Uçak ve havacılık, bilgisayar, elektronik ve eczacılık gibi yüksek teknolojileri kullanan imalat sanayiileri ekonomideki paylarını korumayı başarırlarken, orta ve düşük teknolojiye dayanan kimyasallar, gıda ürünleri ve tekstil gibi sektörler son on yıl zarfında gözle görülür gerilemeler kaydetmişlerdir.⁵⁵

OECD incelemelerine göre, ülkeden ülkeye farklılıklar olmasına karşın, bazı sektörlerin güçlü büyüme potansiyeli bulunmaktadır:

- Enformasyon teknolojileri için dünya pazarı 1987 ile 1995 yılları arasında iki kattan fazla büyümüştür. Bu büyüme özellikle bilgisayar yazılım ve destek hizmetleri sektörlerinde gözlenmiştir. Teknolojik yeniliklerin ardı arkası kesilmediği için enformasyon teknolojileri sektörünün önümüzdeki dönemde küresel ekonominin çok dinamik bir unsuru olacağı söylenebilir.

- Sağlık hizmetleri piyasasının süratli genişleme göstereceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. OECD ülkelerindeki nüfusun yaşlanması ve insanlar arasındaki sağlık bilinci artışı, bir yandan sağlık hizmetlerine talebi artırırken, diğer yandan da biyoteknoloji ve diğer sağlık ile ilgili teknolojilerdeki ilerlemeler bir dizi yeni tedavi yöntemlerini piyasaya sunmaktadır.

- Çevre dostu mal ve hizmetler, büyümenin hızlanması beklenen başka bir pazardır. Halen, nisbeten küçük olmakla birlikte bu pazar tarım, imalat sanayii enerji, inşaat, ulaşım ve hizmetler gibi birkaç ekonomik sektörü birbiri ile bağlamaktadır. Çevre bilinci arttıkça, daha iyi yaşam kalitesine talep de yükselmektedir. Küresel ısınma gibi çevre sorunlarını çözümüleme çabaları çevre dostu mal ve hizmetlere olan talebi süratle artıracaktır.

- İmalat ve hizmet sektörlerinde rekabet kızışacağı için firmalar maliyetleri düşürme ve etkinliği artırma yolları araştırılmaktadır. Belli hizmetlerin (bilgisayar destek, reklam, temizlik, muhasebe ve denetim gibi) firma dışından yaptırılması ihtisas iş hizmetleri sektörünün yükselmesine neden olacaktır.⁵⁶

Önümüzdeki yıllarda süregiden küreselleşme, yabancı doğrudan yatırım ve deregülasyonun artışı ekonominin birçok sektöründe rekabeti şiddetlendirecek ve enerji, ulaşım, iletişim ve dağıtım gibi yakın zamanlara kadar nisbeten korunmuş olan sektörleri daha doğrudan etkileyecektir. Özellikle katı ekonomik yapıya sahip ülkelerde kaçınılmaz uyum geçiş sorunlarına yol açabilir. Sanayi başka şekillerde de değişebilir. Enformasyon ve ileri imalat sanayii teknolojileri dahil birçok alandaki teknolojik ilerleme, tüketici talep değişikliklerinin de etkisiyle kalitede

55. "The Economic Impact of Technology", Dirk Pilat, *The OECD Observer*, p.5, Ağustos/Eylül 1998.

56. "Why Integrated Transport Systems?", Thomas Andersson ve Patrick Hasson, *The OECD Observer*, Nisan/Mayıs 1998

iyileşmelerin yolunu açacaktır. Firmalar daha esnek olmak zorunda kalacaklar; bunun için de temel yeniden yapılanmadan geçmeleri gerekebilecektir. Değişikliklere büyük firmalardan, daha süratle ve daha kolaylıkla yanıt verebildiklerinden, belli sektörde küçük firmaların rekabet gücü daha yüksek olacaktır.

Ülkemiz 1980'li yılların başından itibaren sanayide tam olarak teknolojik ve yapısal bir gelişmeye dayanmayan bir ihracat hamlesini başlatmış ve önemli yol katetmiştir. Çeşitli sektörlerde yakaladığı rekabet gücünü sürdürebilmesi ise dünyadaki sektörel yeniden yapılanma sürecine uyum sağlaması ile mümkün olabilecektir.⁵⁷ Birçok sanayi bu konuda cesaret verici adımlar atmıştır. Yeni mikro-elektronik teknolojileri ve yeni yönetim/organizasyon teknikleri sanayicilerimizin gündemine girmekle birlikte, bunların henüz yeterince yaygınlık ve sürat kazandığını söylemek güçtür. “2010 Vizyonu”nda, her sektörde atılım yaparak kısıtlı kaynakları dağıtmak yerine, ülkemizin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan ve dünyadaki geleceğe dönük eğilimlerin de doğrulamakta olduğu sektörlerin öne çıkarılması gerektiğine inanıyoruz.

4.3. Yükselmekte Olan Sektörler, Teknoloji Seçimi ve Türkiye

63 milyonluk nüfusu ve satın alma gücü paritesine göre hesaplandığında 300 milyar doların üzerinde GSMH büyüklüğü ile Türkiye dünyanın önde gelen pazarlarından birisidir. 2000 yılına kadar ithalatının her yıl yüzde 15 oranında artarak, 60 milyar dolara çıkması öngörülmüyor. Türkiye'ye yapılacak ihracatın sadece ABD'de 200,000 kişiye iş imkanı yaratmakta olduğu hesaplanmaktadır.⁵⁸ Amerikan Ticaret Bakanlığı'nın yaptığı kestirimlere göre, Türkiye'deki yükselmekte olan ve Amerikan firmalarına cazip ticaret ve yatırım olanakları sunan sektörler şunlardır: altyapı projeleri, enerji, havacılık-uzay, enformasyon teknolojisi (telekomünikasyon teçhizat ve hizmetleri), ulaşım (motorlu araçlar ve parçalar) ve çevre teknolojisi.

Türkiye, dünya toplumu ile bütünleşmek ve küreselleşme sürecinin nimetlerinden yararlanmak istiyorsa, dünya sanayindeki gidişata uygun şekilde politikalarını şekillendirmek zorundadır. Bugünkü anlamda sanayi politikaları, daha önce değindiğimiz üzere, bundan 20-30 yıl önce olduğu gibi, artık devletlerin elinde olan, onların planlayıp programladığı, uyguladığı ya da politikalarla yönlendirdiği kararlar

57. “Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Otomobil ve Hazır Giyim Sanayii”, Lale Duruiz ve Nurban Yentürk, *Türkiye İktisat*, Mayıs 1993, sayı 14, s.39.

58. “Big Emerging Markets: Turkey”, [Http://www.stat.usa.gov/bemstürk](http://www.stat.usa.gov/bemstürk) 9 mayıs 1997 tarihinde ziyaret edilmiştir.

demeti olarak değil de, şirketlerin kendi dinamikleri içinde dünya rekabet şartlarına hazırlanmaları, bu şartların gerekleri olan üretim teknikleriyle, pazar için rekabetleriyle ortaya çıkacak politikalar demeti olarak görülmelidir. Devletlerin en önemli rolü, artık sanayileşme sürecinin en kritik unsuru olan ve en geniş tanımla altyapı diyebileceğimiz teknoloji ve bilgi üretimi ve eğitimde düğümlenmektedir. Teknoloji üretimi, esasen şirketlerin elindedir; ama bizim gibi nisbeten az gelişmiş ülkelerde, mal ve hizmetlerin üretiminden ziyade, teknoloji ve bilgi üretiminin desteklenmesi ve yönlendirilmesi için bir takım yatırım politikaları uygulanması gerekli ve zorunludur. Kısacası, artık devletin sanayi politikaları teknoloji üretimin kolaylaştırılması, bunun altyapısının ve eğitimin desteklenmesi şeklinde algılanmaktadır. Devlet, dünya çapında rekabete katılabilecek (böylece kendi ekonomisi için istihdam yaratımı dahil yatay bağlantılar kurabilecek) şirketleri yaratmada teşvik edici ya da öncü rol üstlenebilmektedir.

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'nın Sanayi Bakanlığı için hazırladığı "1995-2005 Sanayi Stratejisi"⁵⁹ araştırmasında, ülke gelişmesinde önemli rol oynayan temel ve alt sektörler incelenirken, bu sektörlerin toplam istihdam, ihracat, katma değer ve satış hasılatındaki ağırlıklarını hesaba katan bileşik bir endeks oluşturulmuştur. Bu endekse göre, ülkemizdeki sektörler arasında 168 puan ile ilk sırada tekstil ve hazır giyim yer almaktadır. İkinci sıradaki gıda ve içki sanayi (121) tekstilden ancak 60 puan sonra geliyor. İzleyen sıralarda kimya (54), demir-çelik (52), toprak ürünleri (39), taşıma araçları (34), elektrik makineleri (31), makina imalat (28), petrol ürünleri (26), metal eşya (21), kağıt ve basım (17), plastik ve kauçuk (16), demir dışı metal (13) ve kereste/mobilya (8) yer alıyor. Bu çalışmada, ilk beş sırada yer alan tekstil, gıda, kimya, demir-çelik ve toprak ürünleri sektörleri ekonomimizde belirleyici özelliğe sahiptirler. Toplam ihracatımızda yüzde 83, istihdamda ise yüzde 66 payları bulunmaktadır. Bu sektörlerden herhangi birisindeki büyük çaplı bir bunalım önemli sosyo-ekonomik etkilere yol açabileceğinden bu sektörlerle özel bir önem atfedilmektedir.

Stratejik konumlarına karşın bu ilk beş sektör ülke ekonomisine sürekli istihdam yaratmada başarı sağlayamamıştır; bunların AR-GE faaliyetleri de dünya pazarlarında rekabet üstünlüğü kazanabilme açısından umut verici değildir; dahası, bu sektörlerde gelecek için köklü bir yeniden yapılanma ve yeni teknolojilerin kullanımı gerçekleştirilmediği takdirde umut verici işaretler de göze çarpmamaktadır. Sözgelimi tekstil, tek başına taşıma araçları ile demir dışı metal sektörleri arasında

⁵⁹. *Sanayi Stratejisi 1995-2005, TC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, II. Sanayi Şurası, 15-16 Haziran 1995, Ankara, TTGV 1995.*

kalan sekiz sektörün toplamına eşit bir ağırlığa sahiptir. Bu nedenle, tekstil sektöründe meydana gelecek bir dalgalanmanın ülke ekonomisini sarsacak ciddi olumsuz yansımalar doğurması beklenebilir. Bu bölümde, yükselen ya da ülkemizin doğal üstünlüğü bulunan sektörler kısaca ele alınmakta ve potansiyel hakkında kaba çizgilerle fikir verilmektedir.

Kritik Altyapı Yatırımlarının Tamamlanması

Türkiye'nin "bölgesel güç" konumunu muhafaza etmesi ve 2010 hedeflerine ulaşmasında "olmazsa olmaz" koşulların başında sağlam bir altyapının oluşturulması gelmektedir. Kritik altyapı sektörleri arasında telekomünikasyon, enerji sistemleri, bankacılık ve finansman, havaalanları, yollar ve limanlar sayılabilir. Büyük çaplı altyapı projelerini ve teknoloji devriminin gerekli kıldığı geleceğe dönük AR-GE faaliyetlerini özel sektörün tek başına gerçekleştirmesinin güçlüğü ortadadır. Öte yandan, ikili ve çok taraflı resmi kalkınma yardımları - diğer gelişmiş ülkelerin kendilerine rakip yaratmama kaygısı nedeniyle - giderek bu tür yatırımlardan uzak tutulmakta, yabancı doğrudan yatırımlar da genellikle getiri oranı yüksek ve devlet garantisi taşıyan ticari sahalara yönelmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla, ülkemizdeki altyapı seferberliğini kimin, hangi kaynaklarla, hangi spesifik sahalarda ve hangi gelecek stratejisine hizmet edecek şekilde gerçekleştirileceğine inandırıcı yanıtlar aranması, ayrıca devletin fiziki altyapı yatırımlarında yerli/yabancı önünü açacak bir rol üstlenmesi zorunlu görülmektedir.

Altyapısı, yurtiçi ve dışı ekonomik hedeflerine uygun şekilde oluşturulmamış ya da bu alanda ciddi girişimler başlatmamış bir ülkenin uzun vadeli stratejik hedefleri belirlemesi mümkün değildir.

Şayet uluslararası geçiş yolları üzerindeki elverişli coğrafi konumumuzu ekonomik menfaatlerle birleştirmek istiyorsak bunun ön koşulu böyle bir rolün zorunlu kıldığı altyapı yatırımlarının gecikmeden tamamlanmasıdır. Altyapının önemi, Doğu Asya ekonomilerindeki bu alana kanalize edilen milyarlarca dolarlık yatırım fonlarına bakılarak da görülebilir.

Neticede, Türkiye'nin 21nci yüzyılı hedefleyen iç ve dış ekonomik atılımlarını gerçekleştirmesi yeterli altyapının zamanında inşasına ve etkin şekilde işletilmesine bağlıdır. Sınırlı kaynaklar, en fazla ihtiyaç duyulan ve getirisi yüksek olabilecek altyapı projelerine kanalize edilmeli, çok uzun yıllara yaymadan bu projelerin mümkün olan en kısa zamanda tamamlanmasına çalışılmalıdır. Rekabetin kızıştığı küresel ekonomide ülkeler kendilerine rakip teşkil edebilecek diğer ülkelerin altyapı ya-

tırımlarına teknik ya da mali katkı sağlamada isteksiz davranmaktadır. Sınırlı çok taraflı ve ikili kalkınma yardımları hariç tutulacak olursa, ülkeler altyapı yatırımlarını ya getirisi yüksek proje şeklinde uluslararası özel sermayeye açacaklar ya da kendi iç tasarrufları ile ya da ortak yatırımlar yoluyla finanse edeceklerdir. Ülke içindeki enerji, ulaşım, iletişim ve liman projelerini gerçekleştirirken bunların çevremizdeki ülkelere bağlanması imkanları da özellikle gözönünde bulundurulmalıdır.

11. Altyapı Yatırımlarında Çarpıcı Örnekler

Uluslararası ekonomik sistemde altyapının önemini en iyi kavrayan ve bunun önemli sonuçlarından faydalanan olan ülkelerin başında Doğu Asya'nın kaplan ekonomileri gelmektedir. Çoğu yetersiz ya da hiç mevcut olmayan altyapılarla yaşamak zorundaki Asyalı komşuları ile karşılaştırıldığında Kore bu alanda ideal bir örnek teşkil etmektedir. 1996 yılı sonunda OECD üyesi olarak aralarına katıldığı gelişmiş ülkelerin karayolları, limanları, demiryolları ve havaalanları ile kıyaslandığında ise, Kore'nin altyapısının hala yetersiz kaldığı gözleniyor. Her bir araba için de 10 metrelik asfalt yol açılmışken, bu mesafe Japonya'da 18 metredir. Pusan limanındaki bir konteyner yükleyicisinin bir saatte yükleyip boşalttığı yük Kaliforniya Long Beach'tekinin yarısı kadar bile değildir; Hong Kong'dakinin ise üçte ikisinden daha azdır.

Kore Hükümeti'nin tahminlerine göre, ulaştırma ve diğer lojistik tesislerdeki tıkanmaların ülke sanayiine maliyeti yıllık 11 milyar doların üzerindedir. 1988 ila 1994 yılları arasında ülke GSMH'si yüzde 150 oranında genişlerken aynı dönemde Kore firmalarının nakliye, depolama ve paketleme maliyetleri tam yüzde 250 artmıştır. Nakliye masrafları halihazırda GSMH'sinin yüzde 15'ine eşit durumdadır. Aynı oran, ABD için yüzde 10.5, Japonya için ise sadece yüzde 8.3'dür. Ulaşımındaki tıkanıklığın ve yüksek maliyetin devamının Kore'nin uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediğini gören hükümet, önümüzdeki 15 yıl boyunca ülkenin demir ve karayollarını, liman ve havaalanlarını iyileştirmeyi ve genişletmeyi öngören iddialı bir plan geliştirmiştir. Buna göre, ülkenin tüm önemli kentleri birbirinden en fazla yarım günlük mesafede olacaktır. Koreli gemiciler Asya'daki herhangi bir limana mallarını 12 saat içinde taşıyabileceklerdir. Şayet başarıya ulaşırsa, bu plan Kore'yi Kuzeydoğu Asya'nın en önemli ulaşım merkezi haline getirecektir.

Hükümetin altyapı planları, nakliye masraflarının GSMH içindeki payını 2003 yılına kadar yüzde 11'e düşürmeyi öngörmektedir. Kuzeydoğu Asya'nın deniz taşımacılığını ele geçirmek için Pusan limanında ve yanıbaşındaki Kwangyang Körfez'inde yeni terminal tesisleri inşa ediliyor. Amaç, Çin ve Japon kargo taşımacılığından daha fazla pay almaktır. Mevcut limanın genişletilmesi için 5 milyar dolar harcanması, Kwangyang Körfezindeki konteyner limanının ise 2006 yılına kadar tamamlanması öngörülmüyor. Seul ile Susan arasında 430 km'lik yolu iki saatte katedecek hızlı tren projesi 13.5 milyar dolara mal olacaktır. 2011 yılına kadar ülke çapında 10.5 milyar dolarlık sekiz yeni demiryolu daha inşası planlanıyor. Ayrıca, 26 milyar dolarlık 18 otoyolu inşası da altyapı planları arasında yer alıyor. Tüm bu büyük altyapı tasarımlarının toplam maliyeti önümüzdeki beş yıl için 100 milyar dolar civarındadır. Tabii, bu rakamın altından ne hükümetin ne de özel sektörün tek başına kalkması mümkünüdür. Bu nedenledir ki, Kore inşaat piyasasına yabancı firmaların ve finansmanın girmesine ilk defa müsaade edilmektedir. Asya krizi, tüm bu projelere ciddi sekte vurmuştur.

Komşumuz Yunanistan da, AB'nin yapısal fonları ve özel finansman paketlerinden yararlanarak, bir dizi büyük çaplı altyapı projesi için düğmeye basmış durumdadır. Yeni Atina Havaalanı, Adriyatik'i İstanbul'a bağlayacak Egnatia karayolu ve Korint Körfezi boyunca inşa edilecek Rion-Antirion Köprüsü gibi projeler⁶⁰ Yunanistan'a daha fazla uluslararası yatırım çekerek, bu ülkeyi Karadeniz ile Batı Avrupa arasındaki ticaretin merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Yunan Hükümeti mevcut altyapının iyileştirilmesi için 12 milyar ECU'luk başka bir programı da uygulamaya sokmayı öngörmektedir.

Benzeri büyüklükler, Malezya'nın 2020 Planı incelediğinde de görülebilir. Tüm altyapı yatırımlarının temel amacı, ülkenin uluslararası rekabet gücünün yükseltilmesidir. Malezya'nın karizmatik Başbakanı Mahathir bin Mohamed, önümüzdeki on yılda ülkeyi dünya ekonomisinde birinci lige çıkarabilmek için 100 milyar dolarlık altyapı yatırımları planlandığını açıklamıştır. Malezya'yı Asya-Pasifik bölgesinin üretim merkezi haline getirme hedefini gerçekleştirmek için sanayi üretiminin 2000 yılına kadar yıllık yüzde 10.7, 2001-2005 yılları arasında ise yüzde 8,3 oranında artırılması öngörülmüyor. Mevcut bunalım ortamında bu hedeflere ulaşılması gerçekçi görülmemektedir.

60. "Long Road to Transparency", Kerin Hope, Financial Times, 28 Kasım 1996.

Tekstil, Türkiye’yi Önümüzdeki Yüzyıla Taşıyabilir mi?

Ülkemizin en büyük imalat sanayi ve ihracat sektörü olan tekstilin, AB ile Gümrük Birliği’nden sonra, kendisinden beklenen performansı şimdilik gösteremediği söylenebilir. Belli kesimlerde tekstilin geleceği ve ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz yansımaları üzerine karamsar görüşler ortaya atılmaktadır. Üreticiler, Gümrük Birliği ile bağlantılı olarak Asya’dan gelen ucuz girdiler üzerine konan kısıtlamalar, hükümet teşviklerinin kaldırılması gibi yeni maliyetlerin 1996’daki geçiş dönemini beklenilenden daha zor hale getirdiğinden şikayet etmektedirler. Sektörün önümüzdeki yıldan itibaren yeniden canlanmaya başlayacağı umuluyor. Türk tekstil ürünleri üzerindeki tüm AB kotalarının kaldırılması ile muazzam bir talep patlaması yaşanması bekleniyordu; bu amaçla ülkemizde 1995 yılında tesislerin genişletilmesi ve modernizasyonu için milyarlarca dolarlık yatırımlar yapıldı.⁶¹

Bugün tekstil sanayi kendisini kapasite fazlası, geri dönüşü zor, pahalı yatırımlar ve önceki yıllardan çok daha yüksek maliyetlerle karşı karşıya bulmaktadır. Sanayinin mevcut durumu hem hükümetin hem de özel sektörün Gümrük Birliği için yeterince hazırlanmamış olmasının bir sonucudur. Bu geçiş döneminin yarattığı sıkıntının önümüzdeki dönemde yenilenmiş tesisler ve sıkı kalite kontrolü sayesinde aşılması mümkün olabilecektir.

Bugün, sanayileşme yolunda önemli adımlar atmış gelişmiş ülkelere baktığımızda tekstil sektörünün çekici gücünü görebiliyoruz.⁶² Ancak bu ülkeler tekstilden elde ettikleri kazançları ülke kalkınması için gerekli olan makine, elektrik-elektronik, kimya gibi diğer sektörler kanalize etmişlerken, Türkiye’de tam tersi bir gelişme yaşanmaktadır. Sanayide en çok işçi istihdam eden iş kolu olan tekstil ülke GSMH’sının yüzde 10’unu, ihracatımızın yüzde 40’ını oluştururken, yatırım teşviklerinin yüzde 42’sini almaktadır.⁶³ Üstelik, tekstilden elde edilen kazançların kalkınmayı hızlandıracak diğer sektör yatırımlarına dönüştürülmesi bir yana, Gümrük Birliği’nin “sözde” cazibesi nedeniyle, birçok sektörden elde edilen kazançlar da tekstil yatırımlarına akmaktadır. Türkiye, tekstildeki ilk büyük yatırım hamlesini 1970’li yılların başında yapmıştır; şimdi o fabrikaların makineleri çeyrek yüzyılı aşmış du-

61. “Customs Union Brings More Pain Than Profit to Textile Producers”, *Middle East Executive Reports*, Ağustos 1996, s.24.

62. Tekstil sanayiinde küreselleşme, aşamalı olarak incelenmelidir. 1929 yılındaki ekonomik bunalım ile birlikte tüketici talebinde daralmadan kaynaklanan düşüş arz fazlası yaratmıştır. Avrupa’nın geleneksel ihracat pazarlarında ilk kez Uzak Doğu ürünlerinin rekabeti de bu döneme rastlar. Japon tekstil sanayii, rakipleri için bayal edebilecekleri en kötü zamanda piyasaya girerek ondan sonraki 40 yıl boyunca Avrupalı ve Amerikalı firmalar için çetin bir ceviz olmuştur. Japonya, 1930’larda yıldızı parlayan ilk ülke olurken ardından 1970’lerde Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Kore sabneye çıkmıştır. 1990’lar ise, öyle görünüyor ki, Çin, Vietnam ve Sri Lanka’nın dönemi olmaktadır.

63. “Tekstil 1.sırada Ama...”, *Mine Şenkul, İktisat Gazetesi*, 7 Aralık 1995, s.4.

rumdadır ve yenilenmeleri gerekmektedir. Tekstil makine teknolojisinin görece ucuz olması, kalkınma yolundaki tüm ülkelerin tekstil sanayine yönelmesi, son yıllarda hızla emek-yoğun bir sanayi olan tekstilde rekabet gücünün makine yenilikleri ve hızları ile belirlenmeye başlaması, tekstilcilerimizi sürekli yatırım yapmak zorunda bırakmaktadır. Teşviklerin yüzde 42'sini alan tekstil sektöründe makina ve teknoloji yatırımının bilinçsizce yapıldığı yönünde kaygılar bulunmaktadır. Türkiye'nin bu üretimini içeride ve dışarıda satmasında güçlük çekilebileceği belirtilmektedir. Özellikle anti-damping vergisinin uygulamaya girmesinden sonra pamuk ipliği ihracatının giderek düştüğü ve pazarlarımızı Uzakdoğu ülkelerine kaybettiğimiz görülmüyor.

Yıllardan beri ülkemiz tekstil sektörünün sırtında ekonomik bunalımları göğüslemeye çalışmaktadır. Tekstil, 1995 yılındaki 8.3 milyar dolarlık ihracat geliri ile Türkiye'nin öncü sektörlerinden birisi idi (1994'de 4.5 milyar dolar). 2000 yılına kadar bu rakamın 10 milyar dolar düzeyine ulaşması; tekstil ihracatımızın üçte birini alan Avrupa Birliği ülkelerinden talebin, Gümrük Birliği sayesinde, önümüzdeki dönemde artması tahmin ediliyor. GAP bölgesinde artmakta olan pamuk üretimi ile bu bölgenin tekstil sektöründe önemli rol oynaması öngörülmüyor.

Tekstil sektörüne büyük kaynaklar aktardığımızdan ve ekonominin genel dengelerini etkilediğinden, bu sektördeki küreselleşme akımlarını yakından incelememiz ve tüketici talebindeki değişimlere uygun süratli kararları yürürlüğe koymamız gerekmektedir.⁶⁴ Dünya elyaf üretimi ve tüketimi, pamuk, yün arz ve talebi, bölgesel arz ve talep, tekstil ve hazır giyim ticareti sektör için önemli gelişmelerdir. 2000 yılına doğru giderken tekstilin gerek ihracat, gerek GSMH içindeki payının tedricen düşürülmesi gerekmektedir. Bugün tekstil ve konfeksiyon gelişmiş ülkelerde GSMH'nın yüzde 1-2 düzeyindedir. Artan ölçüde GYÜ veya geri kalmış ülkelerin başvurmakta olduğu tekstil yatırımlarını üst kalite "upfront" piyasalara yönlendirmenin, yükselme eğilimi gösteren bilgi ve teknoloji ağırlıklı diğer sektörlerle kaynak kaydırmanın zamanı gelmiştir.

Son yıllarda en büyük hazır giyim pazarı olan gelişmiş ülkelerde gelir düzeyi yüksek insan sayısının artması, sürekli değişen moda, kişisel zevk ve stilin öneminin arttığı tüketici davranışlarının ön plana çıkması tekstil üretim yapısında da bir değişikliği gerektirmektedir. Sektörde yaşanan yeniden yapılanma sürecinin en önemli bileşenleri, yeni teknolojilerin kullanımı ve yeni fason firma/ana firma ilişki ağı konularında yoğunlaşmaktadır. Hazır giyim sanayinde yeniden yapılanma ko-

64. "Herkesin Ortak Yolu: Globalleşme", Dr. Herwig Strolz, *Tekstil İşveren*, sayı 176, Kasım-Aralık 1993.

nusunda önemli atılım yeni yönetim, örgütlenme ve pazarlama teknikleri ile gerçekleştirilmektedir. Dünyada küresel rekabet ürün fiyatından, zaman, esneklik ve stil kıstaslarına doğru kaymaktadır. Türkiye’de yeni ürün hazırlama süresinin, öncü firmalarda dahi uluslararası rakiplerinin üç katını bulduğu belirtilmektedir; ancak, temel pazarın AB olması, pazara coğrafi yakınlık, pazarlama birimlerinin bu ülkelerde kurulması ve taşımacılık sektörünün gelişmesi gibi unsurlar Türk firmalarına belli üstünlükler sağlayabilmektedir. Hazır giyim sanayinin yeni üretim teknikleri ve yeni örgütlenme ve yönetim tekniklerini uygulaması rekabet gücünü kaybetmemesi için bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

Uluslararası tekstil ve giyim ticareti, 1 Ocak 1995 tarihinde başlayan 10 yıllık geçiş programı ve DTÖ Tekstil ve Giyim Anlaşması çerçevesinde temel bir dönüşüm geçirmektedir. Anlaşma yürürlüğe girmeden önce, bu sektördeki ticaretin önemli bir kısmı kotalarla kontrol ediliyordu. Anlaşma ile DTÖ üyeleri kotaları kaldırmayı ve sektörü 1 Ocak 2005 tarihine kadar tamamen GATT kurallarına entegre etmeyi kabul ettiler. Birçok gelişme yolundaki ülke, fikri mülkiyet hakları, hizmetler ve yatırımlar gibi yeni ticaret konularını müzakere etmeyi tekstilde kota sisteminin kaldırılması üzerine kabul ettiler.⁶⁵ Çin’in DTÖ’ne girişine ilişkin müzakerelerin olumlu sonuçlanması da tekstil ticaretine nisbi bir düzen getirebilecek mahiyettedir. Aralık 1996’da Singapur’daki DTÖ Bakanlar toplantısı, tekstil ve giyim anlaşmasının hükümlerine tamamen uyulacağını teyid etti. Dolayısıyla, tekstil ve giyim sektörlerinde serbest ticarete doğru yol alınmaktadır. Türkiye’nin mevcut haliyle karşılaştırmalı üstünlüğünü koruması pek olası görülmediğinden, 2005 yılından önce bu sektörde temel yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmesi, katma değeri yüksek ürün tasarımlarına ve üst gelir düzeyindeki müşteri pazarlarına yöneltilmesi, tekstil firmalarımızın dünya modasını yönlendirebilecek çokuluslu şirketlere dönüştürülmesi gerektiğine inanıyoruz.

Tarıma Dayalı Sanayilerin Geleceği

Dünyada yaklaşık 800 milyon insan bugün sağlıklı ve üretken yaşam sürmek için gerekli gıdayı alamamaktadır. Okul öncesi çağıdaki 185 milyon çocuk - gelişme yolundaki ülkelerdeki çocukların üçte biri - kötü beslenmektedir. Bu çocukların yüz milyona yakını Güney Asya’da ve 30 milyon civarındaki bölümü ise Afrika’dadır. 2020 yılına kadar dünya nüfusu yüzde 40 artışla 8 milyara ulaşacaktır. Nüfus büyümesi - hızlı kentleşme, gelir artışları ve diyet değişiklikleri ile birlikte - gıda talebi

65. WTO Secretariat Press Brief on Textiles, [Http://www.wto.org/wto/whats-new/textiles.htm](http://www.wto.org/wto/whats-new/textiles.htm). 3 Ocak 1997 günü ziyaret edildi.

ni yüzde 80 civarında arttıracaktır. Bu artış tahilde yüzde 55, et tüketiminde yüzde 75 civarında olacaktır.⁶⁶ Peki bu talebi dünyadaki mevcut üretimin karşılaması mümkün mü? Halihazırda gelişme yolundaki ülkelerin talebi ile üretimi arasındaki fark sadece tahilde 90 milyon ton civarındadır. 2020 yılına kadar bu açığın 190 milyon tona çıkması bekleniyor.

Yaklaşık 30 yıl önce Roma’da toplanan Dünya Gıda Konferansında on yıl içinde dünyadaki açlık ve kötü beslenmenin sona erdirilmesi için karar alınmıştı. O zamandan bu yana GYÜ’lerdeki kötü beslenen insanların sayısı, 1969’da yüzde 36’dan 1990’da yüzde 20’ye düşmüş olmakla birlikte, bugün hala dünya nüfusunun yedide biri kronik kötü beslenmeden muzdaripdir. Bu durumun önümüzdeki dönemde iyileşme göstermesi de beklenmiyor. Aksine, az gelişmiş ülkeler aleyhine değişmekte olan ticaret kalıpları durumu daha da kötüleştirmektedir. Özellikle Asya’da yaşanan hızlı ekonomik büyümenin yarattığı güçlü talep ile sınırlı küresel arz gıda fiyatlarını rekor düzeylere yükseltirken düşük gelirli ve gıda açığı bulunan ülkelerin satın alım gücünü azalttı. Ayrıca, Uruguay Round süreci ticaret engellerini azaltmakta, dünyanın dört bir köşesinde piyasaları serbestleştirmektedir. Bu, uzun dönemde tüm ülkelerin yararına olmakla birlikte, kendi kendine yeterlilik, himayecilik ve piyasaların hükümetler tarafından denetimi gibi yerleşik politikaların gerektirdiği uyumlar kısa dönemli kaygılar yaratmaktadır. Yanlış tarım politikaları izlenmesi de belirleyici etmenler arasındadır

Dünyada hızlı nüfus artışı ve kişi başına reel gelirdeki büyüme, gıda talebinin tarımın üretiminden daha fazla artmasına yol açmaktadır. Ayrıca, tüketim kalıpları da değişmiş ve hayvansal ürünlere doğru bir kayış olmuştur. Dünya nüfusunun 2050 yılına kadar bugünkünün iki katına çıkması, tarım için kullanılacak arazilerin ise ancak yüzde 42 oranında artması beklenmektedir. Afrika ve dünyanın önemli bir kısmı gıda ithalatına bağımlı hale gelince Kuzey Amerika ve Avrupa’daki ekolojik sistemler ihracata dönük tarımın baskısını artan ölçüde hissedeceklerdir. Ciddi su sıkıntısı çekecek insanların sayısının (1990’daki 1.5 milyardan) 2050 yılında 2.8 milyara yükseleceği tahmin ediliyor.

Toplam mal ihracatı içinde tarımsal (işlenmemiş ya da yarı-işlenmiş) ürünlerin payı 1979’da yüzde 59’dan 1992’de yüzde 15’e düşmüştür. Aynı dönemde işlenmiş tarım mallarının ağırlığı da yüzde 7’den yüzde 9’a yükselmiştir. Türkiye’nin en önemli tarım ihraç ürünleri arasında tütün, pamuk, kurutulmuş meyveler (fındık, çekirdeksiz

⁶⁶ “A Vision for Food and Agriculture in the 21st Century”, Per Pinstrup-Andersen, *Economic Perspectives*, Haziran 1996.

üzüm, incir ve kayısı), baklagiller, canlı koyun ve keçi, yaş meyveler ve domates sayılabilir. İşlenmiş tarım malları ihracatı arasında ise domates salçası, fındık mamülleri, konserve meyveler ve koyun eti ile şeker de bulunmaktadır. Dış etkenler, özellikle Irak'a karşı uygulanan ambargo ve eski Yugoslavya'nın parçalanması, tarım ürünleri ihracatımıza ciddi bir darbe vurmuştur. Zira, her iki ülke de Türkiye'den büyük miktarlarda tarımsal ürün ithal etmekteydi. Diğer yandan, yeni bağımsızlık kazanan Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleri ile Rusya ve Ukrayna bu kaybı telafi etmekle kalmamış, tarım ihracatımız için son derece cazip yeni fırsatlar da açmıştır.

Tarım ve ormancılık ithalatının, toplam ithalat içindeki payının 1974'deki yüzde 1'den 1992'de yüzde 5'e çıkması ithal rejimimizdeki serbestleşmeye bağlanabilir. Halihazırda tarım ve gıda malları ihracatımız ithalatdan fazla olmakla birlikte, ithalat artış hızı ihracat artış hızını geçmektedir. AB ile Gümrük Birliği tarım ürünlerini kapsamamaktadır; şimdilik sadece tarıma dayalı sanayi ürünleri Avrupa pazarlarında serbest dolaşım imkanına sahiptir. GAP projesi ve geniş tarım potansiyelimiz gözönünde bulundurulduğunda, bu alanda önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğumuz görülmüyor. Üstelik, çevremizde ciddi boyutlarda tarım ürünleri ithalatı yapan ülkeler bulunması da ayrı bir üstünlük kazandırmaktadır.

Bir zamanlar dünyada gıdada kendi kendine yeterli yedi ülkeden biri olan Türkiye son yirmi yıldır izlenmekte olan bilinçsiz politikalar ya da politikasızlıklar neticesinde gıda ihraç eden ülke konumundan gıda ithalatçısı konumuna geçmiştir. Toplam üretimin yüzde 16'sını ve toplam istihdamın yüzde 42'sini oluşturan tarımsal üretim, Türkiye ekonomisinde çok önemli bir konuma sahiptir.⁶⁷ Türk tarımı hala kronikleşmiş bazı yapısal ve kurumsal sorunların ağırlığı altındadır. Tarım işletmelerinin genel özelliği küçük ve parçalanmış olmalarıdır. Ayrıca, eğitimi yetersiz tarımsal işgücü de üretim artışını sağlayacak yeni teknolojilerin ve modern yöntemlerin kullanılmasına imkan vermemektir. Tarım destekleme politikaları da yapısal değişiklikleri sürekli geciktirmektedir.

GSMH'da tarımın payının yüzde 16 düzeyine gerilemesi de tek başına bir başarı gibi gösterilmektedir. Oysa ülkemizde çalışan kesimin yarıya yakını tarım sektöründedir (ve çoğu gizli işsizdir). Hedef, tarım nüfusunu yüzde 15-20 düzeyine çekmek olmalıdır. Nüfusun yüzde 1,5'unun tarımda çalıştığı ABD, dünya protein ihtiyacının yüzde 50'sini tek başına üretebilmektedir. Türkiye'deki tarım nüfusu - ki Avrupa ve AB'nin tarımdaki nüfuslarının toplamına eşittir - taban fiyatlarla sübvansede edildiğinden gerçek anlamda katma değer üretememekte, siyasi nedenlerle

67. Türkiye: Tarım Politikaları ve Ticareti, OECD, Paris, 1994, s.11.

ekonominin sırtında büyük bir yük teşkil etmektedir. Tarım politikaları, biyoteknolojinin sağlamakta olduğu imkanlardan da yararlanarak, yeniden düzenlendiği takdirde, hem tarım ürünleri, hem de tarıma dayalı sanayi ürünleri ticaret ve yatırım alanlarında ülkemiz için önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilir. Gıda ürünlerine talebin yüksek olduğu Avrupa, Ortadoğu ve Yeni Bağımsız Devletler'e coğrafi yakınlığımız, bu üstünlüğün ekonomik kazanca dönüştürülmesini kolaylaştıracaktır.

Bilgi çağında tarımın yeni yüzü dört kavram etrafında şekillenmektedir: üretim, rekabet gücü ile çevre arasında denge sağlamak, istihdam ve kalite. Birçok ülke, tüketicilerin farklılaşan taleplerini, gittikçe azalan tarım nüfusunu, gerçek bir işletmeye dönüşen çiftliklerini ve ihracatın en güçlü dayanaklarından biri olan gıda sanayini bu şekilde çağa taşımaya hazırlanıyor. Bugünkü tarım anlayışının sanayi devrindeki tarım anlayışından çok daha başka noktalarda olduğunu kavramak için tarımın sadece besin değil aynı zamanda “manzara” üretmek gibi çevreci bir işlevi de yüklenmesi gerektiğini vurgulamak gerekiyor. Son on beş yılda İspanya, sosyal çalkantılara düşmeden tarımsal nüfusunu yüzde 17'den 11'e çekmeyi başardı. Aynı şekilde Fransa'da köylü nüfusun 2005 yılına kadar yarım milyona gerilemesi bekleniyor.

Birçok ülke, sanayi dönemi tarım anlayışını artık geride bırakıp, “bilgi çağı tarımının portresini” çiziyorlar, “biyolojik” tarıma yöneliyorlar. Tarım ve gıda sektörümüzün kronikleşmiş yapısal sorunlarından bir an evvel kurtarılarak dünya (özellikle de bölgesel) piyasalarda giderek artmakta olan tarım ürünleri talebini karşılayacak şekilde yeniden yapılandırılması acil bir ihtiyaç haline gelmiştir. GAP Projesinin bundan sonraki aşamaları ürün ve pazar çeşitliliği ile bu hedefleri de dikkate alacak şekilde yürütülmeli, tarıma dayalı sanayimizin de nüvesini teşkil etmelidir.

Turizm'de Küme Değiştirme Zamanı

Günümüzde dünyanın en dinamik ve hızla gelişen sektörlerinden birisi turizmdir. Turizm sektörü dünyada toplam istihdamın yüzde 11'ini sağlamakta, küresel GSMH'nın yüzde 12'sini üretmekte, tüm tüketim harcamalarının yüzde 11'ini ve tüm sabit sermaye yatırımlarının yüzde 10.7'sini oluşturmaktadır. Önümüzdeki dönemde uluslararası turizm hareketlerinin yılda ortalama yüzde 4'lük ivme kazanarak 2000 yılında 638 milyon kişiye, küresel turizm gelirinin ise yüzde 9 artışla 560 milyar dolara ulaşması bekleniyor.⁶⁸ 1995 yılında turizm sektörü, Avrupa'da GSMH'nın yüzde

⁶⁸. “Strong Growth in Tourism Forecast”, *Financial Times*, 16 Nisan 1997.

13.4'ünü ve istihdamın yüzde 12.5'ini sağlamıştır. Dünya Turizm Teşkilatı tahminlerine göre, 1995 yılında 567 milyon kişi turistik amaçla seyahat etti. Uluslararası turizmden (uluslararası taşımacılık hariç) elde edilen gelir 327 milyar dolar idi. Toplam turist harcamaları, dünya ihracatının yüzde 8'ine tekabül etmektedir. Hizmet sektöründeki ihracatın üçte biri de turizm faaliyetleri ile bağlantılıdır. Dünyada en fazla ziyaret edilen ilk on ülke arasında yer alan yedi Avrupa ülkesi küresel turizm gelirinin de yaklaşık yüzde 50'sini (yaklaşık 190 milyar dolar) kazanmaktadırlar.

Son olarak Portekiz'de yapılan Dünya Seyahat ve Turizm Zirvesi'nde tartışılmış olan "Önümüzdeki Bin Yıl İçin İstihdam" raporunda, seyahat ve turizm sektörünün tek başına önümüzdeki on yıl içinde 100 milyondan fazla kişiye iş imkanı yaratabileceğine işaret edilmektedir. Turizmin ekonomik kalkınma ve istihdamda stratejik bir öncelik olarak tanınması için hükümetlere çağrı yapılmaktadır. 1997 yılı itibariyle dünyada 262 milyon kişi bu sektörde çalışmaktadır. Bu rakamın, 2006 yılına kadar yüzde 46.4'lük bir artışla 383 milyona çıkması bekleniyor.

İdeal coğrafi konumu, iklimi, tarihi ve kültürel zenginliği ile Türkiye, özellikle Avrupa turizm piyasasında önemli bir yer işgal etmektedir. Yedinci beş yıllık plana göre, Türkiye'nin turizm gelirlerinin 2000 yılında 13.8 milyar dolara ulaşması bekleniyor. Aynı dönemde Türkiye'yi ziyaret edecek yabancı turist ve ziyaretçi sayısının 13-17 milyon civarında olacağı ve yaklaşık 5 milyon Türk vatandaşının da yurtdışına seyahat edeceği tahmin ediliyor. Halen proje aşamasında olan ya da yapım halindeki tesislerin tamamlanması ile Turizm Bakanlığı ruhsatlı yatak kapasitesi 800.000'e, belediye ruhsatı ile çalışanlar da dahil edildiğinde toplam kapasite 1.3 milyona ulaşabilecektir.

Turizm, planlama aşamasında çevre üzerine özel bir ağırlık verildiği takdirde sürdürülebilir bir faaliyettir. Geçmişte doğal ve kültürel çevre fazla önemsenmeden turizm büyümesi hedeflendiğinden, turizm varlıklarımızda kısmi aşınma meydana gelmiştir. Günümüzde talep hızla değişiyor. Tüketiciler artan ölçüde eko-turizm denilen "yeşil ülkelere" ve "doğal ürünlere" yöneliyorlar. Bu yeni gerekleri karşılayabilmek için turizm büyümesinin kalitesine önem vermek gerekmektedir. Turizm, aynı zamanda sosyal bir olgudur. Toplumun değerlerini etkilemekte, toplum tarafından da etkilenmektedir. Kaliteli turizm gelişmesi tabii ki turist arzında, daha iyi personel eğitiminde, zaman (gençler için ya da yaşlılar için turizm vb) ve mekan (kırsal turizm, deniz seyri, vb) içinde turist akımlarının daha geniş dağıtımında iyileşmeleri kapsamaktadır.⁶⁹

69. "Tourism Policy and International Tourism in OECD Countries, 1993-1994", Paris, OECD, 1996.

Turizm, bir hizmet ihracıdır. Turistlerle doğrudan ve dolaylı ilişkide bulunan kişilerin, kurumların, çevrenin ve hizmetlerin kalitesini iyileştirmek suretiyle rekabet gücümüzün artırılması mümkündür. Hatıra eşya sanayi, kırsal turizm işletmeleri ve küçük-orta ölçekli onbinlerce firma, resmi rakamlara yansıtılamamakla birlikte, turizm sektöründen geçimini sağlamaktadır. Sektörün, içiçe geçmiş onlarca alt-sektör ile ilişkisi nedeniyle, toplam büyüklüğünü hesaplamak son derece zordur. OECD'ye göre, finans hizmetlerinin ardından en hızlı küreselleşmekte olan turizm sektörü, insanların refah düzeyinin artması ile birlikte en önemli gelir sağlayan sektörlerden birisi haline gelmiştir.

Turizmde geleneksel pazarımız olan Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki sınır denetimlerinin büyük ölçüde kaldırılması (Schengen) insanların hareket serbesliğini genişleterek, seyahat imkanlarını artırmıştır. Avrupa, turist alan ve gönderen bölgeler arasındaki hakim konumunu korumaktadır. Fransa'ya 1996'da 62 milyon turist gelirken, Almanya 79 milyon ile en fazla turist gönderen ülke olmuştur. Son yıllarda insanların, güneş-deniz-kum ağırlıklı turizm türünden daha çok kültürel, ekolojik ve doğal çevreyi ön plana çıkartan özgün turizme yönelmeleri nedeniyle bu tür seyahatlerin, genel toplam içindeki payı Avrupa'da yüzde 55 civarındadır.

Ekonomik refah kaymaları, yükselmekte olan yeni turizm pazarları da doğurmaktadır. Doğu Avrupa ile eski SSCB'nin 50 yıldan uzun süre kapalı kapılar ardında kilitli kalmış çoğu iyi eğitilmiş 430 milyon vatandaşı birden bire seyahat özgürlüğüne kavuştu. Aynı şekilde dünya nüfusunun yarıdan fazlasını barındıran Asya-Pasifik havzasındaki Çin, Hindistan ve Endonezya dahil çok sayıdaki dinamik ülkenin (orta gelir grubundaki) insanları dünya turizm piyasasına müşteri olarak girmektedir.

Turizm alanında 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1982'den bu yana, Türkiye çok önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 1983 yılında 65.000 adet turistik işletme belgeli yatağı, 437 seyahat acentası, 411 milyon dolar turizm geliri ve 1.6 milyon yabancı turist sayısından, 1994 yılı sonuna kadarki on yıl zarfında 265.000 turistik işletme, 240.000 yatırım belgeli yatağa, 1955 seyahat acentasına, 4.3 milyar dolar turizm gelirine ve 6.7 milyon yabancı turist sayısına ulaşarak, Akdeniz'in en yeni ve modern tesislerine sahip ülkesi haline gelmiştir.⁷⁰ Bugün turizm, ülke GSMH'sinin yüzde 3'ünü, tüm döviz gelirlerinin ise yaklaşık yüzde 25'ini sağlamaktadır. Ayrıca, 3 milyondan fazla insana doğrudan istihdam imkanı yarat-

70. "Turizm Üzerine", Tankut Ünal, Net Yayınları, Mayıs 1996, s.73.

maktadır. 1992 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin dünya turizm gelirlerinden aldığı pay yüzde 1.5 idi.

Turizm pazarlamacıları, önceliği ülkemize seçkin müşteri çekmeye vermekle birlikte, küreselleşmenin kolaylaştırdığı ve cazip kıldığı çok sayıda ülkeyi ziyaret arzusunu da gözönünde bulundurarak, Türkiye'yi merkez alan bir anlayışla çevre ülkelere de geziler düzenlemeleri, ayrıca müteşebbislerimizin deneyim ve birikimlerini bu ülkelerde yatırım yapacak şekilde kullanmaları da isabetli olabilir. Uluslararası çapta isim yapmış turizm şirketlerimizin sayısı ve etkinlikleri sadece Avrupa'da değil, eski Sovyet coğrafyasında, ABD'de ve Asya-Pasifik bölgesinde de artırılmalıdır. Özellikle Çin'de yükselişe geçen orta sınıfı (300-500 milyon nüfus) ülkemize çekmeye bugünden çalışmanın semeresini ancak önümüzdeki yüzyıl başında alacağımızı unutmamalıyız. Devlet, sübvansiyon ya da çeşitli destek mekanizmaları yerine, şirketlerimizin uluslararası piyasalarda önünü açacak bilgi, lojistik ve siyasi desteği sağlamada, olumlu ülke imajının yansıtılmasında etkin rol oynamalıdır. İmajı düzeltmeye yönelik tanıtma çabası, gerekli bütün koşullar yerine getirildikten ve sunduğumuz ürünlerin kalitesi, talebin istediği niteliğe ulaştıktan sonra işe yarayacaktır.

1996-2010 arasındaki dönemde turizm sektörünün mevcut pazar payını koruması ve daha da ileriye götürebilmesi için, uluslararası turizm hareket ve beklentilerini de hesaba katacak şekilde, bilinçli bir stratejik değerlendirme yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Tek tek sektör içindeki firmaların geleceğe dönük stratejileri, daha çok kısa vadeli kâr-zarar hesaplarına dayalı olacağından, devletin sektör temsilcileri ile sıkı etkileşim içinde yol gösterici, öncü bir rol üstlenmesinin zorunlu olduğunu düşünüyoruz.

Uzun vadeli stratejik vizyonda, hiç kuşku yok ki, ekolojik ve kültürel varlıkların ön plana çıkartılması; eksik fiziki ve insani altyapının tamamlanması; ulaşımın etkinlik ve güvenliğinin artırılması; tanıtma ve pazarlama faaliyetlerinin ürün kalitesine paralel şekilde gözden geçirilmesi; dört mevsim turizme yönelik kültür-macera-doğa-termal-golf-kış-yat gibi türlerin geliştirilmesine ön ayak olunması; nitelikli turizm hizmet personeli yetiştirilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin "ucuz ve orta düzey tatil ülkesi" imajının daha yüksek gelir gruplarını çekecek şekilde düzeltilmesi de temel hedefler arasında yer almalıdır. Çevre tahribatının önüne geçerek doğal çevre dokusunu, kültürel çeşitliliği, bölgesel farklılıkları muhafaza edecek ve merkezden değil sektörün yoğunlaştığı bölgelerden yönlendirilecek sürdürülebilir bir turizm stratejisi bizi 21. yüzyıla taşıyabilir.

Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Sektörü: Dış Açılımın Motoru

Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri, en geniş tanımıyla, dış ülkelerde gerçekleştirilen inşaat, tesisat, montaj, mühendislik, proje, müşavirlik, işletme, bakım ve onarım gibi faaliyetleri içermektedir. Türkiye’de dış açılımın ilk adımını 1970’li yıllarda inşaat sektörü atmıştır. Bu öncü sektörün açtığı yoldan ihracatçılarımız süratli adımlarla yürümüşlerdir. Yakın bir zamana kadar bu sektörde etkili olabilmek için gerekli olan teknik yeterlik ve uygun fiyat olguları yerini giderek uluslararası üst düzey kişisel ilişkiler, ülkelerarası siyasi menfaatler, teşvikler, proje finansman paketi ve etkin mühendislik-müşavirlik hizmetleri gibi daha öncelikli unsurlara terketmektedir. Müteahhit firmalarımız, iş yaptıkları ülkelerdeki ödeme güçlükleri nedeniyle hem yatırımcı, hem finansör, hem de tüccar olmak durumunda kalmışlar, bu alanlarda Batılı karşıtlarına kıyasla geniş deneyim kazanmışlardır.

Uluslararası inşaat sektörünün dünya genelinde ulaştığı pazar hacmi 1981’de 134 milyar dolar iken, bu rakam 1987’de 70 milyar dolara gerilemiş, 1994’de ise 115 milyar düzeyine çıkmıştır. Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeki pazar büyüklüğü 1983’de yüzde 60’dan 1993’de yüzde 17’ye kadar gerilemiştir. Buna karşılık, aynı dönemde Avrupa ve Asya ülkelerinin pazar hacmi yüzde 55 gibi bir potansiyele ulaşmıştır.⁷¹ 1990 yılından sonra yurtdışı müteahhitlik hizmetleri sektörümüzün pazar ülkeler dağılımı ve ağırlıklarında ciddi değişimler yaşanmıştır. Sayıları 178 civarında olan firmalarımızın geleneksel pazar ülkeleri olan Libya, Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt’i doğrudan ya da dolaylı etkileyen siyasi-ekonomik gelişmeler nedeniyle sıkıntılı bir dönem geçiren sektör firmaları, ilk kez doğal gaz anlaşması çerçevesinde finanse edilen projeleri üstlenmek suretiyle 1988 yılından itibaren eski Sovyet pazarlarına girebilmişlerdir. Halen devam etmekte olan 14.1 milyar dolarlık işin yaklaşık yarısı eski Sovyet cumhuriyetlerinde yürütülmektedir. Rusya Federasyonu toplam işlerin yüzde 54’ü ile ilk sırada iken onu Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan izlemektedir.

Türk müteahhitlik firmalarının uluslararası piyasalardaki etkinliği 1978’den itibaren özellikle Libya’da üstlenilen projelerle başlamıştır.⁷² Türk müteahhitliğinin klasik pazarları Kuzey Afrika ve Ortadoğu olarak uzun dönem devam etmiş, 1980’li yılların sonuna doğru ise eski Sovyet pazarlarına doğru yöneliş hızlanmıştır. Bu sektörde artık alışlagelen, yani kaynağı belli, projesi hazır, uluslararası ihaleye çıkarılan projelere teklif veren müteahhit firma yerine, girişimci, yatırımcı, proje finansmanı için yeni modeller tatbik edebilen enerjik müteahhit firma profili ağırlık kazanmaktadır. Günümüzde

71. Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Başbakan Müşavirliği Faaliyet Raporu, T.C. Başbakanlık, Ankara, 1996, s.2.

72. Sektörün sorunları ve geleceğe dönük beklentileri hakkında Uluslararası Müteahhitler Birliği Başkanı Kadir Sever’in Ankara’daki ikili görüşmemizde verdiği bilgilerden de yararlanılmıştır.

müze kadar Türk müteahhitlerinin yapımını üstlendikleri projelerin toplam ihale tutarı yaklaşık 34.6 milyar doları bulmaktadır. Bunun, 14.1 milyar dolarlık kısmı halen devam etmektedir. Önem bakımından Libya 14.5 milyar dolarlık iş hacmi ile ilk sırayı alırken, onu 5.6 milyar ile Rusya, 4.1 milyar ile Suudi Arabistan, 3.5 milyar ile Irak, 1.3 milyar ile Türkmenistan ve 1.2 milyar ile Kazakistan izlemektedir.

Sektör firmalarının 1980-1990 döneminde yurtdışında üstlendikleri işlerin yıllık ortalaması 2 milyar dolardır. İhale bedelinin yaklaşık yüzde 50'si ülke ekonomisine döviz girdisi olarak döndüğünden, sözkonusu dönemde sektörün ekonomiye yıllık katkısı 1 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu miktar, ihracatımızın 1990'lı yılların başında ulaştığı düzeyin yüzde 10'una tekabül etmektedir. Dış ülkelerde üstlenilen işlerde toplam 34 bin işçi istihdam edilmektedir. Sektörün döviz girdisi ve istihdam yaratmasının yanısıra Türk firmalarının teknoloji birikimine ve uluslararası standartlara ulaşmasında önemli bir katkı sağladığı da belirtilmelidir. Dahası, yurtdışında üstlenilen işlerde kullanılmak üzere önemli ölçüde temel inşaat malzemesi ile yarı mamül ve mamül mal ihracatı da yapılmaktadır. Bu yöndeki ihracatın gelişmesinde yurtdışı mühendislik ve müşavirlik hizmetlerinin artırılması gerekmektedir. Böylece, yapılacak işlerde uygulanacak teknik şartnamelerin ülkemiz kaynaklarından sağlanabilecek malzemenin teknik özellik, norm ve standartlarına göre düzenlenmesine imkan sağlanabilir.

Bu sektörde yeni teknolojik gelişmelere süratle ayak uydurulması, özellikle de komşu ve yükselmekte olan piyasalardaki yüz milyarlarca dolarlık altyapı projelerinden pay alabilmek için yerli ve yabancı şirketlerle stratejik işbirliğine gidilmesi, devletin iş yapılan ülkedeki siyasi risklere karşı tedbirler alması, yabancı rakiplerle eşit koşullarda rekabeti sağlayıcı siyasi ve elverişli kredi desteği sağlaması gerekmektedir. İnşaat sektörünün, diğer sektörlerle yatay bağlantısı mümkün olduğunca genişletilerek ülkeye ilave istihdam ve döviz kaynakları sağlaması da hedeflenmelidir.

Enerji Sektöründe Patlama

Dünya doğal kaynakları üzerindeki baskının giderek artmakta olduğu önümüzdeki yüzyılda yaşamsal önemdeki üç kaynak olan gıda, su ve enerjide kıtlık yaşanacağı tahmin ediliyor. 1990'larda enerji sektöründe yol almak bir dizi karmaşık faktörü dikkatlice değerlendirmeyi gerektirmektedir. Nüfus artışı, kentleşme, ağır sanayilerin büyümesi, ticari olmayan enerji kaynaklarından çekilme ve petrolün kullanıldığı ulaşımda hızlı büyüme, yükselmekte olan enerji piyasalarına yatırım akışını yönlendiren faktörlerden sadece bir kaçıdır. Tüm dünya enerji piyasaları teknoloji,

çevre ağırlıklı mevzuat, ekonomik büyüme, fiyat ve çeşitli yakıtlar (doğal gaz-petrol-kömür-nükleer) arası rekabet tarafından tanımlanırken, bu faktörler her ülkeyi farklı biçimlerde etkilemektedirler.⁷³ Sözgelimi, talep potansiyeli, yıllık yüzde 8-9'luk elektrik talep büyümesi yaşamakta olan Uzak Doğu'da yoğunlaşırken, eski SSCB'de enerji talebi son üç yıldır sürekli düşüş kaydetmektedir.

Türkiye, dünya enerji piyasasında talep ve yatırım gereksinimi bakımından en dinamik ve hızlı gelişen pazarlarından birisi olarak görülmektedir. Zamanında gerekli yatırımlar yapılmadığı için 2000'li yılların başından itibaren ciddi bir enerji bunalımı ile karşı karşıya kalacağımıza dair tahminler birçok insanın uykularını kaçırıyor. Her on yılda bir, iki kat artmakta olan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için 2010 yılına kadar her yıl 2.500 MW'lık ilave elektrik kapasitesi yaratılması gerekmektedir. 2010 yılında toplam elektrik talebinin 290, 2020'de ise 547 milyar kilowatt düzeyinde olması bekleniyor. (Bu oran halihazırda 95 milyar kw civarındadır.) Enerji Bakanlığı, bir kurtarma girişimi olarak, 2020 yılı ötesine uzanacak muazzam boyutlarda enerji projelerinin planını hazırlamıştır. Buna göre, önümüzdeki dönemde üstlenilecek enerji yatırımlarının toplam boyutu 24 milyar dolar civarındadır. Yap-İşlet-Devret projeleri bu rakam içinde 9.8 milyar dolarlık bir paya sahiptir. Türkiye, enerji ihtiyacının yüzde 45'ini (1995) kendi kaynakları ile sağlamaktadır; ancak, bu oranın 2000 yılında yüzde 40'a, 2010 yılında yüzde 30'a ve 2020 yılında yüzde 20'ye düşmesi beklenmektedir.⁷⁴ Bu dış kaynaklara artan bağımlılığın beraberinde ciddi jeostratejik ve siyasi yansımalar doğurabileceğini söylemek kehanet sayılmaz.

Türkiye'nin enerji talebi, özellikle elektrik ve gaz sektöründe, katlanarak büyüme temayülü gösterdiğinden yabancı yatırımcılarla ortaklıklar şeklinde yeni projeler geliştirilmesi ve bu alanda kazanılacak deneyimlerin komşu ülkelere de aktarılması ciddi şekilde düşünülmelidir. Özel sektörün önünü görebilmesi için enerji sektöründeki yatırım hedefleri, özelleştirme projeleri hakkında hükümetin net bir tablo ortaya koyması, hukuki engelleri bir an evvel çözüme kavuşturması zorunludur. Ülkemizin en hızlı genişleyen sektörü olan enerjide, sadece elektrik, doğal gaz ve petrolde değil, petrokimyasallar ve diğer kimyasal ürünler ile ilgili sektörleri de kapsayacak entegre bir enerji stratejisi çıkarılması ve bunun dış politika ve güvenlik kaygılarımızla uyumlu şekilde yürürlüğe konulması, enerji araştırma enstitülerinin kurulması gerektiğini düşünüyoruz.

73. "Marketback: New Opportunities in the World Energy Industry", Joseph Stanislaw, *Global Energy Watch*, İlkbahar/Yaz 1995, s.2.

74 "Turkish Government Puts 24 billion-dollar Draft Portfolio of Energy Projects on Table", *Turkish Daily News*, 13 Eylül 1996.

Savunma Sanayi Aynı Zamanda Sivil Ekonomiye Katkı Sağlamalıdır

“Soğuk Barış” dönemi ülkemizin tehdit algılamalarını ve dolayısıyla savunma yükünü azaltmadığı, tam aksine birçok cephede arttırdığı için silahlı kuvvetlerimizin modernizasyonunu sürdürmesi mutlak bir zorunluluktur. Son yıllarda Türk savunma sanayi önemli atılımlar yapmış ve uluslararası alanda hatırı sayılır bir yer kazanmaya başlamıştır. Özel sektör, aktif şekilde dünyanın hızla gelişen bu sektörüne yatırım yapmaya ve rekabet gücü kazanmaya yönelmektedir. Çevresi dostane emeller beslemeyen ülkelerle kuşatılmış olan ve zaman zaman müttefiklerinin silah ambargosu tehditleri ile de yüzyüze kalan Türkiye’nin savunma gereksinimlerini büyük oranda dışarıdan karşılamasının hem ekonomik maliyeti çok yüksektir, hem de yol açtığı siyasi ve güvenlik kısıtlamaları kabul edilemez boyuttadır. Halihazırda 800.000 kişilik Türk Silahlı Kuvvetlerinin başlıca silah sistemi, donanım ve yedek parça ihtiyaçlarının sadece yüzde 21’i ülke içi üretim ile sağlanırken, geriye kalan yüzde 79’unun dışarıdan ithal edilmesi çarpıcı bir görüntü sunmaktadır.⁷⁵

Bu, Türkiye’nin tüm savunma gereksinimlerini tamamen yurtiçi üretim ile sağlanması anlamına gelmemektedir. Doğrudan sistem satın alımı yerine, yabancı savunma firmalarıyla ihracat şartı da bulunan “offset” düzenlemeleri içerecek ortak üretim projelerine ağırlık verilmesi genel kabul gören bir yöntemdir. Bugüne kadar denizaltı, fırkateyn, top, füze, F-16 avcı uçakları ve elektronik donanım üretiminde ciddi mesafe katedilmiştir. Ayrıca, askeri uçaklar, hafif nakliye uçakları, devriye gemileri, çıkartma ve destek gemileri, zırhlı taşıyıcılar, gece görüş sistemleri, jet motorları, uçak parçaları, ulaşım donanımı, silah sistemleri, makinalı tüfek, cephe ve haberleşme sistemleri de imal edilebilmektedir. Dünyadaki en güçlü, en disiplinli ve en iyi donanımlı ordulardan birisine sahip olma niteliğini sürdürebilmek, yeni tehdit algılamalarını karşılayabilmek ve bölgesel askeri güç dengesini koruyabilmek için Türk Silahlı Kuvvetlerinin değişen askeri teknolojiye ayak uydurması gerekmektedir. Önümüzdeki 25 yıl içinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin finansmanı için, Genelkurmay Başkanlığı’nın hesaplarına göre, 150 milyar dolar gerekeceği tahmin edilmektedir. Sadece 2004 yılına kadar tamamlanması öngörülen 1,523 proje için 67 milyar dolar harcanması sözkonusudur.⁷⁶ Askeri fonların üçte biri, modernizasyon projelerine tahsis edilmektedir. Bu muazzam kaynağın bütünüyle Türk ekonomisi dışına akması kabul edilemez.

75. “Turkish Defence Industry: A Rising International Star”, Metehan Demir, *Turkish Daily News*, 22 Ağustos 1996.

76. “TOBB Urges Turkish Firms to Dive Into Defence”, 7 Nisan 1997, *Turkish Daily News*

Türkiye bakımından savunma sanayi, “olmazsa olmaz” özelliği nedeniyle hızla yükselmekte olan bir sektör olarak tanınmak ve ekonomiye yük getiren değil hem yan sivil sanayileri besleyen, hem de ihracata yönelebilen cazip bir alan haline getirilmelidir. Bu alanda devlet ile özel sektörü arasında, ABD’de Savunma Bakanlığı ile savunma sanayi firmaları arasındaki ilişkiye benzer, işleyebilir bir çalışma mekanizması kurulması, böylece ihtiyacın belirlenmesinden ürünün tasarımına ve satış sonrası bakıma kadar varan zincir için yakın işbirliği yapılması zorunludur. NATO müttefiklerimizin yanısıra, büyük savunma gereksinimleri bulunan ve bizim için hatırı sayılır savunma sanayi pazarı teşkil eden Mısır, Endonezya, Pakistan, Malezya, Çin ve Kore gibi ülkelerle ortak yatırımlara girerek hem maliyetleri düşürmenin, hem de savunma sanayi ürünleri satışlarını arttırmanın yolları araştırılmalıdır.

Bilgiye Dayalı Sanayiler ve Telekomünikasyon Sürat Şeridinde

Bilgi teknolojileri, imalat ve hizmet sektörlerinin birleşmesine neden olmaktadır. Müşteriye hizmetin önem kazanması nedeniyle, ürünler artan ölçüde müşterilerin özel isteklerine göre hazırlanmaktadır. Hizmet sektörü, bu sürecin bir sonucu olarak giderek daha çok imalat sektörüne benzemektedir. Hizmetlerin, imalat sanayi ile neredeyse birleşmesi hükümet politikalarının imalat sanayilerine özel destek sağlaması gerektiği, zira sadece imalatın “gerçek” servet ve “uygun” işler yaratacağı gibi eski bir inancı geçersiz kılmaktadır. Gelecekte, dünya ekonomisinde öne fırlayacak ülkelerin belli sanayilere destek verenler değil, bilgi varlıklarını en etkili şekilde idare edenler olacağı muhakkaktır.

Bu nedenledir ki, zengin ekonomiler, artık imalat sanayinden çok, giderek artan ölçüde teknoloji ve insan sermayesi içeren bilginin yaratımına, dağıtımına ve kullanımına yönelmektedirler. Bilgi, sadece tüketicilere sınırsız olarak sunulmakla kalmayıp aynı zamanda ekonomide hem girdi, hem de çıktı olarak kullanılmaktadır. OECD,⁷⁷ zengin ekonomilerde toplam GSMH’nın yarıdan fazlasının, artık bilgiye dayalı olduğuna dikkat çekilmektedir. Son yirmi yıl içinde yüksek teknolojiye dayanan sanayiler imalat içindeki paylarını iki katına çıkararak yüzde 25’e ulaştılar. Bilgi-yoğun sanayiler çok daha da hızlı ve etkin şekilde büyüyorlar.

600 milyar dolarlık dünya telekomünikasyon piyasasını rekabete açacak ve telefon ücretlerini önemli ölçüde azaltacak bir küresel telekomünikasyon anlaşması yaklaşık 70 ülke tarafından 15 Şubat 1997 tarihinde imzalanmıştır. DTÖ çerçevesinde müzakere edilerek kabul edilen ve Ocak 1998’de yürürlüğe giren “Temel Tele-

77. *The Growing Strength of Services*, Andrew Wyckoff, OECD Observer No.200, Haziran 1996.

komünikasyon Hizmetleri Anlaşması” dünya telekom gelirlerinin yüzde 95’ini ilgilendirmektedir. “Bilginin, küresel ekonomide büyüme ve gelişmenin hammaddesi olduğunu” belirten bu anlaşmanın önümüzdeki onyılıda 1 trilyon dolarlık gelir yaratılması, ayrıca tüketiciler için telekomünikasyon hizmetlerinde daha düşük fiyat, daha fazla seçim hakkı, daha iyi kalite, dünya çapında telekom altyapısına daha yoğun yatırım ve yeni işyerleri yaratımı sağlaması bekleniliyor.

Ülkemizde telekomünikasyon alanında başlatılan “devrim” çerçevesinde 1985’den bu yana PTT tekeli bir işletme olarak ülkenin telefon sistemini modernleştirmede önemli başarı elde etmiştir. 1994 yılı itibariyle telefon hattı sayısı 12.2 milyona çıkarıldı; böylece her 100 kişiye halen 20’nin üzerinde hat düşmektedir. Daha da önemlisi, mobil telefonların sayısında gözlenen patlamadır. 546.000’i aşkın mobil telefon ile Türkiye, iletişim teknolojisinde dünyanın önde gelen ülkeleri arasında gözükmektedir. Telekomünikasyonun etkinliği ve sürati bir ülkenin rekabet gücünü temelden etkilemektedir. İnternet’in etkin kullanımı da telekomünikasyon altyapısı ile ilgilidir. Bu itibarla, telekomünikasyon alanındaki gelişmeleri zamanında ülkemize yansıtmayı, gerekli yatırımları ve özelleştirmeyi geciktirmeden teknoloji devriminin meyvalarını insanlarımıza tattırmayı temel hedef edinmeliyiz.

Bilgisayar ve Yazılım Sektörü Gelecek Vaad Ediyor

Üçüncü bin yıla doğru yaklaşırken İnternet, artık teknolojik ve akademik bir olgu olmaktan çıkarak dünya ekonomisindeki değişimin ve buluşların ardındaki motor güçlerden birisi haline gelmiştir. Sanayi uzmanları, bu yüzyılın sonuna kadar 100 ila 200 milyon arasındaki girişimci, şirket yöneticisi ve tüketicinin İnternet kullanıcısı olacağını öngörüyorlar. Bir zamanlar sadece bilgisayar meraklıları ve akademisyenlerin oyun aracı olan İnternet şimdi maliyetleri düşürüp etkinliği arttıran geniş bir piyasayı etkisi altına almakta, özellikle de yeni gelişmekte olan elektronik ticaretin etkin bir mekanizması haline gelmektedir. Elektronik ticaret sayesinde küçük ve orta ölçekli firmalar, geleneksel yöntemlerle girmeyi hayal bile edemeyecekleri yeni piyasalara satış yapma imkanına kavuşmaktadırlar.

Nasıl telefon 20. Yüzyılı biçimlendirdiyse her yerde ulaşılabilir, ucuz ve daha da önemlisi herkese açık bir sistem olan İnternet’in de 21. yüzyılı biçimlendireceği kesindir. Bugün iki kişilik akşam yemeği maliyetine isteyen şirket İnternet ile dünya çapında pazarlara, müşterilere ulaşabilmektedir. Sadece Microsoft, Intel ve Compaq’ın toplam piyasa değeri bugün \$130 milyar doları aşmış durumdadır. İnternet’in

bu yüzyılın sonuna kadar daha da büyük değerlere ulaşması şaşırtıcı olmayacaktır. İnternet büyük ölçüde yazılım olduğundan bu potansiyeli gerçeğe dönüştürmenin başlangıç noktası yazılım sanayidir. 200 milyar doları aşkın gelir ve yılda yüzde 13'lük bir büyüme oranı ile yazılım, halen dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen sanayilerinden birisidir.

Son 50 yıl içinde bilgisayar teknolojisi üç büyük sıçrama yapmıştır. Her bir sıçrama yeni firmaların doğuşuna, hızlı değişim dönemlerine girilmesine ve daha sonra az sayıda teknolojinin piyasaya tedricen hakim olmalarına yol açtı. İspanyol düşünürü, José Ortega y Gasset, “bir devrim en fazla bir kuşağın etkinliği ile eş zamanlı bir dönem olan 15 yıl sürer” diyordu. Bilgisayar devrimleri de, İspanyol düşünürü doğrular nitelikte. 1950’de IBM ile birlikte “veri işleme” deyimini dilimize kazandırıldı. 1960’ların ortasında küçük bilgisayarlar piyasayı yeni firmalara açtılar. Daha sonra, 1981’de IBM kişisel bilgisayarı takdim etti ve bugünün en güçlü şirketleri olan Intel, Dell, HP, Microsoft, Compaq’ın doğuşunu hazırladı.

Dev şirketlerin kontrol ettiği bilgisayar yazılım sektörü, dünyada tam bir patlama yaşamaktadır. Son yıllarda İnternet’in devreye güçlü şekilde girmesiyle sektörde oyunun kuralları yeniden yazılmaya başlanmıştır. Yüksek maliyetli sanayi yatırımlarının altından kalkamadıkları için sanayileşme sürecine ayak uyduramayan gelişmekte olan ülkelerin — üretim maliyeti nispeten çok düşük olan— yazılım sektöründe iddialı hale gelmeleri mümkün görünüyor. Bu sektörde işgücü kalitesi, kilit faktör konumundadır. Yetişmiş işgücüne sahip İrlanda, Hindistan, Macaristan gibi ülkeler yazılım sektöründe ABD, Japonya, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi devlerin hemen ardında yer almaktadırlar.⁷⁸

12. Bilgisayar Yazılımında Bangalore Mucizesi

Hindistan’ın güneyindeki Bangalore kenti, son bir kaç yıldır yüksek teknoloji ve bilgisayar yazılımı ile ilgilenen herkesin merak odağı oldu. Sadece bilgisayar yazılımı ihracatından Hindistan’ın elde ettiği gelir 700 milyon dolar (1996). İhracatın artış hızı yüzde 50 civarında seyrediyor. Önümüzdeki dört beş yıl içinde bu meblağın 5 milyar doları aşması bekleniyor. Bu alanda muazzam bir atılım yapan Bangalore’nin ihracat içindeki payı yüzde 30 civarında. Dünya ıs-

78. “Yazılım: Türkiye’nin En Hızlı Büyüyen Sektörü”, *Asomedy*, Kasım 1993, s.52-57.

marlama yazılım piyasasının halen yüzde 15'ini kontrol ediyor. Bu oranın hızla yükseleceği ve payını yüzde 50'lere kadar çıkarabileceği söyleniyor. Dünyanın ünlü şirketlerinin bir kısmı, yazılım ihtiyaçlarını artık Bangalore'den sağlıyorlar. Örneğin, Swissair, Nestle, Samsung, Morgan Bank gibi tanınmış şirketler bilgi işlem merkezlerini bu kente taşımış durumdadır. Tabii ki, bilgisayarın ve yazılımın bütün dev şirketleri de orada: IBM, Texas Instruments, Hewlett and Packard, Computer Associates, Microsoft, Bangalore'un sektöründeki gücü ile ilgili Kaliforniya'nın ünlü Silikon Vadisi'ne benzetilme nedeni sadece yazılım değil. Üretimin ve ihracatın çok büyük bölümünü genç müteşebbislerin kurduğu küçük ve yeni şirketler yapıyor. Aynı teşebbüs havası, aynı risk alma eğilimi Bangalore'a da hakim. Kesilen elektriklerin, akmayan suların, delik değişik yolların ortasında tam bir yüksek teknoloji ve teşebbüs vahası kurulmuş gibi. Hindistan'ın dünya liginde en tepelere oturan olağanüstü başarılı üniversiteleri ve araştırma enstitüleri var. Bu üniversiteler her yıl 300.000 civarında birinci sınıf mühendis ve fen bilimcisi mezun ediyor.

Hem bilgi dolaşımında hem de elektronik ticarete şayet 21. yüzyıla hazırlıklı gireceksek İnternet'in yaygın kullanımını teşvik etmek zorundayız. İnternet'te ticaret her yıl yüzde 80 büyümektedir. 1995'de dünya toplam geliri 22 trilyon dolar iken elektronik ticaret hacmi 300 milyar dolar düzeyinde idi. 1996 sonunda bu rakam 550 milyar dolara tırmanmıştır. Bilgisayar sektörünün 1997 yılı cirosunun, bir önceki yılla göre yüzde 25 artarak, 1,5 milyar dolara ulaşması bekleniyor⁷⁹ Yazılım sektöründe yetişmiş insangücü bakımından üstünlüğümüz önemli bir imkan sağlamaktadır. Ülkemizdeki genç yazılım sektörü yılda yüzde 20'lere varan bir hızla büyümektedir. Yazılımın, elektronik sanayi içindeki payı da yüzde 10'un üzerine çıkarmıştır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda geleceğimizin bu sektörde olduğunu belirten devlet, yatırım indirimleri, teşvik primleri, uzun vadeli krediler ve istihdama yönelik vergi indirimleri yoluyla teşvik sağlayabilir. Ayrıca, sektörün ihtiyaç duyduğu insangücünü yetiştirecek eğitim, tüketici kesimi genişletmek için bilgisayar okuryazarlığını arttıracak yaygın eğitim, bilgisayar iletişim hatlarının ve diğer PTT hizmetlerinin genişletilip ucuzlatılması, ortak dış tanıtım faaliyetleri ve devlet ihalelerinde yerli firmaların gözetilmesi gibi dolaylı destekler de düşünülmelidir. Ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin elektronik ticaret sayesinde küresel pazarla

79. "Computer Sector Expects \$1.5bn Turnover This Year", ANKA Review, 10 haziran 1997, s.9.

tanışacaklarına, “Bilgi Yolu”nda vitrin açarak, dış dünya ile bütünleşme süreçlerini, düşük bir maliyetle, hızla tamamlayacaklarına inanıyoruz. Bu alana küçük yatırımların gelecekteki getirisi çok yüksek olacaktır.

Çevre Dostu Sanayiler Yükselişte

Dünyada giderek artan çevre sorunları tüm ulusları değişen ölçülerde etkilemekle birlikte ortak bir özellik kazanmaktadır. Çevreye verilen zarar insanlığın hem günümüzdeki hem de gelecekteki yaşam kalitesini etkilemektedir. Kirlenmenin yayılma özelliği ve kaynakların ortak kullanım zorunluluğu, ulusları birlikte çareler aramaya zorlamaktadır. Gelişmiş ülkelere kıyasla kirliliğin yüksek boyutlara henüz erişmediği az gelişmiş ülkelerin “Önce kalkın, sonra temizle” anlayışına sahip olması bu bölgelerde çevre kirlenmesinin giderek büyük sorunlara yol açacağını göstermektedir. Benzer yaklaşımın günümüze değin Türkiye’de de geçerli olduğunu söylemek olasıdır. Bu itibarla, hem ekolojik dengelerimizi muhafaza etmek hem de çevre-ticaret bağlantılı küreselleşme sürecine uyum sağlayabilmek için çevre ile ilgili standartlarımızı uluslararası düzeye çıkartmak görevi ile karşı karşıyayız.⁸⁰ Esasen, çevre başlı başına yüksek kazanç getirebilen bir sektör haline gelmektedir.

Başlangıçta çevre ile ekonomik kalkınmayı birbirinin alternatifi olarak öne süren anlayışlar, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme için gerekli olan koşullar ile çevrenin ve ekolojik dengenin korunması arasında dengeli bir ilişki kurulması zorunluluğundan hareketle geliştirilen “sürekli ve dengeli kalkınma” kavramı günümüzde genel kabul görmektedir. Yeşil alanların azalması, besin gereksinimi karşılayan alanların giderek daralması, hava, kara, nehir ve deniz kirliliğinin yoğunlaşması, ozon tabakasının delinmesi, iklim değişikliği ve ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar, ivedilik kazanmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 1996 yılı raporunda,⁸¹ dünyanın, doğal kaynakların yenilenme kapasitesinden daha hızlı tükettiği ve gezegeni bir çevre felaketinden kurtarmak için gereken hassasiyetin gösterilmediği belirtilmektedir. Dünyadaki sürdürülemez kalkınmanın önündeki engellerin başında yoksulluk, nüfus büyümesi ve etkin olmayan kaynak kullanımı ve zengin ülkelerdeki israfa kaçan tüketim gelmektedir.

Çevre koruması bilinci arttıkça dünyada çevre dostu sanayiler de yükselişe geçmektedir. Belli çevre standartlarına uymayan ürün ve hizmetlerin dünya piyasalarında tutunma şansları kalmamaktadır. Dünyadaki hızlı nüfus artışı, karbondi-

80. *Küreselleşme Sürecinde Çevre Sorunlarına Stratejik Bir Yaklaşım, Türkiye Genç İşadamları Derneği, Nisan 1993.*

81. “UN Warns On Use of World’s Resources”, *Leyla Boutton, Financial Times, 27 Ocak 1997, s.4.*

oksit ve diğer sera gazların üretimleri, ormanlardaki azalma ve çölleşme küresel iklim üzerinde değişimlere yol açmaktadır. Dünya ikliminde meydana gelen değişimlere bağlı olarak önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin de içinde bulunduğu Güney Avrupa bölgesinin ortalama sıcaklığında 2-3 derece yükselme, yaz yağışında yüzde 5-15 ve toprak neminde de yüzde 15-25 oranında düşme meydana gelmesi bekleniyor.

Önümüzdeki dönemde Türkiye'de tarımsal üretim potansiyelinin değişmesi, çeşitli ürünlerin üretiminde artış ya da azalışlar görülmesi beklenebilir. İklim kuşaklarının ekvatorndan kutuplara doğru kayması neticesinde Türkiye bugün Ortadoğu ve Afrika'daki gibi daha sıcak bir iklim kuşağının etkisinde kalabilir. Bu değişime uyum gösteremeyen fauna ve floralar yok olacak, kurak ve yarı-kurak alanların genişlemesine ek olarak yaz kuraklığının süresinde ve şiddetindeki artışlar, çölleşme sürecini, tuzlanma ve erozyonu arttıracaktır. Bu itibarla, çevreyi statik bir veri olarak görmemeli, uzun vadeli stratejimizi sürdürülebilir kalkınmayı esas alacak şekilde geliştirmeliyiz. Başlangıç maliyeti ağır bile olsa, çevre dostu sanayilere - özellikle karbondioksit emisyonu yüksek sanayilerde çevre dostu teknolojilere yatırım yapmak suretiyle - uluslararası baskıya maruz kalmadan ve bize önümüzdeki yüzyılda karşılaştırmalı üstünlük kazandıracak şekilde bir an evvel yönelmek zorunda olduğumuza inanıyoruz.

Otomobil Sanayii Nereye Gidiyor?

Dünyada otomobil sanayinin son yıllarda içine girdiği yeniden yapılanma süreci dört temel alanda ilerlemektedir: yeni yönetim ve örgütlenme teknikleri, mikro-elektronik aksamli teknolojiler, yan sanayi ile kurulan yeni ilişki biçimi ve yeni malzeme teknolojileridir. Birçok şirket, dünya pazarlarındaki keskin rekabet karşısında ya pazar paylaşımı ya da evlenme yoluna gitmektedir. Latin Amerika, Hindistan, Çin ve diğer Asya-Pasifik ülkelerinde yükselen talebin dünya çapında araba ve hafif kamyon satışlarını 2001 yılına kadar yaklaşık yüzde 25 arttırması beklenmektedir. Özellikle Latin Amerika'nın hem satışlarda hem de üretimde muazzam bir artış kaydetmesi, bu çerçevede sözgelimi, Brezilya'da araba ve hafif kamyon üretiminin önümüzdeki yüzyıl başına kadar iki katından fazla artarak 2 milyon düzeyini aşacağı hesaplanmaktadır. DRI/McGraw-Hill'in⁸² bir incelemesine göre yükselmekte olan pazarlardaki bu gelişmeler Avrupa ve Kuzey Amerika'nın oturmuş piyasalarındaki nisbi büyüme eksikliğini fazlasıyla telafi edebilecektir.

82. "Emerging Nations Power World Vehicle Sales", John Griffiths, London, Financial Times, 13 Mayıs 1996, s.3.

Türk otomobil piyasasının önümüzdeki dönemde büyük bir talep genişlemesi yaşamasına kesin gözüyle bakılmaktadır. Zira halen araç sayısı 1000 kişide 37 civarında iken, dünya ortalaması 86, AB ülkeleri ortalaması ise 350-400 düzeyindedir. Halihazırda Türk otomobil piyasasında 2.7 milyon araç trafiğe çıkmaktadır. Türkiye’de hem günümüzde hem de gelecekte muazzam bir araba talebi bulunduğu bilincindeki başlıca uluslararası üreticiler pazar paylarını arttırmak için ya ortak üretime ya da doğrudan satışlara yönelmişlerdir. Ülkemizde otomobil üretimi yüzde 20 artarak, 233.414’ü yolcu aracı olmak üzere 319.498’e (1995) yükseldi. Bu arada, bir önceki yıla göre yüzde 10 artışla, 21.652’si araba olmak üzere 34.930 motorlu araç ithal edildi.⁸³ 1996 yılının ilk dokuz ayında ise, Gümrük Birliği’nin de etkisiyle, ülkeye araba ithalinde büyük bir sıçrama yaşandı. İç piyasa ihtiyacının yüzde 20’sini ithal arabalar karşıladı; bu oran, bir önceki yılın aynı döneminde sadece yüzde 7 idi.⁸⁴ Türk otomotiv sanayi, sadece iç pazarı değil bölge ülkelerini de üretim ve pazarlama hedeflerine dahil etmediği takdirde özellikle ölçek ekonomisi bakımından uzun vadede dünya rekabet koşullarına uyum sağlamada ciddi güçlükler çekecektir. Neticede, önümüzdeki on yılda piyasadaki imalatçı firmaların pazar büyüklüğünü dikkate alarak ya konsolidasyona ya da birleşmeye yönelmeleri, yeni modeller geliştirilmesi ve kalite iyileştirilmesi yoluyla ihracatlarını ve yurtdışı ortak yatırımlarını artırmaya çalışmaları beklenmektedir.

Finans ve Bankacılık Sektöründe Yükseliş

Bugün dış dünya ile yoğun bağlantılar içermeyen sektörlerin başarı şansı yoktur. Dünya ekonomisi ile bütünleşme, ticaret ve yatırım faaliyetlerinin etkin şekilde yürütülebilmesi, sözünü ettiğimiz büyük çaplı altyapı projelerinin tamamlanabilmesi için finansman ve bankacılık sektörünün gelişmiş olması, küresel sermaye hareketleri ile içiçe geçmeleri ön koşuldur. 1980 sonrasında Türk piyasasına giren yabancı finans ve banka kuruluşlarının da etkisiyle, finans ve bankacılık sistemimiz halihazırda Avrupa’nın en etkin ve çağdaş örneklerinden birisi olma yolundadır. Özellikle Batılı bankaların iş yapmakta zorlandığı bölge ülkelerindeki yaratıcı ve esnek ticaret ve yatırım finansmanı projeleri ile öne çıkan bankalarımız, ülke içinde de bankacılık ve finans ürünlerini çeşitlendirmiş, dünya standartlarını yakalamış, hatta bazı alanlarda aşmıştır bile. Bu yükselişi muhafaza etmek, sermaye yapılarını güçlendirmek, vasıflı insangücü yetiştirilmesine artan ölçüde öncelik vermek ve üretken yatırımlara yönelmek önümüzdeki zorlu görevler arasındadır.

83. “Automotive Output Up 9% in April 1996”, *Turkish Daily News*, 10 Mayıs 1996, s.A2.

84. “Turkish Car Makers Lament Import Threat”, *REUTER*, *Turkish Daily News*, 16 Aralık 1996, s.A2.

Şimdilik yüksek faiz oranlarının cezbettği yabancı para girişleri, Türkiye’de mevcut durumun bir kriz noktasına ulaşmasını geciktirmektedir. Döviz rezervleri yüksek olmasına karşın, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle “Türk Mucizesi”nin giderek sönmekte olduğu yolundaki değerlendirmeler yabancı yatırımcıları ciddi şekilde kaygılandırmaktadır. Sermayenin tedricen Türkiye’den çekilmesi (ya da sadece spekülâtif kazançlar üzerine yoğunlaşması) halinde geriye çok az seçenek kalmaktadır. Faiz oranlarını daha fazla yükseltmek, ekonomik büyümenin tamamen durmasına ve daha fazla banka iflaslarına yol açabilir. Ancak, köklü reformlar ve kamu açıklarının denetim altına alınacağı istikrarlı bir makroekonomik yönetim Türkiye’yi tehlike bölgesinde çıkartıp onu geleceğin dinamik bir ülkesi yapabilir. Bir an evvel ciddi adımlar atılarak reform sürecinin başlatılmaması halinde, Meksika ve Güneydoğu Asya örneklerinin ülkemizde yeniden yaşanması riski devam etmektedir.

Uluslararası döviz piyasasında büyüme hızı yavaşlamakla birlikte, yatırımcılar giderek artan ölçüde ileri teknikle “swap” ve “derivative” sözleşmeler kullanmaktadırlar. Bank of International Settlements’in bir raporuna göre,⁸⁵ bankalarla şirket alıcıları arasındaki anlaşmalarda (the over-the-counter market) “derivatives” sözleşmelerin gayrisafi piyasa değeri 2,200 milyar doları aşmış durumdadır. Yine aynı rapora göre, dünyadaki ortalama günlük 1,200 milyar dolarlık tüm döviz işlemlerinin yüzde 83’ü dolar üzerinden yapılmaktadır. Londra, küresel işlemlerin yüzde 30’unun gerçekleştirildiği dünyanın en büyük döviz piyasası konumundadır. New York ve Tokyo’nun toplamından daha fazla döviz işlemi gerçekleşen Londra’nın yanı sıra, Singapur ve Hong Kong da önde gelen döviz merkezleri arasında sayılmaktadır. Bu piyasalarda yerel para ile işlem hacmi toplam içinde sadece yüzde 20 civarındadır; oysa New York ve Tokyo’da işlemlerin yüzde 80’den fazlası yerel para birimi üzerinden gerçekleştirilmektedir.

DTÖ’nde bankacılık, menkul kıymetler, sigorta ve varlık yönetimi gibi finansal hizmetlerin serbestleştirilmesine ilişkin müzakereler Nisan 1997’de başlamıştır. Dünyadaki toplam bankacılık varlığının 20 trilyon dolardan fazla olduğu, sigorta primlerinin 4.6 trilyon doları, menkul kıymetler sermayesinin 10 trilyon dolar ve listelenen tahvillerin ise 10 trilyon dolar civarında olduğu tahmin ediliyor.⁸⁶

İstanbul’un dünyanın önde gelen borsa ve döviz merkezlerinden birisi haline gelmesi için yürütülen çalışmalar hız ve kapsam kazanmaktadır. Sadece bölgedeki en güçlü finans merkezi olması İstanbul’a ve dolayısıyla Türk ekonomisine

85. “Forex Market Growth Slowing, says BIS”, Richard Lapper, *Financial Times*, 31 mayıs 1996.

86. *Financial Services Press Brief*, WTO, Geneva, [Http://www.wto.org/financia.htm](http://www.wto.org/financia.htm). 3 Ocak 1997 tarihinde ziyaret edildi.

önemli kazançlar sağlayacaktır. Bölgesel finans, borsa ve bankacılık merkezi olma hedefinin gerçekleştirilmesi için İMKB ve bankalarımız yoğun gayret göstermektedirler. Türk firmalarının yurtdışına açılmalarının ve dış finansman kaynaklarını artıran ölçüde kullanmaya başlamalarının bir sonucu olarak İMKB, Avrasya Borsalar Birliği'nin öncülüğünü yaparken, resmi ve özel bankalarımız Balkanlar'da, Orta Asya ve Kafkaslar'da, Avrupa ve ABD'de de finansman ağlarını hergeçen gün genişletmekte ve güçlendirmektedir. Böylece 2010 hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gereken iç ve dış finansman kaynakları mümkün olan en düşük maliyetle sağlanabilecektir.

Taşımacılık ve Gemi İnşa Sanayi ⁸⁷

Şayet Türkiye içinde bulunduğu bölgenin ekonomik merkezi olmayı hedefliyorsa, bunun altyapısını oluşturacak etkin bir liman şebekesi ve taşımacılık filosu kurulması, mevcutların modernizasyonu ve genişletilmesi önkoşuldur. 1980 yılında 3,606 milyon ton olan dünya deniz ticaret hacmi 1995 yılında 4,678 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. (ISL Bremen kaynaklarına göre) 300 gayrisafi ton ve üzerindeki 37,015 adet gemiden oluşan dünya deniz ticaret filosu 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla toplam 702.3 milyon dwt ve 4.6 milyon TEU kapasitesine sahiptir. Filonun yüzde 37.8'i 20-24 yaş grubundadır. 1991-1995 döneminde dünya deniz ticaret filosu dwt olarak ortalama yüzde 1.6, TEU olarak da ortalama yüzde 7.5 oranında büyüme kaydetmiştir. Beş yıl içinde özellikle dökme yük, konteyner ve kimyasal madde taşıyıcı gemilerin sayısı ve tonajında artış olduğu görülmektedir. Bayraklara göre dünya filosunun dağılımına bakılırsa, Panama (100.7 milyon dwt) birinci sıradadır. Liberya, (96.1 milyon dwt) ikinci ve Yunanistan (51.4 milyon dwt) üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye, 1993'de 6,8 milyon dwt ile 23. sırada iken 1996 yılında 10 milyon dwt ile 16.sıraya yükselmiştir. Komşu ülkeler ile kıyaslandığında, en büyük filoya sahip Yunanistan'ı 39.2 milyon tonla Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, 12.9 milyon ton ile Rusya izlemektedir. Dördüncü sıradaki Türkiye'den sonra ise sırasıyla Ukrayna (4.8 milyon dwt), İran (4.6 milyon dwt), Romanya, Mısır, Bulgaristan ve Irak gelmektedir.

Gemicilik sektörü Türk ekonomisine ülkenin en önemli döviz kazandıran sektörleri arasındadır. Uluslararası deniz ticaretinde taşıma miktarı olarak demir cevheri, petrolden sonra ikinci önemli yüküdür; onu, kömür ve hububat izlemektedir. Ekonomik güvenliğimiz bakımından yaşamsal önemdeki petrol ve sıvılaştırılmış doğal gaz

87. Bu bölümün hazırlanmasında Deniz Ticaret Odası'nın "Deniz Sektörü Raporu"nda yer alan veri ve değerlendirmelerden; ayrıca, başta G. Umur Atar olmak üzere muhtelif üst düzey sektör temsilcileriyle ikili görüşmelerden yararlanılmıştır.

limanlarımıza sadece yabancı gemilerin taşınması, kriz dönemlerinde, ciddi sıkıntılara yol açabileceğinden yüksek tonajlı petrol tankeri edinilmesi resmi politika haline getirilmelidir. 1980 yılında kayıtlı deniz filomuz 1.5 milyon dwt iken uluslararası ticaretimizde gözlenen patlama filonun da büyümesinin yolunu açmıştır. 1989'da 4.7 milyon dwt ve 1995 yılı itibarıyla de 11.5 milyon dwt'e ulaşmıştır. Fiziki artışın yanı sıra filonun yaş ortalaması da düşürüldü. 2000 yılına kadar Türk bayrağı altındaki taşıma gemilerinin 20 milyon dwt kapasiteye ulaşması bekleniyor.

Konteyner taşımaları, daha ziyade pahalı mallar ve yükleme-boşaltmada zarar görme ihtimali yüksek mallar ile soğutma tertibatı gerektiren soğuk yükler için yapılmaktadır. Günümüzde konteyner deniz aşırı nakliyatın vazgeçilmez aracı haline gelmiştir. Ülkemizde konteyner taşımacılığında pazarın egemeni hala yabancı armatörlerdir. Bu alanda dünyadaki gelişmeye ayak uydurabildiğimiz söylenemez. Konteyner taşımacılığı ülkemizde ya kırkambar denilen konvansiyonel gemiler (güverte yükü olarak) ya da çok amaçlı gemiler ile yapılmaktadır. Denizcilik Müsteşarlığı verilerine göre, toplam dış ticaretimizde Türk bayraklı gemilerin konteyner taşımalarımızdan aldıkları pay 1990 yılında yüzde 6.8 iken bu oran 1995'de yüzde 4.6'ya gerilemiştir. Türkiye'den dış dünyaya yönelik çok sayıda konteyner hattımız bulunmasına karşın bu hatlarda hep yabancı bayraklı gemilerin çalıştırılıyor olması acı bir gerçektir.

1995 yılında deniz yolu ile yapılan toplam 85 milyon tonluk taşıma hacmi içinde, 65 milyon tonluk ithalatın yüzde 42.5'i, 20 milyon tonluk ihracatın ise yüzde 39.4'ü Türk bayraklı gemilerle⁸⁸ taşınmıştır. Bu rakamlardan, toplam dış ticaretimizin yüzde 58.2'sinin yabancı bayraklı gemilerle taşındığı açıkça görülmektedir. Stratejik coğrafi konumumuz bize kıtalar arasında yaşamsal önemde bir geçiş köprüsü rolünü bahşetmektedir. Türkiye üzerinden gerçekleştirilen transit taşımalar, geçmişte İran ve Ortadoğu ülkelerinin dış ticaret yükleri için sözkonusu iken, hızla değişmekte olan dünya konjonktürü içinde özellikle Orta Asya devletlerine ve Uzakdoğu'ya kadar büyüyen bir pazara yayılmaktadır. 1990 yılına kadar dış ticaret hacmimizin çok önemli bir bölümünü oluşturan transit taşımalar Körfez Krizi ve Irak ambargosu nedeniyle büyük bir düşüş göstermiştir, 1986 yılında toplam transit 43.3 milyon ton iken (ve bunun yüzde 3.8'i Türk bayraklı gemilerle taşınıyorken) 1995 yılında bu rakam 314 bin tona gerilemiştir. Bu miktarın da yüzde 42.8'i Türk gemileriyle taşınmıştır.

⁸⁸. Toplam deniz ticaret filomuzdaki 1,143 gemiden yüzde 41.6'si kuryük, yüzde 13.7'si dökmeyük, yüzde 11.7'si römorkör ve hizmet, yüzde 8.6'si petrol gemilerinden oluşmaktadır. Uluslararası taşımalara uygun (1,500 dwt'un üzerinde) 522 gemiden 51'i kamunun, 471'i ise özel sektörün elindedir.

Gemi inşa sanayi, yeni gemi inşa, gemi onarımı, gemi sökümü ve yat inşası gibi alanlarda faaliyet gösteren yüksek potansiyele sahip bir sektördür. Türk deniz ticaret filosunun güç kaybetmemesi için sürekli yeni gemi yatırımlarının yapılması şarttır. Zira, yatırıma ayrılmayan her bedel navlun olarak diğer ülke gemilerine ödenmektedir. Uruguay Round anlaşması çerçevesinde ulusal tersanelerin uluslararası rekabet koşullarına göre faaliyet göstermesini, bu çerçevede sübvansiyonların kaldırılmasını öngören ilgili OECD sözleşmesine ülkemizin taraf olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Halen altyapısı bile tamamlanmamış olan gemi inşa sanayimiz anlaşma imzalandığında her türlü doğrudan ve dolaylı destekten mahrum kalacaktır. İmzalanmaması halinde ise anlaşmaya taraf olan ülkelere taşıma hizmetinde bulunma imkanı ortadan kalkabilecektir. Bu durumda, 2000 yılı sonuna kadar anlaşmaya taraf olunması gerektiği varsayımıyla sektörün uluslararası rekabete hazır hale gelmesi için gereken adımlar vakit geçirmeksizin atılmalıdır.

Biyoteknolojide Sıçrama Gereği

Gezeganimizde yaşamın daha geniş imkanlarla devam etmesi, öyle görünüyor ki, biyoteknoloji alanındaki ilerlemelere sıkı sıkıya bağlı hale gelmektedir. Sağlık ve ilaç sanayinde sağlanan muazzam yeniliklerden sonra biyoteknoloji, şimdi tarım ve gıda sanayilerine yönelmiş durumdadır. Ayrıca, çevre korunmasında en önemli silahlardan birisi olarak da görülüyor.⁸⁹ 1980'li yılların başında Avrupa çok bilinçli ve cesur bir karar alarak, teknoloji bakımından geride kalmış olduğu mikro-elektronik sektöründe ABD ve Japonya'yı yakalama hedefini benimsedi. Bu amaçla oluşturulan JESSI (Joint European Submicron Silicon Initiative) sayesinde ve uluslararası talebin de yükselmesiyle, Avrupa'nın mikro-elektronik sektörü, 1990'ların başına doğru dünya piyasasında güçlü bir rakip haline geldi; o zamandan beri de bu konumunu pekiştirmektedir. Şimdi, aynı süreç biyoteknoloji alanında da işlemektedir. Birkaç yıl öncesine kadar biyoteknoloji temelde bir Amerikan uğraşısı idi. Artık, Avrupa, özellikle de Almanya ve İngiltere, rekabet edebilir ürünler ve süreçler yaratma yeteneğine sahip bir biyoteknoloji sektörü geliştirmek için büyük bir gayret sarfetmektedirler.

Avrupa biyoteknoloji sektörü yılda yüzde 20 oranında büyümektedir.⁹⁰ Sektörün hızla büyümesinin en önemli sebebi, muazzam bir mali destek gelmesidir. 1995 yılında biyoteknoloji projelerine Alman kamu ve özel sektörlerinden toplam

89. "The Green Face of Biotechnology", Salomon Wald, *The OECD Observer*, Ağustos-Eylül 1994, sayı 189, s.5.

90. "Shot in the Arm for Biotech R&D", *International Herald Tribune*, 3 Ekim 1996, s.18.

1.14 milyar dolar akıtılmıştır. Bu para, Almanya'nın 32.3 milyar dolarlık toplam araştırma-geliştirme bütçesinin yüzde 3.5'ine eşittir. Türkiye, belki de bu kadar büyük paraları biyoteknoloji sektörüne aktarma imkanına bu aşamada sahip değil; ancak, en azından Avrupa'da yürütülmekte olan ortak çabalara konsorsiyum üyesi olarak katılmak için çaba sarfedebilir. Gelecek yarışında yer alıp almayacağımızı biyoteknolojide, özellikle de tarımsal biyoteknoloji alanında, bugünden başlayarak yetiştireceğimiz insangücü ve yatırımlarımızın belirleyeceğini akıldan çıkartmamalıyız. Gelecek yüzyılın temel gelişmelerini derinden etkileme potansiyeline sahip biyoteknolojinin tam ortasında yer almak, özellikle tarım potansiyelini daha da zenginleştirmek için biyoteknolojik yöntemleri kullanmayı hedeflemek ve şimdiden bu yöndeki politika kararlarını almak gerekli kaynakları tahsis etmek zorundayız.

13. Daba Uzun Yaşamının Sırrı

Daniel Green, 29 Aralık 1996 günkü Financial Times'da yer alan "How to live longer" başlıklı makalesinde ileri sürdüğü "Bizler belki de ölecek olan son kuşakız" teziyle bilim çevrelerinde bomba etkisi yarattı. Moleküler biyolojistler, insanlar yaşlandığında ne olduğunu çözümlemeye başladılar. Hücre bölünmesi sırasında tedricen yıpranan kromozom uçlarını koruyan başlıklar ("telomeres") bir süre sonra tamamen yok oluyorlar, böylece hücre bölünmesi de duruyor. Bölünmeyen hücreler, öldüğünde, ikame edilmiyorlar. Yaşlıların yaraları daha yavaş iyileşiyor.

Bilim adamları, biyoteknoloji sayesinde telomeres'in uzunluğunu arttırmak suretiyle hücrelerin daha uzun süre yaşamasının mümkün olacağına inanıyorlar. Bu konuda şüpheci görüşe sahip olanlar, özellikle telomeres'in vücuttaki tüm hücrelere yerleştirilmesinin güçlüğüne dikkat çekiyorlar. Beyin, göz ve kaslardaki bölünmeyen hücrelerin yaşam sürelerinin nasıl uzatılacağı hala yanıtsız kalmış sorular arasındadır. Mütevazı düzeyde de olsa, bu gelişmenin önümüzdeki yıllarda insan yaşamının uzatılması alanında yeni bir çığır açabileceği ihtimali çok uzak görünmüyor.

4.4. Teknolojik Devrim Nereye Gidiyor?

Genel

Dünyada son on yılda meydana gelen teknolojik değişiklikler, bundan önceki yüzyılda meydana gelenlere kıyasla daha yoğun ve daha “devrimci” niteliktedir. Bu devrimlerin dışında kalan ülkelerin, küresel ekonomide ayakta kalmaları mümkün gözüküyor. Nitekim, siyasi liderler, bilimadamları, araştırmacılar küresel teknolojik ilerlemelerin gerisinde kalmamak için büyük gayret sarfetmekte, gereken kaynakları bu alana aktarmakta fedakarlıktan kaçınmamaktadırlar.

İnsanlığın günümüzde ulaşılmış olduğu, kimine göre “Bilgi Toplumu”, kimine göre “Endüstri Sonrası Toplum” tabir edilen aşamada bilgi ve bilgili insan ekonominin en önemli girdileri haline gelmiştir. Teknoloji artık “sanayinin temel girdileri olan hammadde, enerji, ve enformasyonu, kullanılabilir mal ve hizmetlere dönüştüren bilgiler kümesi” olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, bilim, teknoloji ve iyi yetişmiş insangücü artık başta gelen üretim faktörleridir. Nitekim, geçen yıl 42 ülkeden gelen bakanlar, Güney Afrika’daki Enformasyon Toplumu ve Kalkınma Konferansı’nda, dengesiz teknolojik gelişmenin, dünyada iki kuşaklı bir enformasyon düzeni - olanlar ve olmayanlar - yaratacağını öne sürerek, bunun yol açmakta olduğu kaygıları gidermeye çalıştılar. Gelişme Yolundaki Ülkeler, İnternet Şebekesi ve “Enformasyon Süper Otoyolu” nun dışında kalmamak için çırpınıyorlar. Gelişmiş Ülkeler ise, GYÜ’lerdeki altyapı ve diğer ihaleleri kazanmak için çabalyorlar, ancak bunun için gerekli parayı vermekte pek istekli değiller.

“Küresel Enformasyon Toplumu”nda söz ediliyor ama GYÜ’ler ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki teknoloji uçurumunun kapatılamaz ölçüde genişlediği de bir vaka’dır. Bugüne kadar enformasyon devrimi Batı’daki gelişmiş telekomünikasyon şebekesi, bilgisayar altyapıları ve iyi yetişmiş insangücü bulunan ülkelerle sınırlı idi. Sözelimi, 40 milyonun üzerindeki İnternet kullanıcısının büyük çoğunluğu Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da bulunmamaktadır. Oysa, GYÜ’lerdeki nüfusun çoğunluğu sıradan telefon hattına bile sahip değildir. Yine de yeni ve nisbeten düşük maliyetli (uydu ve seyyar telefon gibi pahalı sabit hatlar gerektirmeyen) teknolojiler altyapı uçurumunu bir ölçüde kapatmaya yardımcı olabilir.⁹¹

OECD’nin “Jobs Study 1950-1995” incelemesinde, artmakta olan işsizlik ve ekonomik durgunluğun sebeplerinden birisinin ekonomilerin uyum sağlama ve daha

91. “A Two-Tier Infobahn”, Paul Taylor, *Financial Times*, 13 Mayıs 1996, s.4.

yaratıcı olmaları ile bunu gerçekleştirme kapasiteleri (ve de iradeleri) arasındaki büyüyen boşluk olduğu belirtilmektedir. Ekonomik büyümeyi ve istihdamı teşvik için “temel bilimsel araştırma ve teknolojik know-how’un yayılması” yoluyla yeni bilgiler yaratılmasının teşviki tavsiye edilmektedir. Bu, çözüm önerileri sıralamasında, makro-ekonomik politikadan hemen sonra gelmektedir. Reform çabalarında bütçe açıklarının azaltılması tek başına yeterli değildir; AR-GE’ye artan ölçüde yatırım ekonomik canlanma ve istihdam yaratımı için tamamlayıcı ve gerekli bir tedbir olarak görülmelidir. Bu gerçeğin, sadece bilim adamlarınca değil üniversiteler, sanayiciler, politikacılar ve her düzeydeki yöneticiler tarafından da bir öncelik olarak kavranması gerekiyor. Zira, küresel ekonomide başarının en önemli önkoşullarından birisi teknolojik devrime uyum ve katılımdır.

Araştırma-Geliştirme ve 2000’li Yılların Teknolojileri

Sanayi Devrimi, büyük ölçüde tarıma dayalı toplumları, sanayiye dayalı, ekonomik faaliyet merkezlerini kırsal kesimden kentlere kaydırarak şekilde dönüştürmüştü. Halihazırda yaşanmakta olan teknoloji devrimi ise çok daha büyük ve yaratıcı değişimleri gündeme getirmektedir. Teknoloji yenileme ve üretme faaliyetleri sermaye ve bilgi birikimi gerektirmektedir. Geçmişte araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yeterince destek sağladığımız söylenemez. Dış ticaretimizi de olumsuz şekilde etkileyen teknoloji ithali yıllar boyu en kolay teknoloji yenileme yolu olarak kabul edilmiş, uzun dönemli (dolayısıyla da riskli ve çabuk getiri sağlamayan) büyük sermaye yatırımlarına yönelinmemiştir. Gelecekte ülkemizin uluslararası rekabet gücünün olabilmesi, maliyet azaltıcı teknolojik gelişmenin üretilmesine, kullanımına ve ithaline bağlıdır. Bilgi ve yeni teknoloji üretmeyen ülkelerin dünya ekonomisinde rekabet şansı olmayacaktır.

Halen, bilimsel buluşlar önemli ölçüde zengin ekonomilerde yoğunlaşmış durumdadır. Dünyadaki toplam AR-GE harcamalarının yüzde 96’sı bu ekonomilerde yapılmaktadır. Her gelişmiş ülke, bilim ve teknolojik ilerlemesini özgün yaratıma borçlu değildir. Başlangıçta taklit ya da kopyalama yoluyla yeni ürünler geliştirilmesi bilindik ve başarısı birçok yeni sanayileşen ülkelere kanıtlanmış bir yöntemdir. Gelişme yolundaki ülkeler, Batı teknolojisinin taklitçisi, kopyacısı olagelmüşlerdir.⁹² Yoksul ülkeler emekgücü fazlası ve yetersiz becerileri nedeniyle - Batılı teknikleri taklit etmek süretiyle - temel imalat sektörlerinde yoğunlaşmaktadırlar. Teoriye gö-

92. “Innovation, Imitation and Growth in a Changing World Economy”, by M. Chui, P. Levine, J. Pearlman and A. Sentance. LBS Economic Outlook, Mayıs 1996.

re, bu ülkeler düşük teknoloji sektörlerinde yoğunlaşırken yüksek teknoloji kullanan sektörler zenginler dünyasının tekelinde kalmaya devam edecektir. Ancak, bazı Asya ekonomilerinin süratle yaratıcı/buluşçu ülkeler arasına katılması ile bu klasik teori geçerliliğini tedricen kaybetmektedir.

Bugün Kore ve Tayvan AR-GE faaliyetlerine bir çok Avrupa ekonomisi kadar, hatta bazılarında daha fazla para harcıyorlar. Hatta son yıllardaki harcama oranları birçok zengin ekonomiyi bile geçmiştir. Kişi başına Tayvan her yıl Amerika'da İngiltere'den daha fazla patent kaydetmektedir. Asya kaplanları giderek daha sofistike ürün ve üretim biçimlerine kaydıkça Batı'daki iş imkanlarının ve yaşama standartlarının olumsuz etkileneceğinden derin kaygı duyulmaktadır.

Bilgisayarlar, muhtemelen en etkili öğretim araçlarından birisi olmakla birlikte, öğretmenler eğitim amacıyla bilgisayarların ya hiç kullanılmadığından ya da çok az kullanıldığından yakınıyorlar. Okullar, teknolojik yenilenme fonlarını büyük ölçüde bilgisayar donanım ve yazılımına yatırıyorlar. İş, bu ürünleri kullanacak olan öğretmenlerin eğitimine gelince nedense hemen kaynak yetersizliğinden dem vuruluyor. Çoğu insan, teknolojik ilerlemeleri öngörmenin güç olduğunu düşünür. Oysa öyle görüldüğü kadar zor değildir. Aslında güç olan, yaşamımızı gerçekten değiştirecek olan teknoloji ve onun bizi nasıl etkileyeceğini öngörmektir. Bu yüzyılın başında yüzyıl sona ermeden evvel aya uçabileceğimizi öngören çok sayıda bilimadamı ve bilim yazarı vardı. Ama onların hiçbirisi bundan daha şaşırtıcı olan bir şeyi, yani oturma odamızda kanapeye uzanıp ay üzerinde yürüyen insanları renkli televizyonlarda seyredebileceğimizi öngörememişti.

14. Geleceğin Teknolojileri

Ticari kıstaslara göre önümüzdeki onyılda en tepede olacağına inanılan ilk on teknoloji sıralaması (sondan başlayarak) şöyle yapılmaktadır:

“Eğlen-Öğren” şeklinde adlandırılan bilgisayar yazılımı ve diğer ürünler arasında eğitim oyunları ve simülasyonlar ön sırada gelmektedir. Bugünkü öğrenciler teknolojik bakımdan kendi anababalarına kıyasla daha gelişmiş yeteneklere sahipler. Hiç kuşku yok ki, yarının öğrencileri de teknolojiye aşinalık ve onun kullanımında bugünün öğrencilerinden kat kat daha becerikli olacaklardır. Dolayısıyla, hem öğrenciler hem de onların anababaları (yani bugü-

nün öğrencileri) bilgisayara dayalı eğitimden çok daha fazla beklenti içinde olacaklardır. Diğer yükselen teknolojiler arasında hybrid yakıtla çalışan araçlar; genetik tıbbi tedaviler; yaşlanmayı yavaşlatan ürünler ve hizmetler; “akıllı” ürünler imalatı; minyatürleştirme; sayısal yüksek tanımlı televizyon; yüksek yoğunlukta enerji kaynakları; süper malzemeler; ve genetik haritalama sayılmaktadır.

İlk on arasına giremeyen ancak önümüzdeki on yılda yatırımcılara iyi para kazandıracağına inanılan diğer teknolojiler ise şunlar: Küresel tesbit sistemleri (diğer kullanım yerlerinin yanısıra bazı mahkumların hapisane yerine evlerinde kalmalarını sağlayan, güvenlik güçlerinin suçluları ofisten izlemelerine ya da çocukların, araç ve ev hayvanlarının yerlerini düzenli takip etmeye imkan verecek aygıtlar); okyanus canlılarının kullanılması (kıtık tehlikesi karşısında, on yıl içinde okyanuslardan gıda kaynağı olarak yeniden ve daha yoğun şekilde yararlanmaya başlayacağız); yeniden üretime dönüştürme (birçok ürün ve artıklar, yeniden işlenilerek dönüştürülecek ya da yeniden üretimde kullanılacaktır. Otomobil ve buzdolabı gibi ürünler bile öyle tasarlanacaklar ki tamamen yeniden dönüştürülmeleri ya da kullanılabilmesi mümkün olacaktır); ev robotları (ev temizliği, yemek ve benzeri işleri üstlenecek); ve son olarak, yeni teknolojilerle önümüzdeki yüzyıl başında patlak vermesi beklenen su kıtlığı bunalımının önlenmesi (dünyanın birçok bölgesinde temiz su kıtlığı çekiliyor ve önümüzdeki 15 yılda bir varil suyun fiyatının 20 dolara çıkabileceği hesaplanıyor. Halen petrol 12 dolardan satılıyor).

Tabii ki bu öngörülerin hiçbirisi kesin değildir. 20 yıl önce, çoğu bilimadamı önümüzdeki 20 yılın en büyük araştırma projesinin alternatif enerji kaynakları üzerine olacağını tahmin ediyordu. Oysa, bugün hala benzinle çalışan arabalar kullanıyoruz; evlerin çoğu hala ısınma için doğal gaz, kömür ya da fuel oil kullanıyor. Çünkü, beklenenden fazla petrol’ün piyasaya sürülmesiyle enerji fiyatları düştü ve acil enerji ihtiyacı ortadan kalktığı için de bu alana yapılan AR-GE kaynakları önemli ölçüde azaldı. Elbette ki, bu hala yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duymadığımız anlamına gelmiyor; sadece bu ürünler için hazır bir piyasa olmadığı içindir ki araştırmaya yeterli para ayrılmıyor. Neticede, yukarıda sıraladığımız ilk on teknolojinin de aynı akibete uğraması şaşırtıcı olmayacaktır.

Kaynak: Futurist, Ocak 1997

Multimedya iletişim teknolojileri önümüzdeki yüzyılda çalışma yaşamımızı derinden değiştirecek gibi görünüyor. İşyerinde artık bürolar tek bir adresle tanımlanmıyor. Bilgisayarların, telefon modemlerinin, sabit ya da seyyar faks makinalarının, cep telefonlarının, konferans telefon ve video konferans imkanlarının entegrasyonu bürolarımızı istediğimiz yere taşımayı olanaklı kılmaktadır. Dizüstü bilgisayarınızı istediğiniz yerde çıkartıp bir telefon modeme bağlandığınız anda işyerinizden daha verimli ortamlarda çalışmanız mümkün. Çocuğunuz yan odada oynarken siz oturma odanızda çalışabilirsiniz, uygun zamanınızı da kendiniz seçerek. İşin gerektirdiği bazı istisnai durumlar dışında, şirketler de artık büyük nüfus merkezlerinde, prestijli semtlerde genel merkez kurma ihtiyacı duymayacaklardır. Bilgisayarlar telefon hatlarına bağlanabildiği sürece şirket genel merkezleri dünyanın herhangi bir yerinde olabilir.

Teknolojinin başdöndürücü gelişimi ve yaşamımızın hemen her katmanına sızmayı başarması, toplumsal yaşamımızı ve birey olarak davranış biçimlerimizi ve ruh sağlığımızı etkileyebilmektedir. Toplumsal ilişkilerimizin üzerine sinmiş olan teknolojik uygulamalar arasında telefon, radyo, televizyon, sinema, kitle yayınları, fotokopi, kaset kayıtları, CD'ler, uydu yayınları, VCR, bilgisayar, faks ve cep telefonu sayılabilir. The Futurist⁹³ dergisinde, 2025 yılına kadar yaşamımızı değiştireceği ileri sürülen 92 yeni teknolojiye yer verilmektedir. Bunların bazıları şöyle sıralanabilir:

- Hızlı ekonomik büyüme nedeniyle gezegenimizdeki kaynaklar tükenmektedir. Güneş enerjisinin atmosfersiz aydan gezegenimize yansıtılması, böylece nisbeten ucuz yeni bir enerji kaynağı yaratılabilmesi mümkündür. 2025 yılına kadar bu sayede dünyanın tüm elektrik gereksinimi aydan yansıtılacak güneş enerjisi ile sağlanabilir. Jeotermal, hidroelektrik, güneş ve foto elektrik gibi alternatif enerji kaynakları toplam enerji kullanımının yüzde 10'unu oluşturacaktır. Organik enerji kaynakları da önemli bir paya sahip olacaklardır.

- Gıda sanayi dramatik gelişmelere tanık olacaktır. Genetik mühendisliği sayesinde çürüyüp bozulmayan mısır, patates, elma, domates, soya fasulyesi, çilek, karnıbahar üretimine geçilecektir. Bir bezelye geni ile takviye edilen pirincin protein dengesi iyileştirilecek, kolesterol azaltıcı madde ihtiva eden sarımsak ve kafeinsiz kahve çekirdekleri günlük yaşamımıza sokulacaklardır. Öte yandan, insanlar artan ölçüde dışarıda yemek yiyeceklerinden "sipariş" yemek servisleri önemli bir hizmet

93. "The Cyber Future: 92 Ways Our Lives Will Change by the Year 2025", The Futurist, Ocak/Şubat 1997, s.27-68, Maryland, ABD, ve "Emerging Technologies: What's Ahead for 2001-2030", The Futurist, Kasım-Aralık 1997, s. 20 28

sektörü haline gelecektir. Halen sadece ABD’de her yıl dışarıda yemek için 288 milyar dolar harcanmakta ve bu sektörde 10 milyon insan çalışmaktadır.

- 2000 yılına kadar dünya karayollarında bir milyon civarında elektrikle çalışan otomobil seyahat edecektir. Bu, hızlı bir artışa işaret etmekle birlikte, dünya otomobil nüfusunun ancak yüzde 0.1’ine eşittir. Doğal gaz ile çalışan arabalar günlük hayatımızın bir parçası olacaktır. Arabaların motorları 2014 yılına kadar seramikten yapılacaktır.

- Mobil telefonlar dünyanın her yerinde ucuz ve etkinlikle kullanılabilir. İstanbul’dan New York’a uçarken Semerkant’ta bir müzeyi gezmekte olan dostunuzla sohbet edebileceksiniz. İnsanlar, ceket yakalarına bugünkü süper bilgisayarların yüzlerce katı güce sahip minik bilgisayarlarını iliştiyerek iş görebileceklerdir. Hatta, insan vücudunun herhangi bir yerine yerleştirilen bir bilgisayar yongası ile kredi kartı, pasaport, ehliyet, telefon, ses kaydeden günce vb ihtiyaçlar karşılanabilecektir. Araştırmacılar, DNA parçalarından “moleküler bilgisayar” yapmanın yolunu buldular. Kişisel bilgisayarlar, ses ve el yazısı tanıma özellikleri sayesinde insanlarla doğrudan etkileşimde bulunabileceklerdir.

- Bilgisayarlar, tıpkı makinaların geçmişte ağır fiziki emeğin yerini aldıkları gibi, beyinsel görevlerin çoğunu devralacaklardır. Bugünün süper bilgisayarları saniyede 60 milyar hesaplama yapabilmektedirler; ancak bilim adamları “petaflops” bilgi işlem sayesinde bugünkü makinalardan 10.000 kat daha güçlü performans elde edilebileceğine inanıyorlar. Kitap ve yayınların çoğunluğu artık bilgisayardan okunacaktır. Üniversiteler, öğrenimi artan ölçüde İnternet üzerinden verecek, gelişmiş ülkelerde ticaretin yarısı bilgisayar kanalıyla gerçekleştirilecektir.

- Yoğun rekabet içindeki küresel piyasalarda ülkeler hangi ürün ve hizmetleri daha iyi ürettiklerini keşfetmek zorundadırlar. Güçlü şekilde rekabet edemeyen ülkeler ihtiyaç duydukları ithalatı satın alamayacaklardır. Alıcı ile satıcılar arasındaki temas bilgisayar ortamında daha hızlı ve kolay olacağından pazarlama maliyetleri düşecek, tüketicilerin memnuniyeti artacaktır. Teknoloji nedeniyle örgütlerde hiyerarşi azalacak, daha az sayıda orta düzey yöneticilere ihtiyaç olacaktır. Video ve bilgisayarlar mahkeme salonlarında artan ölçüde önemli rol oynayacaklardır. Yaygın şekilde robot kullanımı nedeniyle fabrikalarda mevcut işgücünün sadece yüzde 10’unun çalışmasına gerek olacaktır.

- Anne-babalar, genetik mühendisliği sayesinde sadece çocuklarının cinsiyetini değil aynı zamanda belli karakter özelliklerini de 2020 yılına kadar seçebileceklerdir. Genetik ya da sentetik olarak üretilen organ ve dokular 2019 yılında insan

vücuduna yerleştirilebilecektir. 2013’de kanser ya da AIDS’in tedavisi sorun olmaktan çıkacaktır.

Türkiye’de Teknolojik Atılım

Bilim ve teknolojide atılım ve bunun gerektirdiği özveri, elbette geniş halk kitlelerine daha iyi bir yaşam ve aydınlık yarınlar vaat edebildiği ve bunun böyle olacağı daha bugünden gösterilebildiği ölçüde kabul görecektir. Onun içindir ki, bu atılımı ulusal ölçekte altyapı yatırımları, sanayimize rekabet üstünlüğü kazandıracak teknolojik ve sistemsel düzenlemeler, geniş istihdam olanağı yaratacak yeni sanayi hamleleri ve yarınlarımızı inşa edecek jenerik teknolojiler üzerinde çalışmak zorundayız. Türkiye’nin bilimsel araştırma yeteneğini genişletme ve derinleştirme, teknolojik atılımın temel amaçları arasında olmalıdır.

Nihai analizde, bilim üretme yeteneğiyle desteklenmeyen teknoloji yeteneğinin ve bu yeteneğe dayalı üstünlüğün, zaman içinde, mevcut jenerik teknolojilerin kendi doğal sınırlarına ulaşmasıyla son bulacağı bilinmektedir. Geleceğe dönük olarak TÜBİTAK’ın hazırlamış olduğu Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi⁹⁴ yedi öncelikli atılım projesi önermektedir:

- (1) Türkiye’yi geleceğin enformatik toplumuna taşıyacak olan “Ulusal Enformasyon Şebekesi”⁹⁵ ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek “Telematik Hizmetler Şebekesi”nin kurulması;
- (2) Uluslararası alanda rekabet üstünlüğü kazanmak için “Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Teknolojileri”ne ülke sanayinin uyarlanması;
- (3) Demiryolu sisteminin hızlı tren teknolojileri bazında yenilenmesi ve kent içi ulaşımda raylı sistemlerin geliştirilmesi;
- (4) Uzay ve havacılık sanayileri ile savunma sanayinde alan ve ürün seçiminin öncülük edeceği bir sınai yatırım ve gelişme stratejisi izlenmesi;

93. Bilim ve Teknolojide atılım Projesi çalışma Komitesi Raporu, TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1995.

95. Türkiye’yi geleceğin enformatik toplumuna taşıyacak olan Ulusal Enformasyon Şebekesi ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek Telematik Hizmetler Şebekesinin kurulması. Bugün, bütün sanayi toplumları, mevcut telekomünikasyon altyapıları üzerine inşa edilecek ulusal ölçekteki enformasyon şebekelerini 21.yüzyılın enformasyon toplumuna sıçrayabilmenin en etkin aracı olarak görmektedirler. ABD’den Japonya’ya, AB’den Kore’ye kadar bütün sanayi ülkeleri ve yeni sanayileşmekte olan ülkelerin ekonomik program ya da stratejilerinin omurgasını böylesi yüksek hız enformasyon şebekelerinin inşası oluşturmaktadır. Türkiye, henüz sanayileşme eşliğini aşamamış ülkeler arasında, geleceğin enformatik altyapısını inşa etme konusunda başarılı bir atılım yapma şansına sahip nadir ülkelerden birisidir. İleri sanayi ülkeleri kendi ulusal enformasyon şebekelerini en geç 2020’li yıllarda kurmuş ve bu şebekeler arası bağlantıyı sağlayarak entegre dünya sistemini oluşturmuş olacaklardır. Türkiye de, tahminen 30 milyon abone için tasarlanacak kendi ulusal enformasyon şebekesini aynı yıllara yetiştirmeyi hedef alabilir. TÜBİTAK’ın hesaplarına göre, maliyeti 120 milyar dolara ulaşabilecek bu altyapının gerçekleştirilmesi süreci AR-GE faaliyetinden tasarım ve danışmanlık hizmetlerine, tasarımdan sınai üretime, altyapı yatırımına ilişkin çok geniş bir yelpazeyi kapsayacaktır.

(5) Özellikle GAP projesini gözönünde bulundurarak, genetik mühendisliği ve biyoteknolojide AR-GE üzerinde odaklanma;

(6) Çevre dostu teknolojiler ve enerji tasarrufu sağlayıcı teknolojilere ağırlık verilmesi; ve son olarak,

(7) İleri malzeme teknolojilerinde diğer atılım alanlarını destekleyici yönde AR-GE ve uzantısındaki sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi.

Burada önemle vurgulanması gereken nokta, her bir atılım alanı için ayrı bir master planın hazırlanması gereğidir. Önerilen atılım alanlarında, Türkiye'nin o alanın içerdigi bütün mal ve hizmetleri kendisinin üretmesi ve bunlarla ilintili bütün bilim ve teknoloji dallarında yetenek kazanması mümkün olmadığı gibi, gerekli de değildir. Teknolojiye sonradan yetişme imkanı her zaman vardır. Nitekim, 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya, II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya ve günümüzde de Kore ile dinamik Asya-Pasifik ülkeleri bunu kanıtlamışlardır. Dolayısıyla, bilim ve teknoloji konusunun, Türkiye'nin uzun vadeli stratejilerinin bir alt başlığını değil ana eksenini oluşturması gerektiğini düşünüyoruz. Bilim ve teknolojinin tek yaratıcısı olan beyin gücünü üretmenin ya da başka bir deyişle eğitim ve öğretimin geliştirilmesinin de aynı eksenin ayrılmaz bir parçası olması gerektiği çok açıktır. Teknolojik devrim, sanayilerimize zamanlıca tatbik edilmelidir. Özellikle, bilgi teknolojisinde öne fırlamamızı sağlayacak yatırımlara (araştırma-geliştirme ve insan kaynağı geliştirilmesi dahil) şimdiden başlanılmalı; ileri teknoloji ithali, dünya piyasalarında öne çıkabileceğimiz sektörleri destekleyecek ve ülke için teknoloji üretimine katkı sağlayacak şekilde gerçekleştirilmelidir.

B Ö 5 Ü M

TÜRKİYE İÇİN GELENEKSEL
VE ÖNÜMÜZDEKİ
YÜZYILDA YÜKSELECEK
OLAN PAZARLAR

5. TÜRKİYE İÇİN GELENEKSEL VE ÖNÜMÜZDEKİ YÜZYILDA YÜKSELECEK OLAN PAZARLAR

5.1.Genel

Neo-merkantilist rüzgârın etkisindeki tüm ülkeler, yeni istihdam ve kaynaklar yaratacağı, ileri teknoloji ve yönetim becerilerini taşıyacağı ve dış politikada geniş manevra kabiliyeti sağlayabileceği düşüncesiyle hem geleneksel pazarlarındaki konumlarını pekiştirip genişletmeye, hem de istikrarlı ve hızla büyümekte olan yeni yurtdışı pazarlar açmaya çalışmaktadırlar. Bir önceki bölümde ele almış olduğumuz dış ekonomik ilişkilerde öne çıkması beklenen sektörler ışığında, dünya ekonomisindeki rekabet gücümüzün artırılabilmesi için bu sektörlerde ortak yatırım, teknoloji transferi ve finansman temini konularında işbirliği yapılacak, mal ve hizmetlerimizi satın alabilecek ülkeler de dış ekonomik ilişkiler stratejimizde öncelikli konuma yükseltilmelidir.

Son yıllarda Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) ve D-8 gibi girişimlerin, siyasi sorunlar yaşamakta olduğumuz Avrupa Birliği ve diğer geleneksel pazarlarımıza alternatif olarak sunulmaya çalışıldığına tanık oluyoruz. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin ya da tek başına doğu ve güney komşularımızın da bizim için tek başına doyurucu bir ticaret alanı oluşturabileceği yolundaki görüşlerin gerçekçi olmadığını düşünüyoruz. Bu ülkelerle dış ticaretimizi ve yatırım ilişkilerimizi geliştirme potansiyeli tabii ki vardır ve bu potansiyeli harekete geçirmek için ilave çaba gösterilmelidir; ancak, bu potansiyel, görünür gelecekte AB ile ticaretimizi miktar, kalite ve teknolojik standartlar yönünden ikame edecek boyutlarda değildir⁹⁶.

Sözgelimi, gerek GSMH büyüklüğü, gerek bugünkü (ve de gelecekteki) ticaret ve yatırım kapasitesi bakımlarından Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin önümüzdeki dönemde Türkiye için önemli pazar imkanları sunmasını kimse beklememelidir. 1995 yılı itibariyle bu iki bölgeye yönelik toplam ihracatımız 566 milyon doları bile bulmamıştır. Bu rakkamın, bölgedeki zengin enerji ve diğer doğal kaynakları işletmeye dönük yatırımlar sonuçlarını vermeye başladıktan sonra bile orta ve uzun vadede büyük bir sıçrama kaydetmesini beklemiyoruz. Bununla birlikte, stratejik menfaatlerimizin bu bölgesel pazarlarda ekonomik mevcudiyetimizin güçlendirilmesini zorunlu kıldığını kabul etmek gerekiyor. Öte yandan, eski SSCB içinde

96. "1995-2000: Türk Ekonomisinin Gündemi", Prof. Dr. Merih Celasun, *Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları, Boyut Kitapları*, s. 124.

Rusya ve Ukrayna'nın ekonomik potansiyel bakımından ülkemiz için, etnik ve dini yakınlık içinde bulunduğumuz diğer Avrasya devletlerine kıyasla, daha geniş fırsatlar sunduğu da bir gerçektir.

15. Yükselmekte Olan Büyük Pazarlar ve Amerikan Stratejisi

ABD Başkanı William Clinton, 1994 yılı başlarında yürürlüğe konulan Yükselen Pazarlar Stratejisi ile ilgili olarak, "Yeni Bir Dünya İçin Yeni Düşünce: Yükselen Büyük Pazarlar (BEM)" başlıklı konuşmasında ilginç mesajlar veriyordu:

"Bu yönetim, başta ABD olmak üzere dünyanın her köşesindeki insanlar için büyümeyi, yeni iş yaratımını ve yüksek yaşam standartlarını ateşleyecek ortaklıkları hem yurt içinde hem yurtdışında kurmaya ve genişletmeye birinci önceliği vermektedir. Bu amaçla, gelecekte en fazla ihracat potansiyeli olan alanlara bakarak, Yükselmekte Olan Büyük Pazarlar profiline uyan on ülkeyi tesbit ettik. Bu ülkeler, sadece ekonomik ilişkilerimizi değil, dış politika ve stratejik güvenliğimizi de derinden etkileme potansiyeline sahiptirler".

Geçmişte BEM'ler Amerikan dış politikasının periferisinde değerlendiriliyordu. Sadece bir ya da iki dış politika meselesi nedeniyle ilgi topluyorlardı. Oysa, şimdi insan hakları, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, çevre korunması, ticaret ve yatırımların genişletilmesi gibi çoğu birbiriyle pek bağdaşmayan birçok politika hedefini aynı anda dengelemek zorunluluğu doğmuştur. BEM'lerin her biri aslında daha geniş ekonomik bölgelerin lokomotifleri olarak sıvırlanmaktadır. Sözgelimi, Çin, Hong Kong ve Tayvan, hatta deniz aşırı Çinlilerin ağırlıkta oldukları bazı Güneydoğu Asya ekonomilerini de kapsayan "Çin Ekonomik Alanı" olarak görülebilir. Brezilya ve Arjantin, 200 milyonun üzerinde insanın yaşadığı, NAFTA ve AB'den sonraki üçüncü büyük ticaret alanı olan MERCOSUR'un sürükleyici güçleridir. Aynı şekilde Endonezya'yı diğer ASEAN ülkelerinden bağımsız ele almak mümkün değildir. Nitekim, Polonya da Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çekirdek gücü olarak görülmelidir.

Amerikalılara göre, Büyük İskender'den bu yana dünyanın en önemli kesişim noktasında yer alan ülkemiz, "Avrupa ile Ortadoğu ve Avrupa ile eski SSCB'nin güney kuşağı arasındaki bağlantı" ve "köprü başı" olarak tarif edilmektedir. Gelişmiş ülkeler ile gelişme yolundaki ülkeler arasındaki çizginin tam or-

tasındayız. Bu itibarla, Amerikalı stratejistler, Balkanlar, Rusya, İran, Irak, diğer Ortadoğu ülkeleri, Kafkaslar ve Orta Asya ile ilgili tüm ekonomik ve ticari hesaplarda Türkiye'yi akılda bulundurulması, dostluğu ve yakın işbirliği aranılması gereken bir ülke olarak görmektedirler.

Yapılan hesaplara göre, şayet 10 BEM ülkesi, bir grup olarak alınırsa, bu ülkeler yüzyılın sonuna kadar Japonya ya da AB'den daha fazla ithalat yapacaklardır. 2010 yılına kadar bu ülkelerin ithalatlarının, Japonya ve Avrupa'nın toplam ithalatlarını da geçmesi beklenmektedir. Halen ABD'nin toplam ihracatının yüzde 25'inden fazlası bu on ülkeye gitmektedir.

ABD Yönetimi, ayrıca Batılı ortakları dışında kalan ülkeler ile ilişkilerini geliştirirken, “Köprübaşı Devletler” (Pivotal States) kavramını ortaya atmıştır. Buna göre, çok kutuplu yeni dünya düzeninde sınırlı kaynak, ilgi ve enerjisini dünyanın her bölgesine taşıyıp, arzu edilen sonuçları elde edememektense, belli köprübaşı devletler seçip tüm politikanın bunlar üzerine yoğunlaştırılması tercih edilmektedir. Bu stratejide⁹⁷, ABD açısından köprübaşı niteliğindeki ülkeler şöyle sıralanmaktadır: Meksika ve Brezilya; Cezayir, Mısır ve Güney Afrika; Türkiye; Hindistan ve Pakistan; ve Endonezya. Köprübaşı ülkeler seçilirken, büyük nüfus ve coğrafi konum önemli kıstaslar arasındadır. Amerikan ekonomisine iş imkanı sağlama potansiyeli de yine bu değerlendirmede kritik öneme sahiptir. Tüm bunların ötesinde, köprübaşı devleti gerçekten tanımlayan kıstas, onun bölgesel ve uluslararası istikrarı etkileme kapasitesidir. Köprübaşı devlet, bölgesel olarak çok önemlidir; onun çöküşü, göç, etnik çatışma, kirlenme, hastalık ve benzeri bir dizi sınır ötesi sorunların tetiğini çekebilir. Öte yandan, köprübaşı devletin istikrarlı ekonomik büyümesi bölgesinin ekonomik canlılığını, siyasi istikrarını sağlayacak ve Amerika için ticaret ve yatırım imkanlarını genişletecektir.

Haziran 1997'den itibaren derin bir mali bunalıma girmiş olmasına rağmen, dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin tedricen Asya-Pasifik bölgesine kaymakta olduğu ve bunalımdan önümüzdeki beş-altı yılda daha güçlü çıkabileceği ileri sürülmektedir. Ekonomik pazar olarak önümüze yeni ufuklar açabilecek çeşitlilik ve zenginlikteki bu bölgeyi dikkatle izlememiz gerekiyor. Özellikle, Çin ile Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan ve bir kısmı ülkemizin üzerinden geçmesi planlanan dev “Avrasya Kıtalararası Köprü” ulaşım projesinin hayata geçirilmesi, mesafeyi kısıltı-

97. “Pivotal States in U.S. Strategy”, Robert Chase, Emily Hill and Paul Kennedy, *Foreign Affairs*, Vol. 75, No.1, s.33-50

rak, Asya-Pasifik ile ülkemiz arasında ilave yatırım ve ticaret akışı imkanları yaratabilir. Orta ve Doğu Avrupa'nın yükselen ekonomileri ile Rusya ve Ukrayna da giderek pazar stratejimizin önemli saçıayakları haline gelmektedirler. Brezilya, Arjantin ve Şili dahil dinamik Latin Amerika ekonomileri ve başta Güney Afrika olmak üzere bazı Afrika ülkeleri ile ticaret-yatırım bağlantılarımız, sınırlı ölçüde de olsa, önem kazanmaktadır.

2000'li yıllarda önem kazanacak olan yükselen pazarları⁹⁸ incelemeye geçmeden önce, kısaca halihazırdaki geleneksel ticaret ve yatırım ortaklarımızı geleceğe dönük bir pespektiften tahlil etmekte yarar olabilir. Türkiye'nin geleneksel pazarları olarak tanımlayabileceğimiz Avrupa Birliği ülkeleri, Japonya, Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkeleri ve ABD, görünür gelecekte, mevcut ekonomik önemlerini koruyacaklarından, bu bölgelerdeki mevcut pazar payımızın nasıl artırılabilir, AB Gümrük Birliği, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, EKİT, İslam Konferansı Ekonomik Daimi Komitesi ve D-8 gibi bölgesel bütünleşme girişimlerinin ekonomik menfaatlerimizi azamileştirecek şekilde nasıl yönlendirilebileceği konularını izleyen sayfalarda incelemeye çalışacağız.

5.2. Geleneksel Pazarlarımız

Sadece ABD ve Japonya'nın halen dünya GSMH'sının yüzde 40'dan fazlasına hükmettikleri gözönünde bulundurulur ve buna dünyanın en büyük pazarı olan Avrupa Birliği de katılırsa geleneksel pazar kabul edilen belli başlı OECD ekonomilerinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu ülkeler sermaye, modern yönetim ve teknoloji kaynağı olmalarının yanı sıra aynı zamanda satın alım gücü yüksek pazarlardır. Nitekim, Doğu Asya'nın dinamik ekonomileri bu sanayileşmiş ülke pazarlarına girmek suretiyle başarı hikayelerini yazabilmişlerdir. Öte yandan, son yıllarda gerileme kaydeden Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarının petrol ve doğal gaz fiyatlarının önümüzdeki yüzyıl başından itibaren yükselmesi ve bölgesel barış sürecinin yerine oturması ile birlikte yeniden firmalarımız için elverişli ticaret, taahhüt ve yatırım fırsatları sunmaları beklenebilir. GSMH büyüklüğü, ticaret hacmi, rekabet gücü ve gelecek projeksiyonları ışığında yaptığımız sıralamaya göre ülkemizin geleneksel pazarları şöyle tarif edilebilir:

98. Yükselmekte Olan Büyük Pazarlar konusunda yapılmış ve bizim de yararlandığımız bazı çalışmaları, ilgilienlerin referans olarak kullanabileceği düşüncesiyle, not etmek istiyoruz: "Big Emerging Markets: Changing American Interests in the World Economy", January 20, 1994; "Big Emerging Markets: International Commercial Policy for the Twenty-First Century", June 15, 1994; "Trade, Foreign Policy and National Security: Reflections on Economic Diplomacy", West Point, May 4, 1994; "Ten Big Emerging Markets, 1996 Report", US Department of Commerce ve "Big Emerging Markets", William Garten, 1997.

Batı Avrupa, Türkiye İçin Yaşamsal Önemdedir

Dünya nüfusunun yüzde 6.8'ini ve GSMH'sinin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan 19 Avrupa ülkesi tartışmasız en önemli geleneksel pazarımızdır. 15 Avrupa Birliği ülkesinin toplam GSMH'si 1996 yılı sonu itibarıyla 4,374 milyar dolardır.⁹⁹ Toplam ihracatı 759 milyar, ithalatı ise 732 milyar dolardır. Toplam ticaretimizin yaklaşık yarısı 15 AB ülkesi ile yürütülmektedir. En fazla yabancı sermaye de yine AB ülkelerinden gelmektedir. Bu blok içinde özellikle hedef almamız gereken pazarlar Almanya (2,380 milyar dolar GSMH, 520 milyar dolar ihracat ve 453 milyar dolar ithalat), Fransa (1,553 milyar dolar GSMH, 216 milyar dolar ihracat ve 199 milyar dolar ithalat), İngiltere (971 milyar dolar GSMH, 253 milyar dolar ithalat ve 281 milyar dolar ithalat), İtalya (1,142 milyar dolar GSMH, 259 milyar dolar ithalat ve 212 milyar dolar ihracat) ve Hollanda (349 milyar dolar GSMH, 176 milyar dolar ihracat ve 160 milyar dolar ithalat)'dır.

Son on yıldır ciddi bir ekonomik durgunluk döneminden geçmekte olmasına karşın, Batı Avrupa hala dünyanın en büyük ekonomisi olmaya devam etmektedir. Tüm göstergeler, Avrupa'nın bu konumunun önümüzdeki yüzyılda da güçlenerek devam edeceğine işaret ediyor. Dolayısıyla, Türkiye'nin ekonomik kaderinin, dünyanın en zengin pazarı olan Avrupa Birliği ile bütünleşmekte yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dış ticaret rakamları, yabancı sermaye girişi, turizm gelirlerinin kaynağı ve dış borçlanmanın adresi bu temel tesbiti doğrular niteliktedir. Dünyanın bölgesel ticaret bloklarına bölündüğü bir dönemde, en güçlü ekonomik grup olan Avrupa Birliği ile yapmış olduğumuz Gümrük Birliği bizi bu blokun saflarına katmıştır.

Başka bir ticaret bloku ile AB kapsamında ilişkiler geliştirilmesi - ileriki bölümlerde belirteceğimiz üzere - görünür gelecekte mümkün görülmediğinden, AB ile ekonomik ilişkilerimizi gerçekçi bir boyutta değerlendirerek, özellikle ticaret ve yatırım konularında bir dizi hedefler belirlemek ve hukuki çerçeveyi en geniş şekilde yorumlayarak bunları uygulamaya geçirmek zorundayız. Aksi takdirde, ortak gündemin şekillenmesini sadece AB'ne bırakmak, sık sık hayal kırıklıkları yaşamak ve Brüksel'in yönlendirmelerini oldu-bitti şeklinde kabullenmek zorunda kalınması kaçınılmaz olacaktır. Türkiye'nin kabullenen değil, politikaların şekillenmesine katkı veren, inisiyatifler, öneriler ve yaratıcı mekanizmalar geliştiren aktif bir ortak konumuna yükselmesi gerekmektedir.

99. "1996 Country Reports 'The European Union'", 11 Mayıs 1997 tarihinde ziyaret edilmiştir. [Http://www.state.gov/www/issues/economic/trade-reports/europe/eu96.html](http://www.state.gov/www/issues/economic/trade-reports/europe/eu96.html)

AB'ye tam üye olmayan Türkiye'nin, Birlik üyesi 15 ülkenin tercihli ticaret kapsamında dış ticaret ilişkisi kurduğu ülkelerle tek tek anlaşma yapması gerekiyor. Üçüncü ülkelerden yapılan ithalata telafi edici vergi uygulayan AB, stratejik önemde gördüğü hammaddeler ve ara mallarla bunların üretildiği ülkelere yönelik vergi yükünü azaltabilmektedir. Türkiye'nin bu pazarlara eşit koşullarla girip, ucuz hammadde temin edebilmesi için Romanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Litvanya, Bulgaristan, Slovenya, Fas, Tunus, Mısır ve Baltık Cumhuriyetleri'yle de ayrı ayrı tercihli ticaret anlaşmaları yapması gerekmektedir. Bugüne kadar Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ülkeleri, Macaristan ve İsrail'le anlaşma yapabilen Türkiye, diğerleri ile ağır aksak ilerleyen görüşme programını henüz tam uygulayamamıştır. Refah-yol Hükümeti'nin gündeme getirdiği D-8 Projesi, Avrupa Birliği Dış Ticaret Rejimi'ne uyumu amacıyla tamamlamamız gereken "Tercihli Ticaret Anlaşmaları"nı bir süre ikinci plana itmişti.

Halihazırda AB'ye yapılan ihracatımızın ülkelere göre dağılımına bakıldığında, Almanya'nın ilk sırada geldiğini görüyoruz. Almanya'yı İtalya, İngiltere, Fransa ve Hollanda izlemektedir. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde, AB ülkeleri yaklaşık yüzde 50'lik paya sahip bulunuyor. 1987'de bu ülkelere ihracatımız 4.8 milyar dolar düzeyinde iken 1996'da 11.5 milyar dolara ulaştı. Bu ülkelerden yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı yüzde 45'i geçmektedir. Öte yandan, 1996 yılı itibariyle Birlik üyelerinden ithalatımız 22.3 milyar dolar civarındadır. Dış ticaretimizde Almanya ilk sırayı alırken, onu sırasıyla İtalya, Fransa, İngiltere ve Hollanda takip ediyor. Dış yatırımlarda da AB ülkeleri ön sıralarda yer almaktadırlar. Toplam yabancı yatırım izinlerinde AB'nin payı 1995'te yüzde 64 iken, bu oran 1996'da yüzde 85'e çıkmıştır.

Almanya Federal Cumhuriyeti, dış ekonomik ilişkilerimizde, tıpkı siyasi ve askeri ilişkilerimizde olduğu gibi, "özel" bir önem ve konuma sahiptir. Halen en büyük ticaret ortağımız olan bu ülkede iki milyonun üzerinde vatandaşımız işçi, işveren, öğrenci ve sanatçı olarak yaşamaktadır. Alman ekonomisindeki gelişmeler Türkiye'de sıcaklığı hissedildiğinden bu ülkeyi dikkatle izlemek - son yıllarda tekstil sektöründe yaşandığı gibi beklenmedik tatsız "sürprizler" ile karşılaşmamak bakımından da - zorunludur.

Geleneksel olarak Alman firmaları Türkiye'de uzun bir tarihi geçmişe sahiptirler. Türkiye, hem yeni üretim merkezi hem de çevre ülkelere transit ticaretin geçiş noktası olarak Alman firmalarına cazip fırsatlar sunmaktadır. 1997'den itibaren Alman ekonomisinin yeniden güçlü bir canlanma dönemine gireceğine dair tahminler, sadece 82 milyon Alman vatandaşını değil, hem bu ekonominin yaşlı kıtadaki

merkezi önemi dikkate alındığında diğer Avrupalıları, hem de en büyük ticaret ortağımız olduğu için bizi sevindiriyor. Öte yanda, Avrupa Birliği ile siyasi, sosyal, ekonomik ve teknolojik bağları giderek derinleşmekte olan Almanya, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin hem güçlü bir siyasi savunucusu, hamisi oldu, hem de başta gelen ticaret ortağı haline gelmiştir¹⁰⁰.

16. Gümrük Birliği ve AB ile Ekonomik Bütünleşme

Gümrük Birliği, Türkiye için olduğu kadar AB için de -hatta belki de daha fazla- önem taşımaktadır. Gümrük Birliği öncesindeki ticaret rakamlarına bakılırsa, Türkiye, AB toplam ihracatının yüzde 2,4'ünü (8.9 milyar ECU) almakta ve bu rakamla, Rusya ve Çin gibi dev ülkelerin önünde Birliğin altıncı büyük ticaret ortağı konumundadır. AB'nin ithalat açısından da önemli bir ortağı olan Türkiye 7.5 milyar ECU ithalat kapasitesiyle 17. sıraya yerleşmiş durumdaydı. Bu rakamlar, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği sonrasında AB lehine daha da artmıştır.

Türk pazarına giren Avrupalı sermaye ve ihracatçı ile rekabet etmek zorundaki yerli üreticiler, bu şokun etkisini azaltıcı yardımlardan hala yararlanamamaktadır. Tavizlerin çoğu tek taraflı işlemektedir. Türk sanayiinde, AB rekabeti de göz önüne alınarak, bir üretim standardının tutturulması, tekstil, konfeksiyon ve demir-çelik ürünlerinde haksız rekabetin önlenmesi talep edildi. Gümrük Birliği duvarlarının kaldırılması, fonların yok edilmesi, sermaye transferlerinin serbest bırakılması, ekonomide devlet bürokrasisinin ağırlığının azaltılması, bankacılık sektörünün çağdaşlaştırılarak AB'ye uyumlu hale getirilmesi isteniliyor. Bütün bunlar zaten uluslararası ekonomik düzenin zorladığı, Türkiye'nin kendi geleceği için yapması gereken şeylerdi ve çoğu da yapıldı. AB'nin kendi hesabına düşen yükümlülükleri ise - büyük ölçüde Yunan vetosunun ardına sığınarak - savsaklanmaya devam edilmektedir.

Son Lüksemburg zirvesi sonrasında yaşanan türden siyasi gerginlikler, AB ile ilişkilerimizin muhtelif veçhelerini sekteye uğratabilmektedir. Unutmamak gerekir ki, AB'nin tam üyeleri bile menfaatleri çatıştığında Birlik kurallarını kendi

100. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (ODAÜ) 1995 yılında Almanya'nın en büyük piyasalarından birisi oldu. Almanya'nın bölgeye ihracatı 61 milyar DM, bölgeden ithalatı ise 58 milyar DM düzeyinde gerçekleşti. Son üç yıl içinde ODAU'ye Alman yatırımları 28.5 milyar DM'ı buldu. (International Herald Tribune, 3 Ekim 1996, s.20)

anlayışlarına göre yorumlamakta, uzlaşma mekanizmaları devreye girmektedir. Duygusal aşırılıklara kapılmadan AB ile ekonomik ve siyasi ilişkilerimizi karşılıklı yarar ve eşitlik temelinde sürdürmek zorundayız. İhracatımızın başka pazarlara yönelebileceği olasılığı bilimsel ve pratik olarak yakın zamanda gerçekleşecek gibi görünmüyor. Unutmamak gerekir ki, AB ile 34 yıllık geçmişi olan ilişkilerimiz bir pazar tercihinin çok fiili ekonomik bütünleşmeyi hedeflemektedir.

Mevcut belirsiz durum, yalnızlığa itilmemize, dış güvenlik risklerinin artmasına ve Avrupa ekonomisi ile bağlarımızın tedricen zayıflamasına yol açabilir. Çoğu Türkiye ile aynı ihraç mallarını üreten tam üyelik yolundaki Doğu Avrupa ülkelerinin AB'nin kendilerine bağışlayacağı 100 milyar dolara yakın yardım ve yararlanacakları diğer AB kaynaklı yoğun sermaye ve teknoloji akımıyla ileri bir rekabet gücü kazanacakları dikkate alınmalıdır. Uğrayacağımız kayıpları ne ABD, ne de Rusya dahil çevre ülkelerdeki potansiyel telafi edebilir. Bu itibarla "Gümrük Birliği artı" önlemleri başlangıç noktası olarak, ekonomik bütünleşmeyi daha ileri götürecek hizmetlerin liberalizasyonu, telekomünikasyon sektöründe mevzuatın uyumlaştırılması, tarım ürünleri için piyasa girişinin iyileştirilmesi, endüstriyel, çevre ve tüketim politika işbirliğinin artırılması bölgesel ve sınır-ötesi işbirliğinin daha da geliştirilmesi, AB programlarına katılımın artırılması gibi konularda teknik müzakerelerin sonuçlandırılmasına çalışılmalıdır.

Federal Almanya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağıdır. 1995 yılında 17 milyar 16 milyon marka ulaşan toplam ticaret hacminde Türkiye 7.95 milyar marklık ihracat, 9 milyar 65 milyon marklık ithalat yapmıştır. 1996'da ise bu ülkeye 5.2 milyar dolarlık ihracat yaparken ithalatımız 7.5 milyar doları bulmuştur. Bonn, 1960-1995 yılları arasında Türkiye'ye yaklaşık 8 milyar marklık kredi kullandırmıştır. 1980-1997 arası dönemde ülkemizde izin verilen Alman sermayesi 2.4 milyar civarındadır (1997'de 282 milyon dolar). Almanya'daki yaklaşık 7.5 milyon yabancı arasında 912 bini kadın, 1 milyon 102 bini erkek olmak üzere toplam 2 milyon 14 bin Türk vatan-dışı yaşamaktadır. Genel öğretimde 369 bin, mesleki öğretimde 106 bin ve yüksek öğrenimde 16 bin olmak üzere Federal Almanya'da 490 binin üzerinde Türk öğrencisi vardır. Bu insanlar, iki ülke arasındaki ilişkilerde canlı köprü işlevi görmektedirler. Almanya'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 83.8 milyon olması, ortalama yüzde 2.3 oranında büyümesi, nominal GSMH'sinin 4,673 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 55,749 dolara yükselmesi, ihracatının 1,445 milyar, ithalatının ise 1,388 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Fransa, dünyanın dördüncü büyük sanayileşmiş ülkesidir. Küresel piyasada dördüncü büyük ihracatçı ve ithalatçı konumundadır. 1996 sonu itibarıyla toplam ihracatı 216 milyar, ithalatı ise 199 milyar dolar düzeyindedir. Dış ticareti, ülke, GSMH'sının yüzde 35'ine eşittir. Büyüme hızının, 1996'daki yüzde 1.3'den 1997'de yüzde 2.3'e çıkacağı tahmin ediliyor. Önümüzdeki yüzyılda en önemli ticaret ve yatırım ortaklarımızdan birisi olması kuvvetle olası olan Fransa, son birkaç yıldır AB içinde Türkiye'ye dönük akıllıca ticaret ve yatırım diplomasisi sayesinde, ülkemizde hatırı sayılır bir ekonomik mevcudiyet kurmayı başarmıştır. 22 milyar dolara ulaşan toplam yabancı sermaye stokumuzda 5.1 milyar dolar ile ilk sırada yer almaktadır. 1989'da ülkemizde Fransız firma sayısı 7 iken bu rakam bugün 150'ye çıkmıştır. Fransa, ithalatı beşinci, ihracatı ise dördüncü büyük ticaret ortağımızdır (tüm ticaretimizin yüzde 6'sı). Bu ülkeden, 1996 sonu itibarı ile 2.7 milyar dolarlık ithalat yapılırken, 1.03 milyar dolarlık da mal ve hizmet sattığımız görülmüyor. Tıpkı Almanya'nın Orta ve Doğu Avrupa'nın hamiliğine soyunması gibi, Fransa'nın da AB üyeliğimize dönük çabalarda Birliğin "Club Med" ayağını güçlendirmek için lokomotif ülke olabileceği ileri sürülmektedir.

Nitekim, Cumhurbaşkanı Sayın Demirel'in Şubat 1998'deki resmi ziyareti sırasında AB-Türkiye ilişkilerindeki mevcut kilitlenmenin açılması konusunda Paris'in oynayabileceği rol de tartışılmıştır. Fransa'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 60.7 milyon olması, ortalama yüzde 2.5 oranında büyümesi, nominal GSMH'sının 2,931 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 48,151 dolara yükselmesi, ihracatının 811 milyar, ithalatının ise 747 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Geleneksel olarak dış ekonomik ilişkilerimizde hep ön sıralarda yer almış olan İtalya, 57.2 milyonluk nüfusu, 1,142 milyar dolarlık GSMH'sı ve 17,831 dolarlık kişi başına geliri ile Batı Avrupa'daki önemli geleneksel pazarlarımızdan birisi olarak görülmelidir. Dünyanın beşinci büyük sanayileşmiş ülkesidir. Avrupa Para Birliği'nin kıstaslarını yerine getirebilmek için İtalyan Hükümeti büyük çaba sarfetmektedir. İtalya'da enflasyon 1996'da yüzde 4'ün altına düşürüldü. İşsizlik yüzde 12.2. Dış ticareti 47 milyar dolar fazla veriyor, ulusal borç GSMH'nin yüzde 123'üne eşittir. 1996'da bütçe açığı GSMH'nin yüzde 6.6'sı civarında idi. Faiz oranları düşme gösteriyor. İtalya'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 57 milyon olması, ortalama yüzde 2.1 oranında büyümesi, nominal GSMH'sının 1,786 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 31,346 dolara yükselmesi, ihracatının 594 milyar, ithalatının ise 540 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 1996'da İtalya'ya yapılan ihracat 1.5 milyar doları bulurken, karşılığında 4.2 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır.

İngiltere, 58.5 milyonluk nüfusu, 971 milyar dolarlık GSMH'sı ve 13,800 dolarlık kişi başına geliri ile geleneksel pazar konumunu güçlendirmekte ve Türkiye için elverişli fırsatlar sunmaktadır. Toplam ihracatı 253 milyar, ithalatı ise 281 milyar dolar civarındadır. Son dört yıldır, diğer Avrupa ekonomilerine kıyasla, daha istikrarlı bir büyüme trendi içindedir. İngiltere'nin 2000-2010 döneminde nüfusunun 59,9 milyon olması, ortalama yüzde 2.3 oranında büyümesi, nominal GSMH'sının 2,107 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 35,118 dolara yükselmesi, ihracatının 731 milyar, ithalatının ise 717 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. 1996'da ihracatımız 1.2 milyar, ithalatımız ise 2.5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

İspanya ve **Hollanda**¹⁰¹ da aynı şekilde Batı Avrupa'daki öncelikli pazarlar olarak stratejimizde gözönünde bulundurulması gereken ülkelerdir.

21'inci Yüzyılda Japonya

125 milyon nüfuslu Japonya 4,651 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü ve 39,500 dolarlık kişi başına ulusal geliri ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumundadır. Toplam ihracatı, 1996 yılı itibariyle, 405 milyar, ithalatı ise 342 milyar dolar düzeyindedir. AB ile Gümrük Birliğimiz sonrasında bu ülkenin Avrupa ve çevremizdeki diğer ülke pazarlarına elverişli koşullarda girişinde üretim/ticaret merkezi haline gelmemiz hedeflenmeli, ayrıca AB ile ABD arasındaki ekonomik-siyasi ilişkiler denkleminizde dengeleyici bir bölge dışı ekonomik güç olarak kullanılması düşünülmelidir.

17. Japonların Avrupa Çıkartması ve Türkiye

Japonya, sermaye ve teknoloji transferinde ülkemiz açısından çok önemli bir ülkedir. Neredeyse tüm büyük Japon şirketleri, ülke içindeki yüksek maliyetler nedeniyle, son yıllarda üretimlerini düşük maliyetli başka bölgelere taşıyorlar ve oralarda imal ettikleri malları da Japonya ve üçüncü ülkelere ithal ediyorlar. Bu durum, özellikle, Japon şirketlerinin rekor düzeyde (1995'de 50.7 milyar dolar) yatırım yapmakta oldukları ve Japon-Asya ticaretinin Kuzey Amerika-Avrupa toplam ticaretini geçtiği Asya'da geçerlidir.

101. Hollanda'nın toplam GSMH'sı 349 milyar dolardır. Büyük ölçüde dış ticarete bağımlı bir ülkedir. Toplam ihracatı 1996 sonunda 176 milyar, ithalatı ise 160 milyar düzeyinde gerçekleşmiştir. Hollanda'nın ticaret ve yatırım politikası dünyadaki en serbestler arasındadır. Kişi başına düşen gelir, 22.365 dolardır.

Araba ve elektronik mallarda iç üretim düşerken, yurtdışında Japonlarca imal edilen aynı mallar bu düşüşü telafi edecek ölçüde artıyor. Örneğin, 1994 yılında Japonya'nın en büyük beş araba imalatçısı firmasının toplam yurtdışı üretimi, bu firmaların Japonya'dan yaptıkları ihracatı geçti. Elektronik devi Sony de aynı şekilde 1998 yılına kadar ürünlerinin yüzde 50'den fazlasını (1995'de yüzde 42 idi) Japonya dışında yapmayı planlıyor. Dünyanın önde gelen kamera yapımcısı Nikon, 1999'a kadar yurtdışı üretimini mevcut yüzde 30'dan yüzde 75'e çıkarmayı hedefliyor. Buna karşın, Japonya'nın toplam üretiminin hala sadece yüzde 7'si yurtdışı fabrikalarda yapılıyor; oysa bu oran, ABD için yüzde 26, Almanya için ise yüzde 15. Bu alanda geniş bir potansiyel bulunduğu görülüyor. Japon firmalarının Avrupa'da yatırım istahı yeniden artmaya başlıyor. JET-RO'nun yayınladığı rakamlara göre, Batı Avrupa'da yeni faaliyet başlatan Japon firmalarının sayısı 1989'dan bu yana ilk defa 1996'da arttı. 36 imalatçı firmasının daha piyasaya girmesiyle birlikte toplam sayı 727'ye yükseldi. Bu firmaların hepsinin yeni yatırım planları var. İngiltere, Japon yatırımcıları için en cazip ülke konumunda görülüyor.

Nitekim, bir araştırmaya göre, 437 Japon firmasından yüzde 42'si İngiltere'yi tercih ettiğini bildirmiş. Doğu Avrupa ülkeleri de Japon stratejistlerin gözünde zemin kazanıyorlar. Şirketlerin yüzde 23.6'si Çek Cumhuriyeti ile Slovakya'yi listenin başına koymuşlar. Yüzde 16.2'si ise Polonya'yı. AB üyeliği için çaba gösteren bu ülkeler sadece ihracat pazarları ve tedarik kaynağı olarak görülüyorlar, aynı zamanda potansiyel üretim merkezleri olarak da düşünülüyorlar. Üretim yapılırken yerel satın alımlar artıyor; zira, yedek parça ve hammaddelerin en az yüzde 70'i yerel olarak temin ediliyor.

Yen'in güçlenmesi Japonya'dan ithalatın kesilmesine yol açıyor; ancak, diğer Asya ülkelerinden ve Doğu Avrupa'dan ithalat büyüyor. Halihazırda, Batı Avrupa'daki 727 Japon şirketinden 215'i İngiltere'de, 109'u Fransa'da ve 105'i Almanya'da bulunuyor. Türkiye'nin, giderek artması beklenen Japon dış sermaye yatırımlardan daha büyük bir pay alması mümkündür.

Son bunalıma rağmen, ABD ve Japonya'nın, dünya ekonomisindeki öncü rollerine devam edecekleri kesin görünüyor. İki ülkenin nisbi serveti ve gücü muazzam bir değişiklik geçirmektedir. 1955 yılında ABD ekonomisi Japonya ekonomisinin 26 kat büyüklüğe sahip iken, 1995'te sadece 1.2 kat daha büyüktür. Eskiden olduğu gibi ABD'nin sunduğu her isteğe boyun eğmeyen Japonya, menfaatlerini,

Asya, Avrupa ve başka yerlere yayarak, ABD'ye bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. Yurtdışına muazzam yatırım fonları akıtan Japonya, kendi çıkarlarını ihmal edecek ölçüde az dış yatırım çekebiliyor. 1990'lı yıllarda OECD ülkelerindeki üretimin toplam yüzde 20'sini gerçekleştiren Japonya, OECD içinde dolaşmakta olan doğrudan yabancı yatırım fonlarından sadece yüzde 1'ini ülkesine çekebildi. 1995'de, örneğin, ABD tek başına 60 milyar, İngiltere 29 milyar dolarlık yabancı yatırım cezbederken bu rakam Japonya için 2 milyar doların altında (GSMH'nın yüzde 0.002'si) kaldı. Öte yandan, Japon firmaları aynı yıl yurtdışında 21 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirdiler. Japonya'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 127,6 milyon olması, ortalama yüzde 2.5 oranında büyümesi, nominal GSMH'sinin 9,584 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 75,093 dolara yükselmesi, ihracatının 1,411 milyar, ithalatının ise 1,293 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

Japon yatırımlarının Türkiye'ye daha yoğun şekilde çekilmesi için stratejik bir işbirliği çerçevesi hazırlanmasını zorunlu görüyoruz. Türkiye ile Japonya arasındaki dış ticaret halihazırda Türkiye aleyhine açık vermektedir. 1996 yılındaki 1.549 milyar dolarlık toplam ticaretin 1.382 milyarı Japonya'nın, 180 milyarı ise Türkiye'nin ihracatı idi. İki ülke arasında yatırımların korunması ve çifte vergilenmenin önlenmesi anlaşmaları imzalanmıştır. Dış ticaretteki ülkemiz aleyhine verilen bu muazzam açık Japonya'ya yönelik ekonomik diplomasi çabalarımızda elimize güçlü bir koz vermektedir. Gümrük Birliği sonrasında Japonya'nın AB pazarlarına ve çevre ülkelere girişinde hem üretim, hem ticaret merkezi olmayı, Japon sermayesini ve teknolojisini artan oranlarda cezbetmeyi, AB ve ABD ile ekonomik-siyasi ilişkiler denkleminde Japonya'yi gereğinde karşı dengeleyici güç olarak kullanmayı "2010 Vizyonu"nun temel hedeflerinden birisi haline getirmeliyiz.

Kuzey Amerika, Yeniden Keşfedilmeyi Bekliyor

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Meksika arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldıran NAFTA toplam 370 milyon tüketiciye ve 6.8 trilyon dolarlık GSMH büyüklüğüne sahip dünyanın ikinci büyük serbest ticaret alanını oluşturmaktadır. Bizim için Batı Avrupa'dan sonraki en büyük ve en önemli geleneksel pazarı teşkil eden Kuzey Amerika hemen her sektörde muazzam piyasa fırsatları sunmaktadır. ABD, dünya nüfusunun yüzde 5'i (263 milyon) ile dünya toplam hasılasının dörtte birini (GSMH büyüklüğü 6,687 milyar dolar) üretmektedir.

Amerika'nın dünya ekonomisindeki payı yüzde 50'nin üzerinden günümüzde yüzde 20 civarına gerilemiştir¹⁰². Belki hala “eşit güçler arasında en birinci” olarak tanımlanabilir; ancak, tek başına lider olmadığı kesindir. Artık, üç güç merkezli dünyada ABD, AB ve Japonya arasında uzlaşmaya varmaksızın uluslararası ticaret ve ekonomi müzakerelerinde başarıya ulaşılması mümkün görünmüyor. Washington, herhangi bir önemli girişim başlatmadan önce “Yediler Grubu”ndaki ortaklarından destek aramak zorundadır.

Herşeye rağmen, unutulmaması gerekir ki, ABD, hala dünyanın en büyük ulusal pazarıdır. Dinamik Asya ekonomilerinin hepsi ABD'ye ihracatlarını arttırmak suretiyle zenginleşmişlerdir. Ayrıca, ABD, küresel ekonomiye uyum göstermede ve teknolojik yenilenmede en başarılı sanayileşmiş ülke konumundadır.

Türk-Amerikan ikili ticareti, son on yıldır sürekli genişlemektedir. 1980'e kıyasla Türkiye'nin ihracatı 1993 yılında toplam 5.3 kat artarak 1.2 milyar dolara yükselmiş; ancak ithalat da 3.4 milyar dolara ulaşmıştır. Son yıllarda nisbi bir azalma olmakla birlikte, Türkiye'nin, ABD ile ticaret ilişkilerinde kronik bir açık verdiği görülüyor. 1980-1993 döneminde toplam ticaret açığı 11 milyar doları aşmış idi. 1996 yılında ABD'den 3.203 milyon dolarlık ithalat yapmış olup ticaret fazlası 1.689 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. ABD'nin aynı yıl Türkiye'den ithalatı ise 1.514 milyon dolardır. Amerikan istatistiklerine göre, halen ABD'nin en büyük 36. pazarı konumundayız. Türkiye'deki toplam Amerikan doğrudan yatırımları da 1994 yıl sonu itibarıyla 1.1 milyar dolar düzeyindedir. Türkiye'deki yabancı sermaye stoğunda ABD'nin payı, yüzde 18 civarındadır. Bu rakam, Rusya'nın 2.826 milyar ve Doğu Avrupa'nın tamamının 2.479 milyar dolarlık ithalatı ile kıyaslanırsa¹⁰³, Türkiye'nin Washington nezdindeki ticari önemi görülebilir. ABD firmaları, geleneksel Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarının ötesine bakarak, Türk ortakları ile, eski SSCB ve Doğu Avrupa'daki piyasalarında da işbirliği yapmayı hedeflemektedirler. Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan ve 400 milyon nüfuslu güçlü bir bölgesel pazar yaratma iddiasındaki Karadeniz Ekonomik İşbirliği de ABD tarafından ortak ticaret ve yatırım fırsatları olarak değerlendirilmektedir.

Amerikan Ticaret Bakanlığı, halen 50 milyar dolar düzeyinde olan Türkiye'nin ithalat pazarının 2000 yılına kadar yıllık yüzde 25 büyüyeceğini tahmin etmekte-

¹⁰² “US Needs a Plan to Prolong 'American Century'”, Reginald Dale, *International Herald Tribune*, 29 Kasım 1996, s.15

¹⁰³. “Turkey An Important Market for US, More Growth Possible”, Louise Fenner, *Washington, USIS Wireless*, 7 Mart 1996.

dir. Bu Bakanlığın raporlarına göre¹⁰⁴, Türkiye’de Amerikan firmaları için yükselmekte olan sektörler şunlardır: Enformasyon teknolojisi (630 milyon dolar), çevre teknolojisi (240 milyon dolar), ulaşım altyapısı (15 milyar doların üzerinde), enerji teknolojisi (2.1 milyar dolar), sağlık teknolojisi (310 milyon dolar), sanayi kimyasalları (8.8 milyar dolar), iletişim hizmetleri (3.3 milyar dolar) ve finansal hizmetler.

Türkiye, ABD ile ilişkilerini stratejik bir ortaklık temeline oturtmaya çalışmaktadır. Soğuk Savaş dönemini sembolize eden askeri ve savunma işbirliği artık çeşitlenerek boyutlarını giderek genişletmektedir. ABD’nin Türkiye’yi kendi firmaları için dünyanın en büyük yükselmekte olan on pazarından birisi ilan etmesi, buna karşılık Türkiye’nin daha fazla yardım yerine Amerikan pazarlarının kendi firmalarına daha fazla açılması, tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması için yoğun çaba göstermesi ekonomik ilişkilerdeki kapsam değişikliğinin en bariz işaretleridir. ABD’nin, önümüzdeki yüzyıla dönük ekonomik ve ticari stratejilerimizde baş sıralarda yer alması bekleniyor. ABD’nin 2000-2010 döneminde nüfusunun 287,2 milyon olması, ortalama yüzde 2.0 oranında büyümesi, nominal GSMH’sinin 11,823 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 41,020 dolara yükselmesi, ihracatının 1,999 milyar, ithalatının ise 2,098 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Öte yandan, NAFTA içinde yer alan Kanada ve Meksika’nın¹⁰⁵ da ABD’ye yönelik genel strateji içinde yerleştirilmesinde yarar olduğunu düşünüyoruz.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da Hala Umut Var mı?

Dış ekonomik ilişkilerimizde ilk ciddi açılımlar 1970 ve 1980’li yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarına yönelik olarak yapılmıştı. Bölgeye bugünkü stratejik önemini kazandıran yegâne faktör, dünyanın petrol deposu olmasıdır. Dünya nüfusunun yüzde 0,25’den azını (98 milyon) ve toprak büyüklüğünün yüzde 3’ünü oluşturan İran, Irak, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bugün dünya petrol kaynaklarının yüzde 65’ini kontrol etmektedirler. Petrole dayalı bölge ekonomilerinin - ciddi siyasi/askeri bunalımlar çıkmaması halinde - önümüzdeki yüzyıl başından itibaren yeniden canlanması öngörülüyor.

104. “Big Emerging Markets”, US Trade and Investment Alliance, Internet [HTTP://Turkey.org/Turkey/Alliance.htm](http://Turkey.org/Turkey/Alliance.htm)5, 13 Mart 1996 tarihinde ziyaret edildi.

105. Meksika, 88 milyon nüfusu, 370 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü ve 4.300 dolarlık kişi başına geliri ile NAFTA içinde Türkiye bakımından cazip pazarlardan birisidir. 128 milyar dolar dış borcu vardır. Dış ticaretinin yüzde 74.2’sini ABD ile yaptığından bu ülke ile Amerikan pazarına yönelik olarak ortak işbirliği projeleri geliştirilmesi düşünülebilir.

Tüm dünyanın gözü, bölgenin petrol kaynakları, bunun sağladığı satın alım gücü ve ikmal güvenliğinin sağlanması üzerine odaklanmıştır. Bölgedeki İslami hareketin yükselişi, tetörizmin tırmanışı ve Arap-İsrail barış sürecinin belirsizliği de Batı ülkelerinde ciddi bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 20 Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkesinin toplam nüfusu 342 milyon, GSMH büyüklüğü 800 milyar dolar ve ortalama kişi başına ulusal geliri ise 2,343 dolar düzeyindedir. Bizim dışımızda bölgedeki en güçlü beş ekonomi (GSMH büyüklüğü itibariyle) şöyle sıralanabilir: İran (130 milyar dolar), Suudi Arabistan (125 milyar dolar), İsrail (67 milyar dolar), Mısır (63 milyar dolar) ve Cezayir (44 milyar dolar). Zengin petrol kaynakları, yüksek kişi başına düşen gelir ve tüketim eğilimleri nedeniyle Körfez Emirlikleri de bölgede hedeflememiz gereken pazarlar arasındadır. 1996 yılında bu bölgeye 2.2 milyar dolarlık ihracat yaparken, ithalatımız 3.3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Ortadoğudaki en büyük ticaret ortağımız halihazırda Suudi Arabistan'dır (441 milyon dolar ihracat ve 1.8 milyar dolar ithalat).

Siyasi, tarihi, kültürel, güvenlik ve ekonomik bakımlardan bizim için yaşamsal önem taşıyan bu bölgeyi yakından tanımamızda ve ticaret/yatırım pazarı olarak geleceğinin ne yönde biçimlenebileceğini şimdiden kestirmeye çalışmakta yarar bulunmaktadır.

Akdeniz ülkeleri Kasım 1995'de Barselona'da bölgesel çatışmaları önleyecek ve ticareti teşvik edecek ortak bir barış ve refah programı üzerinde mutabık kaldılar. Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan yirmi yedi ülke Dışişleri Bakanları, 2010 yılına kadar Akdeniz bölgesinde bir serbest ticaret alanı¹⁰⁶ yaratılması, enerji, su, göç ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadele konularında işbirliği yapılması yönünde bir eylem planını imzaladılar. Akdeniz ülkelerinin AB'nin bölgeye yardımlarını büyük ölçüde arttırması karşılığında bu ülkelerin pazarlarını Avrupa ticaret ve yatırımlarına açması öngörülüyor. AB de, buna karşılık, önümüzdeki dört yıl içerisinde bölgeye 1.2 milyar dolarlık yardım ve kredi sağlamayı üstlenmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ekonomilerinin - hepsinin olmasa da en azından petrole dayalı olanların - önümüzdeki yüzyıl başından itibaren yeniden canlanmaya başlayacağı tahmin ediliyor. Ciddi siyasi bunalımlar baş göstermemesi halinde, petrol fiyatlarındaki artış ile birlikte bölge ekonomileri önemli pazar özelliklerini yeni-

106. "Mediterranean Trade Deal Clinched", Elizabeth Nash, Barcelona, *The Independent*, 29 Kasım 1996.

18. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Ekonomik Güç

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ekonomik Konferansı'na (MENA) katılmakta olan 15 ekonomiden sadece Türkiye ve Suudi Arabistan, küçük bir Avrupa ülkesinin ekonomisine eşdeğerde GSMH'ya sahiptir. Türkiye, cari fiyatlarla 185 milyar dolar ile bu ligin en büyük ekonomisi iken onu İran, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır izlemektedir. Bölgenin diğer ekonomileri ise GSMH büyüklüğü itibarıyla şunlardır: Cezayir (44.2 milyar dolar), Birleşik Arap Emirlikleri (44 milyar dolar), Fas (30,4 milyar dolar), Kuveyt (27 milyar dolar) ve Libya (20 milyar dolar). Bu ülkeler arasında Cezayir'in 2000-2010 dönemindeki GSMH'sının 61 milyar dolar, Suudi Arabistan'ın ki 234 milyar dolar, İran'ın ki 152 milyar dolar, İsrail'in ki 213 milyar dolar ve Kuveyt'in ki 60 milyar dolar olması bekleniyor.

Kişi başına düşen ulusal gelir bakımından en zengin beş ekonomi ise sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri (18,500 dolar), Kuveyt (15,900 dolar), İsrail (15,000 dolar), Katar (14,500 dolar) ve Bahreyn (8,900 dolar)'dır. İran, Libya ve Irak gibi geleneksel pazarlarımız ise bu sıralamada hayli gerilerde kalmaktadırlar. Sıralama, satın alma gücü paritesine göre yapılırsa daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Nüfus büyüklüğü bakımından Ortadoğu'da ilk beşi ise İran (şimdi 65 milyon, 2010'da 85,8 milyon), Mısır (şimdi 57,7 milyon, 2010'da 98.9 milyon), Cezayir (şimdi 28 milyon, 2010'da 35,5 milyon), Fas (27 milyon) ve Suudi Arabistan (şimdi 17 milyon, 2010'da 21,6 milyon) oluşturmaktadır.

den kazanacaklardır.

Ortadoğu'nun yükselmekte olan özel sektöründe iş yapmak isteyenler, son zamanlarda 1994 sonundaki Kazablanka'da yapılan MENA ekonomik zirvesinde kararı alınan Ortadoğu Kalkınma Bankası'nın doğuşunu merakla gözlüyorlar. Bankaya güçlü destek veren ülkeler arasında ABD, Japonya, Kanada, Güney Kore, Rusya, Çin, İsrail ve bazı Arap ülkeleri bulunmaktadır. 1995 sonbaharında Amman'da yapılan MENA zirvesinde, bankanın 1.25 milyar doları ödenmiş 5 milyar dolar sermayeye sahip olması kabul edildi. Buna göre, Banka'nın merkezi Kahire olacak. Avrupa Birliği de, 1996-2000 döneminde bu bölge için 4.65 milyar ECU ayırdı. Avrupa Yatırım Bankası benzeri düzeyde kredi sağlamayı öngörüyor. Dolayısıyla, bu bankanın finansman gücünden yararlanılarak firmalarımıza bölgede yeni iş imkanları yaratılabilir. Aynı amacı, diğer ülkelerin de güttüğünü hatırdan çıkartmadan ya-

ratıcı yöntemler geliştirmeliyiz.

ABD Ticaret Bakanlığı rakamlarına göre¹⁰⁷, Ortadoğu'da toplam ticaretin sadece yüzde 7'si bölge ülkeleri arasında gerçekleşiyor, kalan bölümü bölge dışı ülkeleriyle. Bölgeye akmakta olan doğrudan yabancı sermaye tedricen petrol üreten ülkeleri terkederek imalat sanayii ve hizmetler sektöründe fırsatlar sunan ekonomilere doğru kaymaktadır. UNCTAD tarafından yayınlanan yeni bir incelemeye göre,¹⁰⁸ 1982-1985 arasında yıllık ortalama 5 milyar dolarlık yabancı sermaye çekmiş olan Suudi Arabistan, 1990'ların ilk yarısında yıllık ortalama 700 milyon dolar civarında sermaye ile yetinmek zorunda kalmıştır. Son yıllarda Ürdün'e yabancı yatırım akışı ise 1986-90 dönemindeki yıllık 54 milyon dolardan 1991-95 döneminde iki katına çıkarak 112 milyon dolara ulaşmıştır. 1980'li yılların başında petrol üreten ülkeler bölgeye yönelik yabancı sermayenin neredeyse yüzde 96'dan fazlasını çekiyorlardı.

19. Türk-İsrail İşbirliği Giderek Genişliyor

Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler giderek derinleşmekte ve genişlemektedir. Ortadoğu'daki güç dengesinde İsrail'in hem Batı dünyasında hem de yükselmekte olan piyasalardaki güçlü konumu nedeniyle birçok ortak işbirliği imkanları mevcuttur. İsrail'e Türkiye'den Cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk ziyaret Mart 1996'da gerçekleşti. İki ülke arasında serbest ticaret anlaşması imzalandı. İsrail, 20 milyar dolarlık ihracat, 30 milyar dolarlık da ithalat yapmaktadır. Her yıl ABD'den 3.1 milyar dolarlık yardım almaktadır. İsrail, toplam ticaret hacminin yüzde 20'sini ABD, yüzde 50'sini ise AB ile gerçekleştirmektedir. Kişi başına düşen gelir, 16,650 dolardır.

Türkiye, ABD ve Avrupa'ya yönelik satışlarını özel ticari kolaylıklara sahip İsrail üzerinden yapmayı öngörürken İsrailliler de 65 milyonluk geniş Türk pazarına göz dikmiş durumdadır. Ayrıca, çevredeki üçüncü ülkelerde ortak yatırımlara gidilmesi de planlanıyor. İsrail, 1995 yılında Türkiye'ye 200 milyon dolarlık ihracat yaptı; karşılığında 250 milyon dolarlık mal satın aldı. Bu rakamlar, İsrailli turistlerden kazanılan döviz gelirlerini kapsamıyor. 1995 yılında 300 binin üzerinde İsraillinin başta Akdeniz sahilleri olmak üzere muhtelif tatil bel-

107. "Eizenstat: Cairo Summit to Show Business-Friendly Environment", Rick Marshall, USIS Wireless File, Paris, 8 Kasım 1996, s. 16.

108. "Foreign Investors Favour Mideast Manufacturers", Samer Iskander, Financial Times, 3 Haziran 1997, s.3. Daba etraflı bir değerlendirme için, bkz: World Investment Directory 1996, Volume VI, UNCTAD, Geneva.

delerini ziyaret ettikleri bildiriliyor. Ticaret hacminin 2000 yılına kadar 2 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. İsrail ile imzalamış olduğumuz ikili serbest ticaret anlaşmasının yakında yürürlüğe girmesi öngörülmektedir. İki ülke arasındaki gümrüksüz ticaret ise, 2000 yılında başlayacaktır.

Bu oran, 1990'ların ortasında yüzde 50'nin altına düştü.

Mısır, hem nüfus, hem ekonomik potansiyel, hem de siyasi bakımdan Arap dünyasının en önemli ülkesidir. Ortadoğu stratejimizde merkezi bir konum işgal etmektedir. Toplam GSMH büyüklüğü 1996 sonu itibariyle 63 milyar dolar civarındadır. Kişi başına gelir, 738 dolardır. 1996 yılında ihracatı 4.6 milyar, ithalatı ise 13.8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Her yıl ABD'den yaklaşık 2.3 milyar dolarlık yardım almaktadır. Bu ülke ile 2000 yılından itibaren her yıl 10-20 milyar metreküp tutarında 1.3 milyar dolarlık sıvılaştırılmış doğal gaz alımı konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Mısır'da devam etmekte olan özelleştirme kampanyasına firmalarımızın ilgi göstermesi halinde başta tekstil ve inşaat sektörü olmak üzere elverişli koşullara piyasa payı yaratılması mümkün olabilir.

Irak Ekonomisinin Toparlanması Uzun Yıllar Alacaktır

Irak, Kuveyt'i işgalinden önce dünyanın önde gelen petrol üreten ve ihraç eden ülkelerinden birisiydi. 1989'da 2.8 milyon varil düzeyinde olan günlük petrol üretimini, 1990'dan bu yana malum nedenlerle 600-700 bin varile indirmek zorunda kaldı. Irak'ın toplam petrol ihraç kapasitesi günlük 1.7 milyon varil civarındadır. Körfez'de küçük bir kıyı şeridine sahip olmakla birlikte denize açılımı Kuveyt'in Bubiyan Adası ve İran'ın Şattülrap su yolunun önemli bölümünü denetlemesi nedeniyle çok sınırlıdır.¹⁰⁹ BM ambargosundan önceki dönemde Irak'ın toplam ihracat gelirinin yüzde 99'u ham petrol ve işlenmiş petrol ürünlerinden geliyordu. 1980'ler boyunca Avrupa ve ABD, Irak'ın petrol ihracatının en önemli müşterileri idiler. 1985-89 döneminde Irak'ın ithalatının yüzde 21'i Avrupa'dan, yüzde 20.6'sı da ABD'den geliyordu. 1980'de 26.5 milyar dolar olan ihracatı 1991'den bu yana 500 milyon doların altına düştü. Irak Hükümeti, 1990'dan bu yana yürürlükte olan ekonomik ambargo nedeniyle, 120 milyar dolar kayba uğranıldığını açıkladı.¹¹⁰ Irak ile

¹⁰⁹ "Turkey and Israel Begin to Breathe 'New Morning in Economic Co-operation'", Burak Bekdil, Turkish Daily News, 11 Mart 1996, s.B7-B8

¹¹⁰ "Iraqi Government Estimates USD 120 billion Loss from Oil Export Ban", 17 Aralık 1996, Abu Dabi, Agence France-Presse.

BM arasında 986 sayılı Güvenlik Konseyi kararının uygulanması konusunda yürütülen müzakereler sonucunda Ağustos 1990'dan bu yana yürürlükte olan yaptırımlar gevşetildi, ancak bunun Irak ekonomisindeki yapısal sorunları kısa vadede çözümlenmesi beklenmiyor. 1980'de İran-Irak savaşının patlak vermesinden bu yana Irak ekonomisi sürekli kriz içinde bulunuyor.

1960 yılında, 1980 fiyatları esas alındığında Irak'ın GSMH'si 8.7 milyar dolar civarında iken 1979'da 54 milyara yükseldi. 1980'den başlayarak bu yükselme eğilimi yerini gerilemeye bıraktı ve 1993'de 10 milyara, 1994'te ise 9 milyara düştü. 1961'deki GSMH 7 milyonluk bir nüfusu desteklerken, 1994 GSMH'si 21.4 milyon nüfusu desteklemek zorunda idi. 1961'de kişi başına düşen GSMH 1,400 dolar iken bu rakam 1994'te 421 dolara düştü.¹¹¹ (1979'da 4,219 dolar idi). Bu muazzam gerileme 50 yılı aşkın süren ekonomik büyümeyi ve birçok Irak vatandaşının yaşama standartlarındaki iyileşmeyi bir anda sıfırlamıştır.

Birçok ülke, ambargo sonrası Irak'ta eski konumunu yeniden kazanma, hatta mümkün mertebe, genişletme peşindedir. Avrupa Komisyonu yetkililerine göre, ABD'nin Irak'a karşı yaptırımların yumuşatılmamasındaki inadı güvenlik kaygılarının yanı sıra 'stratejik ve ekonomik' nedenlere dayanmaktadır.¹¹² ABD dış politikasında ekonomik hedeflerin önplana çıktığı gözönünde tutulursa, ambargonun devamında Washington'un ısrarlı olmasının en önemli sebeplerinden birisi, akmaya başlayacak Irak petrolünün zaten bıçak sırtı dengesinde oturan dünya petrol fiyatlarını daha da düşürmesini önlemektir. Zira çok uluslu dev Amerikan petrol şirketleri ve ABD'ye borçlu petrol zengini ülkeler bundan en fazla olumsuz etkileneceklerdir. Washington'un ve çoğu OPEC üyesi petrol ihracatçısı ülkenin Irak'ın piyasaya yeniden tam girişini elden geldiğince geciktirmek istemeleri bu bakımdan 'anlaşılabilir' gözüküyor. Demokratik bir yönetimin isbaşına gelerek bölgedeki sorumluluklarını üstlenmesi hem ekonomik hem de güvenlik menfaatlerimiz bakımından büyük önem taşımaktadır.

Türk İran İlişkilerinde Durgunluk

İran, muazzam bir imparatorluk geçmişi ve güçlü özgün kültürü ile komşularımız arasında en önemli ülkelerden birisidir. Dış politika önceliği, askeri güç, nüfus ve ekonomik kapasite bakımından stratejimizde ilk sıralarda yer almaktadır. 1996'da elde ettiği 12 milyar dolarlık petrol geliri artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak bir

¹¹¹ "What Economic Future for Iraq?", Abbas Alnasrawi, Middle East Executive Reports, Mart 1996, s.8.

¹¹² "Irak ambargosu, menfaatler çatışması ve Türkiye", Mehmet Ögütçü, 13 Nisan 1995, Milliyet Entellektüel Bakış.

yana, devletin günlük cari harcamalarını ödemeye bile yetmemektedir.

Dünya'daki kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 9'u (93 milyar varil), doğal gaz kaynaklarının ise yüzde 15'i (21 trilyon metreküp) İran topraklarının altında yatmaktadır. 1970-1992 arası dönemde İran'ın nüfusu yıllık yüzde 3.4 artarak 1970'ye kıyasla ikiye katlandığından (59.6 milyon-1992 rakamı) ve gerçek GSMH değerlerindeki azalışlar neticesinde kişi başına düşen gelir 1976'daki 4,676 dolardan 1992'de 2,919 dolara gerilemiştir. Nüfusun yüzde 46'si 14 yaşın altındadır. Anayasa, yabancı petrol şirketleri ile üretim-paylaşım anlaşmalarına cevaz vermediğinden halihazırda yabancı sermaye ve teknolojiyi üretim merkezlerinde kullanmak mümkün olamıyor. İran, günde 3.6 milyon varil petrol üretmekte ve bunun 2.6 milyon varilini ihrac etmektedir. Mevcut doğal gaz üretimi ise yıllık 60 milyar metreküp civa-

20. İran'ı Bekleyen Sorunlar ve Potansiyel Fırsatlar

İran'ın beş yıllık kalkınma planı, Kish, Qeshm adaları ile Umman Körfezi'ndeki Chah Bahar limanında üç serbest ticaret alanı kurulmasını öngörmektedir. Birçok bakımdan Birleşik Arap Emirliklerindeki Jebel Ali serbest bölgesi örnek alınan bu bölgelerin ülkeye yabancı yatırım, imalat ve sanayi teknolojilere getirmesi hedefleniyor. Bunlar arasında Hürmüz Boğazı'nın hemen girişinde yer alan ve Singapur'un üç katı büyüklüğündeki Qeshm serbest bölgesinin en başarılı örnek olduğu bildiriliyor. İran'ın amacı, bu bölgeyi Avrupa ile Japonya arasındaki en büyük serbest alan haline getirmektir.

İran'da Humeyni mirası yönetimden giderek normalizasyona doğru yol alındığı, önümüzdeki yakın dönemde Tabran'ın yeniden uluslararası camiaya katılmasının mümkün olabileceği tahminleri yapılmaktadır. Dış dünya ile siyasi ve ekonomik bağlantılarımızı gereğinde ikili menfaatlerimize hizmet edecek şekilde Tabran lehine devreye sokmaya hazır olduğumuzu hissettirmek ve uzun dönemde İran yönetimi ile karşılıklı menfaatlere hizmet edecek stratejik bölgesel işbirliğine dair düşünce üretmek zorundayız. Birbirine karşı tarihi güvensizlik ve rekabet duygusu içinde bulunmakla birlikte, bu iki ülke bölgedeki ortak menfaatlerini algılamakta güçlük çekmemelidirler. İran, Türkiye'nin hem Orta Asya ve Kafkasya, hem Rusya, hem de Ortadoğu stratejilerinde önemli bir konuma sahiptir. Aynı şekilde Türkiye de İran için vazgeçilmez bir ekonomik/ticari ortaktır.

Kaynak: "The Islamic Republic of Iran, Will Khatami Be Able to Navigate Through Iran's Complicated Power

rındadır; bunun 27 milyar metrekübü ihraç edilmektedir.

Irak ile savaşın İran ekonomisine faturasının, 555 milyar dolar olduğu hesap edilmektedir. Petrol tesisleri savaştan bu yana hala tam kapasite ile çalışır hale getirilememiştir.

Suriye, ekonomik diplomasi ile dış politika ve askeri stratejinin birbirini destekler şekilde kullanılabileceği en ilginç ülkelerden birisidir. 16.5 milyon nüfusu, yaklaşık 14 milyar dolarlık GSMH'si ve kişi başına 850 dolarlık geliri ile Ortadoğu barış sürecinde öncü rol oynamaya çalışan Suriye, ekonomik gücü ve potansiyelini kat kat aşan bir siyasi strateji izlemektedir. Ülke ekonomisi, 1994 yılında yüzde 5.5, 1993'de yüzde 4 ve 1992'de yüzde 10 büyümüştür. Enflasyon yüzde 10-15 civarındadır. Toplam dış borcu, 1994 yılı sonu itibariyle 21 milyar dolar olup; bunun, yüzde 70'i çoğu eski SSCB'den elverişli koşullarda alınan ikili kredilerdir. Son beş yıldır Körfez ülkeleri ve Japonya'dan 2.5 milyar dolarlık proje kredisi kullandığı belirtiliyor.¹¹³

Soğuk Savaş döneminde Suriye, Sovyet ticaret sisteminin bir parçası olarak görülmüyordu; ancak şimdi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde koşullar değişti. Suriye, AB'nin Akdeniz Programı'nda yer almaktadır. Halen AB, Şam ve Halep'de iş merkezleri kurulmasını finanse ediyor. Yeniden yapılanma için 4.5 milyon ECU kredi alıyor.¹¹⁴ Petrol ve doğal gaz üretimi Suriye ekonomisi için son derece önemli. 1995 yılında Suriye'nin toplam ihracatının yüzde 62'si bu sektörden yapıldı. Son yıllarda yabancı sermayenin ürkek davranması nedeniyle petrol ve doğal gaza ciddi bir yatırım yapılamadı; aksine arama faaliyetlerinde büyük düşüş kaydedildi. Suriye'nin 1995 yılındaki petrol üretimi günlük 580.000.¹¹⁵ Öte yandan, ülkedeki elektrik üretiminin üçte-ikisine yakını da doğal gazla işleyen santrallardan elde edilmektedir. Suriye hükümeti enerji, su, imalat sanayii, tekstil, tarım ve gıda işleme ve paketlenme, turizm sektörlerine yabancı sermaye çekmeye çalışıyor. Yüzde 60'dan fazlasını 20 yaşın altındaki insanların oluşturduğu 13 milyonluk Suriye nüfusunun 2000 yılında 18 milyona ulaşması bekleniyor. Bu komşu ülke ile ilişkilerimizin geleceği Hafız Esad sonrası dönemdeki iktidar mücadelesinin sonucu ile yakından bağlantılıdır. Türkiye, ilişkilerin normalleşmesinin ardından Suriye'yi bölgesel ekonomik işbirliği girişimlerine dahil etmeyi düşünmelidir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarları arasında büyük satın alım gücüne sahip **Su-**

¹¹³ "Syria's Economic Prospects", *Middle East Economic Digest*, 24 Mayıs 1996, s.11.

¹¹⁴ "Syria: An Emerging Market for European Business", *The Middle East*, June 1996, s.30.

¹¹⁵ "Syria Sees Oil and Gas Exploration, Production as Priority", *Bill-Farren Price, Knight-Ridder Service*, 11 Haziran 1996.

¹¹⁶ Suudi Arabistan'ın toplam GSMH büyüklüğü 140 milyar dolar, kişi başına düşen geliri 6,900 dolar'dır. Toplam ithalatı 23.3 milyar dolar ve ihracatı 45.6 milyar dolardır.

¹¹⁷ Cezayir'in toplam GSMH büyüklüğü 44.7 milyar dolar, kişi başına düşen geliri 1,540 dolar düzeyindedir. 12.5 milyar dolarlık ihracat, 9.3 milyar dolarlık da ithalat hacmi vardır. Nüfusun yüzde 28.3'u işsizdir.

udi Arabistan¹¹⁶ ile **Cezayir**¹¹⁷ de dikkatle izlenmelidir.

5.3.Türkiye İçin Yeni Yükselmekte Olan Pazarlar

Önümüzdeki yirmi yıl içinde Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Rusya, Kore ve Tayland'tan oluşacak yeni bir “Yediler Grubu”nun dünya ekonomisindeki hakim tepeleri kontrol etmesi ve bunların toplam GSMH'lerinin mevcut G-7 ekonomilerini (ABD, Japonya, Almanya, Kanada, İngiltere, Fransa ve İtalya) geçeceği hesaplanmaktadır.¹¹⁸

OECD tahminlerine göre, sadece Asya'nın üç büyük ülkesinin- Çin, Hindistan ve Endonezya - 2010 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 6 büyümesi halinde, bu ülkelerdeki 700 milyon insan bugünkü İspanya'ninkine eşit düzeyde ortalama gelire kavuşacaklardır. Bu, halihazırdaki ABD, Japonya ve Avrupa nüfuslarının toplamına yakın bir tüketici grubu anlamına gelmektedir. Türkiye 21inci yüzyılın ilk çeyreğinde küresel ekonomide güçlü bir konum hedefliyorsa, yeni yükselmekte olan ekonomik güçlerle yaratıcı işbirliği ve ortaklık biçimlerini bugünden geliştirip uygulamaya koymak zorundadır. 2010 yılına hazırlanırken dış ekonomik ilişkilerde ABD-AB ekseninde dışarıda kalan dinamik ekonomileri dikkatle takip ederek, kapsamlı ortaklıkların tohumları şimdiden atılmalıdır. Türkiye için bölgedeki diğer önemli pazarlara giriş için “köprübaşı” olarak da kullanılabilecek yükselen hedef pazarlar şöyle sıralanabilir.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin Sisteme Girişi

Orta Avrupa ve eski Sovyet coğrafyasında yer alan toplam 27 devletin nüfusu 415 milyon, GSMH'si 822 milyar dolar ve ortalama kişi başına düşen geliri 1,979 dolar civarındadır. Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya devlet başkanlarının kararıyla “Birleşik Devletler Topluluğu (BDT)”nın kurulması Sovyetler Birliği'ni tarih sahnesinden silmiş, yerini 15 yeni bağımsız devlete bırakmıştır. Bu beklenmedik gelişme geniş bir coğrafyada o zamana kadar hesaba katılmamış olan bir “Türk Kuşağı” yaratmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve İran kültüründen etkilenmiş dahi olsa kısmen Türk nüfusuna sahip, Tacikistan yeniden biçimlenmekte olan güçler dengesinde yerlerini almışlardır. Rusya, Çin, İran, Türkiye ve bölgede nüfuz sahası kurmaya çalışan diğer başlıca güçler ile ilişkilerini bağımsızlık ve eşitlik temeline oturtmak temel hedefleri olarak belirlemiştir. Öte yan-

118 Öte yandan, Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı'nun yayınladığı bir incelemede, önümüzdeki yirmi yıl içerisinde Çin ile Japonya arasındaki ticaretin önemli ölçüde artacağına işaretler, Çin-Japon ticaret hacminin mevcut Japonya-Amerikan ticaretini geçeceği; bu durumun da beraberinde derin ekonomik ve siyasi yansımalar getirebileceği kaydedilmektedir. 2015 yılında Çin ile Japonya'nın ortaklaşa dünya ticaretinin yüzde 28'ini (1993'de yüzde 13 idi) kontrol edecekleri tahmin ediliyor. 1995 yılında Japonya'nın Çin'e ihracatı 22 milyar, bu ülkeden ithalatı ise 36 milyar dolar düzeyinde idi.

dan, Rusya ve Ukrayna'nın, Soğuk Savaş dönemine kıyasla, ülkemiz için daha elverişli ekonomik ortak haline gelmesi stratejistlerimizi birçok fırsat ve sorun ile karşı karşıya bırakmıştır. Gerek coğrafi ve kültürel yakınlığımız, gerek zor şartlar altında çalışma deneyimimiz sayesinde - beklenmedik bir siyasi/güvenlik bunalımı olmaması halinde - eski SSCB pazarlarında Türk firmalarını önemli fırsatlar beklemektedir.

Türkiye'nin stratejisinde Batı'nın sermaye, teknolojisine ve siyasi hesaplarına "taşeron" olarak hizmet vermek yerine çok daha geniş kapsamlı bir "bölgesel güç" rolüne doğru kayış giderek daha belirginleşmektedir. Mercedes, Coca Cola, Renault, Fiat, ABB, Netaş, Siemens örneklerinin gösterdiği gibi, gözler dış dünyanın Avrasya'ya dönük faaliyetlerinde bir üretim, finansman ve pazarlama merkezi olarak, ülkemize çektiğimiz yabancı yatırımcılarla ortaklaşa Avrasya'ya yatırımcı olarak girme, böylece kendi pazar payımızı da büyütme hedefine kilitlenmelidir.

Rusya Federasyonu: Fırsatlar ve Krizler Ülkesi

148 milyon nüfusu (eski SSCB'nin yüzde 51'i) ve 17 milyon kilometrekarelik toprak büyüklüğü (eski SSCB'nin yüzde 76'si ve ABD yüzölçümünün iki katı) ile Rusya dünyanın en önemli ülkelerinden birisidir. Toplam GSMH büyüklüğü 449 milyar dolar (kişi başına düşen gelir 3,031 dolar), ihracatı 88 milyar, ithalatı ise 64 milyar dolar düzeyindedir. 1992-1996 arası dönemde yaşanmış olan ekonomik gerileme yavaşlamış ve büyüme işaretleri kendisini göstermeye başlamıştır. Nitekim, IMF 1997 yılı büyüme hızını yüzde 3 olarak tahmin etmektedir. Orta vadede hizmet, ihracat yönelimli sektörler (petrol, gaz ve metaller gibi), elektrik ve telekomünikasyon sektörlerindeki canlanma ile birlikte büyüme hızının yüzde 6'ya ulaşması beklenmektedir.¹¹⁹

87.3 milyar dolarlık toplam Rus ihracatının yarıdan fazlasını uluslararası piyasalara enerji ve yakıt satışları oluşturmaktadır. Yıllık petrol üretimi 300 milyon ton civarındadır. Kömür, demir cevheri ve kereste, enerjiden sonraki en önemli Rus ihracat mallarıdır. Almanya ve Çin Rusya'nın en önemli ihracat pazarlarıdır. Önem sırasına göre bu iki ülkeyi İtalya, İngiltere, Macaristan, Japonya ve ABD izlemektedir. Yeltsin'in reform ekibi, Başkanlık seçimleri öncesinde dış ticaret işlemlerinde ruble'yi tamamen konvertibl yaparak dünya piyasaları ile bütünleşme yolunda büyük bir yeni adım daha atmıştır. Böylece, ihracatçıların döviz kazançlarının bir bölümünü devlete geri vermeyi zorunlu kılan yönetmelikler uygulamadan kaldırıldı; ancak, Rus makamları ülkeden sermaye kaçışını (ki 1991'den bu yana 50 milyar doları aştığı tahmin ediliyor) önlemek için sermaye hesapları üzerinde sıkı kısıtlamalara de-

119. "World Economic Analysis: Russia", *Euromoney*, September 1997, s.44

vam etmeyi sürdürmektedirler.

Nüfusunun yüzde 74'ü kentlerde yaşayan Rusya geniş kaynak temeli ve yetişmiş insan gücü potansiyeli nedeniyle eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ekonomik bakımdan en güçlüsüdür. Petrol, doğal gaz, elmas, altın, bakır, nadir metaller, manganez, boksit, uranyum, gümüş, grafit ve platinyum gibi önemli döviz kaynağı sağlayan hammaddelerin en büyük üreticisidir. Tarıma dayalı sanayi ekonominin en büyük ve belki de en önemli sektörüdür. Dünya Ticaret Örgütü'ne tam üye olarak katılmak için müzakerelere devam etmektedir.

SSCB'nin çöküşünden sonra reformcular tarafından başlatılan ekonomik dönüşüm tam anlamıyla gerçekleştirilemedi. Geçiş dönemi son döviz ve mali piyasalar bunalımı ile ciddi bir darbe daha yemiştir. Rus GSMH'sının halen yüzde 8'ini kontrol eden GAZPROM gibi şirketler, garip bir yapı içinde- ne devlete ne de özel hisse sahiplerine karşı sorumlu olmadan - birçok ayrıcalıklardan istifade ederek piyasa ekonomisini gölgelemektedirler. Siyasi nüfuz, ekonomide piyasa güçlerinden ya da hukuki haklardan daha fazla önem taşımaktadır. Son birkaç yılda gerçek anlamda dolar milyoneri olarak tanımlanan Rusların sayısında büyük artış oldu. Bunlar arasında genellikle bankacılar, petrol ve doğal gaz firma yöneticileri, tüccarlar ve az sayıda üst düzey bürokratlar dikkat çekmektedir. Yeni servet birikiminin, sanıldığığının aksine, tek başına mafya bağlantıları ile izah edilmesi güçtür. Bunun üç temel kaynağı olduğuna inanılıyor: Sübvansiyon edilen krediler, dolaylı ihracat subvansiyonları ve ithalat subvansiyonları.¹²⁰

Richard Layard ve John Parker'ın "The Coming Russian Boom" kitabında¹²¹ Rusya'nın geleceği hakkında oldukça olumlu bir dizi senaryo geliştirilmektedir. Geçiş döneminin kaos ortamı gözardı edildiğinde Rusya'nın karşılaştırmalı üstünlükleri dikkat çekmektedir: muazzam doğal kaynaklar serveti; kaliteli insan sermayesi (sadece en iyi bilim adamları, en iyi matematikçiler ve en iyi sanatçılar gibi entellek-

120. "How Some Russians Got Rich", Anders Aslund, *Financial Times*, 31 Mayıs 1996. Zenginleşmenin yolu, 1988 yılında sosyalist ekonominin kısmi deregülasyonu ile açılmıştı. 1991 yılında Sovyet ekonomisi çöktüğünde bu süreç inanılmaz boyutlar kazandı. 1992 yılında, sözgelimi, sanayi işletmelerine sübvansiyonlu kredilerin değeri GSMH'nin yüzde 30'una ulaştı. Aynı yıl ülkede enflasyon yüzde 2,500 civarında iken kredilerin yıllık faiz oranları yüzde 10-25 arasında oynuyordu. Bu işten en kârlı çıkanlar paranın üzerinde oturan ve siyasi bağlantıları güçlü bankacılar oldu. İkinci en büyük zenginleşme kaynağı, petrol, doğal gaz, metaller ve diğer ham maddelerin ihracatıdır. Ülke içi fiyatlar, örneğin petrolde dünya piyasa düzeyinin (1992'de) yüzde 1'i civarında idi. İyi bağlantısı olan yöneticiler, düşük iç piyasa fiyatından petrol, doğal gaz ve metalleri devletten alıp, ihracat kotaları ve müsaadeleri çıkarttılar, bunları kendi ceplerine hizmet edecek şekilde dünya piyasalarına sattılar. Bu tür ihracat gelirlerinin toplam değeri 1992 yılında GSMH'nin yüzde 30'una ulaşmıştı. Üçüncü önemli zenginleşme kaynağı olarak ithalat sübvansiyonları gösteriliyor. Kıtık korkusuyla hükümet ithalatçılara elverişli döviz kuru imkanları sağladı. Gıda ithalatı piyasada normal fiyatlarla satılırken ithalatçılar sübvansiyonları ceplerine indirdiler. İthalat sübvansiyonları 1992 itibarıyla GSMH'nin yüzde 15'ine tekabül ediyordu. Yeltsin, 1993 yılında tüm sübvansiyonlu kredileri ve ithalatı yürürlükten kaldırarak, bu sebepsiz zenginleşmeye son verdi. Ondan sonraki hızlı zenginleşmeler daha ziyade "özeleştirme" pastasından pay kapma başarısına dayanmaktadır.

121. "Whatever Happens, Russia Can Do No Wrong", Hamish McRae, *The Independent*, 24 Eylül 1996.

tüel sermaye değil, aynı zamanda özel sektörü fişekleyen müteşebbisleri); aynı anda hem Avrupa hem Doğu Asya ekonomisi olması dolayısıyla dünyadaki üç zaman

21. Rusya 2010 Senaryoları

“2010 Russia” başlıklı kitabında Daniel Yergin ve Thane Gustafson 12 yıl sonra Rusya’nın nasıl bir ülke olacağını hayal etmişler. Yazarlar, önümüzdeki on yıl içinde Rusya ile ilgili başlıca dört senaryo üzerinde duruyorlar:

- *Birincisi ve onlara göre en muhtemeli, “Rusya’da aşağı yukarı aynı çizgi sürecektir”. Yeltsin ve Chernomirdin’in önderlik ettiği bugünkü iktidar grubu yönetimde kalacak, ekonomik gelişme “iki adım ileri, bir adım geri” mehter marşı eşliğinde devam edecektir. Tedricen hukuki sistem iyileşecek, ancak mevzuatın tatbiki ve yolsuzluklar iş ortamını zehirlmeyi sürdürecektir. Enflasyon, yüzde 30-150 arasında gidip gelecek, ekonomik büyüme ortalama yüzde 5 civarında gerçekleşecektir.*

- *İkinci seçenek, “yeni komünizm”in yükselmesidir. Buna göre Komünist Parti yeniden iktidarı ele geçirecektir. 10 yıl önceki eski komünist sistemden çok, izlenecek politikalar daha ziyade Arjantin’deki Peron’un popülist devletçiliğine benzeyecektir. Kamu harcamaları vergi gelirlerinin daha da ötesine geçeceği için bir süre sonra enflasyon azmaya başlayacak, özelleştirme durdurulacak, fiyat kontrolleri yeniden uygulamaya konulacaktır. Birkaç yıl sonra da ekonomik politikalar yeniden gözden geçirilecek, piyasa üzerinde katı disiplin yeniden kurulacaktır. Daha sonra, beş yıl içinde ekonomik başarısızlık değişikliği teşvik edecek ve genç reformistler yeniden yönetimi devralacaklardır. Bu daha az arzu edilen senaryoda dahi ekonomik büyümenin en az yüzde 4 civarında devam edeceği öngörülmektedir.*

- *Üçüncü olasılık, Jirinovski ya da önümüzdeki on yıl içinde onun yerini alabilecek birisinin temsil ettiği aşırı sağcı milliyetçi grubun iktidara gelmesidir. Siyasi bakımdan çok rahatsız edici olan böyle bir olasılık, Rusya’nın Batı ile ticari ilişkilerini zedeleyecektir. Ancak, bu milliyetçi hükümetin güçlü bir şekilde iş dünyası yanlısı olması ve ekonominin nisbeten daha iyi performans göstemesi de ihtimal dahilindedir.*

- *Sonuncu senaryoda ise, reform vardır. Bu, en az muhtemel senaryo olarak görülüyor. Şayet gerçekleşirse Rus ekonomisinin yılda 10 milyar dolardan fazla yabancı sermaye çekmesi ve ekonomik büyümenin yüzde 6’yı geçmesi öngörülmektedir.*

bölgesinden ikisi arasında gidip gelen tek ülke olması ve nükleer silah kapasitesi.

Gorbaçov'un girişimleriyle silah ve insangücünde önemli indirimlere gidilmesi-ne karşın, eski SSCB, hala dünyanın en büyük ikinci nükleer gücüne, Çin'den sonra ikinci büyük ordusuna, ABD'den sonra ikinci büyük donanmaya ve en büyük hava ve zırhlı kuvvetlere sahip idi. SSCB'nin en büyük mirasçısı olan Rusya halihazırda aşağı yukarı aynı askeri büyüklükleri muhafaza etmektedir. Eski Sovyet savunma sanayiinin yüzde 75'i Rusya'dadır. SSCB'nin nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar üretim tesislerinin çoğu da Rus toprakları dahilinde kalmıştır.

Özel sektör, hızlandırılmış özelleştirme sayesinde, bugün Rus ekonomisinin önemli bir bölümünü kontrol etmektedir. 4.000'den fazla orta ve büyük ölçekli işletmenin özelleştirilmesi sayesinde çok sayıda Rus kendi işinin patronu oldu. Yürütülmeye çalışılan istikrar programının başarısı, hükümetin vergi toplama gücüne bağlıdır. 1996'da beklenen gelirin ancak yarısına yakını toplanabildi, gerisini ise mafyanın tahsil ettiği belirtiliyor. Hükümet bir süredir bütçe açığının dörtte üçünü yeni para basarak finanse etmektedir. 26 milyar dolara varan bu açığın kısa zamanda kapatılması kolay gözüküyor. IMF'nin 22.6 milyar dolarlık kurtarma paketinin de arzulan sonucunu sağlayamadığı anlaşılmaktadır.

Rusya enerji sektörü, tüm risklerine rağmen, hala yabancı sermayenin ilgisini çekmeye devam etmektedir. Sözgelimi, GAZPROM, her yıl Shell, Mobil, Amoco, BP, Chevron ve Texaco'nun toplam üretiminin yaklaşık iki katı kadar doğal gaz üretiyor. GAZPROM'un gaz rezervlerinin değeri, Batı standartları ile hesaplanırsa, 250 milyar'dan 1 trilyon dolara kadar uzanabiliyor. Dolayısıyla, hükümetin bu firmadaki yüzde 40 hissesini satması halinde bile Rusya en az beş yıllık kamu harcamasını finanse edebilecek durumdadır.¹²² Rus petrol sanayiinde yabancı sermayeli 100'e yakın ortak yatırım faaliyet göstermektedir.¹²³ Bunlardan sadece 30'u doğrudan petrol üretimi ile ilgili olup, diğerleri karşılığı petrol ile ödenen hizmetleri sağlamaktadırlar. Üreticilerin çoğu hatırı sayılır bir yatırıma girişmeden önce Rusya'da ekono-

¹²² "The Faberge Solution, Leaders", *The Economist*, 29 Ekim 1994, s.18.

¹²³ Rusya'nın petrol üretiminin 1996 yılında 301 milyon ton olması bekleniyor. Petrol üretiminde meydana gelebilecek düşmenin ülkenin ekonomik menfaatlerine ciddi zarar vereceği belirtiliyor. "Yakıt ve Enerji 1996-2000 Planı" na göre, üretimi mevcut düzeyinde stabilize etmek için Hükümetin 23 milyar dolar harcaması gerekiyor. Bu plan uyarınca, 2000 yılında 309 milyon ton petrol üretilmesi öngörülüyor. Bunun, 25 milyon tonu balen Tataristan'da üretiliyor. (Azerbaycan'ın petrol üretimi 1995 yılında 9.1 milyon ton, gaz üretimi ise 6.6 milyar metreküp idi. Kazakistan ise 1995 yılında 10.6 milyon ton ibraç etti; bu rakamın 4.3 milyon tonu Rusya'ya, 1.8 milyon tonu Ukrayna'ya, 650 bin tonu Litvanya'ya ve 35 bin tonu Azerbaycan'a giderken, yabancı ülkelere ibrac edilen miktar 3.7 milyon ton idi.). Rusya, 1995 yılında 123.6 milyon ton ham petrol ibrac etmişti, bu rakam 1996 sonunda 116 milyon tona düştü. Bunun, 90 milyon tonu yabancı ülkelere 26 milyon tonu ise BDT ülkelerine gitmiştir. Petrol ürünleri ibracatı ise 45.3 milyondan 34.5 milyon tona düşmüştür.

mik ve siyasi durumun ne yönde gelişeceğini bekleyip görmek istiyorlar. Petrol endüstrisine sadece 1996'da yaklaşık 3 milyar dolarlık yabancı yatırım geldi.

İç siyasette ne gelişme yaşanırsa yaşansın Kaliforniya büyüklüğündeki Rus ekonomisinin önümüzdeki 20 yıl içinde birçok OECD ülkesinden - hatta yükselmekte olan çoğu piyasadan - daha hızlı büyümesi muhtemeldir. Rus stili kapitalizm güç kazanmaya başlar, özelleştirme aynı tempoda devam eder, büyüme ve ekonomiye sermaye akışı artar, Batılı imalatçılar düşük ücretli Rus işgücünden istifade etmeye devam ederlerse, Rusya'nın önümüzdeki yüzyıl başında önünün daha da açılacağını söylemek kehanet sayılmaz. Mevcut bunalımın, tüm olumlu gelişmeleri tersine çevirme ihtimali de son derece yüksektir.

Çernomirdin'in komünistlerin icazeti ile iktidara geri dönüşü reform döneminin sona erdiğinin habercisi olarak görülüyor. Yıllardır ertelenen ya da eksik uygulanan reormların daha uzun bir süre gündemine almayacağı anlaşıyor. Belki de 70 yıl komünist yönetim altındaki bir ülkenin sadece yedi-sekiz yılda piyasa ekonomisine geçiş yapabileceğini sanmak çok yanıltıcıydı. Esasen reformun nimetleri büyük şehirler dışında yaşayan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan sıradan Ruslara hiç ulaşmamıştı. Rublenin düşüşü hala devam ediyor. Mali piyasalar adeta kepenk indirdi. Bankalarda nakit para sıkıntısı had safhada. Sokaktaki vatandaş tasarruflarının gözlerinin önünde eriyip gitmesini panik içinde izliyor. Birkaç ay içinde ekonomide hiper enflasyon ve yiyecek kıtlığının yeniden başgöstermesi bekleniyor.

Her geçen gün dah da iktidarsızlaşan Yeltsin'in istifası için çağrılar giderek güç kazanıyor. Yeltsin ve Duma arasındaki çatışmanın sadece anayasal bir bunalıma değil, daha da kötüsü bir iç savaşa yol açabileceği ileri sürülmektedir.¹²⁴ Çernomirdin'in "sessiz bir darbe"¹²⁵ ile Rus Parlamentosu'ndaki komünist ve imlletçi gruplarla ve de güçlü iş dünyası patronları ile işbirliği içinde daha devletçi bir ekonomik yönetime kaymakta olduğu görülüyor. Yakında fiyat kontrolleri ve sermaye çıkışına kısıtlamalar getirilmesi şaşırtıcı olmayabilir. Bazı bankaların kurtarılması esasta bunların devletleştirilmesi ile eş anlamlı. 40 milyar doları bulan dış borçödemeleri için ilan edilen moratoryum aslında Rusya'nın birinci önceliğinin dış dünyaya mali taahhütlerini tutmaktan çok kendi iç istikrarı olduğunun kabulü anlamına geliyor.

Yıllar süren durgunluktan sonra Rus Hükümeti sanayii canlandırmak ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak istiyor. Sırf IMF'in sıkı para ve kemer sıkma politikaları ile Rusya'nın krizden çıkamayacağına inanılıyor. Duma'daki komünist ve

¹²⁴ "Russian Business Daily Kommersant Warns of Civil War", Reuters, 2 Eylül 1998.

¹²⁵ "Russia: The End of Reform?", Business Week, 7 Eylül 1998, s. 19.

milliyetçileri memnun etmek için ekonomiye artan ölçüde para şınga edilmesi - yabancı yatırımcı ya da uluslararası kuruluşlardan ilave kaynak gelmesi muhtemel olmadığı için- ancak ruble basarak mümkün olabilecek. Karşılığı olmayan ruble basmak, hiper enflasyon ve tümüyle değersiz bir ruble ekonomisine gidişi daha da hızlandıracaktır. St. Petersburg'dan Vladivostok'a kadar Rus firmaları her geçen gün daha fazla umutsuzluğa kapılıyorlar. Ülkenin 1,600 bankasının hemen hepsi sorunlu.

Başbakan Çernomirdin'in hesabı, 2000 yılında (ya da Yeltsin istifa ederse daha önce) yapılacak başkanlık seçimleri için kendisine güç zemini oluşturmak gibi görünüyor. Ekonomiyi krizden çıkarmayı başarması halinde (ki buna pek şans verilmiyor), eski general Alexander Lebed ve Moskova'nın popüler belediye başkanı Yuri Luzhkov gibi diğer cumhurbaşkanlığı adaylarının karşısında üstünlük sağlayabilir.

Siyasi ve güvenlik ilişkilerinde yaşanan "Soğuk Barış" havasının tam aksine Rusya ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz tarihin en iyi döneminden geçmektedir. Son yıllarda en büyük ticaret ortaklarımızdan biri haline gelmiş olan Rusya, firmalarımız için muazzam pazar olanakları sunmaktadır. Resmi ticaret hacmi, 1995'de 3.4 milyar (1.271 milyon dolar ihracat ve 2.118 milyon dolar ithalat), 1996'da ise 3.3 milyar dolar (1.482 milyon dolar ihracat ve 1.846 milyon dolar ithalat) düzeyinde gerçekleşmiştir. 2000 yılına kadar 12 milyar doları aşması öngörülmektedir. Resmi rakamların gerisinde ve kayıtlara geçmeyen 6 milyar dolarlık gizli bir "bavul ticareti" daha olduğu ileri sürülmektedir. Valiz ticareti, 5 milyar dolar tutarındaki müteahhitlik hizmetleri, turizm gelirleri, doğal gaz ve silah alımları da hesaba katılırsa, ortaya bu ülke ile hatırı sayılır bir ekonomik ilişkiler ağı çıkmaktadır. Yüzlerce Türk firması, faaliyetlerini Rusya'nın hemen her bölgesine genişletmeyi başarmışlardır.

Son yıllarda iki ülkenin menfaatlerine de uymadığını düşündüğümüz gergin ilişkilerin fazla gecikmeden tersine çevrilmesi; karşılıklı yararlı hizmet edecek işbirliği projelerinin ve siyasi diyalogun (doğal gaz satışı, Rus petrolünün Akdeniz'e akıtılması, Çeçen sorununda işbirliği vb) bir an evvel ön plana çıkartılması gerekmektedir.

Stratejik Ortağımız: Ukrayna

52 milyon nüfuslu Ukrayna, gelecek vaat eden bir ekonomik ortak ve bölgesel güçler dengesi hesaplarımızda çok önemli bir stratejik müttefikimizdir. Ukrayna, 84.1 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü (kişi başına geliri 1,630 dolar), 15 milyar dolarlık ihracatı ve 18 milyar dolarlık ithalatı ile istikrarlı şekilde büyüyen bir ekonomiye sa-

hiptir. Dış ticaretinin büyük bölümü (18 milyar dolar) hala eski SSCB ülkeleri ile yürütülmektedir. 1996 yılında bu ülke ile aramızdaki ticaret hacmi, 267 milyon doları ihracat ve 745 milyon doları ithalat olmak üzere, 1 milyar doları aşmıştır.

Tıpkı Hırvatistan'ın Balkan değil bir Orta Avrupa ülkesi olduğunu iddia etmesi gibi, Ukrayna da eski bir SSCB cumhuriyeti değil, bir Orta Avrupa ülkesi olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır. Sınır komşusu Polonya, Ukrayna için Batı'ya açılan bir pencere vazifesi görmektedir. Haziran 1996'da Polonya'nın Lancut kentinde yapılan Orta Avrupa Devlet Başkanları zirvesine davet edilen Leonid Kuchma, bu toplantıda ilk defa Kiev'in Avrupa Birliği'ne katılma arzusunun dile getirdi; 1998'e kadar AB ile serbest bir ticaret bölgesinin kurulması için müzakerelere başlanması çağrısında bulundu. NATO ve AB genişleme planlarına dahil edilmemekle birlikte, Ukrayna'ya her iki örgüt içinde de mekanizma önerilmiştir.

Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri

Son yüzyılda Kafkasya ve Orta Asya'nın zengin petrole sahip bölgeleri önce İngiltere ile Rusya, daha sonra da ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir "tampon bölge" konumunda idi. SSCB'nin dağılmasını takip eden dönemde uluslararası camianın dikkatlerinin yeniden Avrasya diye tanımladığımız bu bölgeye çevrilmesi "tampon" rolünün hala devam ettiğinin göstergesidir.¹²⁶ Benzeri konumdaki Ukrayna ile birlikte, Rusya, Çin, İran, Pakistan ve Körfez bölgesi gibi kritik coğrafyaların sınır komşusu olan bu yeni bağımsız devletlerin ekonomik ve siyasi bakımdan kendi ayakları üzerinde durarak bağımsızlıklarını korumaları dünya jeopolitiği açısından da yaşamsal önem taşımaktadır. Zengin doğal ve yetiştirilmiş insangücü kaynaklarını akıllıca kullanması halinde Avrasya devletlerinin önümüzdeki yüzyıla yükselen ekonomiler olarak girmemeleri için herhangi bir neden bulunmamaktadır. Geniş doğal kaynaklara, büyük teknolojik gereksinimlere ve büyük alanlara yayılmış küçük nüfuslara sahip bu cumhuriyetlerde, küçük sermayelerin büyük işler gerçekleştirmesi mümkündür.

Yaklaşık 6 milyon kilometrekarelik bir coğrafi alana yayılmış olan 60 milyon nüfuslu altı Orta Asya cumhuriyeti ile sınırlarımızın hemen bitişiğindeki üç Kafkas cumhuriyeti ülkemiz için stratejik öneme sahiptir. Bu ülkelerin siyasi istikrarı, güvenliği ve ekonomik refahı ülkemizin geleceğini gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde önemli ölçüde etkileyebilir. Bu ülkeler, mevcut GSMH büyüklükleri ve ticari kapasiteleri

¹²⁶ "Central Asian Energy: Old Geopolitics and New Technology", Prof. Andrew Hess, *Geopolitics of Energy*, Kasım 1996, s.9.

bakımından halihazırda dış ekonomik ilişkiler denkleminizde vazgeçilmez bir önem taşıyorlar. Bununla birlikte, önümüzdeki yüzyılın başında özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın zengin doğal/mineral kaynaklarını işletmek ve bunları uluslararası piyasalara sunmak suretiyle yaratılacak ulusal servetin firmalarımıza cazip iş imkanları sunması beklenilebilir. Nitekim, bu ülkelerde yabancı firmalarla ortaklık halinde milyarlarca dolarlık petrol/doğal gaz yatırımları başlatılmıştır.

Avrasya ve Balkan ülkeleri ile Dış Ticaretimiz

1991 yılının ikinci yarısında bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bölgenin jeopolitik önemi, meydana gelen nisbi boşluğun nasıl ve hangi devletlerce doldurulacağı, genç cumhuriyetlerin ulusal devletlerini başka modeller yerine demokrasi, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisi ve laiklik ilkeleri üzerinde kurmaları ve güçlendirmeleri, bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin kuvvetlendirilmesi gibi hususlar bölge ülkeleri ile ilişkilerimizin belirleyici unsurları olagelmıştır. Başlangıçta tarih, kültür ve dil bağları ile siyasi ve ekonomik beklentilere dayalı ilişkiler kısa bir dönemde önemli boyut ve derinlik kazanmış, yoğun gayretler somut sonuçlar doğurmaya başlamıştır.

Azerbaycan

Türkiye'nin Asya'ya açılan en önemli kapılarından birisi, Azerbaycan'dır. 7,2 milyon nüfus ve 3,6 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü ile henüz önemli bir pazar kimliği taşımamakla birlikte, bu ülkeye yönelik mevcut ilgi büyük ölçüde geleceğe dönük beklentilere dayanmaktadır. 1995 yılında Azerbaycan'ın 1.6 milyar dolarlık toplam dış ticaretinde ihracat 612.3 milyon, ithalat ise 985.4 milyon dolarlık bir yer tuttu. Petrol, kimyevi ürünler, pamuk ve pamuk ipliği, petrol arama donanımı ve boruhatları ana ihraç kalemleri arasındadır. Başlıca ithal kalemleri ise yiyecek, makine, tıbbi malzeme ve doğalgazdır. Diğer eski Sovyet cumhuriyetleri, Azerbaycan dış ticaretinin yüzde 31'ini, diğer ülkeler ise yüzde 69'unu oluşturmaktadır. İran, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya, Rusya, Ukrayna, Türkmenistan, Gürcistan ve Kazakistan önde gelen ticaret ortakları arasındadır.¹²⁷

Azerbaycan nüfusunun yarıdan fazlası kentlerde yaşamaktadır. Azeriler nüfusun yüzde 83'ünü oluştururken Rus ve Ermeniler yüzde 6, Lezginler de yüzde 2.4'ünü teşkil etmektedir. Ayrıca, Avarlar, Ukraynalılar, Tatarlar, Yahudiler, Talişler, Mesket Türkleri, Gürcüler, Kürtler ve Udinler de nüfusun kalan bölümünü oluşturuyorlar. Azer-

¹²⁷ "Foreign Trade in Azerbaijan", *Eurasian File*, TİKA, Sayı.55, Nisan 1996.

baycan, Eylül 1994'de çokuluslu petrol şirketleri ile "Yüzyılın Anlaşması" olarak nitelendirdiği 7.4 milyar dolarlık petrol üretim pazarlığını sonuçlandırdı. Toplam 4 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu söylenen Azeri, Chirag ve Güneşli sahalarının tam anlamıyla işletilmesi ancak önümüzdeki yüzyılın başında mümkün olacaktır. Bu yatırımın, mevcut Azeri petrol üretimini önümüzdeki yüzyıl başına kadar dört katlayarak 36-40 milyon tona çıkartması bekleniyor. Azeriler halen rafinerileri için gereken petrolü Rusya'dan, doğal gazı da Türkmenistan'dan satın almaktadırlar.

Gürcistan

Eski komünist ülkeler arasında 1996'da yüzde 8'lik büyüme ile en iyi ekonomik performans gösteren ülke olmuştur. 2.4 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü ve 5.4 milyon nüfusu ile Gürcistan, geçmişin iç istikrarsızlığını geride bırakarak, hızla kalkınmaktadır. Abhazya'daki ayrılıkçı kuvvetlere Türkiye'den bazı kesimlerin verdiği destek nedeniyle bir ara gerginleşmiş olan Türk-Gürcü ilişkileri Ankara'nın dikkatli diplomatik ve ekonomik açılımları ve Tiflis'in yapıcı çabaları sayesinde son yıllarda önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Azeri petrolünün erken bölümünün Gürcistan üzerinden geçirilmesine Türkiye'nin verdiği destek işbirliğinin artırılması çabalarına olumlu katkıda bulunmuştur. İki ülke arasında ikinci bir sınır kapısı açılmış, ortak altyapı projelerine Türk kredileri teklif edilmiştir. Aynı şekilde, İran da Gürcistan ile işbirliğinin geliştirilmesi için yoğun çaba sarf etmektedir.

Gürcistan'da 100'ü aşkın etnik grup olmakla birlikte, Gürcüler ülke nüfusunun yüzde 70'ini oluşturmaktadır. Ermenileri (yüzde 8.1), Azeriler (%5.7), Ossetyalılar, Yunanlılar ve Abhazlar (1.8%) izlemektedir. 19. Yüzyılda Tiflis, Kafkasya'nın ticari, idari ve askeri merkezi konumunda idi. Rusya, Avrupa, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan hem nitelikli işgücü, hem de ticaret ve yatırım çekiyordu. Tiflis, demiryolu ile, Bakü yakınlarındaki Azeri petrol yataklarına ve Rus İmparatorluğu'nun önemli kentlerine bağlanıyordu. Batum da Karadeniz'in en işlek limanlarından birisiydi. Tchiatura madenleri o dönemde dünyadaki en zengin manganez kaynağı olarak biliniyordu.

Gürcistan, bugün de Orta Asya, Kafkasya ve Rusya'ya girişin kapısı konumundadır. Ekonomisinin yüzde 35'ini hala sanayi sektörü oluşturmaktadır. Rafinelerinde Azeri petrolünü işlemekte, yüksek kalitede manganez üretmektedir. Başlıca sanayi faaliyetleri arasında mühendislik, uçak yapımı, araba yapımı, hafif sanayi, gıda işleme, kimyasallar, çimento, yakıt boruları ve gübre sayılabilir. 1989 yılı itibariyle Gürcistan tüketilen elektriğin yüzde 25'ini dışarıdan ithal ediyordu. Petrol ve doğalgaz

tüketiminin ise neredeyse tamamı dışarıdan gelmektedir. Kerestede yüzde 80, çimentoda yüzde 50 ve hafif sanayide kullanılan hammaddelerde yüzde 90 dışa bağımlıdır.¹²⁸ Süt ürünlerinin yüzde 60'ı, tahılın yüzde 50'den fazlası ve et tüketiminin üçte biri eski Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerden ithal edilmektedir.

Türk-Gürcü resmi ticaret hacmi 1996 yılında 143 milyon dolar (33 milyon dolar ithalat, 110 milyon dolar ihracat) düzeyinde gerçekleşmiştir. 1994 yılı itibariyle Gürcistan'ın toplam ihracatının yüzde 50'si Rusya'ya, yüzde 15'i Türkiye'ye ve yüzde 7'si Türkmenistan'a gidiyordu. İthalatında ise Türkmenistan yüzde 41 ile başı çekerken Türkiye yüzde 32 ile ikinci sırayı almış durumdaydı. Üçüncü sıradaki Rusya'nın payı ise yüzde 7 idi. 1991 anlaşmasına göre Gürcistan eski SSCB'nin borçlarının yüzde 1.6'lık bölümünden sorumludur. Ülkenin halen yaklaşık 1 milyar doların üzerinde dış borcu vardır. (Bunun, 450 milyon doları doğal gaz alımları nedeniyle Türkmenistan'a, 147 milyon doları Rusya'ya). Türkiye'ye olan 50 milyon dolarlık Eximbank kredi borcu sürekli ertelenmektedir. Bakü-Supsa petrol boru hattının önümüzdeki yıldan itibaren faaliyete geçmesinin Gürcistan ekonomisine canlılık kazandırması beklenmektedir.

Özbekistan

Muazzam doğal kaynaklarına, iyi eğitilmiş işgücüne ve bunları artan ölçüde kullanma kapasitesine dayanarak, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olan Özbekistan kalkınma yolunda süratle ilerlemektedir. Mevcut 22.9 milyonluk nüfusun yüzde 75'ini Özbekler oluştururken, geriye kalan bölümü Ruslar (yüzde 6.5), Tacikler (yüzde 4.8), Kazaklar (yüzde 4.1) ve diğer azınlıklar arasında paylaşılmaktadır. 22 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü ile Orta Asya'nın en büyük işgücü ve tüketici pazarı olan Özbekistan'da 65 ülkeden 3,200 civarında şirket faaliyet göstermektedir. Bunlardan yaklaşık 200'ü Türk firmasıdır. 1996 yılında Özbekistan'dan ülkemize 57 milyon dolarlık ithalat yaparken, bu ülkeye aynı yıl 230 milyon dolarlık mal ve hizmet satılmıştır.

GSMH'nin yaklaşık yüzde 30'u tarım sektöründen gelmektedir. Dünyanın beşinci büyük pamuk üreticisi ve ikinci büyük ihracatçısı olan Özbekistan yıllık 70 ton altın üretimi ile dünyada yedinci büyük üreticidir; rezerv bakımından ise dördüncü sıradadır. Cumhurbaşkanı Kerimov, Ekim 1995'de Özbekistan GSMH'sinin yüzde 60'ını özel sektöre aktarmayı amaçlayan büyük bir Özelleştirme Programı'nı yürürlüğe koymuştur. 1995 sonuna kadar toplam 2,300 KOBİ (ki toplamın yüzde 20'si-

¹²⁸ "Georgia, Armenia and Azerbaijan 1995-1996", Country Profile, The Economist Intelligence Unit, London, Nisan 1996.

dir) özelleştirilmiştir. Türk firmaları, Özbekistan'da büyük çaplı yatırım projeleri geliştirmektedir.

Kazakistan

Toprak büyüklüğü bakımından ABD'nin yarısı ve Batı Avrupa'nın tümünden daha büyük olan 16.6 milyon nüfuslu bu ülkenin toplam GSMH'si 18 milyar dolar civarındadır. 2.7 milyar dolarlık döviz rezervi vardır. Toplam dış borcu GSMH'sinin yüzde 18'ine eşittir. 1995 yılındaki başlıca ticaret ortakları Rusya (yüzde 44), Hollanda (yüzde 9), Çin (yüzde 6), Almanya (yüzde 4), Özbekistan (yüzde 3) ve diğer BDT ülkeleridir. (yüzde 13) 1994'de yüzde 1,260 düzeyinde olan enflasyon 1995'de yüzde 60'a, 1996'da ise yüzde 30 seviyesine çekilebilmiştir. Son beş yılda Kazakistan'a 5 milyar dolarlık yabancı yatırım gelmiş, 1995 yılında ihracat ilk defa ithalatı geçmiştir.

Makro ekonomik istikrar bakımından Kazakistan'ın geçiş dönemini tamamlamakta olduğu söylenebilir. Enflasyon aylık yüzde 2-3 düzeyine çekilebilmiştir. Moskova merkezli eski birliğe dönüşü savunan komünistlerin şimdilik geri plana çekilmesini sağlayan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, dış politikada takdir toplayan aktif ve akılcıca bir strateji izlemektedir. Coğrafi büyüklüğü ve (önemli Rus azınlığa sahip olması gibi) özel konumu nedeniyle Kazakistan belli jeo-stratejik kısıtlamalar altında hareket etmek zorundadır. Ayakta kalabilmek için, en güçlü iki komşusu (Rusya ve Çin) ile iyi ilişkiler içinde olmayı amaçlamaktadır. Bunlar, Kazakistan'ın dünyaya açılım yollarını tutmaktadırlar. Öte yandan, Kazakistan ile İran arasında yeni 306 km'lik demiryolunun tamamlanmasıyla Sarı Deniz kıyısındaki Çin'in Lyanyungan limanı ile İstanbul arasında bir Trans-Avrupa hattı hizmete açılmıştır.

Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri, bazı tahminlere göre, 15.5 milyar varil (yaklaşık 2 milyar ton) civarındadır; ancak Hazar Denizi altındaki potansiyel rezervlerin 30 milyar varil civarında olabileceği de ileri sürülmektedir. 1996'da petrol üretimi yıllık 24 milyon tona, doğal gaz üretimi ise 6 milyar metreküp düzeyine çıkmıştır. Kazakistan'ın dünya petrol piyasalarını besleyebilecek önemli bir tedarik ülkesi olması, iki Rus petrol şirketine (Lukoil ve Rosneft) boru hattında toplam yüzde 44 pay verilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu hat, büyük ölçüde Chevron, Mobil, Agip ve British Gas tarafından finanse edilecektir. Dikkatler, şimdi doğal gaz sektöründe de benzeri bir anlaşma ihtimaline çevrilmiş durumdadır. Büyük, sermaye-yoğun enerji projelerinin yanısıra son derece iddialı altın ve diğer yabancı finansmanlı madencilik yatırımlarının da Kazak ekonomisini köklü şekilde dönüştürmesi ve Hükümet gelirlerini arttırması öngörülmektedir. Sadece Batı'dan

değil Rusya, İsrail, Hindistan ve Kore'den de çok sayıda yatırımcı Kazakistan'a akın etmektedir.

Kazakistan'ın coğrafi konumu - Avrasya'nın merkezinde denize çıkışı olmayan bir kara ülkesi - onu mallarını dünya piyasalarına sunmada komşularının ulaşım bağlantılarına mahkum etmektedir. Bu yüzyılın sonuna kadar Hazar Boruhattı Konsorsiyumu tarafından inşa edilecek 1.5 milyar dolarlık yeni boruhattı Karaçanak gaz sahasından çıkartılacak gaz ile Tengiz petrolünün, Güney Rusya'dan Novorossiisk limanına taşınması - ilk aşamada yılda 15 milyon ton - öngörülüyor. Ancak Hazar Denizinde büyük rezervler kanıtlanabilirse, 2020 yılına kadar üretimin yıllık 60 milyon tona kadar çıkması bekleniyor. Bu durumda Rusya'dan geçen hattın kapasitesinin yükseltilmesi ve muhtemelen Kafkasya ve Türkiye üzerinden ikinci ve İran üzerinden Körfez'e de üçüncü bir hattın inşa edilmesi gerekebilecektir. Ayrıca, Haziran 1997 başında imzaladığı bir anlaşma uyarınca 4 milyar dolar karşılığında Akt-yubinskneft petrol şirketinin yüzde 60 hissesini Çin Ulusal Petrol Şirketi'ne devretmiştir. Önümüzdeki 10-20 yıl zarfında Çin, Kazak petrolünün önde gelen müşterilerinden biri olabilir.

Kazakistan'ın dış ticaretinde ilk beş sırayı Rusya, Çin, Almanya, Türkiye ve ABD paylaşmaktadır. 1995 yılında ABD'nin bu ülkeye ihracatı 72 milyon dolarda (1994'de 109 milyon dolar idi) kalırken, Türkiye'nin Kazakistan ile toplam ticareti 1996'da 257 milyon dolara (94 milyon ithalat, 163 milyon ihracat) ulaşmıştır. Ayrıca, birçok Türk yatırımcısı bu ülkede faaliyetlerini genişletmeye devam etmektedir. 1996 sonu itibarıyla toplam 287 milyon dolarlık ticaret hacmine sahip olduğumuz Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki ticaret ve yatırım fırsatlarının da etrafıca değerlendirip bu piyasalardaki mevcudiyetimizi de daha da güçlendirmek gerekmektedir.

Orta ve Doğu Avrupa'da Yeniden Diriliş

Çoğu önümüzdeki yüzyıl başında Avrupa Birliği'ne tam üye olmayı bekleyen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri¹²⁹ 1989'dan bu yana merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecini büyük ölçüde başarıyla tamamladılar. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya'nın oluşturduğu Orta Avrupa Serbest Ticaret an-

129 Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin önümüzdeki yüzyılın başlarında AB'ne tam üye olarak katılımları kesinleşmiştir. Aslında sorun, Orta Avrupa'nın AB üyeliğine hazır olup olmadığından çok AB'nin Orta Avrupa için hazır olup olmadığıdır. Zira, Orta Avrupa'ya doğru genişleme siyasi bir karardır. Tabii ki bütçe yansımaları da ihmal edilmemelidir. Orta Avrupa'nın tam üyeliğinin AB'ne bu yüzyılın sonuna kadar 60 milyar ECU'ye mal olacağı besaplanmaktadır. AB çiftçileri ile yoksul bölgeleri koalisyonu yeni üyeler alınmasına direnmektedir. AB'nin kurumsal yapısının da küçük bir Avrupa BM'ini etkin şekilde işletecek şekilde yeniden yapılandırılması kaçınılmaz görünmektedir.

laşması (CEFTA) Batı Avrupa ile eski Doğu Bloku'nu birbirine bağlayan bir ekonomik örgütlenmedir. CEFTA, sanayi malları üzerindeki tarifelerin çoğunu 1997'de tarım ürünlerindeki ise 1998 yılında kaldırmayı öngörmektedir. Bu dört ülkenin toplam nüfusu 65 milyon, toprak büyüklüğü ise Almanya, Hollanda, Avusturya ve İsviçre'nin toplamından daha geniştir. GSMH büyüklüğü 312 milyar, dış ticaret hacimleri ise 86 milyar dolar düzeyindedir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ekonomik geçiş dönemi, ekonomi tarihinde eşi benzeri görülmedik bir dizi sorunlar ve fırsatlar yaratmıştır. 1989 yılından bu yana bu ülkeler, ticaret serbestleştirilmesi çabaları sayesinde dünya ekonomisi ile bütünleşme ve ticari ortaklarını, ürünlerini çeşitlendirme imkanı buldular. Ekonomilerine yabancı sermaye akışı önemli boyutlara ulaştı.¹³⁰ Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya, Avrupa'da özgün bir rol üstlenmişlerdir. Batı Avrupa'ya eski Doğu Bloku'na bağlamalarının yanı sıra batılarındaki gelişmiş piyasa ekonomileri ile piyasa ekonomisine geçişte nisbeten kendilerinin gerisinde kalmış olan eski Doğu Bloku ülkeleri arasında da bir ekonomik köprü işlevi görmektedirler. Bu dört ülke arasındaki ticaretin yüzde 90-95'inin 1997 yılı sonuna kadar tamamen serbest hale getirilmesi planlanmaktadır.

Önümüzdeki iki yıl içinde Orta Avrupa ekonomilerinin güçlü bir kalkınma dönemine girmeleri beklenmektedir. 10 ülkeyi kapsayan bir araştırmaya göre, toplam üretim 1997'de yüzde 4.9 oranında artacak; enflasyon 1997'de yüzde 14.3'e düşecektir.¹³¹ CEFTA ülkeleri arasında tarifelerin kaldırılması ve nihai aşamada AB ile bütünleşmeleri Gümrük Birliği sayesinde Türk firmalarının mevcut iş bağlantılarını daha da genişletmeleri sonucunu doğuracaktır. Bölgeye yabancı sermaye akışında 6.1 milyar dolar ile ABD başı çekerken onu Almanya, İtalya ve Avusturya izlemektedir. CEFTA ülkelerinin AB'ye tam üye olarak önümüzdeki yüzyıl başlarında katılacağı varsayımıyla bu ülkelere yönelik ticari ve yatırım stratejimizi şekillendirmekte yarar görüyoruz.

Bu ülkeler arasında **Polonya**, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağıdır. Avrupa'da en süratli büyüyen ekonomilerden birisidir. 1996 yılında "Zenginler Kulübü" OECD'ye katılarak son yedi yıllık geçiş sürecini taçlandırmış olan Polonya, geçiş süreci ekonomileri arasında en başarılılardan birisi olarak takdim edilmektedir. Toplam ithalatı 1990'da 8 milyar dolar iken bu rakam 1993'de 19 milyara yükselmiştir.¹³² Özel sektör, ekonomik faaliyetlerin en az üçte ikisinden, ihracatın ise yüzde 70'inden sorumludur. AB ile 1994 yılında yürürlüğe giren ortaklık anlaşması gereğince

¹³⁰ "Central Europe Looks West", Henryk Kierzkowski, *The World Economy*, p.30, Blackwell Publishers, 1996.

¹³¹ "Central Europe Set For Strong Growth", *Financial Times*, 29 Mayıs 1996.

¹³² Poland BEMS Home Page <http://www.stat.usa.gov/bems/bemspol> 9 Haziran 1997 tarihinde ziyaret edilmiştir.

2002 yılına kadar tam üyeliği hedeflemektedir. 1996 sonu itibariyle GSMH büyüklüğü 140 milyar dolar, kişi başına düşen gelir 3,400 dolar, toplam ihracatı 25.2 milyar, ithalatı ise 35.7 milyar dolardır. Polonya, son üç yıldır bütçe açığını GSMH'sının yüzde 3'ünün altında tutmayı ve ortalama yıllık yüzde 5.4 büyümeyi başarmıştır. Slovakya, Slovenya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin de üye olduğu CEFTA aracılığıyla bölgesel bütünleşmeyi desteklemektedir.

Macaristan'ın eski komünist rejimi esasen 1960'ların sonundan başlayarak kapitalist çizgide belli ekonomik reformları uygulamaya başlamıştı. Bazı ekonomistlere göre, 1989'a gelindiğinde Macaristan kapitalizm yolunun üçte birini zaten katetmişti. Reform sürecinin başlamasından bu yana 14 milyar doların üzerinde yabancı sermaye çeken Macaristan hemen her alanda diğer Orta Avrupa ülkelerinin önünde gitmektedir. 10,2 milyon nüfusu, 44 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü, 4,250 dolarlık kişi başına geliri, 14 milyar dolarlık ihracat ve 16 milyar dolarlık ithalatı ile Macaristan firmalarımız için cazip bir ticaret ve yatırım pazarı oluşturmaktadır. Çek Cumhuriyeti, 10.3 milyon iyi yetişmiş nüfusu ve 45.7 milyar dolarlık GSMH'sı Orta Avrupa'nın dinamik pazarlarından birisidir.

Romanya, kendisini Doğu Avrupa'nın en iyi yatırım ülkelerinden birisi olarak tanıtmaya çalışmaktadır. Dünya Bankası ve IMF'in acı reçetelerine harfiyen uyuyor, özelleştirme programına hız veriyor.

23 milyon nüfuslu Romanya'nın GSMH büyüklüğü 37 milyar dolar, kişi başına düşen gelir ise 1,450 dolardır. Toplam ihracatı 7.1 milyar, ithalatı ise 8.4 milyar dolardır. 1996 yılında Romanya, ekonomisini özelleştirme ve piyasa ekonomisi için gerekli hukuki çerçeveyi oluşturma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 1994'de yüzde 62 olan enflasyon oranını 1995'de yüzde 28 civarına indirmeyi başardı; ancak 1996'da enflasyon yeniden yüzde 40'a tırmandı. Ekonomik büyümenin yaklaşık yarısı özel sektör tarafından yaratıldı. 1990 yılından bu yana Romanya'nın çekebildiği yabancı yatırım kendi büyüklüğünün yarısı kadar olan Macaristan'a gidenin dörtte biri kadar bile değil. Romanya'nın yaşamakta olduğu sorunların temelinde hala Sovyet modelinin önemli bölümünü muhafaza etmekte olan ekonomisinin özelliğinde yatmaktadır. Sanayi üretiminin yüzde 60'ını ağır sanayii teşkil etmektedir. İşçilerin neredeyse üçte ikisi devletin elindeki petrol, petrokimya ve çelik şirketlerinin ayakta kalmasına bağımlıdır. Aynı ölçüde suçlanacak başka bir faktör de, inanılmaz katılıktaki bürokrasisi ve en deneyimli batılı şirketleri bile şaşkına uğratan rüşvet/yolsuzluk sarmalıdır.

Doğu Bloku'nun çökmesinden sonra Türk işadamlarının ilk yöneldikleri hedef

pazarlardan birisi Romanya olmuştur. Bu ülkedeki yabancı sermaye stoğundaki Türkler hatırı sayılır bir paya sahiptirler. Resmi ve gayriresmi ticaret rakamları da yoğun ekonomik ilişkileri doğrular niteliktedir. (1996'da 313 milyon dolar ihracat ve 437 milyon dolar ithalat) Ülkede halen 4,300 civarında Türk işletmesi faaliyet göstermektedir. Diğer reformcu Doğu Avrupa ekonomilerinin hayli gerisinde kalmış olan Romanya'yı yeniden reform sürecine sokmak, altyapıyı yeniden inşa etmek, acilen ihtiyaç duyulan yabancı sermayeyi cezbetmek, aşırı boyutlara ulaşan rüşvet ve yolsuzlukları denetim altına almak gerçekten de kolay hedefler gibi gözüküyor.

IMF raporuna göre, 3.3 milyon nüfus ve 2.3 milyar dolar GSMH büyüklüğüne sahip **Arnavutluk** bir yandan Avrupa'nın en yoksul diğer yandan ekonomisi Avrupa'nın en hızlı büyüyen ülkesidir. 1995 yılında yüzde 11 büyüyen Arnavut ekonomisinde yıllık enflasyon oranı sadece yüzde 6 idi. Yabancı yatırımlar 2.5 milyar dolara çıkarken, yurtdışındaki Arnavut işçilerinin ülkeye gönderdikleri dövizler 600 milyon doları buldu. Bununla birlikte, ücret düzeyi —aylık ortalama 70 dolar— son derece düşüktür. İşsizlik oranı yüzde 15 ile yüzde 50 arasında gidip gelmektedir. 1996 yılı sonunda resmi ticaret hacmi 63 milyon dolar (54 milyon ihracat, 9 milyon ithalat) civarında gerçekleşmiştir.

Avrupa'ya açılan pencerelerimizden birisi olan **Bulgaristan**, 11.3 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü, 1,340 dolarlık kişi başına geliri, 4.2 milyar dolarlık ihracat ve 4 milyar dolarlık ithalatı ile nisbeten küçük bir ekonomidir. Ciddi ekonomik bunalımdan geçmekte olan bu ülkede servet, nüfusun yüzde 5-7'sinin elinde yoğunlaşmış durumdadır. Reform öncesi döneme kıyasla gerçek gelir düzeyi yarıya inmiş, toplumsal kutuplaşma vahim boyutlara ulaşmıştır. Kronik makro-ekonomik ve istikrarsızlık kalıcı bir ekonomik canlanma ihtimalini sınırlamaktadır. Devlet sektöründeki net açık (bütçeden finanse edilen) GSMH'nin yüzde 20'sini aştı. 1994 yılı sonu itibarıyla dış borç tutarı 10.4 milyar dolar idi; 1995-1998 döneminde yıllık 1.2 milyar dolarlık dış borç geri ödemesi yapması gerekiyor. Enflasyonun 1997'de yüzde 20-25'e çekilmesi hedeflenmektedir.¹³³

Bulgaristan'daki toplam yabancı yatırımların yüzde 38'ini Almanya kontrol etmektedir. Son beş yılda bu ülkedeki Alman yatırımları 850 milyon dolara ulaştı. Bu ülke, Bulgar mallarının üçüncü büyük alıcısı ve en büyük ikinci ihracatçı konumundadır. 1995 yılında Bulgaristan Almanya'ya 436 milyon DM'lik ihracat yaparken bu

¹³³. Bu rakamlar, Bulgar Başbakanı'nın Ekonomik Danışmanı Ivan Angelov'un "Bulgaria: Plan for Structural Reform", BBC Summary of World Broadcasts, 16 Mayıs 1996, açıklamasından alınmıştır.

ülkeden 671 milyon DM'lik ithalat gerçekleştirdi. Bulgaristan'ın diğer önemli ticaret ortağı olan Rusya ile ticaret açığı 1995'de 834 milyon dolara ulaştı. Rusya, resmi istatistiklere göre, yüzde 19'luk pay ile Bulgaristan'ın en büyük ticaret ortağı durumundadır. Türk-Bulgar ticaret hacmi 1996 sonunda 511 milyon dolar düzeyinde idi. (153 milyon ihracat ve 358 milyon ithalat).

Makedonya (2.1 milyon nüfus, 1.8 milyar dolar GSMH, 840 dolar kişi başına gelir ve 105 milyon dolarlık ikili ticaret hacmi), **Hırvatistan** (4.8 milyon nüfus, 15.7 milyar dolar GSMH ve 3,280 dolar kişi başına gelir), **Slovakya** (5,4 milyon nüfus, 15.9 milyar dolar GSMH ve 2,940 dolar kişi başına gelir) ve **Moldova** (4.3 milyon nüfus, 4 milyar dolar GSMH, 920 dolar kişi başına gelir ve 29 milyon dolarlık ikili ticaret hacmi) ile hem Balkanlara dönük siyasi güvenlik menfaatlerimiz hem de ülkemizdeki KOBİ'lere iş sahaları teşkil etmeleri bakımından önemli pazarlar olarak görülmelidir. **Sırbistan** ile siyasi ilişkilerimizin gelecekte alacağı şekil eski Yugoslavya'nın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi ile ekonomik/ticari ilişkilerimizin gelişimini de belirleyecektir.

Asya-Pasifik Bölgesi - Hala Dünya Ekonomisinin Ağırlık Merkezi mi?

Asya'daki bunalım üzerine Batı'da çıkan yorumların çoğu, bu bölgedeki dinamik ekonomilerin korkulduğu kadar Batı neo-klasik ekonomik kavramlara bir tehdit teşkil etmediği üzerinde duruyordu¹³⁴. Asya ile ilgili tüm tahlillerin "Doğu Asya Mucizesi"nin gerçek olduğunu teslim ederek başlaması gerektiğine inanıyoruz. Son otuz yıldır birçok Asya ekonomilerindeki büyüme kesintisiz yüksek düzeylerde seyretti, ortalama yaşama standartları büyük ölçüde arttı, ve yoksulluk süratle düştü. Devlet kredileri ve mevzuat düzenlemeleri ile yoğun hükümet müdahalelerinin birçok sakıncası vardı, ancak bunun inanması güç bir sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve endüstriyel dönüşümü mümkün kıldığını kimse inkar edemez.

Mevcut bunalım bu ülkelerin kendi yapısal yetersizliklerinin yanısıra kontrolü mümkün olmayan küresel sermaye akışlarının ve spekülatif sıcak para hareketlerinin de bir sonucudur. Kısa zamanda radikal reform tedbirlerini yürürlüğe koymaması halinde belki de Japonya'yı Güneydoğu Asya'da yaşananlardan daha da tehlikeli bir gelecek beklemektedir.

Bir zamanlar Japonya hariç tüm Asya ülkeleri topluca yoksul Üçüncü Dünya

134. "End of the Miracle", Edward J. Lincoln, *The Brookings Review*, Yaz 1998, s.4

sepetinde görülürdü. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezi, özellikle son on yıldır, hızla bu bölgeye doğru kaymaktadır. Asya, şimdi dünyanın hızla gelişen ve zenginleşen “Kaplanlar Diyarı” oldu. Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomileri sanayileşmiş ülkelerden üç kat daha hızlı oranda büyüyorlar. ABD, AB ve Japonya Asya-Pasifik bölgesinde muazzam fırsatlardan yararlanabilmek için stratejiler geliştirmektedir. Bizim de “Asya Treni”ni kaçırmamak için harekete geçmemiz gerektiğine inanıyoruz.

1960’larda Kore, Sudan’dan daha zengin değildi; Tayvan, bugünkü Zaire’den bile daha yoksuldu. Japonya’da gelir düzeyi ABD’nin ancak sekizde biri civarındaydı. Dört Asya Kaplanı (Hong Kong, Tayvan, Singapur ve Kore) son otuz yıldır dünya piyasalarına girdiler. Bunların toplam nüfusları 73 milyonu bile bulmuyor. İlk Kaplan olan Japonya’yı da eklerseniz yine 200 milyonun üzerine çıkamıyorlar. Asyalılar, piyasa ekonomisi kulübünde, zenginler dünyasının 1 milyarlık nüfusuna büyük bir şevk ve dinamizmle katılıyor, rekabet ortamını kızıştırıyor, gelişmiş ülkele-

22. Asya İlerliyor, Avrupa Geride?

Son yıllarda sık sık “Avrupa, acaba gerileme devrine mi girdi? 21inci yüzyılda Amerika ve Asya ile rekabet edebilecek mi?” soruları ile karşılaşıyoruz. Asya’da yaşanan mali çalkantıların konjonktürel olduğu ve sürdürülebilir kalkınmanın orta ve uzun vadede devam edeceği konusunda geniş bir mutabakat vardır. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden hemen sonra tüm Avrupa’ya yayılan iyimserlik havası giderek yerini kötümserliğe terketmektedir. Başta EBRD’nin eski Başkanı Jacques Attali (Far Eastern Economic Review, 9 Ocak 1997) olmak üzere birçok gözlemci, Avrupa’nın geri dönüşü olmayacak şekilde güçten düşmeye devam ettiğini ve pek uzak olmayan bir gelecekte yalnızca turistler için bir müzeden başka bir özelliği kalmayacağını, nitekim bu evrimin birçok emaresinin şimdiden görülmekte olduğunu ileri sürmektedir. Neredeyse daimi hale gelen yüksek işsizlik oranları, grevler, refah devletinin maliyetleri üzerine bitmek bilmeyen tartışmalar, yüksek üretim maliyetleri ve yaşlanmakta olan nüfus nedeniyle Avrupa’dan kaçmakta olan başlıca küresel yatırımcılar sağlıklı büyüme dönemi içindeki dinamik Asya ekonomilerini tercih ediyorlar.

Gayet tabii ki, eski dünyanın böyle bir gelecek ile yüzyüze olmasının Asya’yı

pek sevindirdiği söylenemez. Zira, Avrupa hala dünya üretiminin beşte birini temsil ediyor; onun gerilemesi, kimsenin kârlı çıkmayacağı dünya çapında bir ekonomik ve siyasi bunalım yaratacaktır. Dahası, Avrupa'nın ekonomik canlanması Asya şirketlerine yeni iş imkanları da doğurmaktadır. Yapılan incelemelerde, Avrupa'nın Asya'ya kıyasla geride kalmasının nedenleri arasında şunlar sayılıyor:

- *Avrupa'da ağır kollektif harcama yüküne karşılık Asya'da nisbeten daha düşük vergi ve sosyal katkı düzeyleri;*
- *Avrupa'da piyasanın kendi kendine düzenleyeceğine olan inanca dayalı aşırı bireyselliğe kıyasla Asya'da gereğinde ekonominin verimsizliğini telafi edecek bir toplumsal dayanışma duygusunun mevcudiyeti;*
- *Avrupa'da iki dünya arasındaki nisbi mesafeye karşılık Asya'da araştırma ve yeniliklerin akademik kuruluşlardan ticari işletmelere yumuşak şekilde transferi;*
- *Avrupalı'nın başarı ve öz tatmin duygusu ile kıyaslandığında Asya'nın Batı dünyasının refah düzeyini yakalama tutku ve hırsı;*
- *Avrupa'nın uzun yıllara yayılmış servet alışkanlığına kıyasla Asyalının yeniden aç kalma korkusu;*
- *Avrupa'nın ileride daha uzun yıllar olduğu duygusuna karşılık Asyalı'nın gelecek tehditleri karşısında ivedi tavır ve karar alma telaşesi*

Avrupa'nın bu çıkmazdan kurtulması için mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal vizyonunu yeniden gözden geçirmesi gerektiğine inanılmaktadır. Asya'daki mali bunalımın bu ülkelerdeki zayıf yapıların güçlendirilmesi sonucunu doğurması halinde ABD ile Asya-Pasifik ekonomilerinin Avrupa'ya kıyasla rekabet güçlerinin daha da pekişmesi beklenmektedir. Türkiye de, geleceğe dönük seçeneklerini değerlendirirken, kendi vizyonunun Avrupa ile ne ölçüde çakıştığını ya da çatıştığını ortaya sermeli, Asya modelinin başarılı ve başarısız yönlerinden ders almalıdır. Aksi takdirde, "yanlış ata" oynayarak kendi geleceğini riske atması mümkündür.

rin geleneksel pazarlarını zorluyorlar. Ticaret savaşlarının, ileri teknoloji üretiminin baş aktörleri oluyorlar.

Tabii ki, Asya'da yaşanan bu dinamik gelişme Batı cephesinde pek de haksız olmayan ciddi korkuları beraberinde getiriyor. Serbest ticaretin ancak benzeri gelişme düzeyindeki ülkeler arasında kabul edilebilir olduğu, gelişme yolundaki ülkelerle serbest ticaretin kaçınılmaz şekilde kitlevi işsizliği ve ücret eşitsizliklerini doğuracağı ileri sürülüyor. İşçi ücretlerinin düşüklüğü ve temel insan haklarına aykırı

çalışma koşulları nedeniyle, bu ekonomilerin, Batı ile “haksız” bir rekabet içinde olduklarından şikayet ediliyor. Sonuçta, özellikle oy kaygısı içindeki bazı Batılı politikacılar, ülkelerindeki sosyal patlamaları önlemenin tek yolunun “Üçüncü Dünya rekabeti” ni dışarıda tutmak olduğunu, bunun için de ithalat kontrolleri - yani himayeci önlemler - getirmek gerektiğini savunuyorlar. İşin ilginç yanı, 50’li ve 60’lı yıllarda kendilerini emperyalist saldırı ile yüzyüze gören gelişme yolundaki ülkeler, Batı ile ticareti ve çok uluslu firmaların yatırımlarını, kendi sanayi kalkınmalarına bir tehdit olarak görüp himayeciliği savunurlardı.

Asya-Pasifik bölgesinde Çin, Hindistan, Endonezya ve diğer dinamik ekonomiler Türkiye için muazzam potansiyel pazar imkanları sunmaktadır. 1991’de başlayan ekonomik dışı açılma çabasını kesintisiz sürdüren 900 milyonluk Hindistan da, 21. yüzyılın önemli ekonomik güçlerinden birisi olmaya aday gözüküyor. Dikkatle gözlenmesi gereken diğer bir Asya ülkesi de hala krizin etkisi altında yaşam mücadelesi vermekte olan 185 milyon nüfuslu Endonezya. Vietnam, 1986’dan bu yana tatbik etmekte olduğu Doi Moi (ekonomik yenilenme) stratejisi ile hızla sefalet liginde bir üst kümeye doğru yükselmektedir. Önemli bir ekonomik güç olarak Büyük Mekong Nehri Bölgesi’nde sivrilmesi bekleniyor. Pasifik kıyısındaki 450 milyonluk Latin Amerika’nın büyük bir kısmı da devletçi ve içe dönük kalkınma stratejilerini terketmiş durumda; nihayet, dünya sistemine yeniden katılarak ekonomik büyüme ve düşük enflasyonun tadını çıkarıyorlar.

Çin Ekonomik Alanı

Toplam 1,23 milyar nüfus ve ABD’den daha büyük bir coğrafi alana sahip Çin Ekonomik Alanı Asya-Pasifik’teki dinamizmin motoru durumundadır. Çin Halk Cumhuriyeti, (Temmuz 1997’den itibaren Pekin’in egemenliğine geçmiş olan) Hong Kong ve Pekin’in “isyancı bir eyalet” olarak gördüğü Tayvan’dan oluşmaktadır. Halihazırda satın alma gücü paritesine göre yapılan hesaplamalarda Çin, ABD’den hemen sonra, dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olarak gözükmektedir. Hong Kong ve Tayvan’ın da hesaba katılması halinde Çin Ekonomik Alanı önümüzdeki yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın en büyük ekonomik gücü olacaktır. 2020 yılına kadar Çin’in GSMH’sının, tüm OECD ülkeleri toplamının yarısına eşit düzeye çıkması beklenmektedir.¹³⁵

“Çin’e özgü sosyalizm”, yerini süratle “Çin’e özgü kapitalizme” terketmektedir. Mekanik bir kopyalamadan kaçınarak başarılı deneyimleri kendi bünyesine

135. Big Five Engine Houses of Global Growth”, Australian, 20 Kasım 1997.

uydurmaya çalışıyor. Çoğunluğunu Çinlilerin oluşturduğu Hong Kong, Tayvan ve Singapur'u, ekonomi ve finans dünyası Çinlilerin elinde olan Tayland, Filipinler, Malezya ve Endonezya'yı da geniş Çin denkleminin içinde görmek gerekiyor. Hatta, Afrika'nın en ücra köşelerinden San Francisco'ya, Kuveyt'ten Polonya'ya kadar dünyanın dört bir köşesinde küçük koloniler kurmuş 60 milyonluk denizaşırı Çinliyi de.

Bugün Çin, süratli kalkınma hamlesi sayesinde ekonomik bir süpergüç haline gelmekte olduğu için, küresel gündemin ön sıralarına yerleşmiştir. Mayıs 1993'te IMF ve Dünya Bankası, Çin'in, GSMH'sinin satınalma gücü paritesi esas alındığında, daha önce tahmin edilenden beş kez daha büyük olduğunu açıklayarak, dünya ekonomi çevrelerinde tam bir bomba etkisi yarattılar. Bu hesaplama göre, Çin, artık 1.4 trilyon doları bulan toplam GSMH'si ile dünyada ikinci büyük ekonomidir. Yüzde 11-12'lik yıllık büyüme hızı devam ettiği taktirde 2025 yılında dünyanın en büyük ekonomisi haline gelecektir. Son Asya bunalımı büyüme hızını yüzde 7 düzeyine geriletmiştir. Gayet tabii ki Çin'in kişi başına gelir ve yaşam standartı bakımından bırakın ABD ve Japonya'yı Asya'daki yeni sanayileşmekte olan en mütevazi ülkeleri bile yakalaması ancak birkaç kuşak daha geçmesini gerektirmektedir. Kuşkusuz, dinamik Çin ekonomisinin mevcut süpergüçlerle kıyaslanmasına imkan veren onun 1.2 milyarlık nüfusu ve harekete geçirilmeyi bekleyen muazzam potansiyel kaynaklarıdır.

Çin, son on yıldan bu yana ortalama yıllık yüzde 10 ekonomik büyümeyi başarmıştır. 1996 sonunda GSMH'si bir önceki yıla göre yüzde 11.8 artarak, resmi rakamlara göre, yaklaşık 830 milyar dolara ulaşmıştır. Kişi başına yıllık GSMH'si bazı hesaplara göre 674, bazılarına göre ise 1,600 dolar düzeyindedir. OECD tahminleri, Çin, Tayvan ve Hong Kong'dan oluşan Çin Ekonomik Alanı'nın 2030 yılında dünya GSMH'nin yüzde 12'sini, dünya ticaretinin ise yüzde 20'sini gerçekleştireceğine işaret ediyor. Japon ve Kore kalkınma modelini kendi koşullarına uyarlayarak, ihracata dayalı, ileri teknoloji üreten bir ekonomik sistem kurulması hedeflenmektedir.

Çin'in en çok hayranlık uyandıran yönü, her ne kadar ideal olmaktan çok uzak da olsa, dünyadaki her beş kişiden birini beslemesi, giydirmesi, barındırması, eğitmesi, temel sağlık hizmetleri sunması ve istihdam sağlamasıdır. Bir bunalımın patlak vermesi halinde, 1.2 milyar nüfusun sadece onda birinin bile çevre ülkelere mülteci olarak dağılmasının yaratacağı global kaosu düşünebiliyor musunuz? Bizimki gibi orta büyüklükteki ülkelerin dahi yukarıda belirtilen asgari koşulları sağlamakta ne den-

23. Yabancı Sermaye Akını ve Çin'in 2000 Planları

Çin, 1995 yılında ABD'den sonra dünyada en fazla yabancı sermaye çeken ikinci ülke oldu. 1996 yılı sonunda 286 milyar doları aşan dış ticaretinde ihracatı 150 milyar, ithalatı ise 136 milyar dolara ulaştı. Bu rakamlarla dünya sıralamasında en fazla ticaret yapan onbirinci ülke konumunda gözükiyor. En önemli ticaret ortakları arasında Hong Kong, Japonya, ABD, AB, ASEAN ülkeleri, Kore ve Tayvan yer alıyor.

Dokuzuncu beş yıllık (1996-2000) kalkınma planı hedeflerine bakılırsa Çin'in 2000 yılındaki toplam dış ticaret hacmi 400 milyar dolara ulaşacaktır. Dış borcu halihazırda 100 milyar dolar civarındadır. 1994 başında 21 milyar olan döviz rezervlerinin dramatik bir artış kaydederek Temmuz 1998 itibariyle 140 milyar doların üzerine çıktığı bildiriliyor. Bu rezervler, ekonominin önceliklerine tahsis edilerek, genellikle tahıl ve petrol ithali, dış borç geri ödemeleri ve teknoloji yenilenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Çin, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma çabaları çerçevesinde 2000 yılına kadar resmi para birimi yuan'ı tamamen konvertibl hale getirmeyi de amaçlıyor.

Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1990'da ekonominin bu yüzyılın sonuna kadarki seyrini derinden etkileyecek bir dizi kararlara imza koymuştu. Kabul edilen on yıllık (1991-2000) kalkınma programı esaslarına göre, Çin, 2000 yılında 500 milyon ton tahıl, 1.4 milyar ton kömür, 2.7 milyon araba (2010'de 6 milyon), 80 milyon ton çelik ve 120 milyon ton demir üretmeyi; ayrıca, GSMH düzeyini 1980'e kıyasla dört misline çıkarmayı öngörüyor. Ülke ekonomisinde sanayinin payının 2000 yılında yüzde 57.7'ye yükselmesi, tarımın payının bugünkü yüzde 21.7'den yüzde 15.4'e düşmesi bekleniyor. Bu ülke, giderek siyasi sisteme de damgasını vurmuş olan köylü toplum özelliğini yitirmektedir. Kentleşme süreci hız kazanıyor; tabii beraberinde başta çevre kirlenmesi ve iç göç olmak üzere çözülmesi güç yeni sorunları da beraberinde getirerek.

Siyasi liderliğin temel amacı, önümüzdeki on yılda planlama ile piyasa düzenini - ana sektörler arasındaki dengeleri ve uzun vadeli stratejik menfaatleri de gözeterek şekilde - bağdaştıracak yeni bir "sosyalist piyasa ekonomisi" yaratmaktır. Beyinlerin kilitletiği bu hedeflerin bir kısmının daha şimdiden aşıldığı, piyasa ekonomisinin yaygın bir şekilde benimsendiği, özel küçük ve orta ölçekli işletmelerin mantar gibi çoğaldıkları görülmektedir. Artık sosyalist sözü ağızlara nadiren alınmaktadır.

li güçlük çekildiği hatırd tutulursa Çin'in başarısını takdir etmek gerekiyor. Üstelik, nüfusun her yıl bir Avustralya nüfusu kadar çoğaldığını da unutmadan.

Bugün ülke GSMH'nın yaklaşık yüzde 35'i tarım sektöründen sağlanırken, toplam nüfusun yüzde 62,5'u kırsal alanda istihdam edilmektedir. Çin'in 2030 yılındaki tahıl gereksiniminin 568 milyon tonu bulacağı tahmin edilmektedir. Oysa 32 yıl sonraki tahıl üretiminin talebin hayli gerisinde kalacağı ve yaklaşık 213 milyon tonluk muazzam bir açığın ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Üstelik, Çinlilerin yaşam düzeyi yükseldikçe daha fazla ve kaliteli besinlere yöneleceklerini öngörmek de güç değil. Buğday üretiminde dünya birinciliğini (100 milyon ton) uzun yıllardır hiçbir ülkeye bırakmayan Çin'in, 2000'li yılların ilk çeyreğinde artması beklenen gıda ürünleri talebini karşılamak için dışarıdan büyük boyutlarda tahıl ürünleri ithalat etmesi bekleniyor. Nitekim, daha şimdiden ülkenin önde gelen 35 kentinden 29'unda tahıl dağıtımında kupon sistemine yeniden geçilmek zorunda kalındı. Bu itibarla, Çin ile ülkemiz arasındaki yeni işbirliği imkanları üzerine kafa yorulurken, Güneydoğu Anadolu Projemiz (GAP) çerçevesinde 2000'li yıllarda Çin'den gelebilecek ve mevcut dünya piyasası koşullarında karşılanması mümkün olamayacak muazzam talebin de gözönünde bulundurulmasında ve şimdiden bu konuda Çinlilerle ön temaslar yapılmasında yarar görüyoruz.

Çin, giderek kronikleşen ve dünya ekonomisini tehdit etmeye başlayan Asya bunalımının da anahtarını elinde tutmaktadır. Bölgesindeki gelişmelere gösterdiği serinkanlı tepki Çin dış politikasının ulaştığı olgunluk düzeyini göstermektedir. İdeolojiden çok pragmatik güdüler ve ekonomik menfaat arayışları ile hareket etmektedir dış ilişkilerinde. ABD'nin 21. yüzyılda ilişkilerini Rusya yerine Çin eksenine oturtmayı öngördüğü anlaşılmaktadır. Rusya ve AB ülkeleri de Pekin ile stratejik ortaklıklar geliştirmek için çaba göstermektedirler.

Önümüzdeki 20 yıl zarfında Çin'in ekonomik gücüne paralel olarak stratejik nüfuzunu da arttıracığına kesin gözüyle bakılıyor. Özellikle Güneydoğu Asya'da kendisine nüfuz sahası kurmaya çalışırken ister istemez Japonya, Hindistan ve ABD ile karşı karşıya gelebilir. Pekin'in en azından içinde bulunduğumuz yüzyılın son döneminde - ekonomik kalkınmasını tamamlayabilmek için - askeri gücünü sergilemeye pek ihtiyaç duymayacağı sanılıyor. Bununla birlikte, nükleer arsenalini sürekli iyileştirmesi, güç gösterme eğilimi, Güney Çin Denizi'ndeki Spratlys ve Paracel Adaları üzerinde egemenlik iddiası, Myanmar ve Laos'taki ekonomik mevcudiyetini pekiştirmesi ve diğer sınır ih-

tilafları Çin'in yakın bölgesindeki komşuları arasında artan ölçüde rahatsızlık yaratmaktadır.

Çin, Komşuları ile İhtilaflı

Çin, onyıllar boyunca kendi içine dönük olduğu için ağırlığını hissettiremeyen uykudaki bir ejderha olarak görülürdü. Bölgesel ticaretten imalat sanayiine, Asya hükümetlerinin askeri malzeme alımlarından televizyon programlarının ve müzik videolarının üretimine, paketlenmesine kadar uzanan hemen her konudaki kararları derinden etkiliyor. Çin'in bölgedeki yükselen profili şu soruları dayatmaktadır: Asya bu hızla büyüyen devi nasıl görmeli? Çin'in Tayvan'a yönelik politikası korku yaratmalı mı? Yoksa, muazzam Çin piyasası ve önümüzdeki yüzyıl için ekonomik bir motor potansiyeli güven mi uyandırmalıdır? Bu güç ile nasıl bir ilişki içinde olmalıdır? Çevreleme mi yoksa yapıcı işbirliği mi?

Çin'in çevre ülkeleri bakımından en önemli özelliği uluslararası deniz ve hava bağlantılarının tam ortasında yer almasıdır. Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan gibi, Japonya da, enerji ve endüstriyel hammadde ticareti ve nakliyesi için yoğun şekilde uluslararası trafiğin serbestisine dayanmaktadır. Bu güzergâhların önemli bir kısmı Doğu Asya sularından ve boğazlarından geçerek bölge ekonomilerine ulaşıyor. Gerek Tayvan Boğazı'nda gerek Spratly Adaları çevresinde çıkabilecek herhangi bir çatışma bu ülkelerin hayati ulaşım yollarını, dolayısıyla can damarlarını, kesecek ve onarılmaz bir tahribata yol açabilecektir. Bu sebeptendir ki, günümüzde Doğu Asya'nın güvenliği neredeyse Soğuk Savaş döneminde NATO bölgesinin sahip olduğu öneme yakın bir stratejik mesele haline gelmektedir. Ve görünürde bölgede, gücü şimdiye dek sınanmamış olan ASEAN dışında, hiçbir ciddi güvenlik şemsiyesi bulunmamaktadır. ABD Donanması, tek başına yeterli olmasa da, galiba hala bölgedeki en etkin caydırıcı güç olarak görülüyor.

Orta Asya Bağlantısı

Bölgedeki özel coğrafi konumu, gücü, tarihi bağları ve dinamik ekonomisi nedeniyle, Çin'in Orta Asya ile ilişkileri, siyasi, ticari ve yatırım alanlarında kısa sürede önemli gelişmeler kaydetmiştir. Çin, halen gelecek yüzyılın enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Kazakistan petrolü ile Türkmen gazının Pasifik Okyanusu'na çıkarılmasını öngören boru hattı projeleri üzerinde çalışmaktadır. Bu boruhatları Çin'in toprak büyüklüğü bakımından en büyük eyaleti olan ve son yıllarda artan ölçüde etnik başkaldırıların yaşandığı Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi'nden geçecektir.

Çin açısından jeopolitik ve ekonomik önemi tartışmasız Sincan bölgesinin ikin-

ci bir Çeçenistan olması istenmemektedir. Pekin yönetimi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ilk iş olarak Orta Asya devletleri ve Rusya ile sınır sorunlarını czme kavuşturan bir savunma anlaşması müzakere edip sonuçlandırmıştır. Sınırın tesi ile güçlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurulmasının Sincan'daki ayrılık eğilimleri bir nebze nötralize edebileceği ve Orta Asya'dan muhtemel desteği asgariye indireceği varsayılmaktadır.

Özellikle Orta Asya'daki Türk kökenli devletlerin uluslararası camiaya katılmaları ile birlikte bölgedeki Uygur ayrılık hareketin daha da canlandığı gözlenmektedir. Afganistan ve Pakistan'dan bu harekete destek sağlandığı bilinmektedir. Çin Hükümeti, resmi görüşmelerde Türkiye'deki Uygur ayrılık grupların sıkı denetim altına alınmasını talep etmekte; aksi takdirde ikili siyasi ve ekonomik ilişkilerin mevcut durumun devamından zarar görebileceğini ima etmektedir. Nitekim, sayın Ecevit'in Haziran 1998 başında Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ile Pekin'deki görüşmesinde ilk defa bu yönde ciddi bir uyarı geldiği basına yansımıştır.

İlişkilerimizin geleceği bakımından Çinlilere, "Doğu Türkistan" olarak da bilinen Sincan-Uygur zerk Yönetim Bölgesi'ndeki ayrılık Uygur hareketine hiçbir şekilde destek vermediğimiz konusunda kuvvetli bir mesaj verilmesi gerekiyor. Elbette ki, Sincan bölgesindeki soydaşlarımıza kültürel ilgi duyulması ve onların esenliği için içişlerine karışmayacak şekilde çaba göstermemiz doğaldır. Ancak, lkemizdeki bazı münferid aşırı grupların Çin'in toprak bütünlüğünü tanımlayan eylemlere kalkışmaları Türkiye'ye mal edilmemeli, ayrılık gruplardan uzak durmanın yanısıra faaliyetleri etkin şekilde denetim altına alınmalıdır. Bunun savaşlanmasının maliyeti, Çin ile ekonomik ve siyasi ilişkilerde yaşanacak gerginlik ve hiç de ihtiyaç duymadığımız mevcut dönemde yeni bir cephe aılması olacaktır.

10 milyonu aşkın Türki azınlığın yaşamakta olduğu Sincan-Uygur zerk Yönetim Bölgesi'ndeki Tarım, Junggar, Hami ve turpan havzalarında Çin petrol kaynaklarının yüzde 30'u, doğal gaz kaynaklarının ise yüzde 34' bulunmaktadır. Petrol rezervlerinin 80 milyar varil, doğal gaz rezervlerinin ise 500 milyar metreküp olduğu tahmin ediliyor. Bu bölgelerde 2000'e kadar yıllık ortalama 20 milyon ton petrol (Çin'in mevcut toplam petrol üretimi 150 milyon ton civarında) retilebileceği hesaplanmaktadır. lkenini doğu kesimlerindeki petrol sahaları ekonomik ömürlerini doldurmak üzere olduğundan Çin yönetimi tüm dikkatini kuzeybatıdaki Sincan petrol havzalarına yönelmiş durumdadır.

Burada enerji talebinin yüksek olduğu doğu kıyı eyaletlerine ve bilahare Kore

ve Japonya'ya boruhattı ile petrol ve gaz naklinin ekonomik olabilmesi için Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazının da Sincan'daki üretim ile birleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çin yönetiminin yabancı yatırımcılar için elverişli imkanları sağlaması halinde bu projelerin on yıl içinde gerçekleşmesinin mümkün olduğuna inanılmaktadır.

Bazı Çinli analistlere göre, Orta Asya Çin'in jeo-ekonomik sahası içindedir. Yani, sadece Rusya'nın değil aynı zamanda Çin'in de arka bahçesidir Orta Asya. Bu bölgede ABD, Rusya, İran ve Türkiye'nin yoğun bir mevcudiyet sergilemesi, dünya güçler dengesini yerinden oynattığı için tehdit altında olduğuna inanan Çin bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Nitekim, bölgede mevcudiyetini gösterme çabalarının bir parçası olarak Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Batılı rakiplerinin önüne geçerek, sessiz sedasız Kazakistan'ın Akyubinsk ve Uzen petrol sahalarını ve Türkmenistan'ın doğusundaki bir doğal gaz yatağını satın almayı başarmıştır.

Aslında, Çin'in stratejik denkleme güçlü şekilde girmesi Orta Asyalıları pek rahatsız etmemektedir. Tam aksine, bu ülkeler Rusya ve diğer başlıca güçleri dengelemek için gereğinde Çin'i pazarlık kozu olarak kullanabileceklerini düşünmektedirler. Onlar için Çin toprakları üzerinden Asya-Pasifiğe çıkışın yeni bir kapısı açılmaktadır. Bu uzun vadeli projenin gerçekleşmesi, Orta Asya enerji kaynaklarının hem enerji iştahı doymak bilmeyen Çin pazarını beslemesi, hem de Rus topraklarından değil de Çin'den geçerek diğer Asya ekonomilerine pazarlanmasına imkan vereceğinden Moskova için pek arzuya şayan değildir. Dahası, Rus enerjisinin Asya-Pasifik piyasasına açılımına ciddi bir rakip çıkmaktadır.

Bölgedeki güç mücadelesinde Rusya'nın gelecekteki en büyük rakibi Çin'dir. ABD'nin Çin ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmayı kararlaştırması sadece Japonya'yı değil Rusya'yı da kaygılandırmaktadır. Gerçi, Orta Asya'da köktendinci İslamın yayılmasının önlenmesinde şimdilik iki ülkenin de menfaati vardır. Aynı şekilde, "Batı ve Doğu Türkistan"ın birleşmesine dönük milliyetçi söylem de Pekin ve Moskova'da kaygı uyandırmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin mevcut 7 milyar dolardan 2000 yılına kadar 20 milyar dolara çıkartılması hedeflenmektedir. Çin, askeri modernizasyonu için gereken birçok silah sistemini nakit döviz ile Rusya'dan temin edebilmektedir.

Bununla birlikte, uzun vadede Çin ile Rusya arasındaki uyumun ve "stratejik ortaklığın" devam etmesi kuşkuyla görünmektedir. Bugünkü büyüme temposuyla 2020'li yıllarda dünyanın birinci ekonomik gücü olacağı varsayılan Çin'in, Asya-Pasifik bölgesinin hakim gücü olması özellikle Yeltsin sonrası dönemde Rusya ile

menfaat çatışmaları yaratabilecektir. Güçlü bir ihtimal olmamakla birlikte, tam ter-
sinin gerçekleşmesini de gözden ırak tutmamak gerekir.

Türk-Çin Stratejik İşbirliği

Bu itibarla, Avrasya ve Asya'da oluşmakta olan yeni stratejik güçler dengesinde Çin'in kritik öneme sahip olduğunu kavramalıyız. Türkiye'nin Avrasya yöneliminde Çin-Pakistan-İran eksenini ve bu eksenin Orta Asya'ya bakış açısı önemle gözönün-
de bulundurulmalıdır. Sadece bugünün değil, 2020'nin en büyük ekonomik gücü olacak Çin ile ortak menfaatlara dayalı sıkı işbirliği içinde olmak istiyorsak, Çin ile Türkiye arasında stratejik ortaklığa kadar varabilecek bir senaryo tasarımı yapılarak, gecikmesizin yürürlüğe konulmalıdır.

Aksi takdirde, Çin'in giderek belirginleşen İran'a yaslanma politikası güç kaza-
nabilir. Çin satın aldığı Kazakistan'ın Uzen sahasından çıkacak petrolü İran'ın kuzey rafinerilerine taşımayı ve karşılığında Körfez'den petrol almayı öngören bir takas an-
laşmasını yapmıştır. Bu ülke ile silah karşılığı petrol anlaşması da hala yürürlükte-
dir. İran'a füze teknolojisi sattığı da bilinmektedir. Gerek Orta Asya'daki nüfuz bölgesi-
nin genişletilmesinde, gerek Körfez bölgesine petrol bağımlılığının dengelenmesin-
de Pekin büyük ölçüde İran ile stratejik işbirliğine dayanmayı tercih etmektedir. Bu-
nunla birlikte, pragmatik Çin dış politika stratejistlerinin İran mı, Türkiye mi gibi bir
tercihe yöneleceklerini sanmıyoruz. Yine de nihai analizde ibrenin mevcut koşullar
altında İran lehine dönmekte olduğunu da kabul etmemiz gerekiyor.

Çin'in yükselen gücü ve Moskova/Tahran ile stratejik işbirliği geliştirme çaba-
ları karşısında Avrasya'da bölgesel güç olma çabasındaki Türkiye'nin de gecikme-
sizin ve dantel gibi işlenecek bir stratejik politika çerçevesinde Pekin ile menfaat
kesişim noktalarını araştırması, yeni ortak bağlar, karşılıklı bağımlılık alanları yara-
tılması, siyasi istişarelerin sıklık kazanması, kısacası uzun vadeli işbirliğinin tohum-
larının bugünden atılması gerekmektedir. Bu konuda, Çin'i ziyaret eden her üst
düzey yetkilinin tekrarlaya geldiği retoriği kenara bırakıp somut proje ve öneriler-
le acilen harekete geçilmediği takdirde, Çin'in zaten sıkı ilişki içinde bulunduğu
bölgedeki diğer bölgesel güç İran ile daha yakın stratejik işbirliğine kayması, böy-
lece Orta Asya'da Çin-Rusya-İran-Pakistan ekseninin kuvvet kazanması mümkün-
dür. Başkan Clinton'un Çin Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ile kapalı kapılar ardında
Orta Asya ve Rusya'ya yönelik ne gibi görüşler paylaştıklarını tahmin etmek güç
değildir.

Dış politika ve güvenlik alanında BM Güvenlik üyesi Çin'in giderek artan öne-
minin yanı sıra bu ülkenin hızla serpilmekte olan orta sınıfın tüketim mal ve hizmet-

leri satın alım gücü ile yüz milyarlarca dolarlık altyapı yatırım projeleri gözönünde bulundurulmalıdır. TÜSİAD'ın 1995'de yayınlanan "Yeni Ekonomik Süpergüç Çin ve Türkiye" raporunda da belirttiğimiz gibi, Türk firmalarının önümüzdeki yüzyılın en büyük potansiyeli Çin'e ilişkin stratejik bir bakış açısı geliştirerek şimdiden gelecek pazar payı çalışmaya başlamaları gerekmektedir.

Çin'de 1997-2000 döneminde altyapı yatırımları için 750 milyar dolar harcanması öngörülmektedir. Asya bunalımı nedeniyle ekonomik büyümenin ve yabancı yatırımların azalması nedeniyle bu rakamı tutturmak mümkün olamayacak gibi görünüyor. Yine de, önümüzdeki iki yıl içinde yaklaşık 370 milyar doları bulabileceği tahmin edilen bu projeler için Çinli, Avrupalı, Amerikalı ve Uzakdoğulu firmaların konsorsiyumlar halinde teklif verdikleri bilinmektedir. Hükümet, iç tüketimi ve yatırımları kamçılar için son bir yıl içinde beş kez faiz oranlarında indirim gitmiştir. Diğer altyapı projeleri ile ilgili görüş ve telkinlerimiz belki başka bir raporun konusu olabilir.¹³⁶ Burada özellikle Orta Asya/Hazar havzası ve Sibiryaya ile Çin'in Uyгур azınlığının yaşamakta olduğu Sincan bölgesi, daha sonra da doğu sahilleri arasında kurulması öngörülen boruhatları ve diğer altyapı projelerini firmalarımızın dikkatine getirmek istiyoruz.

Orta Asya'dan Çin'e akacak petrol ve doğal gaz ile Sibiryaya ve Saklahin'deki enerji üretiminin Asya pazarına akışının Bakü-Ceyhan güzergahını nasıl etkileyeceğinin yakından takip edilmesi elzemdir. Bu projelere çok sayıda çok uluslu firma ilgi duymaktadır. SHELL, Lunar Project adını verdiği dev bir yatırım teklifini Çin Devlet Planlama Komisyonu'na sunmak üzeredir. Amaç, Orta Asya'dan Tarım havzasına yönelik petrol ve doğal gaz boru hattı için de British Petroleum (BP) ve Gazprom ortak bir teklif sunmuşlardır. Bu firmaların tek başlarına sözkonusu projeleri üstlenmeleri ihtimal dışıdır. Oluşturacakları konsorsiyum marifetiyle yüksek maliyet ve riskleri paylaşmak isteyeceklerdir. Türk firmalarının bu tür konsorsiyumları katılmaları için elverişli bir zemin bulunmaktadır. Karşılığında Çinlilerin Bakü-Ceyhan hattı ve Türkiye'deki enerji projelerine (küçük hidroelektrik santralleri dahil) davet edilmeleri düşünülebilir.

ASEAN-APEC-ASEM

Asya-Pasifik'te ekonomik refahın ve bununla bağlantılı olarak ticaret ve yatırım

¹³⁶ "Çin'de iş yapmak için firmalarımızın Pekin, Şhangay ve Kanton'da temsilcilik kurmalarının şart olduğunu Çinli muhataplarınız size hatırlatacaklardır. Siyasilerin destek vaadleri genellikle havada kalmaktadır; zira Çinli "conglomerate"ler artık onları bile dinlemeyecek güce kavuşuyorlar. Ancak dev altyapı işlerinde siyasi müdahale işe yarayabilir.

imkanlarının artmakta olması hem bölge içinde hem de bölge dışı ile yeni siyasi/ekonomik bütünleşme çabalarına ivme kazandırmıştır. Vietnam Savaşı sırasında anti-komünist bir blok olarak kurulmuş olan ASEAN, 1995 yılı Temmuz’unda, Hanoi’nin de katılmasıyla birlikte, toplam nüfusu 400 milyonu aşan bir ticaret bloku-na dönüştü. Kamboçya, Myanmar ve Laos’un da katılmasıyla nüfusu 500 milyonu aşarak ABD’deki müşterilerin iki katı ve Batı Avrupa’dan daha büyük fazla bir pazar oluşturulacaktır.

ASEAN içinde gümrük tarifelerinin 2003 yılına kadar sıfır ile yüzde 3 arasında bir orana çekilmesi planlanıyor. Kasım 1996’da Filipinler’de yapılan APEC Devlet Başkanları Zirvesi öncesinde tek taraflı bir ASEAN girişimi başlatılması ve mutabık kalınan ortalama yüzde 5’lik gümrük tarifesinin sadece üye ülkelere değil MFN temelinde tüm ülkelere genişletilmesi önerildi. Bunun anlamı şu: ASEAN üyeleri ticaret engellerini APEC’in liberalizasyon için saptadığı 2020 yılından daha önce ortadan kaldıracaklar. Böylece 2003 yılına kadar ASEAN üyeleri arasındaki gümrük tarifesi düzeyi ile dünyanın geri kalan bölümü ile ticarete konulan tarife oranları arasında küçük bir fark kalacaktır.

Öte yandan, Kasım 1995’de APEC’in 18 üye ülkesi (ABD, Japonya, Kanda, Meksika, Şili, Çin, Malezya, Endonezya, Singapur, Filipinler, Avustralya, Brunei, Hong Kong, Yeni Zelanda, Kore, Tayvan, Tayland ve Papua Yeni Gine) arasında aylar süren müzakerelerden sonra Osaka Eylem Gündemi kabul edildi. APEC’in 21nci yüzyıla dönük vizyonunu yansıtan bu Gündem şu dokuz temel prensibe dayanmaktadır:

(i) kapsamlı olma (istisna ve dışlamalar yok), (ii) Dünya Ticaret Örgütü amaçları ile tutarlı olma, (iii) ticaret ile ilgili tüm kanunların, yönetmeliklerin ve idari usüllerin şeffaf olması, (iv) tüm politika ylemlerin kıyaslanabilir olması, (v) herhangi bir ayrımcılık olmaması, (vi) korumacı önlemlerde yeni artışlar getirilmemesi, (vii) ticaretin serbestleştirilmesine aynı anda başlanması, (viii) ekonomik ve teknik işbirliğinin artırılması ve (ix) üye ülkeler arasında farklı gelişmişlik düzeyine dayalı esneklik mekanizmalar geliştirilmesi.

Osaka Eylem Gündemi’nin benimsenmesi pek kolay olmadı; nihai anlaşmaya ulaşabilmek için bazı oldukça müphem uzlaşma metinleri müzakere edildi. “Esneklik” maddesi, sözgelimi, daha fazla tarım ürünleri ihracatı için baskı yapan ülkeler (Avustralya ve ABD gibi) ile kendi tarım sektörlerini koruyabilmek için gıda ithalatını sınırlandırmaya çalışan (Çin, Kore, Tayvan ve Japonya gibi) ülkeler arasında sağlanan bir uzlaşmayı yansıtıyordu. En önemli karar, sanayileşmiş ülkeler için 2010,

gelişme yolundaki ülkeler için ise 2020 yılına kadar serbest ticaret hedeflerinin gerçekleştirilmesinin kabulü idi. APEC ülkeleri topluca dünya GSMH'sının yarısını, nüfusunun beşte ikisini ve mal ticaretinin yarıdan fazlasını sağlamaktadırlar. ABD'nin "laissez faire" sisteminden Çin'in "sosyalist piyasa" ekonomisine, Doğu ve Güneydoğu Asya'nın "şebeke" kapitalizmine uzanan çeşitlilikteki ekonomiler APEC'te aynı masa etrafında oturmaktadırlar.

Bu arada, ABD ve Japonya'nın Asya-Pasifik bölgesindeki ekonomik önderliğini dengelemek için AB ülkeleri de Nisan 1995'de Bangkok'ta ilk toplantısı yapılan ASEM Zirvesi'ni başlattılar. AB ülkelerinin yanı sıra tüm ASEAN ülkeleri ile Çin, Japonya ve Kore ASEM'e üye olarak katılmaktadırlar. 1994 yılında ASEM'in on Asyalı ortağının AB ülkeleri ile ticaret hacmi 135 milyar dolar civarında idi (toplam ticaret hacimlerinin yüzde 15,5'u). aynı ülkelerin Kuzey Amerika ile ticareti ise 255 milyar doları bulmaktadır (toplamın yüzde 30'u). Avrupa'nın Asya ile ticareti Avrupa'nın Kuzey Amerika ile ticaretini geçmek üzeredir. Türkiye, ASEM süreci içinde yerini almak için çaba sarfetmelidir.

Hindistan ve Pakistan

150-200 milyonu "orta sınıf" sayılabilecek 950 milyonluk bir nüfusa sahip olan **Hindistan** çok geniş bir sanayi temeline ve iyi yetişmiş insangücü kaynaklarına sahiptir. Nüfusunun 2030 yılında 1,5 milyara çıkarak Çin'i dünyanın en kalabalık ülkesi tahtından indirmesi bekleniyor. GSMH büyüklüğü 342 milyar dolar civarındadır. İhracatı 36 milyar, ithalatı ise 40 milyar dolar düzeyindedir. 2010 yılına kadar GSMH'sının 738 milyar dolara çıkması, ihracatının 136 milyar, ithalatının ise 168 milyar dolara ulaşması bekleniyor. Büyüme hızı 1994-1997 arası dönemde yıllık ortalama yüzde 7'yi bulmuştur. 2002 yılına kadar altyapı yatırımları için 130 milyar dolara ihtiyacı var. Son on yılda gerçekleştirilen reformlara karşın Hindistan maalesef hala Asya liginin en alt sıralarından kurtulamamıştır.

Güney Asya'daki en büyük pazar olan ve beş yıl önce ekonomiyi modernleştirme hamlesini başlatan Hindistan, Endonezya'dan sonra 120 milyon ile dünyanın ikinci büyük Müslüman ülkesidir. Tam 740 farklı dilin konuşulduğu Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçmesi hemen hemen aynı tarihlere rastlıyor. Dünyanın hem en fakir, hem de ortalama eğitim düzeyinin en düşük olduğu toplumlarından birisi olmasına ve ciddi etnik ve inanç çekişmelerine, kast sisteminin kalıntılarına rağmen Hindistan demokrasiyi kesintisiz sürdürmeyi başarmıştır.

Bu ülkenin hızlı gelişme gösteren sektörleri arasında elektrik ve telekomunikas-

yon dahil altyapı projeleri gelmektedir. 2007 yılına kadar Hindistan 160 milyar dolarlık bir yatırımla 140 gigawatt elektrik üretim kapasitesine ulaşmayı planlıyor. Enformasyon teknolojisi, havacılık ve uzay sanayii, çevre teknolojisi, gıda işleme ve paketlenme ve hizmetler Hindistan'ın yükselen sektörleri olarak tanımlanmaktadır. Hindistan'ın 2000-2010 döneminde nüfusunun 1.097 milyona çıkması, yıllık ortalama yüzde 4.6 oranında büyümesi, nominal GSMH'sının 738 milyar dolara kişi başına gelirin ise 667 dolara yükselmesi, ihracatının 136 milyar, ithalatının ise 168 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

1947'de bağımsızlığını kazanmasından bu yana Hindistan ile üç kez sıcak çatışma yaşamış olan **Pakistan** bizim için en yakın dost ve kardeş ülkelerden birisidir. 129,7 milyon nüfusu, 60 milyar dolar GSMH büyüklüğü ve 460 dolar kişi başına geliri ile Pakistan, sadece Hint yarımadasında değil Orta Asya ve Ortadoğu'da da yakın işbirliği yapabileceğimiz bir ülkedir. Öte yandan, Pakistan ile iyi ilişkiler içinde olmamız sanki Hindistan'ı görmezlikten gelmeyi gerektirmiş gibi dünyanın bu ikinci dev ülkesini özellikle ekonomik ve ticari işbirliği alanında başından itibaren ihmal ettiğimiz anlaşılıyor. Önümüzdeki yüzyılın başında yaklaşık 200 milyon "orta direk" Hintlinin ABD ve Kanada'daki ile kıyaslanabilir yıllık gelire sahip olabilecekleri hesaplanmaktadır. Dolayısıyla, siyasi ilişkilere de ivme vermek suretiyle Hindistan pazarında ciddi şekilde yer almamız mümkündür. Orta Asya ve Hint yarımadasında ortak işbirliği imkanları sunan Pakistan ve Hindistan ile ilişkilerimizde hassas siyasi dengeleri gözetmemiz —ancak bu politikanın ekonomik ilişkilerimizi olumsuz etkilemesine müsaade etmememiz— önem taşımaktadır.

Kore

Halen dünyanın on üçüncü büyük ekonomisi konumunda olan bizim için hem önemli bir ticaret ortağı, hem de hatırı sayılır bir yabancı yatırımcıdır. Enerji, telekomünikasyon, hizmetler ve altyapı bu ülkenin en hızlı yükselen sektörleridir. Son otuz yıldır kesintisiz, muazzam bir ekonomik büyüme (yıllık ortalama yüzde 9) gerçekleştiren Kore, son bir kaç yıldır ticaret hadlerindeki keskin kötüleşme (yarı-iletkenler, kimyasal maddeler ve çelik gibi ana ihracat mallarının fiyatlarının düşmesi ve ithal etmekte olduğu gıda ve enerji ürünlerinin fiyatlarının yükselmesi) nedeniyle ekonomik sıkıntı içindedir. İthalat oranı ihracattan daha hızlı artmaktadır. Tayland ile Asya'da başlayan mali çalkantı, Malezya, Endonezya, Filipinler ve Hong Kong'dan sonra Kore'yi de etkisi altına aldı. Son bunalımdan en fazla olumsuz etkilenen ekonomilerin başında gelmektedir. Asya'nın en başarılı kaplanlarından Ko-

re, içine girdiği mali sıkıntıdan kurtulmak için IMF'in acı reçetesini uygulamayı kabul etti. Yine de, 44.8 milyonluk nüfuslu Kore 490.5 milyar dolarlık GSMH büyüklüğü, 10,800 dolarlık kişi başına geliri, 130 milyar dolarlık ihracat ve 146 milyar dolarlık ithalatı ile Asya'nın dev ekonomilerinden birisi olmaya devam etmektedir. Kore'nin 2000-2010 döneminde nüfusunun 49,1 milyon olması, krizi atlatması halinde ortalama yüzde 5.3 oranında büyümesi, nominal GSMH'sinin 1,350 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 27,283 dolara yükselmesi, ihracatının 498 milyar, ithalatının ise 505 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

ASEAN Bölgesi

Toplam 425 milyonluk (Temmuz 1997'de üye olan Myanmar ve Laos ile önümüzdeki dönemde üyeliği muhtemel Kamboçya hariç) ve hızla büyüyen bir pazar olan ASEAN içinde "Asya Kaplanları" öne fırlamaktadırlar. Endonezya (195 milyon nüfus, 446 milyar dolar GSMH, 45 milyar dolar ihracat, 41 milyar dolar ithalat, 97 milyar dolar dış borç 154 milyar dolar ve 980 dolar kişi başına gelir), Malezya (20 milyon nüfus, 214 milyar dolar GSMH, 154 milyar dolar ihracat, 156 milyar dolar ithalat, 25 milyar dolar dış borç 4,000 dolar kişi başına gelir), Tayland (60 milyon nüfus, 166 milyar dolar GSMH büyüklüğü, 56 milyar dolar ihracat, 70 milyar dolar, 61 milyar dolar dış borç ve 2,720 dolar kişi başına gelir) ve Singapur (3 milyon nüfus, 119 milyar dolar GSMH, 168 milyar dolar ihracat, 176 milyar dolar ithalat ve 7 milyar dolar dış borç) bölgedeki en önemli pazarlarıdır. ASEAN ülkeleri gümrük tarifelerini 2003 yılına kadar sıfır ile yüzde 3 arasında bir düzeye çekmeyi planlanıyorlar.

Tayland'ın özel bir yeri var ASEAN ekonomileri arasında. Dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden birisi olan Tayland 1985 ile 1995 arası dönemde ortalama yüzde 8'in üzerinde büyüme hızı gerçekleştirdi.¹³⁷ Sermaye ve ara mallar, ithalatının yüzde 80'ini oluşturmaktadır. 1980'deki 772 milyon ve 1990'daki 2.8 milyar dolara kıyasla Tayland bugün 6 milyar dolardan fazla harcıyor tüketim malları ithalini. Finansal hizmetler ve sigortacılık da yüksek talep sektörleri arasında. Tayland pazarına giriş için güçlü bir rekabet var. Tüm ithalatın yüzde 30'u Japonya'dan, yüzde 12'si ABD'den, yüzde 13'ü diğer ASEAN ülkelerinden ve yüzde 16'sı da AB ülkelerinden geliyor. ASEAN ülkeleri arasında doğalgaz boru hatları ve bölgesel elektrik şebekesi kurulması gibi büyük altyapı projelerinin dikkatle takip edilip, firmalarımıza taahhüt projeleri için pazar geliştirmek öncelikli işler arasında yer almalıdır.

Hiçbir doğal kaynağa sahip olmayan Singapur ise tamamen dış ticarete bağımlı

¹³⁷. "Thailand: Not for the Faint Hearted", Ted Bardacke, *Financial Times*, *FT Exporter*, Temmuz 1996.

bir ekonomidir. Dünyadaki en serbest ticaret rejimine sahip ülkelerden birisi olan Singapur'a giren ithal mallarının yüzde 96'si gümrüksüzdür. Singapur Ticaret ve Sanayi Bakanı Yeo Cheow Tong'a¹³⁸ göre, ülkenin ekonomik büyümesinin devamı için uluslararası kurallara dayalı açık ve öngörülebilir çok taraflı bir sistem yaşamsal önem taşımaktadır. ASEAN pazarına girişimizin anahtarının Singapur olduğunu düşünüyoruz.

Unutulan Afrika

Afrika kıtasında en güçlü ekonomi olan Güney Afrika tek başına tüm kıtanın toplam GSMH'sinin yarıdan fazlasını üretmektedir. Güney Afrika geniş doğal kaynakları, iyi gelişmiş, hukuki, iletişim, enerji ve ulaşım altyapısı ile orta gelir düzeyinde bir ülkedir. GSMH büyüklüğü 117 milyar dolardır. Nüfusu 41 milyon, kişi başına düşen geliri 1,763 dolar, toplam ihracatı 27 milyar, ithalatı ise 30 milyar dolar düzeyindedir. Güney Afrika'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 52,3 milyon olması, ortalama yüzde 2.2 oranında büyümesi, nominal GSMH'sinin 223 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 4,231 dolara yükselmesi, ihracatının 63 milyar, ithalatının ise 66 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir.

En zengin Afrika ülkeleri arasında yer alan Kenya'da ise, yüzde 4'lük nüfus artış hızından daha çabuk büyüyen AIDS hastaları ve yüzde 60'lara varan enflasyon en önemli sorundur. Nüfusu 26,7 milyon, GSMH büyüklüğü 7 milyar dolar ve kişi başına geliri 260 dolardır. Petrol ekonomisine dayalı ve Afrika'nın en kalabalık ülkesi (111,3 milyon) olan Nijerya'nın ise GSMH büyüklüğü 66 milyar dolar, ihracatı 10,6 milyar, ithalatı 9.3 milyar dolar civarındadır. Kişi başına gelir 260 dolar düzeyindedir. Petrol, tüm döviz gelirlerinin yüzde 90'dan fazlasını sağlamaktadır.

Güney Amerika Potansiyeli

Dünya nüfusunun yüzde 10'una, yüzölçümünün yüzde 16'sına sahip olan Latin Amerika'da önümüzdeki on yılda hızlı bir ekonomik büyüme bekleniyor. Bölgedeki toplam 26 ülkenin nüfusu 480 milyon, GSMH'si 1,552 milyar dolar ve kişi başına ortalama geliri 3,195 dolar'dır. Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay tarafından Ocak 1995'de kurulan MERCOSOUR çerçevesinde Gümrük Birliği gerçekleştirilmektedir. Şili'den sonra Bolivya ve Venezuela'nın da yakında bu birliğe katılması öngörülmüyor.

Latin Amerika'nın uzun yılların geri kalmışlığının sonucu olan yetersiz altyapısını geliştirmek ve yenilerini inşa etmek için yıllık 70 milyar dolarlık yatırıma ihtiyaç

138. "Singapore's Outlook on the WTO", Joseph R. Yogerst, *International Herald Tribune*, 24 Nisan 1996, s.20.

duyduğu bildiriliyor. Ekonomilerin yıllık ortalama yüzde 4.5-5 civarında büyümesi öngörülmektedir. Aralık 1994'de Miami'de yapılan Amerikalar Zirvesi'nde Amerika kıtasındaki 34 ülkenin devlet ve hükümet başkanları Alaska'dan Tierra del Fuego'ya kadar uzanan bölgede Amerika Serbest Ticaret Alanı'nın 2005 yılına kadar oluşturulmasını kararlaştırdılar. Başkan Clinton'un bu girişimi daha ileriye götürecektir adımlar atmakta -Kongre baskısı nedeniyle- çekingen davranması Latin Amerika pazarının Asya-Pasifik ve Avrupa ile daha yoğun ilişkilere geçmesi sonucunu doğurmuştur. Washington, "arka bahçesi"ni kaybedebileceğinden ciddi şekilde kaygı duymaktadır.

Dünyanın en büyük ekonomilerinden birisi ve Latin Amerika'nın en kalabalık ülkesi olan Brezilya, sırf boyutları nedeniyle uluslararası ticaret ve yatırım çevrelerinin tartışmasız "sevgilisi" olagelmıştır. Güney Amerika'nın hükümler ekonomik gücü olan Brezilya, 162 milyon nüfusu 701 milyar dolarlık GSMH'sı, 52 milyar dolarlık ihracat ve 53 milyar dolarlık ithalatı ile firmalarımız için muazzam ticaret ve yatırım fırsatları sunmaktadır. Çeşitli doğal kaynaklarla bezenmiş ve dünyanın onuncu büyüklükteki ekonomisine sahip Brezilya'nın özelliğı, nüfus artışının devamlı altında seyreden bir büyüme hızıdır. Brezilya, hem Latin Amerika'nın hem de yükselmekte olan piyasaların en güçlü ekonomilerinden birisidir. 175 milyar dolar dış borcu vardır. İhracatı, genel olarak, AB (yüzde 27.4), ABD (yüzde 19), Arjantin (yüzde 9.4) ve Japonya (yüzde 6.7)'ya, ithalatı ise yine aynı sırayla AB (yüzde 25), ABD (yüzde 24.3), Arjantin (yüzde 8.7) ve Japonya'ya (yüzde 5.6) yönelmiştir. Yabancı sermaye toplam gayrisafi girişleri 1996 yılının ilk dokuz ayında 52 milyar doları bulmuştur. Net doğrudan yabancı sermaye 1995 yılında 2.9 milyar dolar civarında idi.

Sıkı dış finansman koşulları, yavaşlayan dünya ekonomik büyümesi ve güçlü ABD doları karşısında Latin Amerika'nın en büyük ekonomisi Brezilya'nın 1999'da eksi yüzde 2 oranında negatif büyüme göstereceğı tahmin edilmektedir.¹³⁹ Arjantin'de de bu yılki yüzde 5'lik büyüme hedefinin 1999'da yüzde 4'e düşmesi bekleniyor.

Brezilya'nın 2000-2010 döneminde nüfusunun 202,2 milyon olması, ortalama yüzde 4.8 oranında büyümesi, nominal GSMH'sının 1,861 milyar dolara çıkması, kişi başına gelirin 9,076 dolara yükselmesi, ihracatının 158 milyar, ithalatının ise 184 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Latin Amerika'nın diğer önemli ekonomileri olan Arjantin (34.6 milyon nüfus, 269 milyar dolar GSMH ve 7,770 dolar kişi başına gelir), Şili (24 milyon nüfus, 55 milyar dolar GSMH büyüklüğü ve 2,320 dolar kişi başına gelir) ve Venezuela (22 milyon nüfus, 65,5 milyar dolar GSMH ve 3,020 dolar kişi başına gelir) da, Brezilya ile birlikte, Mercosur tica-

¹³⁹ "Brazil Economy to Contract Next Year", *Financial Times*, 31 Ağustos 1998.

ret alanına yönelik ticaret ve yatırım stratejimizin birer parçası olmalıdırlar.

B Ö L Ü M

GENEL DEĞERLENDİRME VE
SOMUT ÖNERİLER:
NELER YAPILABİLİR?

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SOMUT ÖNERİLER: NELER YAPILABİLİR?

6.1. Giriş

Dış ekonomik ilişkilerimizde iyileşme sağlanması çabaları, ne yurtiçi ekonominin yapısal sorunlarından, ne dış politika alanında yaşanmakta olan zorluklardan, ne de ülkenin güvenlik, kültür ve tarihsel boyutlarından ayrı mütala edilebilir. Hepsi birbiri ile yakından bağlantılıdır. Büyük çaplı “2010 Vizyon Hareketi”nin sadece bir ayağı olarak gördüğümüz dış ekonomik ilişkileri, “ulusal menfaatlerimizi azamileştirecek” ve “dünyadaki değişimlere uyum sağlayabilecek” şekilde nasıl yeniden düzenleyebileceğimize ilişkin bazı öneriler bu bölümde karar alıcıların, kamuoyunun ve ilgili çevrelerin dikkatine sunulmaktadır. Mevcut yapısı ve boğuşmakta olduğu karmaşık sorunlar yumağı nedeniyle, devlet mekanizmasının bu konuda tek başına somut politika önerileri geliştirmesini zorlaştıran birçok husus mevcuttur. Bu itibarla, iyi düşünülmüş, ülke gerçeklerine yabancı kalmayan, ancak dünyadaki gidişatı da dikkate alan - daha da önemlisi, uygulanma imkanı bulunan - bir dizi seçeneğin muhtelif kanallardan politika yapıcılara sunulmasını, bu konuda tartışma açılmasını zorunlu görüyoruz.

Herşeyden önce, ekonomik potansiyelimizin ve mevcut kapasitemizin bir envanter çalışması ile ortaya konulması gerekmektedir. Daha sonra uzman stratejist ve politika yapıcıların - disiplinler arası bir yaklaşımla - önümüzdeki on, yirmibeş ve elli yıl zarfında ülkemizin hangi alanlarda rekabet gücünün artırılmasının hedeflendiğini, bunda devletin ve özel sektörün birbirini tamamlar nitelikteki rollerinin nasıl tanımlanması gerektiğini, istikrarlı dış ticaret stratejisini, belli başlı piyasalara hangi mal ve hizmetlerin sunulabileceğini ve tüm bu hedeflere ulaşabilmek için mevcut kurumsal ve teknolojik altyapının yeniden nasıl düzenlenmesi gerektiğini tesbit etmesi zorunludur. Bundan sonraki aşama Cumhuriyetimizin 100. kuruluş yıldönümünü hedef alacak “2023 Vizyonu”nun ortaya konulması olacaktır. Gerek devlet, gerek sivil toplum kuruluşları arasında, böylesi bir köklü yapısal ve zihniyet değişikliğinin gerekliliğine dair görüş birliği olmakla birlikte, ortaya somut öneriler çıkamamakta, soyut tartışmaların, niyet beyanlarının ötesine geçen bilinçli bir sistem tasarım gayreti göze çarpmamaktadır. Ne iktidar partilerinde, ne iktidara aday olan partilerde, ne de “think-tank” kuruluşlarında bu yönde ciddi bir hazırlık gözlenmektedir.

Bu çalışmanın temel tezi, geleneksel dış politika ve savunma önceliklerimizin yanısıra ekonomik ve ticari diplomasının de uluslararası ilişkilerimizde merkezi bir konum kazanmayı hak ettiği noktasında düğümlenmektedir. Bu nedenle önce ekonomik ve ticari diplomasiyi uluslararası ilişkilerimizin içine nasıl oturtacağımızın kavramsal çerçevesinin çizilmesi gerekiyor. Dış politikada güçlü olmanın yolunun güçlü bir ekonomiye sahip olmaktan geçtiği temel düstur olarak benimsenmelidir. Gelişmiş, hızla gelişmekte olanı, az gelişmiş ile tüm ülkeler, 1980'li yılların başından bu yana dünya ticaretindeki liberalizasyona paralel olarak dış ekonomik ilişkilerinde neo-merkantilist bir kampanya yürütmektedirler. Biz de bu akımın en güçlü oyuncularından birisi olmak durumundayız. Dış dünyadaki ticaret, yatırım ve hizmet sektörü alanlarında menfaatlerimizin azamileştirilmesi, sadece dünya ekonomisindeki yeni konumumuzun iyileştirilmesine değil, aynı zamanda yurtiçi meselelerimizdeki kısır döngünün kırılmasına da olumlu katkı sağlayacaktır.

Önceki bölümlerde sergilemeye çalıştığımız başarılı örneklerden çıkan önemli bir sonuç, ancak siyasi, kültürel, stratejik ve bilgi toplama konularında sağlam temelleri olan topyekün bir ulusal çabanın dış ekonomik ilişkilere güç katabileceğidir. Günümüz dünyasında istihbarat servislerinden (CIA'nın, MOS-SAD'ın, Japonların teknoloji casusluğu), kültürel işbirliğine (British Council ya da Goethe Institute'nün ihracat özendirici yönlendirmeleri), askeri ortaklıktan siyasi kozlara kadar mümkün olan tüm imkanlar ekonomik menfaatlerin hizmetine sunulmaktadır. Bizim bu amaçla kullanabileceğimiz ülkedeki tüm kamu, özel kurum, kişi ve araçları ciddi şekilde taramamız, bunların aralarındaki ilintiye bilinçli ve etkin şekilde kurmanız gerekmektedir. Oluşturulacak stratejinin, tek bir kurum ya da belli bir grubun çabalarının değil, tüm ilgili devlet ve özel sektör kurumlarının katkılarını yansıtmayı hedeflenmelidir. İlgili çoğunluğun benimseyebileceği bir ürün olması durumunda, bunun uygulanmasında ciddi anlaşmazlıklarla karşılaşılmayacaktır.

Yeni bir anlayışla ve iç siyasi/ekonomik bünyemizin yansıması şeklinde oluşturulacak olan stratejinin içinde bulunduğumuz coğrafya, komşularımız ile tarihi bağlar ve güvenlik kaygılarımızdan tamamen bağımsız olması düşünülemez. Bununla birlikte, istisnai durumlar haricinde, bu yaklaşımın klasik dış politika önceliklerimizin önüne geçmesinin zorunlu olduğu kabul edilmelidir.

24. Başarının Dört Temel Koşulu

Dış ekonomik ilişkilerde başarı için şu dört temel unsur dikkate alınmalıdır:

- Ülkenin uzun vadeli hedeflerine ilişkin (partiler-üstü) geniş bir konsensus ve ciddi bir değişimin gerekliliği konusunda toplumun her kesiminde genel bir anlayış birliğinin oluşması;

- Saptanan hedefleri gerçekleştirmek için tasarlanmış (dış ilişkilerimizin güvenlik, siyasi ve ekonomik boyutlarını bütünleştiren) uygulanabilir bir sistem tasarımının mevcudiyeti;

- Yükselen pazar, teknoloji ve sektörleri yakın takibe alacak, yaratıcı politikalar geliştirip uygulayacak, kişisel ilişkileri ve tanıtımı ön planda tutacak nitelikli insangücü yetiştirilmesi, politikalarda devamlılığı sağlayacak profesyonel personel düzenlemelerinin benimsenmesi;

- Teorik ufuk turlarını geride bırakıp pragmatik, sonuç yönelimli ve sorun çözmeyi amaçlayan, ileriye görebilecek ve mevcut kaynakları harekete geçirebilecek vizyona sahip bir siyasi irade ve liderlik.

Esasen, mevcut bürokratik kadrolar, zaten çok sayıdaki karmaşık sorunun içinde boğulmuş olduğu ve yeterince destek görmediği için bilgi donanımı açısından kaldırabileceği kapasitenin üzerinde çalışmaktadır. Milyarlarca dolarlık dış ekonomik ilişkiler ağına hükmeden kadroların yetiştirilmesi, gereken teknolojilerin kullanılması geleceğimiz bakımından yaşamsal önem taşımaktadır. Bu itibarla, ciddi bir yapılanmaya gidilmediği taktirde, savunduğumuz tarzda bir dış ekonomik/ticari diplomasinin mevcut sistem içinde yürütülmesi pek kolay olmayacaktır. Yeni bürokrasiler yaratılmasından ziyade mevcut kurumların en etkin şekilde yeniden yapılanmasını hedefliyoruz. Stratejik yönlendirmeyi yapacak üst siyasi örgütlenmenin lojistik ve entellektüel desteği de mümkün olduğu ölçüde yine mevcut kurum ve kadrolarca sağlanmalıdır. Unutmamak gerekir ki, ülke içinde elverişli siyasi ve ekonomik ortam oluşturulmadığı takdirde, tek başına dış ekonomik/ticari diplomasinin sağlayacağı başarı marjinal ve tesadüfi kalacaktır.

Toplumun her kesiminde gözlenen inanılmaz dinamizmi ve hırsı, kaynak ve önceliklerimiz ile uyumlu hale getirecek gerçekçi bir stratejik çerçevenin eksikliği güçlü şekilde duyuluyor. Bu çalışmada, dış ilişkilerde ekonomik menfaatlerin birinci öncelik olduğu tesbitinden hareketle ve kuramsal yaklaşımlardan çok pragmatik ve belli bir hedefe yönelik anlayışla, devletin yanısıra özel sektör dahil toplumun

dinamik sivil güçlerine de bu alanda önemli görev ve sorumluluklar düşeceği görüşü temel alınmıştır.

Siyasi liderliğin, ekonomide yeniden yapılanmanın ayrılmaz bir parçası olarak, dış ekonomik ilişkileri çağdaş ekonomik/ticari diplomasi gereklerine göre gözden geçirmesi, ihtiyaç duyulan kurumsal, yasal ve en önemlisi de zihinsel değişiklikleri gerçekleştirecek iradeyi ortaya koyması, teknokratları bu doğrultuda yönlendirmesi, hedefleri kamuoyuna benimsetmesi ve konuları en üst düzeyde takip ederek sonuçlanmasını sağlaması gerekmektedir. Bu çerçevede, yukarıdan aşağıya doğru ekonomik/ticari diplomasiye atfedilen önemin hassasiyetle yansıtılması zorunludur. Geniş bir uzman, politika yapıcı ve firma yöneticisi grubu ile yapılan ikili görüşmeler ve şahsi deneyimlerimiz ışığında geliştirilen önerilerin eksiksiz ya da özgün olduğu iddiasında değiliz; bunların, ülkemizdeki 21nci yüzyıla dönük arayışlara, mütevazı boyutlarda da olsa, bir katkı sağlamasını amaçlıyoruz.

6.2. Dış Ekonomik İlişkiler Stratejimizin Temel Hedef ve Prensipleri

Dış ekonomik ilişkilerde temel amaç, küreselleşme sonucunda birbiri ile içiçe geçmiş olan dış ticaret ve yatırım hacmimizi arttırmak, ülkeye mümkün olduğunca elverişli koşullarda dış finansman kaynakları cezbetmek, dış politikamızı ekonomik araçlarla desteklemek, ileri teknoloji ve yönetim becerilerini ülke ekonomisine aktarmak olarak tanımlanabilir. Ticaret ve yatırımlar konusunda, sadece Türkiye'ye yapılacak doğrudan yatırımları ya da ihracatı özendirmekle yetinmekten ziyade, yatırımcılarımızın sermayelerini gerek Türkiye'de olsun gerek yurt dışında olsun en çok ve en güvenli kâr sağlayabilecekleri yerlere yönelmesini de kolaylaştırmak gerekmektedir.

Kalkınma yardımları, resmi/ticari krediler, ihracat/yatırım risk sigortası, siyasi güç, istihbarat servisleri, kültürel tanıtım dış ekonomik ilişkilerin hizmetine sunulmalıdır. Oysa, bizdeki geçmiş uygulama göstermiştir ki, Türkiye stratejik bir dış ekonomik ilişkiler ve ticari diplomasi yaklaşımı oluşturmada, bunu hem ekonomi hem de dış politika yönetiminin merkezi bir unsuru haline getirmekte yeterince başarı sağlayamamıştır. 1980'li yılların başlarında sınırlı ölçüde, ticari diplomasi, dış politika hedeflerine ulaşmak için kullanılmaya çalışılmışsa da, Türkiye'nin bu çabaları ne yazık ki devamlılık kazanamamış, siyasi önderliğin sahipleneceği köklü bir kurumsal ve zihinsel değişiklik yaratmaya yetmemiştir.

Türkiye'nin geleceği, zengin doğal kaynaklarımız olmadığı için, firmalarımızın serbest uluslararası pazarlarda ve yükselen sektörlerde etkin rekabet güçlerine bağlıdır. Hem üretici, hem tüccar, hem de yatırımcı bir ülke olarak ekonomik menfaatlerimizin yurtdışında geliştirilmesi en yüksek dış politika önceliklerimiz arasında olmalıdır.

1. Uzun vadeli stratejik hedefler tesbit etmeliyiz

Toplumun her kesimine heyecan aşılayacak uzun vadeli hedefler tesbit edilerek, bunların aşama aşama nasıl uygulanacağı “Türkiye'nin 2010 Vizyonu” başlıklı partiler-üstü bir ulusal strateji belgesine yansıtılmalıdır. Belge, tarımdan turizme, eğitimden teknolojik AR-GE'ye, altyapı projelerinden dış politikaya, savunmadan çevre korunmasına kadar uzanan geniş bir menzilde, Türkiye için somut, uygulanabilir hedefler ortaya koymalıdır. Böylece, hem özel sektör firmaları, hem kamu yönetimi, ulusal stratejik hedefleri kendi planlarına, uygulamalarına yansıtma imkânı bulacak, hem de dış ekonomik aktörler Türkiye'nin gelecek vizyonuna ilişkin ciddi fikir sahibi olacaklardır.

2. Küresel ve bölgesel boyutta düşünmeliyiz

21. yüzyıldaki konumumuz, uluslararası piyasalarda rekabet edebilme ve başarıma gücümüze bağlı olduğundan, yaratıcılık, verimlilik ve sıkı çalışmaya dayanarak, dünyanın dört bir köşesindeki tüketicilere Türk menşeli mal ve hizmetleri satabilmeyi amaç edinmeliyiz. Öte yandan, mal ve hizmetin iyisi ve ucuzu dünyanın hangi köşesinde üretiliyorsa, oradan satın almakta da tereddüt etmemeliyiz. Sadece kendi iç sorunları ile boğuşmakta olan bir ülke görüntüsü küresel ve bölgesel boyutlarda düşünen, hareket eden dış dinamikleri de hesaba katan bir yaklaşıma yerini bırakmalıdır. Her alanda dışa açılma kuvvetle desteklenmeli, teşvik edilmelidir. Özellikle geleneksel pazarlarımız olan Avrupa ve ABD'den dört kat daha hızlı büyüyen dünyanın ekonomisinin ağırlık merkezinin kaymakta olduğu, dinamik Asya-Pasifik ve Latin Amerika ekonomilerini de dış menzilimize dahil etmeliyiz.

3. Pazarlarımız, mütekabiliyet prensibine göre açılmalıdır

Ticaretin, iki yönlü trafik olduğu gerçeğini unutmadan ülkemize rekabet üstünlüğüne sahip yabancı mal ve hizmetlerin girişi dış ticaretin doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Ancak, pazarlarımızın açılmasının ön şartı, bizim mal ve hizmetlerimizin de o ülkelerin piyasalarına eşit koşullarda girmesinin sağlanması olmalıdır. Ticaret açığımız olan ülkeleri yakın takibe almak, gerektiğinde bunlara karşı DTÖ ve AB Gümrük Birliği kuralları ile çelişmeyen, yaratıcı, telafi edici önlemler geliştirmek

zorundayız. Bunun gerçekleşmediği durumlarda, ister müttefikimiz ABD olsun, ister yakınımızdaki Azerbaycan, isterse de uzaklardaki Şili, en etkili misilleme yöntemleri kararlılıkla yürürlüğe sokulmalıdır. 63 milyonluk ve gelir düzeyi giderek yükselen pazar özelliği Türkiye'nin müzakere gücünü arttırmaktadır. Unutulmaması gereken başka bir husus da, mütekabiliyet prensibinin, ekonomik ilişkilerimizi daraltıcı değil, aksine genişletici yönde uygulanması gereğidir.

4. Uluslararası serbest ticaret sisteminde sadece “üretici” değil aynı zamanda “tüccar” ulus olarak da sivrilmeliyiz

Sadece ülkeler arasındaki ikili ticaret değil, üçüncü ülkelerle (Türk firmalarının Çin ile Almanya arasındaki ticarete de aracılık yapması gibi) ticaret ve yatırım ilişkileri de önem kazanmaktadır. Hem coğrafi konumumuz, hem karşılaştırmalı üstünlüklerimiz, hem de tarihi/siyasi ilişkilerimiz nedeniyle bölgemizin tartışmasız ekonomik merkezimiz. Bu itibarla ticaret diplomasisi uzmanlarımız, çok taraflı ticaret müzakerelerinde ileride bizi doğrudan, ya da dolaylı etkileyecek kararları oluşum aşamasında lehimize yönlendirebilmelidirler. İkili ya da uluslararası ticaret müzakerelerinde tekstil, demir-çelik ve tarım ürünlerinin yanı sıra, enformasyon teknolojileri, otomobil, finansal hizmetler, biyoteknoloji gibi bizim için ileride kritik önemde olabilecek sektörlerde gümrük tarifelerinin ve tarife dışı engellerin azaltılması girişimlerini desteklemeli, hatta mümkün olduğu ölçüde bu girişimlere öncülük etmeliyiz. “Tüccar Ulus” olmanın temel koşullarından bir diğeri de, serbest ticareti ülke içinde de gerçekleştirmek ve bunun gerektirdiği altyapı/mevzuat engellerini ortadan kaldıracı önlemleri gecikmeden yürürlüğe koymaktır.

5. Gümrük Birliği ve açık bölgeselleşme girişimlerimiz birbirini tamamlamalıdır

Bölgemizde barış ve güvenliğin tesisi amacıyla ekonomik bağımlılıkların artırılmasını sağlamalıyız. Bölgesel bütünleşme girişimlerimizde “açık bölgesellik” temel prensibimiz olmalıdır. Öncülük ettiğimiz KEİB, EKİT, D-8 ve İSEDAK'a yenden canlılık kazandırılması gibi girişimlerimiz tutarlı ve hedefleri açık seçik belirlenmiş bir stratejik çerçeveye oturtulmalıdır. Çelişkili ve birbiri ile çatışan mevcut düzenlemeler yeniden gözden geçirilmelidir. Aynı anda birçok farklı girişimi yürütmeye çalışmak yerine en fazla yaşama şansı olan ve ekonomik yararı azamileştirecek somut işbirliği projelerini fiiliyata dönüştürme potansiyeline sahip girişimlere öncelik vermeli, zemin hazırlama aşamasında sürükleyici rol üstlenmeliyiz. Sürekli evrim içinde bir süreç olarak görülmesi gereken AB ile Gümrük Birliği, bu çabalara engel değildir.

6. Bölgesel işbirliği stratejimiz siyasi hassasiyetleri dikkate almalıdır

Çevremizdeki ülkelerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eyaletleri olduğundan Türkiye'nin bölgesel girişimleri zaman zaman yanlış anlamalara yol açmakta, hatta tarihi kuşkuları yeniden canlandırmaktadır. Tarihi bağlar bazen ekonomik realitelerin önüne bile geçebilmektedir. Bu itibarla, tarihi ve kültürel açıdan yakın ilişkilerimiz bulunan Ortadoğu, Balkan ve Kafkas ülkelerine dönük stratejimiz, geçmiş hassasiyetleri dikkate alacak şekilde, dantel gibi işlenmek zorundadır. Rusya ve İran ile ilişkilerimizde Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerine ilişkin birbirini takviye eden, tutarlı bir yaklaşım ortaya konulmalıdır. Aynı şekilde, Ortadoğu barış sürecinin tatminkâr bir seyir izlemesinin - AB'nin Akdeniz politikası ile bağlantılı olarak - Gümrük Birliği içinde ülkemizin önüne ne gibi yeni fırsat ve riskler sunacağı gözden ırak tutulmamalıdır. Avrupa'ya açılan kapımız olan Balkanlar ile ilgili yeni bir hareketliliğe ihtiyaç olduğu görülmektedir. Siyasi hassasiyetlerin ekonomik işbirliği önüne engel olarak çıkmamasını sağlayacak karşılıklı bağımlılıklar yaratılması uzun vadeli dış ekonomik ilişkiler stratejimizin temel ilkelerinden birisi olarak algılanmalıdır.

7. Bölgesel merkez konumumuzu güçlendirecek projeler başlatılmalıdır

Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik mekânı oluşturmak amacıyla ülkemizin Asya-Pasifik havzası, eski SSCB, Ortadoğu ile Avrupa Birliği arasındaki ticaret, yatırım, borsa, finans, bankacılık, turizm ve üretim merkezi haline gelmesini özendirecek bölgesel ihracat üsleri, teknoloji parkları, serbest bölgeler, antrepolar ve derin su limanları gibi altyapı projelerinin geliştirilmesine hız verilmelidir. Öyle bir ekonomik alan yaratılmalıdır ki, içinde emek ve sermayenin serbest dolaşımı mümkün olsun, liman, yol, haberleşme ve elektrik ağları ile komşu ülkelerin ortak refaha hizmet edecek şekilde birbirine bağlanması mümkün olabilsin. Komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığın arttırılması, böylece ekonomik işbirliği temeline dayalı olarak çevremizde siyasi bakımdan istikrarlı ülkeler çemberi oluşturulması amaçlanmalıdır. Böylesi bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ortamında tüm taraflar kazanç sağlayacağından hiçbir hükümet ciddi siyasi ihtilaflar çıkmasını ya da çıkanların uzun süre çözümsüz bırakılmasını göze alamayacaktır. Fransa ile Almanya arasındaki tarihi uzlaşmanın temelinde yatan ekonomik işbirliğinin Türkiye ile komşuları, hatta daha ötesinde Orta Asya, Rusya, İran ve Çin, arasında da gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz.

8. Dış finansman kaynaklarını üretken projelerde ve akıllıca kullanmalıyız

Dünyada yatırım amacıyla dolaşan ve yüksek getiri arayan büyük fonlardan yabancı sermayenin beklediği ekonomik ve siyasi istikrarı, elverişli hukuki altyapıyı

sağlayamadığımız için, yeterince pay alamıyoruz. OECD ekonomilerindeki nüfus yaşlanması küresel sermaye akımlarının niteliğini ve yönünü değiştirme potansiyeline sahiptir. 2010 yılına kadar demografik değişim - nisbeten varlıklı olan “baby-boom” kuşağı yüksek tasarruf ve yüksek gelir dönemine girmekte olduğu için - dünyada dolaşmakta olan fonların daha da artmasına yol açacaktır. Genç nüfusumuza iyi eğitim verdiğimiz takdirde dünya rekabet gücü liginde üst sıralara tırmanmamız kolaylaşacaktır. Mevcut iç borç stoğu, yüksek bütçe açıkları ve büyük altyapı projelerinin finansmanı nedeniyle yabancı sermaye girişlerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuyoruz. Dış kaynak arayışında öncelik doğrudan yabancı sermayeye verilmeli, ancak zorunlu hallerde uzun vadeli dış borçlanma araçlarına başvurulmalıdır. Alınan dış borçların da mümkün olduğu ölçüde ekonomiye ileride ilave yük yaratmayacak ve geri dönüşü mümkün projelere kanalize edilmesi önemlidir. Akıllı bir borçlanma stratejisi, kısa vadeli para girişlerinin yaratacağı riski azaltabilir. Etkin dış borç yönetimi, kredi kullanılacak projelerin seçiminde titizlik gerektirdiği gibi, borcun genel bütçe dengesi içinde yer almasını da öngörür. Kalkınma bankalarının ve ikili resmi yardım kuruluşlarının kaynaklarından azami yararlanmayı öngörecektir projeler geliştirilmesi de gerekmektedir.

9. Gelecek konumumuzu belirleyecek altyapı yatırımlarına öncelik vermeliyiz

Dış ticaret ve yatırım hamlemizi desteklemek için ne tür altyapı yatırımlarına gidileceği uzun vadeli strateji çerçevesinde ve onun ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmelidir. Özellikle büyük çaplı projelerin ve teknoloji devriminin gerekli kıldığı geleceğe dönük AR-GE faaliyetlerini, özel sektörün tek başına gerçekleştirmesinin güçlüğü ortadadır. Resmi kalkınma yardımları - diğer gelişmiş ülkelerin kendilerine rakip yaratmama kaygısı nedeniyle - giderek bu tür yatırımlardan uzak tutulurken yabancı doğrudan yatırımlar ancak getiri oranı yüksek ve devlet garantisi taşıyan sahalara yönelmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla, ülkemizdeki altyapı seferberliğini kimin, hangi kaynaklarla, hangi spesifik sahalarda ve hangi gelecek stratejisine hizmet edecek şekilde gerçekleştirileceğine inandırıcı yanıtlar aranması, ayrıca devletin özelleştirme ile yeni fiziki altyapı yatırımlarında öncü rol üstlenmesi arasındaki dengeyi iyi kurması gereklidir.

10. İleri teknoloji kullanımının önemini dikkate almalıyız.

Sanayi Devrimi, büyük ölçüde tarıma dayalı toplumları, sanayiye dayalı, ekonomik faaliyet merkezlerini kırsal kesimden kentlere doğru yönlendirmişti. Halihazırda yaşanmakta olan teknoloji devrimi ise sanayiden bilgiye dayalı sektörlerle doğru

çok daha büyük ve yaratıcı değişimleri gündeme getirmektedir. Teknolojik devrimi yakından izlemeli, bunu sanayilerimize gecikmeden tatbik etmenin yollarını bulmalıyız. Özellikle, bilgi teknolojisinde öne fırlamamızı sağlayacak yatırımlara (AR-GE ve insan kaynağı geliştirilmesi dahil) şimdiden başlanılmalıdır. İleri teknoloji ithali, dünya piyasalarında öne çıkabileceğimiz sektörleri destekleyecek ve ülke içi teknoloji üretimine katkı sağlayacak şekilde gerçekleştirilmelidir.

11. Türk sermayesinin ve markalarının yurtdışına açılımı desteklenmelidir

Türk firmalarının yurtdışına, özellikle de hedef pazar olarak gördüğümüz ekonomilere, açılmalarını teşvik etmek ve onların rekabet gücünü arttıracak şeffaf destekleri sağlamak stratejimizin temel hedeflerinden birisi olmalıdır. Türk sermayesinin¹⁴⁰ dış pazarlara yatırım yapması teşvik edilmeli ve 2010 yılına kadar yaratılacak belli sektörlerdeki çok uluslu Türk şirketlerinin dünyanın en büyük şirketleri arasına girmeleri için çaba gösterilmelidir. Aynı şekilde, siyasi ve turizm tanıtımına ilaveten, Türk tasarım ve markalarının dünya çapında küresel müşterilere tanıtılması da ulusal bir hedef olarak görülmelidir. Reklamcılık alanında sağlanan başarılar dış tanıtıma da yansıtılmalıdır.

12. Yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları, stratejinin önemli direklerinden birisidir

Dış ekonomik ilişkilerimizde yurtdışında yaşamakta olan vatandaş ve soydaşlarımızın da önemli birer aktör olduklarını unutmamalıyız. Bu insanlarımızla ilgili dış ekonomik politikalarımızın onların yaşadıkları ülkelerle aramızda ikili siyasi gerilimlere yol açmayacak şekilde işlenmesi gerekmektedir. Halen, yurtdışında 3,5 milyonu aşkın Türk vatandaşı¹⁴¹ ülkemize yılda 3 milyar doları aşkın döviz göndermektedir. Ayrıca, Moldova'dan Çin'in Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada on milyonlarca soydaşımız yaşamaktadır. Uzun vadeli stratejimizde bu insanlar, hem hak ve menfaatleri korunması gereken bir kitle, hem de dış ekonomik ilişkilerimizin güçlü silahlarından birisi olarak gözönünde bulun-

140. 1989 yılına kadar Türkiye'nin yurtdışındaki toplam sermayesi 206,6 milyon dolar iken sadece 1990 yılında ihraç edilen yabancı sermaye miktarı 186,8 milyon doları buldu. Daha sonraki yıllarda da aynı hızla devam eden yabancı sermaye ibracı 1996 yılının ilk altı ayı itibarıyla 930.2 milyon dolara ulaşmıştır. 1989 yılında çıkarılan ve her türlü sermaye hareketine serbesti tanıyan 32 sayılı Kararname sayesinde Türkiye bir yandan 'sıcak para' nın etkisi altına girerken bir yandan da kendisi başka ülkelere sermaye ibracı edebilir hale gelmiştir. Ne yazık ki ülkeye yabancı sermaye çekmekte aynı performansın gösterildiği söylenemez. Halihazırda Türkiye'de bulunan yabancı sermayenin tümü Çin'in yalnızca 1997 yılında aldığı 45 milyar dolarlık sermayenin üçte biri kadar bile değildir. Türkiye'nin sermaye ibracının yöneldiği ülkeler arasında Avrupa ülkeleri başı çekerken Orta Asya Cumhuriyetleri ile ABD ikinci ve üçüncü sıralarda yer alıyor.

141. Bu istatistikler, Muammer Elveren'in Başbakanlık eski Müşaviri Talat Saral ile mülakatından alınmıştır. Hürriyet, 23 Mayıs 1996, s 12.

durulmalıdır. Yaşadıkları ülkelerde ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeleri, geçmişteki olumsuz deneyimlerden ders alacak şekilde Türkiye'ye yatırım yapmaları ve özellikle iyi yetişmiş ikinci kuşak Avrupalı Türklerin dış ticaret ve yatırım faaliyetlerimizde öncü kuvvet olarak kullanılmaları özendirilmelidir.

13. Stratejiyi oluşturacak ve uygulayacak kadrolar yetiştirilmelidir

Yetişmiş insan gücü, stratejinin temel dayanağı olmak zorundadır. Türkiye'nin ticaret ve dış politikasını destekleyecek, ticari çıkarlarımızı en güçlü şekilde savunacak bir ekonomik/ticari diplomasi kadrosu yetiştirilmesi, bunun için gerekli kurumsal reform, teknoloji kullanımı ve eğitim çalışmalarının ivedilikle başlatılarak sonuçlandırılması gerekmektedir. Bu alanda özel sektör ve akademik dünyanın insan kaynaklarından da esnek mekanizmalar çerçevesinde geniş ölçüde yararlanılması düşünülmelidir. Devletin rolü mümkün olduğu ölçüde tıkanıklıkları açıcı, özendirici, yol gösterici ve siyasi şemsiye sağlayıcı düzeyde tutulmalı, bürokratların yanı sıra özel sektör firma ve kuruluşları strateji oluşturulması ve uygulanmasında daha aktif roller üstlenebilmelidirler.

14. Stratejinin siyasi savunucusu olmalı, geniş çevrelerin katılımı sağlanmalıdır

Dış ekonomik ilişkiler stratejisinin oluşturulmasına ve uygulanmasına - hem partiler üstü olması hem de tüm ilgili aktörlerin kucaklanması bakımından - ülkemizdeki tüm ilgili kişi ve kurumların başlangıcından itibaren aktif katılımı sağlanmalıdır. Böylece, kağıt üzerinde parlak gözükebilecek öneriler demetinin uygulamaya gelince rakip kurumlarca etkisiz kılınmasının önceden önüne geçilip, hedeflerin kamuoyunca sahiplenmesi sağlanabilir. Daha da önemlisi, kurumlar arası çekişmelere ve genel dağınık görüntüye son vermek için stratejinin hükümet içinde kesinlikle güçlü bir siyasi savunucusu, izleyicisi olmalıdır. Dışişleri Bakanlığı ile dış ekonomik ilişkilerden sorumlu diğer kamu kurum ve kuruluşları arasında etkin bir eşgüdüm ve karşılıklı destek mekanizması kurulmalıdır. Yurtdışı faaliyetlerin ülke kalkınmasına ve özellikle de yeni iş alanları ve kaynak yaratımına katkı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmelidir.

15. Enerji ikmal güvenliği sağlanmalı, yaratıcı enerji diplomasisi geliştirilmelidir

Hem enerji ikmal güvenliğinin sağlanması, hem de cazip enerji talep piyasası özelliğimizin müzakerelerde siyasi ve ekonomik avantaja dönüştürülmesi dış ekonomik ilişkiler hedeflerimizden birisidir. Ekonomi çarkının dönmesi bakımından vazgeçilmez öneme sahip enerjide dışa bağımlılığımızı hem ülke, hem yakıt baki-

mından mümkün olduğunca çeşitlendirmek, eski SSCB ve Ortadoğu enerji kaynaklarının, kendi gereksinimimiz için kullanılmasının yanısıra, topraklarımız üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlamak zorundayız. Ülke içindeki enerji yatırımları ile bölgemizdeki enerji güzergâhlarının kesişim noktasında yer almamızın sağladığı üstünlükleri akıllıca kullanabiliriz. Enerji politika, yatırım, ticaret ve diplomasisini uluslararası düzeyde takip edip gereken kararları alacak ve uygulayacak yetenekli bir yönetim oluşturulmalıdır. Yaratıcı ve esnek enerji yönetimi, dış politika ve güvenlik stratejilerimize derinlik kazandıracak ve ülkemizin bölgesel güç konumunu pekiştirecektir.

16. Gıda, çevre ve su güvenliği sağlanmalıdır

21. yüzyılın en kritik kaynakları arasında olan gıda ve su teminindeki karşılaştırmalı üstünlüğümüz, özellikle bu alanlarda açığı bulunan komşu ülkeler ile ilgili dış ekonomik ilişkilerimizde önemli bir dayanaktır. Dünyada üretimden daha süratle artmakta olan gıda ürünleri talebini ve kendi gıda güvenliğimizi de dikkate alacak şekilde, uzun vadeli tarımsal üretim ve pazarlama stratejimizi gözden geçirmeli, ihtiyacı giderek artmakta olan Uzakdoğu ve Ortadoğu'daki hedef pazarlarla uzun dönemli bağlantılara şimdiden girebilmeliyiz. Çevre korunması yönündeki küresel ve bölgesel girişimlere katkı sağlanması, giderek önem kazanmakta olan çevre boyutunun ticaret ve yatırım dahil iç ekonomik politikalarımıza artan ölçüde dahil edilmesi gerekmektedir. Bu arada, Bulgaristan, Ermenistan ve Ukrayna gibi yakın komşu ülkelerdeki radyasyon sızıntısı yaratma riski taşıyan nükleer enerji santrallerinin tedricen devre dışı bırakılması için ikili ve çok taraflı çerçevede aktif çaba harcamalıyız. Irak ve Suriye ile aramızdaki su sorununun çözülmesinde girişimi başka ülkelere bırakmadan, kalıcı ve yaratıcı bölgesel mekanizmalar geliştirebilmeliyiz.

17. “Kültür Diplomasisi” dış ekonomik ilişkilere yansıtılmalıdır

Günümüzde dünyanın en hızlı yükselmekte olan sektörlerinden birisi kültürel ve medyatik ürünler üretimi ve pazarlanmasıdır. Tıpkı British Council, Goethe Institute ve U.S. Information Services'in yapmakta olduğu gibi, kültür, sanat ve medya yoluyla hem ülkemiz, hem de ürettiğimiz mal ve hizmetler hakkında olumlu imaj oluşturulması ve bunun ekonomik menfaatlerimiz hizmetinde kullanılması mümkündür. TV kanallarımızın eski Osmanlı coğrafyasında, Avrupa ve Avrasya'da yaygın şekilde izlenmesi hem kültür, sanat ve medya ürünlerimizin çevre ülkelere sunumu, hem de ekonomik menfaatlerimizin ilerletilmesi bakımlarından bulunmaz bir fırsat yaratmaktadır.

18. İkili ve çok taraflı hukuki çerçeve tamamlanmalıdır

Dış ekonomik ilişkilerin hukuki çerçevesini oluşturmakta olan ikili ve çok taraflı ticaret, çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların teşviki ve korunması, turizm, taşımacılık vb anlaşmaların derhal yürürlüğe koyulması; gerekiyorsa, günün şartlarına göre yeniden müzakereye açılması; böylece, ticaret ve ekonomik diplomasi çabalarımızın hukuki altyapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu hukuki araçların uygulanması titizlikle izlenmeli, bilgi ve deneyim eksikliği nedeniyle önemli maddi ve manevi kayıplara uğrayan firmalarımıza gerektiğinde (tartışmalı) uluslararası ticaret ve yatırım konularında hukuki danışmanlık hizmetleri sağlanmasına ve uluslararası çapta hukukçular yetiştirilmesine ağırlık verilmelidir.

6.3.Siyasi Sistemdeki Tıkanıklık ve Komşularımızla Gerginliğin Olumsuz Etkisi

Doğu Asya'daki politik sistemlerin en çarpıcı özelliğinin - en azından son Asya krizine kadar - istikrar olduğunu biliyoruz. Japonya, Tayvan, Kore, Malezya ve Singapur gibi ülkelerde bir siyasi partinin ya da koalisyonun uzun süren egemenliği bu istikrarı sağlıyor. Bu ülkelerde uygulanan ekonomik politikaların iyi sonuçlar vermesinin belki de en önemli etkeni siyasi istikrardır. Bu ülkelerin yarattıkları mucizede sadece siyasi rejimlerinin niteliği değil, aynı zamanda toplumlarının örgütlenme biçimi, temel inançları, aile yapısı, tasarruf alışkanlıkları, iş ahlâkı ve disiplin anlayışı gibi öğeler de sonuçta belirleyici rol oynamışlardır.

Bu ülkelerin çoğuna kıyasla Türkiye'nin kazanmış olduğu zengin demokrasi deneyimi yadsınamaz. Türkiye gibi, çok uzun bir geçmişe sahip olan ve Avrupa demokrasileriyle içli dışlı yaşayan bir ülkenin Doğu Asya modeli yönetimlere ilgi duyması sözkonusu değildir. Ancak, siyasette mevcut siyasi kurum ve ilişki düzeninin, ne bugün varmış olduğu düzeyi ne de gelecekte ulaşmayı hedeflediği düzeyi idame ettirmeye elverişli olmadığını, tıkanıklıkların açılmadığını hepimiz görüyoruz. Yeni açılım ve atılımlar için sistemin kapsamlı bir şekilde yeniden tasarımının bir an evvel gerçekleştirilmesi gerekiyor. Eski yapıların değişime direnmesi ve direnç ölçüsünde gerçeklikten uzaklaşıp kapalı ve yapay oluşumlara dönüşmeleri reformları geciktirmekte, siyaset alanımızda boşluklar, gri alanlar oluşması sonucunu doğurmaktadır. İktidar olma süresinin gittikçe kısalması, siyasetin karar ufkunu daraltmakta, ve siyasi aktörleri kısa vadeci, popülist olmaya zorlamaktadır.

Sonuçta ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ve sistem tıkanıklığı, ülke içinde yarattığı siyasal ve sosyo-ekonomik sorunların yanısıra, dış ekonomik ilişkilerimizi de etkilemektedir. Döviz yönetiminden turizm politikasına, yabancı yatırımcı çekme çabalarından bilim ve teknoloji yeniliklerini ülkeye taşıma girişimlerine kadar dışarı ile bağlantılı her konu kaçınılmaz şekilde ülke içindeki istikrarsızlıktan olumsuz etkilenmektedir. Güneydoğu sorunu ve radikal İslam biçimlerine bürünerek karşımıza dikilen sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlar dış dünyadaki ekonomik imajımıza olumlu katkı sağlamamaktadır. Yabancı yatırımcılar ülkeye girip girmekte ya da mevcut yatırımlarını genişletip genişletmemekte tereddüt ederken, siyasi risk nedeniyle dış kredi ve borç faizleri artmakta, firmaların uzun vadeli planlama yapmaları zorlaşmakta, döviz kuru dengelerini korumak başlı başına bir uğraş alanı haline almaktadır. Tüm bu olumsuz koşullara karşın, Türkiye'nin hala dış dünyada önemli ve cazip bir ekonomik ortak olarak görülmesi sevindiricidir. Yabancı gözlemciler, Türkiye'de yaşanmakta olan sorunların özünde siyasi ehliyetsizlik ve kötü yönetimin yattığı hususunda hemfikirler. Bu kilitlenme açıldığında Türkiye'nin bir "Avrupa Kaplanı" olarak küresel denklemde yerini alacağından kuşku duyulmuyor.

1990'lı yılların sonuna yaklaşırken, Türkiye'nin stratejik seçeneklerinin geçmiş dönemlere kıyasla çok daha değişik koşullar altında ve farklı boyutlarda ele alınması gerekiyor. Ulusal güvenlik sistemimizin bağlı olduğu çevresel zeminde son on yıl içerisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler, başta ulusal menfaatlerimizin yeniden tanımlanması olmak üzere genel stratejik değerlendirmelerimizin üzerinde bir dizi etkiler meydana getirmektedir. Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı arasında kilit stratejik konumda bulunan ve bu konumun avantajlarından iyi yararlanmayı bilen Türkiye, kendisini birden daha önce hiç tahmin edemeyeceği değişik bir ortamda bulmuştur. Bir yandan yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerine doğru uzanan yatay hat, diğer yandan da güneyde petrol yatakları üzerindeki İslam ülkelerine doğru uzanan dikey hat üzerinde yer almakta, Balkan boyutunu da muhafaza etmeye çalışmaktadır. Bölgemizin, ekonomik ve siyasi güvenliği ve çevresinde bir barış/istikrar kuşağı yaratılması, Türkiye'nin refahı ve bekası için vazgeçilmez önemde olduğundan komşu ülkeleri ihmal etmemiz kesinlikle kabul edilemez. Ancak bölgedeki etnik, dini, toplumsal ve siyasi kargaşaların yakın dönemde durulması ihtimali zayıf görüldüğünden, bu tablo bize şimdilik doğrudan etkileme gücümüz sınırlı olan komşularımızla etkili bir ilişkiler ağı geliştirme olanağını sunmamaktadır. Ni-

tekim, komşularımızla ekonomik ilişkilerimiz, ne yazık ki, - özellikle ikili siyasi ve güvenlik meseleleri nedeniyle - halihazırda olması gerekenin çok altında bir düzeyde seyretmektedir.

Ülkemizin stratejik tercihleri belirlenirken, elbette kültürel, etnik, dini bağlarımızın, dış politika önceliklerimizin ağırlığı gözardı edilemez; ancak bu denklem içinde ekonomik ve ticari menfaatlerimizin ağırlığının mutlak surette artırılması gereği kabul edilmektedir. Sözgelimi, Orta Asya'ya yönelik resmi yardımlar ve krediler sadece kardeş ülkeler oldukları için değil ekonomik ve dış politika, menfaatlerimize hizmet edecek şekilde ve karşılığında Türkiye'de ne kadar istihdam ve ihracat imkanı yaratacağı hesaplanılarak da planlanmalıdır. Brzezinski'nin deyişiyle, "jeopolitik mihver" devlet konumundan "jeostratejik oyuncu" konumuna geçebilmeliyiz.

6.4. Dış Ekonomik İlişkiler Kamu Yönetiminin Reformu

Yurtiçi ve dışı kamu teşkilatlarını ekonomik ve ticari menfaatlerimizi ön planda tutan dinamik ve yaratıcı bir anlayışla yeniden yapılandırılmalıyız. Özel sektörün sürükleyici motor görevini üstleneceği ve geleneksel diplomasinin ticaret ve yatırım promosyonuna uyarlandığı yeni bir zihniyet ve kurumsal yapılanma kaçınılmazdır. Ancak, tek başına birkaç üst düzey bürokratın ve dar bir teknokrat kadronun kafasından 21. yüzyıl Türkiye'si'nin reformlarının çıkmasının mümkün olmadığı da bilinmelidir. Reform çabalarında, kurumlar arası çatışma bir kenara bırakılarak, ilgili geniş çevrelerin katkılarının aranacağı kapsamlı bir platform oluşturulmalıdır.

Devletin Rolünün Yeniden Tanımlanması

Toplumda adaletten vergiye, sağlıktan dış politikaya kadar uzanan geniş bir menzilde köklü reformların bir an evvel gerçekleştirilmesi özlemi giderek artmaktadır. Sistemin tıkanıdığı ve köklü değişiklikleri sindirecek gerekli kurumsal ve hukuksal yapıyı sağlayamadığı kanaati yaygındır. 1980'lerde uluslararası ekonomik gündem, nisbeten daha dar kapsamlıydı. O zamanlar yapısal uyum, ticaret ve kur politikalarının reformu konuları tek başına gündemi doldurmaya yetiyordu. Türkiye, reform sürecini ve yeniden yapılanmayı başlatan ülkeler arasında ilk sırada idi. Başkalarına örnek gösteriliyordu. 1990'larda ise, reformlar zinciri uzadı. Toplumsal adalet, kalkınma ve çevrenin korunması reformlarına siyasi ve devlet yapısının reformu gibi yeni bir boyut daha eklendi. Özellikle devletin ekonomideki rolünün ye-

niden tanımlanması en acil gündem konularından birisi haline geldi. Devletin gelecekte iki önemli işlevi olacağına inanıyoruz:

- Devlet, elindeki çeşitli enstrümanları kullanarak kurumlar arası karşılıklı etkileşimi “stratejik yönlendirme” yoluyla kolaylaştırmalıdır. Devletin stratejik rolü, berrak bir vizyon oluşturup, o vizyonu yaşama geçirecek güçleri harekete geçirmekte, politika önceliklerini yaymakta, etkili bir siyasi liderlik becerisi göstermesinde yatmaktadır. Stratejik vizyon, bazılarımızın algıladığı gibi, eski devletçi ekonomik planlamaya geri dönüş şeklinde yorumlanmamalıdır. Tam tersine, devletten istenilen, içerisinde sivil toplum ve özel sektör aktörlerinin güçleri oranında ekonomik ve toplumsal sorumluluklar üstlenecekleri stratejik bir çerçeveyi oluşturmaktır.

- Devlet, ekonomik rekabet gücünü ve büyüme/ihracat kapasitesini arttıracak şekilde “özel sektör ekonomisi” ile etkileşimi ön planda tutan bir ilişki biçimi geliştirmelidir. Bu ilişkinin ülke menfaatine sonuç verebilmesi için, devlet ile özel sektör girişimcilerinin aynı frekansta düşünmesi, ilgili ekonomik aktörlerin gerektiğinde biraraya gelmesi, böylece kalkınmayı destekleyecek yeni yolların açılması zorunluluk arz etmektedir. Tanımlamaya çalıştığımız bu “Katalitik Devlet” rolü, önceki bölümlerde üzerinde durduğumuz Doğu Asya ülkelerinin yabancısı değildir. “Katalitik Devlet”, ne İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde görülen içe dönük, ithal ikameci, müdahaleci ve merkezi devlet rolüdür, ne de 1980’lerdeki neo-liberal dönemin ticaret ve piyasa liberalizasyonu ile eş anlamlı hale gelmiş olan minimalist devlet rolüdür. Bizim anladığımız “Katalitik devlet”, TÜSİAD terminolojisinde “optimal devlet”e eşdeğer kamu otoritesi ile toplum arasında karşılıklı etkileşime dayalı esnek ve yaratıcı mekanizmalar oluşturulmasını, bu mekanizmaların kağıt üzerinde kalmayarak etkin şekilde işletilmesini öngörmektedir. Ayrıca, kamu yönetiminin reformu, bu mekanizmaları yaratıp işletecek personelin yetiştirilmesi için de büyük ölçüde yatırım yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu kapsamda, bir “devlet reformu” diğer tüm çabalarımızın sonuca ulaşabilmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Bu anlayış, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve özerkleştirilmesi, bürokratik engellerin kaldırılması ve personel kalitesinin iyileştirilmesi hedeflerinin daha ötesine giderek, devletin sivil toplum ile yakın ilişki içinde bulunmasını sağlayacak daha yaratıcı yollar ve yeni bir kamu kurumsal kültürü geliştirilmesini öngörmektedir. Eski, hiyerarşik, merkezi ve bürokratik devlet yapısı ile bugünün karmaşık meselelerine çözüm getirmek bir yana, en temel eşgüdüm işlevinin bile yerine getirilmesi mümkün görünmemektedir.

Çok sayıda kamu ve özel sektör kuruluşu dış ekonomik ilişkilerle doğrudan ve dolaylı sorumlu olduğu için - güç kaybına uğrama kaygısıyla - gündeme getirilecek yeniden yapılanma önerilerinin başlangıçta tepki doğurması doğaldır. Tüm bu çabalarda dış dünya ile etkin ve rasyonel bir ekonomik bütünleşmenin gereklerini kavramış, ülkesinin zayıf ve güçlü yanlarını bilen iyi yetişmiş bir kadro oluşturulması, mevcut kadrolardaki potansiyelin en üst düzeyde değerlendirilmesi ilk koşuldur.

Dış ekonomik ilişkilerde beş temel kurumsal aktör vardır: kamu kuruluşları, özel sektör kuruluşları, sivil toplum örgütleri, akademik dünya ve uluslararası kuruluşlar. Bunların birbiriyle çok iyi etkileşim içinde ve tamamlayıcı biçimde çalışması, belli bir denge çerçevesinde, gereken durumlarda bunlardan birinin ya da birkaçının ağırlık koyması gerekmektedir. Kurumlaşmanın yapılaşmadığı Türkiye gibi ülkelerde üst kademede bulunan karar alıcılar ve siyasi liderlik çok önemlidir. Onların yönlendirmesi ve lokomotif rol üstlenmeleri ile sistemin yukarıya doğru çekilmesi, kalitenin artırılmasıyla, hedeflere daha çabuk ve etkin ulaşılması mümkün olabilmektedir. Bu itibarla, kamu kuruluşlarındaki lider kadronun niteliklerinin mutlaka ve mutlaka artırılması, gereken durumlarda özel sektörün, akademik dünyanın ve sivil toplum örgütlerinin nitelikli üst düzey yönetici ve uzman personeli de esnek bir sistemle kamu kuruluşlarında belli süreler ve misyonlarla görevlendirilebilmelidir.

Siyasi Karar ve Yönlendirme Mekanizmasının Güçlendirilmesi

Ulusal Ekonomik Konsey

Dış ekonomik ilişkilere devletin en üst siyasi liderliğinin sistematik ve bilinçli bir vizyon çerçevesinde sahip çıkması ve ekonominin sürükleyici gücü olan özel sektör ile yakın işbirliği ve istişare içinde gereken stratejik yönlendirmeyi sağlaması vazgeçilmez bir sorumluluktur. Zira, ekonomik güvenlik, dış politikamızın da savunma politikamızın da en önemli temel taşlarından birisidir. Bu nedenle, ülkemizde ekonomik konulardaki stratejik yönlendirici olacak ve tüm ilgili oyuncuları kucaklayacak bir *Ulusal Ekonomik Konsey* (UEK) kurulmasının yarar ve sakıncalarının tartışmaya açılmasında yarar görüyoruz. Halen Yüksek Planlama Kurulu bu işlevi kısmen ve daha dar bir katılımı ile ifa etmektedir. Başbakan Yardımcısı'nın başkanlığında oluşturulacak ve güçlü bir Sekreteryaya ile desteklenecek olan Ulusal Ekonomik Konsey ortaya koyduğumuz ihtiyaca yanıt vermede ve alınan geniş tabanlı kararlara meşruiyet/etkinlik kazandırmada kritik bir rol

üstlenebilir. UEK içinde dış ekonomik ilişkiler üst düzey kamu yönetiminin yanısıra özel sektör de uygun şekilde temsil edilmeli, kararlara katkı ve katılımı sağlanmalıdır.

Güçlü Başbakan Yardımcılığı

Dış ekonomik ilişkilerden sorumlu etkin, saygınlık uyandıracak, güçlü bir *Başbakan Yardımcılığı* makamı tesis edilmesi düşünülmelidir. Burada amaçlanan, kurumlararası gerginliklerin yaratacağı eşgüdüm eksikliğini gidermek ve güçlü siyasi temele sahip bir orkestra şefi tayin etmektir. İleride teşkil edilebilecek UEK'in Genel Sekreterliği görevini de bu makam üstlenebilir. Böylece, hükümet içinde bu konuya atfedilen siyasi önem gösterilmekle kalmayacak, hükümette dış ekonomik ilişkilerin geniş yetki ve sorumluluğa sahip güçlü bir siyasi sahibi, takipçisi olacaktır. Ayrı bir devlet bürokrasisi yaratmaktan kaçınılarak halihazırdaki Dışişleri, Maliye, Sanayi ve Teknoloji Bakanlıkları, Hazine, Dış Ticaret, Gümrükler Müsteşarlıkları, Merkez Bankası, TÜBİTAK, Eximbank ve MİT kadroları ve özel sektör temsilcileri arasında seçilecek çekirdek bir ekip oluşturulabilir. Başbakan Yardımcısı, aynı zamanda "Ticaret Temsilcisi" sıfatıyla Cumhurbaşkanı ya da Başbakan adına ticaret misyonları düzenleyebilmeli, yurtdışı ihalelerinden firmalarımıza pay alabilmesi için Dışişleri Bakanı ile ortaklaşa çaba gösterebilmelidir. Stratejik ticaret ortaklarımız, yükselen sektörler, dış piyasalar vb konularda yurtiçi ve dışındaki akademik, ticari "think-tank" ve danışmanlık gruplarına ücret mukabilikapsamlı çalışmalar sipariş edebilmeli, ayrıca oluşturulacak merkezi ekonomik/ticari bilgi bankası da yine bu makamın yönetimi altına alınmalıdır.

Ulusal Ekonomik Konsey / Ekonomi ve Sosyal Konsey / Ekonomik

Danışmanlar Forumu

Henüz öngörüldüğü şekilde işleyişe kavuşmamış olan mevcut Ekonomik ve Sosyal Konsey, çok daha geniş tabanlı olmakla birlikte, istişari niteliktedir ve icraya stratejik yönlendirme sağlayacak bir temele sahip değildir. Bununla birlikte, önerdiğimiz UEK ile Ekonomik ve Sosyal Konsey arasında çok yakın bir etkileşim ve yatay bağlantılar kurulması gerektiğine inanıyoruz. Ayrıca, önde gelen Türk ve yabancı iktisatçıları zaman zaman biraraya getirerek önemli ekonomik kararlar öncesinde görüş ve tahliller hazırlayacak, Hükümete teknik tavsiyelerde bulunacak bir "*Ekonomik Danışmanlar Forumu*" kurulması ve bunun UEK şemsiyesi altında örgütlenmesi düşünülmelidir.

Dış Ekonomik İlişkilerde Stratejik Yönlendirme

Ülkenin parayla ölçülebilen ticari menfaatleri ile jeostratejik değerlendirmelere dayalı dış politika ve güvenlik menfaatleri her zaman uyum içinde olmayabilir. Böyle durumlarda ekonomi yönetimi ile dış politika yönetimi arasında ister istemez ciddi gerilimler başgösterebilmektedir. Oysa, sırf ekonomik/ticari ya da sırf siyasi bakış açıları günümüz dünyası koşullarında tek başlarına eksiksiz bir tablo sunmada yetersiz kalmaktadır. İkisi arasındaki hassas dengenin ve orta yolun bulunması yamsal önem taşıyabilmektedir.

Dışişlerine “Stratejik Beyin” Görevi

Mevcut kurumların tesbit edilecek olan stratejik hedeflere ulaşmada ne tür roller üstleneceklerini yeniden tanımlamakta ve kurumsal yapılarını ona göre şekillendirmekte büyük yarar vardır. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanlığı’nın, gerek mevcut yurtdışı örgütlenmesi, gerek kendisine verilmiş olan genel görevleri itibarıyla dış ekonomik ilişkilerin yürütülmesinde tek başına etkin olabilmesi zor görünüyor. Değişmekte olan dünya koşullarını ve kendisi dışındaki devlet kuruluşlarının 1960’lı yıllardan bu yana kazandıkları zengin birikimi de hesaba katarak Dışişleri’nin kendisine dış ekonomik ilişkilerde yeni bir rol tanımlaması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Dışişleri, gözden geçirilmiş işlevlerine uygun şekilde yurtiçi ve yurtdışı yapılanmasını gözden geçirerek gerek kurumsal, gerek insangücü yetiştirilmesi ve planlaması alanlarında bir dizi köklü reformu gerçekleştirmelidir. Reform çabası, geniş kapsamlı ve ilgili geniş çevrelerin katkılarını da yansıtmalı, özellikle TBMM Dışişleri Komisyonu da bu sürece etkin şekilde katılarak, reform paketinin siyasi veçhesi takviye edilmelidir.

Sonuç olarak, halihazırda çok sayıda kritik önemdeki dış politika ve güvenlik sorunları ile başetmek zorunda olan Dışişleri’nin, dış ekonomik ilişkiler alanında, temel işlevinin, dış politika ve güvenlik hedeflerimiz ile ekonomik menfaatlerimizin ilintilendirilmesinde stratejik bir eşgüdüm görevini üstlenmek olduğunu düşünüyoruz.

Klasik Diplomasinin Gerilemesi ve “Türkiye Masası”

Artık klasik diplomasi anlayışı yerini siyasi, askeri ve stratejik mülahazaları hep ekonomik menfaatlere endeksleyen yeni bir ekonomi diplomasi kavramına terketmiştir. Siyasi, kültürel, askeri ve stratejik amaçlar ülkelerin ekonomik/ticari/teknolo-

lojik/enerji menfaatleri ile irtibatlandırıldığı ölçüde önem kazanmaktadır. Hükümetlerin dış politika performansları, klasik diplomasi sorumluluklarının yanısıra ekonomide yeni istihdam yaratacak dış ticaret ve yatırım imkanlarının açılması, teknolojik ilerlemeleri yurtiçine yansıtabilme, dünya pazar ve sektörleri hakkında sağlıklı ve süratli istihbarat toplama ve değerlendirme becerisi ile ölçülmektedir. Özel sektör ve diğer kamu kuruluşları ile işbirliği ve eşgüdümü sağlayacak, ancak işin doğası gereği katı bürokratik yapılanmanın dışında kalması gereken ve doğrudan Dışişleri Bakanı'na bağlı olarak çalışacak bir “Türkiye Masası” ya da “*Ekonomik Diplomasi Bürosu*” oluşturulması bu çerçevede düşünülmelidir. Bu Büro ve ona bağlı olarak oluşturulacak alt birimler, yurtiçinde özel sektör ve diğer ilgili kamu kuruluşları arasındaki etkileşimin gerçekleştirilmesi, ekonomik bilgi ve istihbarat akışını, yurtdışındaki yatırım ve ticari faaliyetlerine gereken siyasi ve lojistik desteğin sağlanması ve iş dünyasının menfaatlerinin dış politika sürecine katılması gibi temel işlevleri üstlenebilir.

Profesyonel Kadrolar

Yeniden tanımlanmış yetki ve sorumluluklara uygun şekilde profesyonel kadroların da yeniden eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Stratejinin başarısı ne kadar iyi hazırlandığından çok, ne kadar iyi tatbik edildiği noktasında düşünüleneceğinden bu alanda insangücü kalitesinin artırılması ve doğru insanların doğru alanlarda kullanılması en öncelikli hedef olmalıdır.

Bu çerçevede, Dışişleri'nin insan kaynakları planlaması ülkemiz açısından yamsalsal önem taşıyan konularda derinliğine uzmanlaşmayı, devamlılık sağlamayı, genç diplomatların ve yardımcı kadroların yurtiçi ve dışında sürekli eğitimden geçirilmelerini, yaratıcılık ve inisiyatif alma yeteneklerini özendirmeyi, eskiden olduğu gibi atamalarda siyasi müdahaleyi en aza indiren ve profesyonelliği ön planda tutan bir politikayı amaçlamalıdır. Türkiye çapındaki bir ülkenin son derece karmaşık ve geniş yatay bağlantıları bulunan dış ilişkilerinin 800 civarında kariyer diplomatı tarafından yürütülmesi fiziken mümkün değildir. İlk aşamada diplomat sayısının önümüzdeki on yıl içinde iki katına çıkarılması ve ekonomik/ticari konularda uzmanlaşacak bir kadro yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Bu arada, yurtdışındaki Türk bilim adamları, ülkemizdeki ‘think-tank’lar, özel sektör kuruluşları ve üniversiteler ile yakın teması korunmalı, önemli politika kararları arefesinde bunlara danışılmalı ve gereğinde buralardan belli misyonlar için geçici personel istihdam edilebilmelidir.

25. Dışışleri Bakanlığı'nın Güçlendirilmesi Gereği

Dünyanın dört bir köşesinde kurulmuş olan 180'i aşkın dış misyonda ve merkezde 840 civarında meslek diplomati ve genel bütçenin yüzde birine bile ulaşamayan tahsisatı ile 63 milyonluk Türkiye'nin, Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Rusya'dan Yunanistan'a, Kıbrıs'tan Ermenistan'a kadar çetrefilli siyasi ve askeri sorunların üstesinden gelmesi, önleyici diplomatik mekanizmalar geliştirmesi, yurtdışındaki 3 milyonu aşkın vatandaşının hakkını koruması, bu arada gide-rek karmaşılaşan dış ekonomik ilişkileri yürütmesi, stratejik istikamet belirleme-si, aynı zamanda yurtiçinde siyasi iktidar, parlamento, basın-yayın ve kamuoyu ile sıcak temas içinde bulunması pratik olarak mümkün görünmüyor.

Hedefler ve onlara nasıl ulaşılacağı özenle tanımlandıktan ve harcamaların yarar-zarar hesabı şeffat şekilde verildikten sonra Dışışleri'ne gereken her türlü kaynağı ayırmakta tereddüt edilmemelidir. ABD'nin diplomatik teşkilatı 1997'de 5.3 milyar dolar harcamayı öngörürken, İsviçre bu alana yaklaşık 700 milyon dolar yatırmaktadır. Dışışleri'nin, kendi amaç ve görevleri dışındaki bazı faali-yetler de dahil, yıllık toplam harcaması bütçe içinde mütevazı boyutlardadır ve bunun tamamına yakını personel harcamalarına tahsis edilmektedir. Türki-ye'nin dış politikada liderlik rolünün ucuza elde edilemeyeceğı, şayet uluslara-rası ilişkilerde öncü rol üstlenemezsek, bunun sonucunda bölgemiz ve dünya bi-zim için yaşaması daha pahalı bir yer haline geleceğı iyi bilinmelidir.

Bu nedenle, dünyanın bu en tehlikeli ve grift ilişkiler demetinin ortasında ulusal menfaatlerimizi korumak ve geliştirmek için Dışışleri bütçesinin bir an ev-vel kurumlararası çekişme platformu olmaktan çıkarılması ve sonuçta getireceğı büyük menfaatler göz önünde bulundurulularak desteklenmesi gerekmektedir. Dı-ışışleri Bakanlığı, olağan dış politika işlevlerinin yanısıra, dış ekonomik ilişkiler-de yaratıcı, atılımcı ve dinamik bir rol üstlenecek şekilde yeniden yapılanmalı, ekonomik birimler güçlendirilerek çağdaş dış politika anlayışına uygun hale ge-tirilmelidir. Dışışleri'ndeki yetenekli kadroların dış ekonomik ilişkilere daha pro-fesyonel (ve uzman) bir yaklaşımla eğilmelerini, inisiyatif almalarını ve gerekli yetkilerle donatılmalarını sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

20. yüzyılın yaşanan acı dersleri ışığında, ulusal kaderimizin sınırlarımı-zın ötesinde olup bitenlerle hem şimdi, hem de ebediyen bağlantılı olacağını an-lamak ve bunun gerektirdiğı özveride bulunmak zorundayız. Şayet hedeflediğı-

miz konuma ulaşmakta samimi isek önümüzdeki on yıl içinde Dışışleri profesyonel kadrolarının sayısının en az 1.500'e çıkarılması, diplomasinin her saba-sında etkin rol üstlenebilecek şekilde yurt içi ve dışında dünya kalitesinde eği-timden geçirilmeleri zorunludur. Hatta Dışışleri'nin partiler-üstü rolünü vurgu-lamak ve Hükümet'in genelindeki başat konumunu pekiştirmek için Dışışleri Bakanı, birçok Batılı ülkede olduğu gibi, aynı zamanda Başbakan Yardımcısı olarak da görevlendirilebilir. Bu durumda, diğer ilgili kamu kuruluşları ile eş-güdüm ve işbirliğinde de ciddi tikanıkların çıkmasının önüne geçilmesi mümkün olabilir.

TİKA'nın Dış Yardım Silahı

İkili siyasi/ticaret diplomasisinin önemli araçlarından birisi de resmi dış yar-dımdır. Batılı ülkeler, USAID (ABD), ODA (İngiltere) ve JICA (Japonya) benzeri kuruluşlar aracılığıyla dış yardımı etkin bir dış politika/ekonomik diplomasi aracı olarak kullanmaktadırlar. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşünden sonra Dışışleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş olan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajan-sı (TİKA) dış politikamızın uygulanmasında önemli bir araç olarak bu alanda faali-yet göstermektedir. Bu kuruluş hem özel, hem kamu sektörü tarafından desteklen-meli, bir yılı aşan süreli projeler öngörülebilmesi ve uygulanabilmesi için kaynak-larına süreklilik kazandırılmalı, özel sektörün projelere parasal açıdan da katılabil-mesi sağlanmalıdır.

Sınırlı ölçüde sağlamakta olduğumuz resmi kalkınma ve teknik yardımlarımızın firmalarımıza, alıcı ülkelerde yeni ticaret ve yatırım fırsatları yaratmak dahil, ekono-mik/siyasi menfaatlerimize hizmet edecek şekilde yeniden gözden geçirilmesi ve et-kin eşgüdümünün yapılması zaruridir. Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerine yö-nelik yatırım, ticaret, teknik yardım projeleri ve Eximbank kredileri siyasi hedefle-rimizin yanısıra ekonomik yarar esasına göre ve belli bir stratejik şemsiye altında yönlendirilmeli ve şeffaflığı sağlamak bakımından her yıl sonunda bu konuda TBMM'ne bir değerlendirme raporu sunulması düşünülmelidir. Bu arada, halen DPT bünyesindeki gelişme yolundaki ülkelere teknik yardım ile ilgili birimin de, et-kinlik sağlamak bakımından, TİKA'ya katılması ve TİKA'nın yönetimine Hazine, DPT, Eximbank ve Avrasya cumhuriyetlerindeki faaliyetlerimize katkı sağlayan di-ğer kuruluşlarımızın da uygun şekilde katılmaları yoluyla yakın işbirliği ve eşgüdüm mekanizmaları geliştirilmesi isabetli olacaktır.

Piyasa ve Siyasi Risk İstihbaratının Önemi

Hükümetin mevcut pazarları genişletme ve yeni pazarlar açmada göstereceği çaba çok önemlidir. Sağlam kararlar, güvenilir ve zamanlı istihbarata, onun ehil ellerde değerlendirilmesine dayanır. Geleneksel ve yükselmekte olan pazarlarımızdaki siyasi risk değerlendirmesi zamanında ve etkin bir şekilde yapılmalıdır. Devletin yurtdışında sağlayabileceği bilgilerin başında firmalarımız bakımından orta ve uzun vadeli risk değerlendirmesinin yapılması, bu konudaki bilgilerin zamanında ilgili kuruluşlarımıza yansıtılması gerekmektedir. Ayrıca, hedef pazarlardaki diğer rakip ülke firmaları ve yeni iş imkanları da tesbit edilip ortaya konulmalı ve sürekli revize edilmelidir.

Dışişleri Bakanlığı ve yurtdışında misyonları bulunan diğer kamu kuruluşlarımıza, ülke içinde ihtiyaç duyulan nitelikte istihbarat toplama ve bunları değerlendirme görevi verilmesinde, bu işi üstlenecek kişilerin kapsamlı bir eğitimden geçirilmesinde yarar görüyoruz. Gereksiz tekrarlardan kaçınmak için benzeri istihbarat çalışması yapmakta olan yabancı kuruluşlarla işbirliği arttırılmalı, bu alandaki uluslararası çalışmalar yakından izlenilmelidir.

Dışişleri Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde - yurtdışı misyonlarla yakın işbirliği içinde ve maliyetini kullanıcıların ödeyeceği şekilde - ülkemiz için önemli ticaret ve yatırım imkanlarının bulunduğu dış pazarları yakın takibe alarak, hem karar alıcılar, hem de özel sektör kuruluş ve firmaları için piyasa istihbarat, veritabanı, rapor ve değerlendirmeler hazırlayacak yarı-özerk birimler teşkil edilebilir. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı, başta Rusya, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ve Balkan ülkeleri olmak üzere ciddi siyasi/etnik istikrarsızlık içinde bulunan hedef pazarlarımızla ilgili siyasi risk değerlendirmelerini, mümkün olduğu ölçüde, o ülkelerde iş yapmakta olan, ya da yapmayı planlayan firmalarımız ile paylaşmalıdır. Teknoloji/sanayi tasarımları ile ilgili dünyadaki yaygın istihbarat çalışmalarına - özellikle tekstil, moda, tarımsal üretim ve savunma teknolojileri ile turizm alanlarında - biz de artan ölçüde önem vermeliyiz.

Dış Ticaret Müsteşarlığı Önem Kazanıyor

Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) bağımsız bir birim olarak çok yakın bir geçmişe sahiptir. Dışişleri, Maliye, Sanayi ve Ticaret Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine ve Gümrük Müsteşarlıkları ve Eximbank gibi çeşitli nedenlerle dış ticaret ile ilgili hususlarda rol alan kuruluşlarla icracı birim olan DTM arasında eşgüdüm giderek daha fazla önem kazanmaktadır. DTM'nin hizmet vereceği özel sek-

tör firma ve kuruluşları ile de düzenli diyalog/eşgüdüm mekanizmaları geliştirilmesi, mevcut düzenlemelerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Yurtiçinde ihracatçılara bilgi ve lojistik destek sağlanmasından yurtdışında geleneksel pazarlara girişimizin genişletilip çeşitlendirilmesine, yeni yükselen pazarlara girişin kolaylaştırılmasına, ikili ya da çok taraflı ticaret müzakerelerinin yürütülmesine kadar uzanan kapsamlı bir görev sahası bulunmaktadır. DTM'nin en önemli birimlerinden olan yurtdışı ticaret müşavirliklerinin bilgi toplama, ihracatı yönlendirme ve ihracat ürünlerinin tanıtımı, pazarlanması açılarından diğer kamu kurumları ve özel sektör ile uyum içinde çalışacak daha etkin bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Son yıllarda yetişmiş insangücü ve deneyim bakımından önemli ilerleme kaydetmiş olan Hazine, Dış Ticaret, DPT, Merkez Bankası, Eximbank gibi kamu kuruluşlarımız kendi görev ve sorumluluk alanlarında siyasi yönlendirme ve eşgüdüm içinde çalışmalarını devam ettirecek kaynaklara kavuşturulmalıdırlar. Ayrıca, TÜSİAD, TOBB, DEİK, YASED, İKV, Türk Trade, İhracatçılar Meclisi, Müteahhitler Birliği ve benzeri özel sektörün lokomotif kurumları da dış ekonomik ilişkiler stratejimizde uygun rollere yerleştirilmelidirler. Kurumlar-arasında yaşanan ve genellikle görev-yetki çatışmasından doğan kaçınılmaz gerilimleri en aza indirecek, uygulanabilir, toparlayıcı ve etkin bir mekanizma önerdiğimiz şekilde Başbakan Yardımcısı'nın şemsiyesi altında oluşturulabilir. Yurtdışında da her bir Büyükelçimiz, meslek memurumuz, Hazine, Dış Ticaret, Maliye, Eximbank temsilcimiz kendi kurumlarının değil "Türkiye Masası"nın arkasında oturduğunu hissedebilmelidir. Bu kuruluşlara devletin Yüksek Ekonomik Planlama Kurulu, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ulusal Milli Ekonomik Konsey gibi danışma ve stratejik yönlendirme mekanizmalarında da yer verilmelidir.

6.5. Kamu-Özel Sektör İşbirliği Nasıl Sağlanabilir?

Özel sektör firmalarımız son yıllarda dünya çapında saygınlık uyandıran yönetim toplam kalite ve iş becerilerinden de cesaret alarak, "Ankara gölge etmesin başka ihsan istemeyiz" diyebilmektedirler. Ankara'nın aşırı merkeziyetçi ve kaynak dağılımında popülist yaklaşımı ile sık sık yaşanmakta olan siyasi tikanıklıklar, girişimcilere destek sağlamak bir yana, köstek bile olabildiğinden bu görüşün gerçeğin bir yönünü yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte, dünyadaki başarılı örnekler göstermektedir ki, devletin dış ekonomik ilişkilerde, siyasi, askeri, diplomatik, kültürel ve ekonomik tercihleri doğrultusunda, özel sektör girişimlerine yurtdışında siyasi, yönlendirici ve lojistik destek sağlaması "olmazsa olmaz" koşullardan birisidir. Başta küçük ve orta öl-

çekli firmalar olmak üzere özel sektörün, hükümetin doğrudan, ya da dolaylı desteğini elde etmeden uluslararası rakipleri ile eşit koşullarda yarışması çok güçtür.

Hükümet ile özel sektör arasındaki yakın işbirliği, hem tutarlı hedeflerin belirlenmesini, hem de onların sistematik ve uyumlu bir şekilde uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Unutmamak gerekir ki, Uruguay Round ve Gümrük Birliği çerçevesinde üstlenilen uluslararası yükümlülükler devletin dış ekonomik ilişkilerdeki doğrudan müdahale sahasını giderek daraltmıştır. Uygulanacak birçok kural, artık ya devletlerarası ikili anlaşmalarla, ya da uluslararası platformlarda belirlendiğinden devletin ekonomik rolü her yerde olduğu gibi Türkiye’de de ciddi bir evrimden geçmektedir. Kore ya da Japon örneklerini esas alan bir müdahaleci devlet rolü, mevcut yükümlülüklerimiz ve konumumuz nedeniyle, koşullarımıza uymamaktadır. Hedef, devletin müdahalesini asgariye indirmek olduğundan, özel sektör için hükümetin stratejik yönlendirici işlevi daha fazla önem kazanmıştır.

Özel sektörün rekabet gücünü arttırmak ve dış pazarlarda etkin varlık göstermesini sağlamak için aşağıda sunmaya çalışacağımız dört konuda hükümetin düzenleyici, destekleyici ve özendirici rol oynayabileceğini düşünüyoruz:

- Birinci öncelikli konu, dış ekonomik ilişkilerden sorumlu kamu yönetiminin ve kadrolarının kalitesinin artırılması, siyasi müdahalelerden etkilenmeyecek tamamen profesyonel bir statüye ve kaynaklara kavuşturulmasıdır;
- Yabancı rakiplerin yararlandığı imkanlardan aşağı kalmayacak, ancak etkinliği şeffaf şekilde ölçülebilir, teşvik mekanizması yaratılması, eğitim, tanıtım ve AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi;
- Yurtdışı misyonları aracılığıyla geleneksel ve yükselmekte olan pazarlar hakkında kaliteli ekonomik ve siyasi istihbarat toplayarak değerlendirmelerini başta küçük ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere tüm özel sektör girişimcilerine yansıtması. Yabancı hükümetler nezdinde firmalarımız lehine müdahalede bulunarak pazar imkanları açılması, yabancı devlet ihalelerinin kazanılması için siyasi destek sağlanması, ülkeye yabancı yatırımcıları cezbedecek koşulların yaratılması;
- Dünyanın son on yılda tanınmayacak ölçüde değiştiğinin bilincinde olarak bu kaçınılmaz değişikliğe uyum sağlamada oyalanmak yerine bir an evvel değişen dünyada hangi konumda olmayı arzuladığımızı ortaya koymak ve bunun gereği olan önlemleri benimsemesi gerekmektedir.

Genellikle başarılı dış ekonomik ilişkiler stratejilerinde özel sektörün öncü rol oynadığı, devletin ise gerekli kurumsal ve hukuki altyapıyı, saydam teşvikleri ve diplomatik desteği sağlamakla yetindiği gözlenmektedir. Ülkemizde dış ticaret ve

yatırım gibi esasen kaynak ve yetişmiş insangücü sorunu olan konularda devletin rolünün “ihracat teşvikleri ya da siyasi destek sağlasın yeter” gibi yaklaşımlarla sınırlı görülmemesi gerekir. Devlet kurumlarının hem kaynak dağılımı, hem teşvikler, hem siyasi destekler, hem eğitim, yönlendirme ve bilgilendirme gibi alanlarda nasıl yeniden yapılandırılabilceğı üzerinde ciddi şekilde durmakta yarar var.

Türkiye’de devletin giderek güçlenmesi ve büyümesi nedeniyle yönetimin kararlarında ekonomik menfaatlerin dikkate alınması gereğı zaman zaman geri plana itilmiştir. Tıkanıklıkları ve bunları aşmak için geliştirilecek önerileri, “cephede” fiili görev yapan dış ticaret ve yatırım şirketlerimiz ile sürekli etkileşim içinde ele almakta yarar görüyoruz. Stratejinin başarısı, ya da başarısızlığı ulusal ekonomiyi tümüyle etkileyeceğinden özel sektörün başlangıcından itibaren gerek hedeflerin oluşturulmasına, gerek onların uygulanmasına faal bir aktör olarak katkı sağlaması şarttır. Devlet kuruluşlarına gereğinde yetişmiş personel ödünç verilmesi, tanıtım, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılması, topladığı istihbaratı gereğinde ilgili devlet kuruluşları ile paylaşması da özel sektörden beklenen katkılar arasında sayılabilir.

Önerdiğimiz Ulusal Ekonomik Konsey ve mevcut Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi kurumsal yapılar kamu/özel sektör işbirliğinin iletişim kanalları olarak görülebilir. Kanımızca, önemli olan kamu-özel sektör işbirliğinin resmi danışma kurullarından çok iki taraftan da zorlama olmaksızın esnek mekanizmalar çerçevesinde yapılabilmesidir. Tıpkı kamuda olduğu gibi, özel sektör camiasında da dış ekonomik ilişkilerden sorumlu bir çok kuruluş vardır. Bunlar arasında zaman zaman kurumsal gerginlikler ve rekabet yaşanmaktadır. Oysa, önemli politika konularındaki “ortak karar”a temel teşkil edecek diyalogda, özel sektör - çatışan iç menfaatlerini uzlaştırmak suretiyle - devletin karşısına tek bir muhatap olarak çıkabilmelidir.

6.6. Hedef Pazarlara Bilinçli Yöneliş

Türkiye’nin dış ekonomik ilişkilerinin, yıllardır OECD ülkeleri olarak bilinen gelişmiş piyasa ekonomilerine yönelmesi aslında sadece siyasal tercihin değil, bu ülkelerin yüksek satın alım gücü, ihtiyaç duyulan teknoloji, kritik ithal malları ve yatırım/finansman imkanı ile donatılmış olmalarının da doğal sonucudur. Nitekim, hızla gelişmekte ve sanayileşmekte olan ülkelerin çoğu da başlangıçta OECD dünyası pazarlarına girmeyi hedeflemektedirler. OECD’nin kurucu üyesi olan Türkiye, AB ile Gümrük Birliği’ne girmek suretiyle de, dış ekonomik ilişkilerinde temel bir siyasi tercih yapmıştır.

Türkiye kendisi için elverişli hedef pazarlara yönelik stratejiler geliştirmelidir. Geleneksel hedef pazarlarımızı öncelik sırasına koyarsak şöyle bir tablo ile karşılaşırız: AB ülkeleri (özellikle Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Hollanda), Kuzey Amerika (ABD, Meksika ve Kanada), Japonya ve Ortadoğu (İran, Mısır, Cezayir, Suudi Arabistan, Irak ve İsrail). Yükselmekte olan öncelikli hedef pazarlarımız arasında ise şu ülkeler sayılabilir: Eski Sovyet Cumhuriyetleri (Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Azerbaycan), Çin Ekonomik Alanı, ASEAN (Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland), Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Hindistan, Kore, Güney Afrika, Macaristan ve Brezilya.

Avrupa Birliği, Dış Ekonomik İlişkilerimizin Kalbinde

AB'nin en büyük hedef pazarımız olduğu konusunda kuşku yoktur. Türkiye'nin uzun yıllardan beri uygulamakta olduğu temel ekonomik ve siyasi strateji AB ile tam üyelik hedefine dönük bütünleşmedir. Teknoloji, araştırma ve geliştirme, sermaye oluşumu ve satın alma gücü bakımlarından yapılan her değerlendirme AB ülkelerini sıralamanın en önüne yerleştirmektedir. Bu itibarla, Türkiye'nin ekonomik anlamda dünya üzerindeki konumunu belirlemekte olan Gümrük Birliği 2000'li yıllardaki dış ilişkiler stratejimizi temelden etkileyecektir.

Bazı yorumcular, tam üyelik önüne dikilen çoğu siyasi içerikli engeller nedeniyle, Türkiye'nin Avrupa siyasi birliğinden çok ekonomik birliği, hatta sadece serbest ticaret bölgesini, hedeflemesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Egemenlik devrini de içeren bir siyasi birliği Türk siyasi kültürünün hazmetmesinin pek kolay olamayacağı; bu nedenle, tıpkı İngiltere'nin savunduğu gibi, AB ile siyasi birlik yerine ekonomik/ticari birliğin pekiştirilmesinin menfaatlerimize daha uygun düşebileceği belirtilmektedir. AB içindeki federalist akımların güçlenmesi - böyle bir gelişme üyelik eşliğini daha da yükselteceğinden - Türkiye'nin Avrupa'dan tedricen daha da uzaklaşması sonucunu doğurabilir. Bu durumda, yeniden tanımlanmakta olan Avrupa mimarisindeki yerimizi, AB'nin kendi tercih ve öncelikleri ışığında belirlemesini beklemeden, halen nerede bulunduğumuzu, önümüzdeki 15 yılda hangi noktaya ulaşmayı hedeflediğimizi ve bu yolda AB'den beklentilerimizin neler olduğunu şüpheyi yer vermeyecek netlikte ortaya koymak zorundayız¹⁴².

142. "EU Policy towards Turkey is not entirely altruistic", Mehmet Ögütçü, *International Herald Tribune*, 9 Mart 1997.

Ülkeler hakkında yerleşmiş önyargıları, imajları silmek ya da değiştirmek güç olduğundan, çabalarımızı insanları daha kolay etkileyebilecek yeni ve olumlu temalar, imgeler yaratmak üzerine yoğunlaştırmamız gerekiyor. Tüm aksaklıklara ve sorunlarına karşın Türkiye'nin, dışarıdan bakıldığında, Avrasya, Ortadoğu ve Balkanlar'da kendi başına bir ekonomik, siyasi ve kültürel cazibe merkezi haline gelmekte olduğu kesin görülüyor. Dolayısıyla, Avrupa geniş anlamda ve bölgeleri dikkate alacak şekilde yeniden tanımlanacaksa ve üye sayısı önümüzdeki yüzyıl başında 30'u bulacaksa bölgesel bir güç olarak sivrilen Türkiye'nin bu tablonun dışında tutulması fiilen mümkün değildir. Bugüne kadar AB üyeliği gündeme geldiğinde, hep Avrupa'ya getireceğimiz siyasi ve ekonomik yükler, taşıyacağımız istikrarsızlıklar ön plana çıkartılmış, farklı kültürel ve dini özelliklerimizin altı çizilmiştir. Bu yerleşik kanaati tersine çevirerek, Türkiye'yi sadece talep eden ve alan değil aynı zamanda bölgesinde katkı yapıcı bir ülke olarak takdim etmenin yeterli dayanağı süratle oluşmaktadır.

Avrupa bütünleşmesi içindeki yerimizi tanımlarken, genişleme süreci, ortak dış politika, Avrupa savunma kimliği, ekonomik ve parasal birlik ile iç güvenlik ve göç konularında somut değerlendirmeler yapmamız ve beklentilerimizi net mesajlar halinde sunmamız gerekmektedir. AB'ne alınmazsa Türkiye'nin İslamcı ve milliyetçi güçlerin baskısı altında Batı yörüngesi dışına çıkabileceği, ya da "Soğuk Barış" döneminde artan jeo-ekonomik ve stratejik önemimiz gibi bilindik görüşleri sık sık öne sürmemiz, artık yeterince inandırıcı olmamakta, aksine ulusal gururumuzu rencide etmektedir. Ne istediğini bilen gerçekçi bir çizgi oluşturup, AB'ni önerilerimize tepki veren bir konuma çekebilmek için, Türkiye kendi Avrupa Manifestosu'nu açık seçik taahhütlerle ortaya koymalıdır. Böylece, 21. yüzyıla dönük ulusal vizyonumuzun çatısını kurarken sadece AB'ne değil, tüm uluslararası camiaya da uzun vadeli planlarımızı sunma imkanını bulabileceğiz.

26. Türkiye-ABD-AB Üçgeni

ABD-Türkiye ilişkilerini değerlendirirken Avrupa Birliği boyutu gözden ırak tutulmamalıdır. "AB-ABD-Türkiye Üçgeni", eskiden olduğu gibi, sadece güvenlik ve siyasi alanlarda değil ekonomik bakımdan da stratejik önem arz etmektedir. Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesinde Amerikan diplomatları, gerek Komisyon, Avrupa Parlamentosu, gerek üye ülkeler nezdinde lehimize yoğun bir kulis kam-

panyası yürütmüşlerdir. Washington'un stratejik tercihi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ekonomik ve siyasi bütünleşmesi içinde tam üye olarak yer almasıdır. Bunu defalarca resmi kanallardan duyurmuş, hatta (iç işlerine müdahale olarak algılandığı için) sert tepkiyle karşılaşmasına rağmen, AB üyelerine bu konuda siyasi baskısını sürdürmüştür. Bu konuda AB'nin benzeri bir stratejik kaygı paylaştığını gösteren herhangi bir ciddi işaret yoktur.

Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne girdikten sonra Türkiye'nin ABD dahil üçüncü ülkelere uyguladığı tarife indirimi ortalama yüzde 10.8'den yüzde 3.6'ya düşürülmüştür. AB tarife sisteminin benimsenmesi, Amerikan mallarına uygulanan gümrük tarifelerinin hesabını basitleştirerek bürokratik maliyetleri azaltmış, ayrıca ihracatçılar için daha geniş bir öngörü imkanı sağlamıştır. Bununla birlikte, tarım dışı ürünlerde gümrüklerin Türkiye, AB ve EFTA ülkeleri arasında kalkmış olması hala Türk tarifelerine tabi olan Amerikalı ihracatçıları Avrupalı rakiplerine kıyasla dezavantajlı bir konuma sokmaktadır.

AB, halen ABD'nin en büyük ticaret ortağıdır. 1995 yılında iki blok arasındaki toplam ticaret 256 milyar dolara ulaştı; bunun, 132 milyar doları ABD'nin ithalatı (toplam Amerikan ithalatının yüzde 18'i), 124 milyar doları ise ihracatı (toplamın yüzde 21'i) idi. 1994 yılı sonu itibarıyla AB firmaları, ABD'ye 274 milyar, ABD firmaları ise AB'ne 251 milyar dolarlık doğrudan yatırımda bulunmuştur. 3 Aralık 1995 tarihinde ilan edilen siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğini öngören "Yeni Atlantik ötesi Gündemi", ABD ile AB arasında ilişkilerin geliştirilmesi için dört temel hedef saptamıştır: (i) dünyanın dört bir tarafında barışı, demokrasiyi ve kalkınmayı teşvik etmek; (ii) küresel tehditlere ortaklaşa yanıt vermek; (iii) dünya ticareti ve ikili ekonomik ilişkilerin genişlemesine katkıda bulunmak; ve (iv) işadamları, bilimadamları, eğitimciler ve diğerleri arasında daha yakın bağlar geliştirerek "Atlantik ötesi ile köprüler inşa etmek".

Dünyanın en büyük iki ekonomik gücü arasındaki bu çift yönlü trafikte hak ettiğimiz yeri almak için hem Gümrük Birliği'ni, hem de ABD ile ikili "stratejik ortaklık" ilişkilerimizi akılcıca kullanmalıyız. ABD ile serbest ticaret alanı oluşturulması önerisi de ciddi şekilde değerlendirmeye alınmalıdır. Yüksek satın alım gücüne, ileri teknoloji ve sermaye stoğuna sahip olan AB ve ABD pazarları ekonomik kalkınma ve modernleşme çabalarımız bakımından yaşamsal önem taşımaktadır.

AB'nin 2000'li yıllarda gerçekleşecek genişleme planındaki¹⁴³ ülkelerden bir bölümü hemen tam üye olabilecekler, diğerleri de, AB koşullarına uyum sağlayabilecekleri oranda, 2015 yılına kadar tam üyeliklerini tamamlayabilecekler. Elbette ki, siyasi ve ekonomik alanlarda Türkiye'nin AB koşullarına uyum sağlaması için önemli ilerlemeler katetmesi gerekiyor. Nitekim, 1996 yılında enflasyonun yüzde 79.8'u bulunduğu, bunun bırakın Maastricht anlaşması'nın yüzde 3'lük hedefine yaklaşmayı, tüm AB ülkelerinin toplam enflasyon oranlarından bile fazla olduğu bir makro ekonomik ortamda tam üyelikten söz etmek pek gerçekçi olmayacaktır. Financial Times'in bir incelemesi¹⁴⁴, Türk Lirasının, Angola ve Zaire'den sonra dünya-daki en değersiz üçüncü para birimi olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye'nin gerçek yerinin, gelecekte oynayacağı rolün Avrupa Birliği içinde olduğuna ve Avrupalılığımızı kimseye tescil ettirmeye gerek bulunmadığına inanıyoruz. AB Zirvelerinde Ankara'yı tecrit etmemek için potansiyel aday ülkeler listesine Türkiye - Bulgaristan ve Arnavutluk gibi ülkelerle birlikte - sulandırılmış bir formül çerçevesinde dahil edilse bile, bunun tam üyeliğin görünür gelecekte gerçekleşeceği anlamına gelmediğini biliyoruz. Varsayımlar üzerine strateji geliştirmenin sakıncaları ortada olmakla birlikte, Türkiye'nin en olumsuz senaryoyu da hesaba katıp, AB'ne tam üyelik hedefinin gerçekleşmemesi halinde izleyeceği alternatif stratejiyi şimdiden net şekilde ortaya koyması zorunludur. Böylesi bir strateji, inandırıcı ve gerçekçi olması halinde AB'nin karar alma sürecini de etkileyecektir.

Bu konuda duygusal aşırılıklara kapılmadan AB ile ekonomik ve siyasi ilişkimizi karşılıklı yarar ve eşitlik temelinde sürdürmek zorundayız. Türkiye'nin kendi iç ekonomik ve siyasi dinamiklerini düzene koymadan ve beklentilerini net şekilde ortaya koymadan Avrupa bütünleşmesine tam üye olarak katılmakta ısrar etmesi sadece uzun vadeli menfaatlerini aşındırıcı sonuçlar doğurabilir. AB'nin ortak dış politika ve güvenlik politikasının da ne ölçüde bizim menfaatlerimizle uyumlu olabileceğini iyi ölçüp biçmek zorundayız. Tüm bu sorulara AB'den önce Türkiye'nin kendi iç muhasebesini tamamlayıp yanıt vermesinde ve iyi tanımlanmış ulusal menfaatlere uygun gerçekçi bir politika izlenmesinde yarar görüyoruz.

143. Avrupa Birliği, bugün için iç içe geçen daireler olarak tanımlanabilecek bir ilişkiler yapısı içindedir. Bu yapının ortasında 15 üyesi ile AB'nin kendisi var. EFTA ülkeleri, bu ilk daireyi çevrelemektedir. Burada tarım politikaları ve üçüncü ülkeler ile yapılan ticari anlaşmalar dışında AB ile uyumlu bir politika güdüyor. Üçüncü daire, Avrupa anlaşmaları ile bu ilk daireye bağlı olan ve ileride AB ile bütünleşmesi öngörülen Orta Avrupa ve Baltık ülkeleridir. Gümrük Birliği'ni tamamlamış Türkiye, halen dördüncü daire diyebileceğimiz bir konumda yer alıyor. Beşinci daireyi, AB ile serbest ticaret anlaşması yapmış Libya dışındaki Akdeniz ülkeleri oluşturuyor. Altıncı dairede Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova yer almaktadır. Son ve yedinci daire ise eski SSCB'den arta kalan diğer yeni bağımsız cumhuriyetlerden oluşmaktadır.

144. "Turkey Sounds New Inflationary Note", John Barham, Financial Times, 7 Ocak 1996.

Asya-Pasifik, Alternatif mi Yoksa Geleceğe Yatırım mı?

Asya'daki mevcut bunalımın “Doğu Asya Mucizesi”nin ölçüsü olarak görülmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu çalışmamızın başlangıcında değindiğimiz OECD'nin 2020 tahminlerinin de gösterdiği gibi, Asya-Pasifik bölgesi giderek artan bir önem kazanmaktadır. Dünya ekonomisinin ağırlık merkezi süratle bu bölgeye doğru kaymaktadır. Nitekim, Asya Kalkınma Bankası'nın rakamlarına göre, Asya'daki ekonomik büyüme 1996 yılı sonunda yüzde 7.8'e ulaştı (OECD ortalaması yüzde 3'ün altındadır). Asya'yı kendi haline bırakmanın uzun vadede Batı için ciddi bir rekabet yaratacağını gören Alvin Toffler gibi gelecek bilimcileri, 21. yüzyılın “Asya-Pasifik Yüzyılı” olacağını hatırlatarak, hazırladıkları bilim-kurgu senaryolarda, ABD ile Japonya'nın birleşerek Jamerika adı altında tek bir yeni süpergüç yaratmalarını telkin ediyorlar. Bunların dünya ekonomisine hükmedecek yeni para birimleri için önerilen isim: yendo. Bu tür bilim-kurgu egzersizleri, kuşkusuz Batı'nın, özellikle de ABD'nin, Asya'da giderek genişleyen ekonomik refaha ortak olma kaygısından kaynaklanıyor.

ABD'nin Asya'ya yönelik dinamik açılımları, nihayet uzun süre saha kenarında bekleyen Avrupa Birliği'ni de harekete geçirdi. Asya ve Avrupa ülkeleri hükümet ve devlet başkanları Mart 1996'da ilk defa Bangkok'ta biraraya geldiler. Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'dan oluşan üç büyük ekonomik grubun Avrupa-Asya ayağının güçlendirilmesi için yapılan bu zirve, iki bölge arasında uzun vadeli bir yakınlaşma ve işbirliğinin ilk adımını teşkil etti. Zirve'ye Avrupa tarafından 15 AB üyesi ülke ile Komisyon; Asya tarafından ise ASEAN üyesi yedi (şimdi dokuz oldu) ülkenin yanı sıra, Çin, Japonya ve Kore katıldılar. Hindistan, Pakistan gibi Asya'nın ağır toplarının yer almadığı Asya-Avrupa Zirvesi (ASEM), büyük ölçüde Avrupa'nın dışlandığı APEC (Asia-Pacific Economic Co-operation) forumuna Avrupa Birliği ülkelerinin stratejik bir yanıtını teşkil ediyor. APEC içinde başta Malezya olmak üzere bazı ülkeler de ABD ve Japonya'nın bölgedeki “hakim” konumunu dengelemek için Avrupa ile işbirliğini sıkılaştırma gereğini duyuyorlar.

Asya'nın süratle büyüyen ekonomileri ile geri kalmış ülkeleri arasında, geçmişin Güney-Kuzey eşitsizliğine benzer ciddi bir uçurum bulunduğunu ve aradaki mesafenin her geçen gün daha da genişlemekte olduğunu görüyoruz. Bu dinamik bölge, “Kaplanlar”ın yanı sıra aynı zamanda yıllık kişi başına geliri 200 doların altında yer alan dünyanın en yoksul ülkelerine de ev sahipliği yapıyor. Sözelimi, Bangladeş, Kamboçya, Nepal ve Butan gibi BM insani gelişme endeksinin en sonunda yer alan ülkeler Asya coğrafyasındalar. Sadece Hindistan'da dünya yoksullar nüfusunun

yaklaşık yüzde 23'ü yaşıyor. En fazla yoksula sahip on gelişme yolundaki ülkeden yedisi - Hindistan, Bangladeş, Endonezya, Vietnam, Filipinler, Pakistan ve Çin - Asya kıtasındadır. Dolayısıyla, önümüzdeki dönemin en ilginç olgularından bir diğeri de, Zengin (Doğu) ve Yoksul (Güney) iki ayrı Asya'nın yanyana yaşamaya devam edecek olmasıdır. Asya ekonomik bunalımı bu ayrımı daha da derinleştirecek gibi görünüyor.

Hem 2000'li yıllardaki rekabet gücümüzün inşasında, hem de Batı ile ilişkilerimizde her iki medeniyetten parçalar taşıyan aktif bir ortak olarak Asyalı-Batılı kimliğimizi daha akılcıca kullanmamızın gerektiğine inanıyoruz. Kimlik bunalımını aşmamız, ekonomik menfaatlerimiz ve kültürel yönelimimiz de Asyalı değerler sisteminin dışında kalmamamızın gerektiğine işaret ediyor. Sonuçta, tartışmayı her zamanki kolaycılığımızla “biz Asyalı mıyız, yoksa Batılı mı?” gibi temel bir tercihe indirgememeliyiz. Uzak görüşlü vizyona en fazla ihtiyaç duyduğumuz alanlardan birisi de galiba bu sürece kendi deneyimimiz ışığında elden geldikince nasıl katkıda bulunabileceğimize kafa yormaktır. Böylece, kronikleşmiş meselelerimize alternatif çözümler üretmek, yeni bakış açıları kazanmak ve gelişmiş/gelişmekte olan Asya'ya yeni ekonomik giriş kapıları açmamız mümkün olabilir. Asya'dan ithalat daha ucuz hale geldi. Döviz kuru dolayısıyla bölgede şirket alımları kolaylaştı. Emek ucuzladı. Önümüzdeki yıllarda tüm dünyayı olduğu gibi bizi de yakından ilgilendirecek bu bölgeye ve özellikle de Çin, Hindistan ve Endonezya'ya uzun vadeli bir gözle bakmazsak “Asya Treni”ni de kaçırmış olabiliriz. Üstelik, bölge insanının düşünce yapısına, gelenek ve göreneklerine, zevklerine ve beklentilerine diğer batılı ülkelerden daha yakın olduğumuz halde.

Rusya ile Çatışma mı İşbirliği mi?

Halen en büyük ticaret ortaklarımız arasında yer alan Rusya'nın, dış ekonomik ilişkilerimizde önümüzdeki dönemde giderek artan bir önem kazanacağı anlaşıyor. 148 milyonluk bu ülke firmalarımız için önemli ekonomik ve ticari fırsatlar (ve de riskler) sunmaktadır. “Bölgesel Güç” politikası ancak iyi dengelenmiş dostluklarla yürütülebilir; ancak bunun tek yönlü bir işbirliği değil karşılıklı menfaatlere ve fedakarlıklara dayalı bir ilişki olarak algılanması gerekmektedir. Geçmişte Ortadoğu'da yaptığımız hatalar önemli bir ders olarak gözümüzün önündedir. Türkiye, Ortadoğu'daki ekonomik menfaatlerini gecikmeli olarak 1970'lerin ikinci yarısında keşfettiğinde, pazarın Batılılar ve Tayvan, Güney Kore, Çin ve Brezilya gibi nisbeten daha uzak coğrafyaların ülkeleri tarafından paylaşıldığını görmüştü. Aynı hata-

ya düşmeden yaratıcı ve dinamik politikalarla eski Sovyet coğrafyasındaki mevcudiyetimizi güçlendirmek ve tarihi husumetten kaynaklanan psikolojik engelleri aşmak şarttır. Türk-Rus dostluğu uzun dönemde Batı ve Doğu arasında yeni bir denge unsuruna dönüşebilir. AB, ABD ve APEC arasına sıkışmış Türkiye ile Rusya'nın Karadeniz, Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika'ya açılmada karşılıklı yararlar hizmet edecek bir ortaklık geliştirmelerinin imkan dahilinde olduğuna inanıyoruz.

Değişen dünya koşullarında, Rusya ile aramızda mevcut ve olası ihtilaflar, içerik ve boyut bakımından Soğuk Savaş dönemindekilerden farklı (bir zamanlar ideolojik, bloklararası ve küresel idi; şimdi etnik, kültürel, ekonomik, ikili ve bölgesel) ve genelde müttefiklerimizin dışında sadece bizi Rusya ile doğrudan karşı karşıya getirebilecek bir özellik kazanmıştır. Rusya'nın bugün içeride boğuştuğu güçlükler, dışarıda birden fazla cephede yürütmek durumunda olduğu mücadele ve özellikle Rus silahlı kuvvetlerinin halen içinde bulunduğu zaafiyet, Batı için Rus tehdidini büyük ölçüde azaltır, hatta ortadan kaldırırken, bunun Türkiye için aynı ölçüde geçerli olduğunu varsaymak güçtür. Rusya'nın, nihai tahlilde, ABD ve Batı Avrupa ile nüfuz mücadelesini ve çıkar çatışmasını kaybettiği ileri sürülebilir. Oysa, Türkiye karşısında benzer bir teslimiyet içinde olmak için bir neden görmediği, aksine iç istikrar ve bütünlüğüne yönelik tehlikenin bölgedeki Müslüman ülkelerden ve özellikle Türkiye'den kaynaklandığını düşündüğü anlaşıyor. Rusya'nın, koşullar gerektirdiğinde, Türkiye'ye karşı, doğal gaz kozunu kullanmak dahil, bir takım ekonomik-ticari yaptırımlara (müteahhitlik hizmetleri vb) başvurusu da mümkündür.

Rusya ile ilişkilerimizi sürtüşme ortamından olabildiğince uzak tutmamız, çıkar birliğini öne çıkartmamız, genel tutumumuzu ulusal gücümüz ile orantılı ve uluslararası destek bulacak şekilde ayarlamamız zorunludur. Bölgemizde ortaya çıkan yeni fırsatları, Rus çıkarlarına zarar vermek ve Rusya'yı tecrit etmek amacıyla değil, bölge barış, istikrar, güvenlik ve refahını da olumlu etkileyecek Türk-Rus işbirliğini ve ortaklığını güçlendirme istikametinde kullanmaya çalışmalıyız. Bölgedeki etkinliğimizin önemli ölçüde Rusya politikamıza da endeksli olduğunu unutmamalıyız. Batılı müttefiklerimizin Rusya ile kendi menfaatlerine uygun stratejik bir ortaklık geliştirmekte olduklarını gözönünde bulundurmalı, Moskova ile ilişkilerimizi aracısız doğrudan yürütmeli, özellikle de iki ülke liderleri arasında düzenli zirve diplomasisine artan ölçüde önem vermeliyiz. İlişkilere aynı özeni Rusya'nın da göstermesi halinde ekonomik ve ticari ilişkilerdeki iyileşme siyasi ve güvenlik ilişkilerimize de yansımacaktır.

Önce Komşular mı?

Coğrafya ve tarihi yakınlık avantajından yararlanarak dış ekonomik ilişkilerde önceliğin komşu ülkelerle işbirliğinin genişletilmesine verilmesi gerektiği savunulmaktadır. 1980 sonrasında bilinçli bir strateji çerçevesinde komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığın arttırılması, böylece ekonomik işbirliği temeline dayalı olarak çevremizde siyasi bakımdan istikrarlı ülkeler çemberi yaratılması hedeflenmekteydi. Bu strateji uyarınca, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) ve İSEDAK gibi bölgesel bütünleşme çabaları başlatıldı. Limanlar, yollar, haberleşme ve elektrik ağlarının komşu ülkelerin ortak refahına hizmet edecek şekilde birbirine bağlanması öngörülmüyordu. Böylece Fransa ile Almanya arasındaki tarihi uzlaşmanın temelinde yatan ekonomik işbirliği Türkiye ile komşuları arasında da gerçekleştirilebilirdi. Aradan geçen sürede bu hedeflere ulaşmada kayda değer yol alındığını söylemek güçtür.

Komşularımız arasında ihracatımız bakımından potansiyel vaad eden ülkeler, daha önceki bölümlerde vurgulandığı gibi, özellikle Rusya, İran ve Ukrayna'dır. Diğer ülkeler gerek küçük nüfusları, gerek düşük gelir düzeyleri, gerek sınırlı kaynakları ile ancak orta ve küçük boy işletmelerimizi ve iç piyasamızın marjinal bir kesimini tatmin edecek potansiyele sahiptirler. Kaynaklarımızı ekonomik bakımdan nisbeten daha büyük potansiyel vaad eden pazarlarla sınırlı tutmak zorundayız. Bununla birlikte, çevre komşularımızı sadece ekonomik yarar esasına göre değerlendirmenin doğru olmayacağının da bilincindeyiz. Komşularımızla siyasi ve güvenlik bağlarımız çoğu zaman ekonomik menfaatlerimizden daha önemli olabilir. Komşularımızın istikrarsızlık içinde olması bizim siyasi ve ekonomik güvenliğimizi de olumsuz etkileyeceğinden bunların istikrara kavuşmalarını temin etmek için ekonomik işbirliğini devam ettirmek, bunu tek başına yapmakta zorlandığımız noktalarda, Batılı ortaklarımızın imkanlarını da cezbedecek şekilde hareket etmek, en akılcı yöntem gibi görünüyor. Bu bağlamda İran, Gürcistan, Irak, Bulgaristan, Suriye ve Ermenistan'ın stratejimizde özel bir yer alması gerektiğini düşünüyoruz.

Özellikle, AB ile ilişkilerimizin gelecek seyrine bağlı olarak, KEİ ve EKİT'in yeniden düzenlenmesi, bunların birbiri ile çelişmeyen ne istediğini ve neler elde edebileceğini bilen siyasi beklentilerden arındırılmış somut ekonomik işbirliği girişimlerine dönüştürülmesi gerekmektedir. Bölgesel girişimlerde İran ile çekişmeyi işbirliğine döndürecek, Rusya'yı rakip algılamayacak, bilakis her ikisini de sisteme katacak işlevsel bir çalışma mekanizması geliştirilmelidir. Aynı şekilde, başkan olduğumuz İSEDAK'ı da tercihli ticaret sistemine dönüştürmenin yolları araştırılabilir. Ül-

ke içinde siyasi istikrarı sağlayıp güçlü bir hükümet modeli oluşturulması halinde, Türkiye'nin ekonomik bakımdan bölgesinin en güçlü devleti olarak, komşu ülkelerin ticaret, yatırım, ulaşım, enerji ve finans merkezi haline gelmesinin mümkün olduğuna inanıyoruz.

6.7. Ulusal İhracat Stratejisi

Türk ekonomisinin temel unsurları olan dış ticaretin gerilemesi, makro dengeler üzerinde enflasyondan istihdama, ülkenin teknolojik gelişmesine, dış politika tercihlerine, hatta güvenliğine kadar hemen her alanda olumsuz etki yaratabilir. Dolayısıyla, sadece iç ekonominin rayına oturması değil, dış dünya ile menfaatlerimizde uygun bir ekonomik bütünleşme de ancak sağlıklı bir ihracat/ithalat yapısı ile mümkündür. Uzun vadeli ulusal ihracat stratejimiz, genel kalkınma stratejisi ile bütünleşmiş, uygun maliye ve para politikaları ile desteklenen, aynı zamanda dış ve savunma politikamıza hizmet eden politikalar demetinden oluşmalıdır. Dış Ticaret Müsteşarlığı ile Türkiye İhracatçılar Meclisi, ülkemizde ilk kez sanayici, bürokrat, bilim adamı ve siyasi parti temsilcilerinin ortaklaşa Türkiye'nin önümüzdeki 10 yılda uygulayacağı ve iktidardan iktidara değişmeyecek partilerüstü ulusal ihracat stratejisinin çerçevesi belirlemek amacıyla ortaklaşa “Ulusal İhracat Stratejisi ve Modelleri Tartışma Platformu” oluşturdular¹⁴⁵.

“Türkiye'nin İhracatında Uzun Vadeli Bir Perspektif ve Öneriler” başlıklı TÜSİAD Raporu'nda¹⁴⁶ dile getirilen öneriler de bu konuda önemli bir adım olarak görülmelidir. Halen yüzde 14-15 civarında olan ihracatın, GSMH'ya oranının 2000 yılında yüzde 20'lere çıkarılması öngörülmektedir. 1994 yılı sonu itibariyle sayısı 14,942 olan ihracatçılarımızın 2,147'si 1 milyon doların üzerinde ihracat gerçekleştirmektedir. Mevcut Hükümet, 2002 yılına kadar ihracat hacmini 50 milyar dolara çıkartmayı hedeflemektedir.

İçine girdiğimiz yeni dönemde, ihracatın ithalattan daha yüksek oranda artırılması gerekmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmenin ön koşulu makro-ekonomik istikrarın sağlanması ve göreceli fiyatların belirlilik kazanmasıdır. Hızlı ihracat artışı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ile dünyaya örnek oluşturmuş olan Uzakdoğu-Güneybatı Asya eksenindeki ülkelerin, aynı zamanda, bir yıl öncesine kadar makro-ekonomik istikrarlarıyla dikkat çekiyor olmaları bir tesadüf değildir. Bu itibarla, ih-

145. “İhracata Ulusal Politika”, *İktisat Gazetesi*, 29 Kasım 1995, 1. Sayfa

146. Daba geniş bir değerlendirme için, bkz TÜSİAD'ın “Uzun Vadeli Bir İhracat Stratejisine Doğru” Ocak 1995 raporu.

racat açısından devletin izleyeceği en iyi politika, özellikle para ve mal piyasalarında istikrarı gerçekleştirmek olmalıdır. Sağlıklı ve sürekli bir ihracat performansının “ihracata yönelik sanayileşme” ile sağlanabileceği de unutulmamalıdır. İhracat, yatırım ve üretimle doğrudan ilişkilidir. Yatırım ve üretimde artış gerçekleştirilemediği takdirde, ihracatımızda istikrarlı ve hissedilebilir artışın olması mümkün değildir. İhracatın artırılmasında yabancı sermaye yatırımlarının ihracata dönük alanlara yönlendirilmesinin de önem taşıdığını vurgulamak istiyoruz.

İhracat sektörümüzün dünya pazarlarında varlığını ve etkinliğini giderek artırması, herşeyden önce üretim alanında ihraç edilebilir fazlanın yeni kapasiteler yaratılarak geliştirilmesine bağlıdır¹⁴⁷. Tekstil ve konfeksiyon sektörünün sürüklediği ihracatımıza artık yüksek teknolojili, katma değeri yüksek, tüm dünya pazarlarında rekabet edebilecek yeni sektörlerin kazandırılması, ihracatımızın bu nitelikte ürünlerle çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, büyük ölçüde bağımlı olduğumuz Avrupa pazarlarından başta ABD, eski SSCB ve Asya-Pasifik ülkeleri olmak üzere diğer yükselmekte olan yeni pazarlara daha geniş ölçüde açılmalıyız. Bunun için başlangıçta devletin KOBİ'lere cesaret teşvikleri sağlaması düşünülebilir. Hükümetin bu alanda atmakta olduğu ilk adımlar umut vericidir. Benimsenecek ulusal ihracat stratejisi çerçevesinde alınan karar ve düzenlemeler, elde edilen başarılar ve karşılaşılan sorunlar her yıl düzenli şekilde “Ulusal İhracat Durum Raporu” ile TBMM ve kamuoyuna açıklanmalıdır.

İhracata Teşvik

Hemen her ülkenin dış dünyada rekabet gücünü koruyabilmek için muhtelif şekillerde firmalarının ihracatını teşvik eden sübvansiyonlar sağladığı bilinmektedir. Son yıllarda haksız rekabet yarattığı gerekçesiyle ihracata devlet desteği Dünya Ticaret Örgütü ve OECD kurallarına uygun şekilde yeniden gözden geçirilmektedir. Firmalara, risk sigortası (özellikle siyasi), kendi imkanları açısından uluslararası rakipleri ile eşit düzeye çıkarma, siyasi destek, bilgi ve analiz sağlanması, ürün tasarım ve tanıtımına katkı gibi yardımlar sağlanması genellikle doğal karşılanmaktadır.

Gümrük Birliği'ne geçilmesiyle birlikte, sanıldığı gibi, ülkemizde tüm ihracat teşvikleri değil, özellikle doğrudan ihracata yönelik parasal teşvikler kaldırılmıştır. Eximbank kredileri ihracat teşvikinde önemli araçlardan birisidir. Mev-

147. “İhracatçı Gözüyle Türk Ekonomisine Çözüm Arayışı, Önel Akalın, TÜRKTRADE Yönetim Kurulu Başkanı, 1 Şubat 1996, s.2. Sayın Akalın, ikili görüşmemizde de bu konulardaki görüş ve önerilerini aktarmıştır.

cut sermaye büyüklüğünün yetersizliği nedeniyle, ülkemizde Eximbank kendisinden beklenen hizmetleri etkin şekilde yerine getirememektedir. Eximbank'ın yeterli kaynaklara kavuşturulmasının yanısıra, özel bankacılık sektörünün de ihracat finansmanına katılması için gerekli düzenlemelere gidilmelidir. Uluslararası kurallara uygun ve katma değer arttırıcı örtülü ihracat teşviklerinden bazıları şunlardır¹⁴⁸: AR-GE teşvikleri (özellikle TÜBİTAK desteğiyle ve bilimsel anlamda incelenip onaylanan projelere verilebilir); eğitim teşviği (KO-Bİ'lerde çalışanların mesleki eğitimleri için düşünülebilir); ihale fark teşviği¹⁴⁹ (Yurtdışında mamül mal ihracına yönelik ihale kazanmış olan firmaların bu ihaleyi kazanabilmek için kıldıkları fiyatın maliyeti karşılayamaması durumunda bir altlarında yer alan rakip firmanın verdiği fiyatla aradaki farkın karşılanması); yurtdışı mağaza zinciri teşviği (Dış ülkelerde mağazalar zinciri oluşturmak isteyen firmalara ve dış ilişkilerini güçlendirmek için yurtdışı bürosu açanlara verilmektedir; ve çevre teşviği (Her türlü çevre dostu proje bu teşviğin kapsamına alınabilir) verilebilir.

Ihracatta Ülke ve Ürün Çeşitlendirmesi

Ihracatımız 1980 yılına kadar özellikle tarım ve tarıma dayalı ürünler ile sınırlı kalmış ve belli ülke grupları üzerinde yoğunlaşmış idi. Son 17 yıldır dünya ekonomisinde yaşanan değişimlere uyum ve teknolojik yeniliklerin birçok sektörde uygulanmaya başlanması ile ihracatımızda ürün çeşitliliğinin artması sağlanmıştır. Ihracatımız, sektörel olarak, daha çok dokumaya elverişli maddeler ve mamülleri (yüzde 34-39) ile demir-çelik ürünleri (yüzde 10-11) üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sektörler, ihracatımızın lokomotifi haline gelmişlerdir. Bu sektörlerde yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda ortaya çıkabilecek yapısal ya da dönemsel sorunlar, ihracatımızı ciddi ölçüde etkileyip telâfisi zor bunalımlara neden olabilir. Bu itibarla, ihracatın çeşitlendirilmesi, öncelik taşıyan bir ulusal hedef olmalıdır. İhraç ürünleri çeşitliliğinde gözden kaçırılmaması gereken başka bir husus, ihracı yapılacak ürünlerin katma değerinin ülkemizde kalmasını temin etmektir.

148. "Doğrudan değil, Örtülü Teşvik", *İktisat Gazetesi*, 7 Aralık 1995, s.3 ve "Türkiye'nin İhracat Stratejisine ilişkin öneriler", *Nejat Eren, İktisat Gazetesi*, 6 Aralık 1995.

149. 1997 yılında ABD Hükümeti, sadece Export-Import Bank, Deniz aşırı Özel Yatırım Kurumu ve Ticaret ve Kalkınma Ajansı aracılığıyla Amerikan firmalarının ticaret ve yatırım fırsatlarını özendirmek için 640 milyon dolar barcamayı öngörmektedir. Bunların programları Amerikan mal ve hizmetlerinin ihracatını finanse etmekte, BDT ülkeleri gibi yüksek siyasi risk piyasalarında kredi hizmetleri sağlamakta, ve Avrupa, Asya ve Latin Amerika'nın büyük yükselmekte olan piyasalarında ABD firmaları için altyapı projelerini kolaylaştırmaktadır. Dabası, bunlar sayesinde ki 300,000 Amerikalıya istihdam yaratan 15-20 milyar dolarlık Amerikan ihracatı desteklenmektedir.

“Küçük Güzeldir”

Dış ticarete büyük şirketleşme eğilimlerine karşı John Naisbitt gibi yazarlar (bkz. “Global Paradox”) dünya ekonomisi büyüdükçe küçük oyuncuların daha da güçlendiklerine dikkat çekmektedir. Ülkemizdeki firmaların yüzde 98’ini oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) dış ekonomik ilişkilerde özel önem atfedilmelidir. Hükümet, sağladığı teşvikler ve kolaylıklar ile KOBİ’leri muhtelif politika araçlarıyla desteklemektedir. Mevcut verilere göre, ülkemizde KOBİ’lerin yüzde 10’u doğrudan, yüzde 50-60’ı ise başka şirketler aracılığı ile ihracat yapmaktadır. Dış ticaretimizde yapısal bir devrim gerçekleştirecekse, bu işe KOBİ’lerden başlamak zorundayız. Bunlar, yapıları gereği, diğer büyük firmalarımızdan daha fazla devlet desteğine ve yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadırlar. İstihdamın yüzde 47’sini, katma değerın yüzde 38’ini ve imalat sanayiindeki gelirlerin de yüzde 48’ini sağlamakta, buna karşılık toplam finansal kaynakların ancak yüzde 3.5’inden yararlanabilmektedirler¹⁵⁰.

Unutmayalım ki, Japon mucizesinin altında dışarıya açılımı kolaylaştırılan binlerce KOBİ’nin çabaları yatmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği pazarının hemen yanbaşında maliyet avantajından da istifade edilerek, parça imalatı gibi taşeronluk işlerini üstlenecek, böylece teknoloji transferi ve işin daha da genişletilmesi için zemin hazırlayacak KOBİ’leri teşvik etmek, yönlendirmek gerekmektedir. Bunların, pazar ve finansman imkanları araştırma ve piyasa risk değerlendirme çalışmalarına katkı sağlanmalıdır. KOBİ’lerin uluslararası fuarlara katılmaları, bunlar için ürün katalogları hazırlanması, bilgi bankalarından istifadesi, yurtdışında tanıtım ve iş temaları için gerekli lojistik altyapı hizmetlerinin sunulması ve kredi imkanları sağlanması gerekebilir. Bu yardımın karşılığı hiç kuşkusuz daha yüksek ihracat olarak ekonomiye dönecektir. “Anadolu Kaplanları”¹⁵¹ da denilen bu işletmelerin performanslarının ülkemizin bölgesel ekonomik nüfuz sahasının genişletilmesi ve komşularımızla karşılıklı ekonomik bağımlılığın yaratılması hedeflerine de önemli katkı sağlayacağını belirtmekte yarar görüyoruz.

Dış Ticaret Sermaye Şirketleri

1980’li yılların başında, ülkemizde, büyük ihracatçıya diğer firmalara kıyasla daha fazla avantaj ve ayrıcalıklar sağlayan bir sistem benimsenmişti. O dönem-

150. “GB Nedeniyle Birçok İşletme Kapanabilir”, Milli Prodüktivite Merkezi Genel Sekreter Yardımcısı Atilla Tezeren ile Mülakat, Milliyet, 3 Temmuz 1996, s.11.

151. Bu konuda Milliyet’in 2-8 Haziran 1996 tarihli nüshalarında özel bir dizi inceleme yayınlanmıştır.

deki adıyla “İhracatçı Şirketleri”, günümüzdeki adları ile “Dış Ticaret Sermaye Şirketleri”ne (DTSS) dayalı olarak başlatılan bu sistemin temelinde büyük ihracatçıların getireceği ölçek avantajından yararlanma isteği bulunuyordu. Küçük firmaların üretiminin ihracatta değerlendirilmesini amaçlayan DTSS’ler zaman içinde nitelik değiştirerek büyük sanayi kuruluşlarına dayanan ihracat şirketlerine dönüşmüştür. Ancak, ihracatta vergi iadesinin kalkması ile birlikte, bunların sayıları ve dış ticaretimiz içindeki payları giderek azalmaya başlamıştır. Durumlarının yeniden gözden geçirilmesi, hem bu şirketlerin, hem de imalatçı şirketlerin çıkarlarını koruyan yeni bir uygulamaya gidilmesi zamanının geldiğine inanıyoruz. KOBİ’lerin sektörel dış ticaret şirketleri (SDS) şemsiyesi altında ihracata yönlendirilmeleri ve uluslararası pazarlara açılmada karşılaştıkları tanıtım, finansman, pazar araştırması gibi konulardaki sorunlarının çözülmesi de akla gelen öneriler arasındadır.

Türk Ticaret Merkezleri Kurulması

Yurtdışında ticaret ve yatırımın özendirilmesi hizmetini sağlayan kuruluşlarımızın mümkün olduğu ölçüde özleştirilmeleri gerektiğine inanıyoruz. Bu hizmetin sadece devlet memurlarınca gerçekleştirilmesi işin doğasına ve gereklerine aykırıdır. Önerdiğimiz Ticaret Merkezleri kesinlikle kamu hiyerarşisinin dışında kurulmalı, ancak Büyükelçiliklerimiz ile yakın işbirliği içinde faaliyet göstermeleri sağlanmalıdır. Yabancı bir ülkede yeni iş imkanları araştırmak için bütçesi ve insan kaynakları yeterli olmayan KOBİ’ler başta olmak üzere tüm firmalarımıza yardımcı olacak şekilde tasarlanmalıdırlar. Devletin karma ekonomik komisyonlar ve ekonomi/ticaret müşavirlikleri yoluyla dış ticaret/yatırım atılımlarında hedeflenen amaçlara ulaşılması mümkün değildir. Devletin temsilcileri, bulundukları ülkelerde resmi düzeyde ikili ekonomik işbirliğini geliştirmekten sorumlu olmalı, firmalarımıza saptanacak hukuki ve etik parametreler çerçevesinde gereken siyasi/lojistik desteği sağlamakla yetinmelidirler. Bu alandaki başarılı örnekler - Japon, Fransız, Kore, Avustralya ve Singapur - derinliğine tetkik edilerek, ülkemiz koşullarına uyan yeni, dinamik ve sonuç almaya dönük bir sistem esas alınmalıdır. Yurtdışında kuracağımız dış ticaret (daha doğrusu ihracat) merkezlerinde evsahibi ülkelerin pazarlarını yakından bilen, gerekli yerel bağlantıları kurabilecek, bu ülkelere ihracatçılarımızı tanıtacak, altyapı hizmetleri sağlayacak, bilgi bankası kuracak ve sürekli güncelleştirecek, proje yönetimi, hukuk ve finansman konularından anlayan uzman bir ekip bulundurulması çok önemlidir.

Dış Ticaret Merkezlerinde görev alacak yönetici/uzman personelin bir kısmının özel sektörden geçici sürelerle ödünç alınması düşünülebilir. Önümüzdeki 10 yıl içinde aşağıda sıraladığımız 15 kentte “köprübaşı” ticaret merkezleri kurulmasını öneriyoruz: Brüksel, Frankfurt, Paris, Amsterdam, Milano, Moskova, New York, Şanghay, Tokyo, Singapur, Rio de Janeiro, Kahire, Taşkent, Johannesburg ve Tahran. Yer seçiminde keyfi kararlardan ziyade objektif kıstaslar esas alınmalıdır. Merkezlerin altı aylık dönemlerle performansları, önceki yıllarla kıyaslanarak yayınlanmalıdır.

Aşağıda önerdiğimiz “Ticaret Geliştirme Kurulu”nun stratejik yönlendirmesi altında evsahibi ülkenin toplam ithalatındaki artış, dış ticaret (özellikle de ihracat) hacmi içindeki yerimiz, bunun belli dönemlerde ne oranda artış kaydettiği, ürün çeşitlendirilmesi, üçüncü ülkelerle ticarete aracılık imkanları, ticaret finansmanı, cazip yatırım projeleri ve benzeri değerlendirmeler yapılmalı, firmalarımıza ücreti karşılığı ticari/yatırım danışmanlık hizmetleri sağlanmalıdır. Aslında Türk iş ve yatırımlarını yurtdışında desteklemek Ankara’daki ve Singapur’dan Almati’ye Santiago’dan Rabat’a Moskova’dan Tokyo’ya kadar tüm dış misyonlarımızın sürekli ilgisini ve enerjik çabalarını gerektirmektedir. Piyasaların 24 saat ayakta olduğu, rakiplerimizin yoğun ihracat teşviki ve siyasi destek sağladıkları bir dünyada bu önemli görevin ucundan köşesinden tutularak gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Ticaret Geliştirme Kurulu

Mevcut İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME)’nin işlev ve biçim değiştirerek yönetiminde özel sektörün de etkin rol üstleneceği yarı-resmi bir yapıya dönüştürülmesini öneriyoruz. Mevcut imkanları ile en iyiyi yapmaya çalışmakla birlikte, İGEME’nin halihazırda dünyadaki dış ticaret dinamizmine ayak uyduracak bir yapıya ve güce sahip olduğunu söylemek güçtür. İdari özerkliğinin bulunmaması, sağlam bir kaynaktan beslenememesi, yeterli devlet desteği verilmemesi ve özel sektör ile etkileşiminin zayıf kalması gibi nedenlerle bu kuruluş ciddi güçlüklerle karşı karşıyadır.

Özellikle doğrudan teşvik araçlarının tamamen terkedilmeye başlandığı günümüzde GATT Uruguay Round’un da bir sonucu olarak dış ticareti geliştirme kuruluşları ihracatta dolaylı bir teşvik aracı olarak benimsenmektedir. Ülkemizde dış ticarete yönelik olarak çeşitli kurumlar tarafından gerçekleştirilmekte olan tanıtma, araştırma ve geliştirme faaliyetleri dahil yönetim işlerinin daha etkin ve kaynak israfına neden olmaksızın yerine getirilmesi için bir “Ticaret Geliştirme Kuru-

lu” oluşturulmasını zaruri görüyoruz. İGEME ve DTM’nin bazı birimleri böyle bir kurulun çekirdeğini oluşturabilir. Singapur ve Japonya deneyimlerinin bu çerçevede yeni örgütlenme girişimimize ışık tutabileceğini düşünüyoruz. Kurul’da dış ekonomik ilişkiler kamu yönetiminin üst düzey yetkililerinin yanı sıra özel sektör firmalarının yöneticileri de eşit düzeyde temsil edilmelidirler. Başkanlığını, Kurul üyelerinin seçeceği kamu/özel sektör üst düzey yöneticileri dönüşümlü olarak üstlenebilirler.

Stratejik ticaret ortaklarının hangi ülkeler ya da bölgeler olabileceğine dair piyasa araştırmaları yaptırılması ve açılmakta olan uluslararası ihale, fuar ve sergileri yurtiçinde zamanında duyurup potansiyel ihracatçılara gereken desteğin şeffaf yöntemlerle sağlanması bu Kurul’un görevleri arasında olmalıdır. Her yıl hedef seçilecek en fazla üç ya da dört dış pazara çıkartma yapılması düşünülmelidir. Çıkartma, kültürel, turizm, ticari, siyasi ve sanatsal hemen her alanı kapsayacak, güçlü ses getirecek şekilde planlanmalı ve uygulanmasına ilgili tüm kamu, özel ve hükümet-dışı kuruluşun katılması sağlanmalıdır.

6.8. Türk Girişimci, Sermaye, Marka ve Tasarımları Dünya Pazarlarına Taşınmalıdır

Sadece Avrupa’ya değil Asya-Pasifik ülkelerine, Afrika’ya Latin Amerika’ya Avrasya’ya, kısacası dünyanın dört bir köşesine, özellikle genç girişimcilerimizin açılmasını teşvik etmeli, hatta onlara mütevazı boyutlarda da olsa sermaye desteği sağlayabilmeliyiz. Küresel ekonomiden azami yararı sağlamak için Türk sermayesinin yurtdışı yatırımlarını (ya da pazar payı satın alımlarını) genişletmelerine ve katma değeri yüksek tasarım/yaratım ürünlerimizi, yerleşik markalarımızı dünya piyasalarında tanıtımlarına öncelik vermek gerekiyor.

Türk Sermayesinin Yurtdışına Açılması

Halihazırda Fortune 500 sıralamasında yer alan sadece tek bir Türk firması bulunması düşündürücüdür. 1990’ların başından itibaren firmalarımızın yurtdışı yatırımları, yalnızca ülkedeki ekonomik istikrarsızlığa karşı korunma olarak değil, aynı zamanda işadamlarımızın psikolojik bakımdan kendilerini daha hazırlıklı hissettikleri bir atılım olarak görülmelidir. 1989 yılında çıkartılan ve her türlü sermaye hareketine serbesti tanıyan 32 sayılı kararname sayesinde Türkiye bir yandan “sıcak para”nın etkisi altına girerken, bir yandan da başka ülkelere sermaye ihraç edebilir duruma geldi. Yurtdışında Türklerin sahip oldukları ve işlettikleri firmaların sayısı arttı.

Son beş yıl içinde Mısır'dan Hindistan'a İngiltere'den Arnavutluk, Romanya ve Makedonya'ya, Endonezya'dan Tanzanya'ya 46 ülkedeki Türk yatırımları (1990'da 185 civarında idi) 500'ü aşmıştır. 1989 yılına kadar Türkiye'nin yurtdışındaki toplam sermayesi 206.6 milyon doları buluyordu. Oysa, sadece 1990 yılında ihraç edilen Türk kaynaklı yabancı sermaye 186.8 milyon dolardır. Son beş yılda bu rakam 921 milyon dolara sıçramıştır. İhraç edilen Türk sermayesi, Haziran 1995 itibariyle ve önem sırasına göre şu ülkelere gitmiştir: İngiltere (40 şirket ve 160 milyon dolar), Almanya (66 şirket ve 137 milyon dolar), Kazakistan (17 şirket ve 131 milyon dolar), ABD (32 şirket ve 99 milyon dolar) ve Lüksemburg (8 şirket ve 79 milyon dolar)¹⁵². Yurtdışına yatırılan toplam sermaye 1996 yılı sonu itibariyle bir milyar 78 milyon dolara çıkmıştır.

Gerçek Dış Yatırımlarımız Resmi Rakamlardan Fazla

Özellikle eski Sovyet coğrafyasında resmi kayıtlara girmeyen önemli bir Türk sermaye stoku olduğundan yukardaki rakamların tek başına gerçek durumu yansıttığını sanmıyoruz. Dahası, bazı firmalarımız Batılı ülkelerin kendi firmalarına sağladıkları desteklerden yararlanmak için ABD'de ya da AB ülkelerinde ortak yatırım şirketleri kurmak suretiyle bu pazarlara girme yolunu seçmişlerdir. Kambiyo mevzuatımızdaki eksiklik nedeniyle de ülkemizden yapılan sermaye ihracının miktarını kesin olarak saptamak mümkün olamamaktadır. Beş milyon doların üzerindeki sermaye ihracında Hazine'nin bağlı bulunduğu Devlet Bakanlığı'ndan izin alma zorunluluğuna genellikle uyulmakla birlikte, küçük ve orta yatırımcılar sermayelerini ya döviz tevdiat hesaplarından ya da yanlarında taşıyarak yurtdışına çıkartmayı tercih etmektedirler. Yurtdışı yatırımlarımızın gerçek boyutlarını ortaya koyacak ve daha da genişletilmesi için neler yapılması gerektiğini tesbit edecek kapsamlı bir çalışma başlatılmasını öneriyoruz.

Devletin Katkı ve Müdahalesi Abartılmamalı

Uluslararası piyasalarda gücümüzle orantılı bir konuma yükselmek istiyorsak firmalarımızın yeni pazarlar, yeni ürünler ve süreçler, yeni beceriler ve yeni örgütlenme biçimlerini kârlı şekilde geliştirme ve uygulamada rakiplerini yakalamaları, hatta geçmeleri, zorunludur. Başka bir deyişle, uluslararası ekonomik sistemde ikinci ve üçüncü kümede saplanıp kalmak istemiyorsak firmalarımızın rekabet güçleri artırılmalı, kendilerini iç piyasa ile sınırlandırmayıp daha atılgan şekilde dış pazarlara ve yeniliklere açılmaları teşvik edilmelidir. Bununla birlikte, hükümetin bu sü-

¹⁵². Ekonomist, 17 Eylül 1995, İstanbul.

reçteki destekleyici rolünün fazla abartılmaması gerektiğini düşünüyoruz. Gerekli altyapıyı, güvenilir ve süratli piyasa istihbaratını, temel araştırma ve geliştirme faaliyetlerini, gereklikçe siyasi risk sigorta primi ve diplomatik desteği sağlamanın dışında kamudan ilave katkı ve müdahale beklenmesi gerçekçi olmayacaktır.

Ulus-Ötesi Türk Firmaları Oluşturulması

Küresel piyasadaki eğilimlere paralel şekilde dışa dönük faaliyette bulunan firmalarımız arasında satın alma ve birleşmelerin (merger and acquisitions) gerçekleştirilmesi yoluyla yurtdışında ulus-ötesi büyük Türk şirketleri oluşturulması da gündemimize güçlü şekilde girmelidir. Halen ülkemizde kamu ve özel sektördeki en büyük 500 firmanın toplam üretiminin 70 milyar dolar civarında olduğu belirtiliyor. Bu toplam büyüklük, dünyanın en büyük firmaları listesinde 20inci sırada yer alan Alman Daimler Benz şirketinin 1996 yılı cirosu ile hemen hemen aynı düzeydedir. Oysa, firma büyüklüğü ölçek ekonomisinde yatırıma, üretime, teknoloji geliştirilmesine ve insangücü yetiştirilmesine imkan vermekte, maliyetleri düşürerek iç ve dış pazarları genişletmektedir. Bu itibarla, 2010 yılına girildiğinde herbirinin yurtdışı cirosu 2-3 milyar doları bulacak en az 10-15 Türk firmasının (sözelimi, tekstil, turizm, inşaat ve tarıma dayalı sanayi ürünleri imalat, dağıtım ve pazarlama alanlarında) uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek düzeye getirilmeleri ve Fortune 500 sıralamasına girmeleri hedeflenebilir. Nitekim, ülkemizdeki bazı büyük grupların 2000'li yıllarda Türkiye'yi üs olarak alan uluslararası firmalara dönüşmeyi amaçladıklarını, bu yönde yeniden yapılanmaya gittiklerini gözliyoruz. Öte yandan, Avrupa "zor" pazar olarak görüldüğünden girişimcilerimiz daha çok nisbeten "kolay" komşu pazarlara yönelmeyi tercih etmektedirler¹⁵³.

Dış Yatırım Ülkeden Kaynak Kaçışı Değil

Yurtdışına sermaye ihracı, sermaye kaçışı olarak değil, ileride ekonomiye yeni ihracat ve hizmet alanları yaratabilecek bir faaliyet olarak görülmelidir. Kendisi yabancı yatırım çekmek için büyük çaba sarfeden Çin yönetimi, 1996 yılında ülkeye girenden daha fazla sermayeyi dünyanın dört bir köşesindeki Çin yatırımlarına kanallize etmiştir. Aynı şekilde ABD dünyanın en fazla yabancı sermaye çeken ülkesi olduğu kadar, milyarlarca dolarlık dış yatırım da yapmaktadır. Dolayısıyla, yurtdışında Türk şirketleri kurulması, ya da pazar payı için yabancı şirketlerin satın alınması, bizim için sağladığı geri bağlantılar ile yurt içinde firmalarımıza yeni iş ve ya-

153. "Dünyada Artık Türk Sermayesi de Dolaşıyor", Erol Akbulut ve Kasım Faruk, İktisat Gazetesi, 8 Ağustos 1995.

tırım imkanları açan ve ekonomimizi artan ölçüde uluslararasılaştıran bir faaliyet olarak algılanmalıdır.¹⁵⁴

Çok uluslu şirketlerin kurdukları alt (subsidiary) şirketler aracılığıyla ana firmaya yeni ihracat fırsatları sunduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenledir ki, ev sahibi ülkeler transfer fiyatlaması ve vergileme yoluyla bunu bir ölçüde önlemeye çalışırlar. Türk firmalarının artan ölçüde çevre ülkelerde yatırım faaliyetlerine girişmeleri, müteahhitlik hizmetleri üstlenmeleri, doğrudan ya da dolaylı yollarla ülkemizden mal ve hizmet ihracını hızlandırıcı etki yaratmaktadır. En basit örneğiyle, Romanya'daki Türk fırınları için Türkiye'den buğday ithal edilmekte, ya da Rusya'daki konutların yapımı için inşaat malzemeleri gönderilmektedir. Önümüzdeki dönemde bu eğilimin hız kazanarak devam etmesi için gayret sarfedilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Tasarım/Markalarımızın Yurtdışına Açılımı ve Tanıtımı

Halen yürütülmekte olan siyasi ve turizm tanıtımına ilaveten, ülkemizin endüstriyel/güzel sanatlar tasarımlarının dünya çapında tanıtılması da kanımızca stratejik bir ulusal hedeftir. Tekstil ve giyim sektöründen başlamak üzere, ülkemizin yaratmakta olduğu ürün markalarının dış piyasalara özgün Türk adıyla sunulması önem taşımaktadır. Bu amaçla, tasarımcı/yaratımcı yetiştirilmesine hız verilmesi ve kısa vadede gerekirse yurtdışından tanınmış tasarımcıların transfer edilmesi düşünülmelidir.

Türkiye'nin olumsuz imajı, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkileri zedelemektedir. Turist pek çok seçenek arasında nereye gideceğine karar verirken, tüketici alacağı ürünü seçerken, ithalatçı, yatırımcı, dağıtımcı veya perakendeci de o ülkedeki iş ilişkilerine karar verirken zihninde yıllar boyunca oluşmuş olan ülke imajından etkilenir. İmaj değiştirme gayretlerimizde, kendi doğrularımıza saplantı şeklinde bağlanmaktan ziyade, yabancılar tarafından nasıl algılandığımız ve değerlendirildiğimiz göz önünde bulundurulmalı ve hedef kitle olan yabancıların

154. Ticaret ile yatırım arasındaki sınır giderek belirsiz hale gelmektedir. Bu çerçevede, bazı Türk firmaları, küreselleşmenin sağladığı imkanlardan yararlanarak, daba elverişli ve cazip yabancı ülkelerde dış yatırım yapmaya başladılar. Bazı hesaplara göre, Türkiye'den Rusya'ya bavul ticaretini de eklediğinizde Rusya'ya yaklaşık 12 milyar dolar, Orta Asya ülkelerine de 10 milyar dolar kadar mal satışı var. Sadece Rusya'daki doğrudan Türk yatırımları altı milyar doları bulmuştur. (Türkiye'nin toplam yabancı sermaye stoğunun 15 milyar dolar civarında olduğunu besaba katarsanız bu rakamın önemi daba iyi anlaşılır). Bir o kadar dış satım da diğer Avrasya ülkelerine yapıldı. Bu arada Biskek'e kadar olan coğrafyada bir Türk TIR kültürü oluştu. Ekonomik rasyonel ve siyasi dönüşüm biraraya gelince yepyeni ticaret ve enerji yolları çizildi bölgede. Kazak petrolü bir Türk girişimci tarafından Karadeniz'e akıtılmaktadır. Türkmenistan'da pamuk ipliği, Romanya ve Bulgaristan'da demir-çelik fabrikaları kuruyoruz. Hazar'ın Türkmenbaşı limanına bölgenin en büyük rafinerisini kuran konsorsiyumda Türkler var. Firmalarımız, cep telefonundan rafineriye uzanan çok geniş bir yelpazede bölgedeki işbirliği imkanlarını yaratanlar arasında yer alıyorlar. Bölgeye verilen Türk Eximbank kredilerinin miktarı 1 milyar doları geçti. Bunun 600 milyon doları kullanıldı ve yüzde 90'u geri döndü. Eximbank kredilerinin yarattığı ticaret hacmi ise (bavulsuz) 6 milyar dolara ulaştı.

zihinlerindeki imgelerden yola çıkılmalıdır. Tüm bu çabalar, ülkemizin genel tanıtımına ve dünyadaki imajının düzelmesine olumlu katkı sağlayabileceği gibi, diğer alanlardaki mal ve hizmetlerimize talebin artması sonucunu da doğurabilecektir. Nitekim, Çin ve Tayvan, fason üretiminden kaliteli mal tasarımına geçtiğini ve artık “ucuz” ülke olmadığını dış dünyaya duyurmak için milyarlarca dolara mal olan tanıtım kampanyaları başlatmışlardır. Aynı şekilde, “Made in Turkey” kampanyasını kamu ve özel sektör ortak bir strateji ve paylaşılan özveri ile başlatmamız zorunludur.

Yurtdışında Yaşayan Vatandaşlarımız, Stratejimizin Temel Direklerinden Birisi

Dış ekonomik ilişkilerimizde yurtdışında yaşamakta olan vatandaş ve soydaşlarımızın önemli birer faktör olduklarına inanıyoruz. Bugün 930 milyonluk Hindistan’ın yurtdışında yaşayan 15 milyon denizaşırı vatandaşı var. 1.2 milyarlık Çin’in ise 55 milyonluk denizaşırı Çinli nüfusu. 1983 ve 1994 arası dönemde denizaşırı Çinliler, anavatanlarına, toplam 70 milyar dolar sermaye akıttılar (bu rakam, toplam yabancı sermayenin üçte ikisine tekabül ediyor). Yurtdışındaki Hintlilerin ülkelerine yatırımlarını çekmek için de özel kolaylık ve ayrıcalıklar sağlanıyor. Yurtdışındaki üç milyonu aşkın Türk vatandaşının da dış ekonomik ilişkiler stratejimizde ağırlıklı bir yere oturtulmasını zorunlu görüyoruz¹⁵⁵.

Türkiye’de, özellikle 1980 sonrasının genç kuşağında, Batı’ya yönelik kimlik bunalımı önemli ölçüde aşılmıştır. Dış dünya ile artmakta olan bağlantılar, etkileşim ve süratle bölgesel ağırlık merkezi konumuna yükseliş, Türk insanının özgüvenini daha da pekiştirmiş, girişimcilerimizin Avrupa ve dünya pazarlarındaki dinamizmini kamçılamıştır. Genç nüfusumuzun iyi eğitilmesi halinde hızla yaşanmakta olan 21. yüzyıl Avrupa’sında genç ve eğitilmiş Türklere önemli görevler düşeceğine inanıyoruz. Moldova’dan Çin’in Sincan-Uygur Özerk Yönetim Bölgesi’ne kadar uzanan geniş coğrafyada ise, henüz yeterince etkileşim içine giremediğimiz on milyonlarca soydaşımız vardır. Stratejimizde, bu insanlar dış ekonomik ilişkilerimizin güçlü silahlarından birisi olarak görülmelidirler.

155. Türkiye Araştırmalar Merkezi’nin bir incelemesine göre, sadece Almanya’da 525 bin Türk ailesi bulunuyor. Bunlardan 54 bini kendi mülkü olan evlerde oturuyor. Giderek üst gelir gruplarına tırmanan Türk hançerlerinin ortalama aylık geliri 4 bin mark. Bu da 1994’te 3 bin 650 mark olan aylık ortalama göre gelirin yüzde 9 arttığına işaret ediyor. Almanya’da Türklere ait işyerlerinin sayısı 42 bin, toplam yatırımları 8.9 milyar mark civarındadır. Toplam yıllık ciroları ise 1995 yılı itibariyle 13 milyar mark tutarındadır. 2000 yılında kendi işini kurmuş Türklere’in sayısının 49 bin 500’e ulaşacağı, bu işyerlerinin yarattığı istihdamın da 186 bine (halen 168 bin) yükseleceği tahmin ediliyor. Aynı Merkez’in verilerine göre, Fransa, Hollanda, Belçika ve İngiltere’de de hatırı sayılır bir Türk işadamları camiası oluşmaktadır.

Yaşadıkları ülkelerde ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeleri teşvik edilmeli, özellikle iyi yetişmiş ikinci kuşak Avrupalı Türklerin de ticaret ve yatırım faaliyetlerimizde öncü kuvvete dönüştürülmesi düşünülmelidir. Geleceğin hatırı sayılır Türk girişimcileri, bilim ve sanat adamları, mühendisleri, sporcuları, diplomatları, edebiyatçıları Avrupa ve Amerika’da yaşayan bu insanlarımızın çocukları arasından çıkacaktır. Birçoğu kendi işini kurmuş, hatta çevre ülkelere yatırımlara başlamış olan, bu insanları - geçmişteki hayal kırıklıklarından da ders çıkartacak şekilde - ülkemize yeniden beyin gücü ve müteşebbis olarak kazandırmanın yaratıcı ve cazip imkanlarını oluşturulmalıdır.

Serbest Bölgeler’in Ticaret ve Yatırım Arttırıcı Rolü

Daha fazla liberalizasyon, yabancı sermaye için daha güvenli bir ortam ve daha az bürokrasi hedefleyen yeni ekonomik politikaların uygulandığı bir dönemde “yatırım ve üretimi arttırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak” üzere 1985 yılında kurulmuş olan serbest bölgelerimizin potansiyelinin tam olarak kullanıldığını söylemek güçtür. Bugüne kadar Mersin, Antalya, Ege, İstanbul Atatürk Havalimanı, Trabzon, Adana Yumurtalık, İstanbul Trakya, İstanbul Atatürk Havalimanı Kıyı Bankacılığı Merkezi, İstanbul Deri, Zonguldak Filyos, Mardin, Doğu Anadolu, ve İMKB Uluslararası Menkul Kıymetler Serbest Bölgesi olmak üzere toplam 13 serbest bölgenin yer ve sınırları belirlenmiştir. Türkiye’nin toplam dış ticaretinin yüzde 7,6’sına (1995) karşılık gelen serbest bölgeler toplam ticaret hacmine ait bu oranının, serbest bölgelerimizin öneminin anlaşılması ve yeni dış ticaret tekniklerinin benimsenmesiyle beraber, önümüzdeki yıllarda dünya ortalaması olan yüzde 10’lara ulaşması amaçlanmaktadır. Serbest bölgeler özellikle çevre ülkelere yönelik ticaret ve yatırım hamlelerimiz için birer stratejik üs olarak kullanabilirler.

6.9. Suç Şebekeleri ve Kara Paranın Aklanması ile Mücadele

Kayıtdışı ekonomi, sadece genel makro-ekonomik dengeleri sarsmakla kalmayıp, dış ekonomik ilişkilerimizi de önemli ölçüde etkilemektedir. Sınır ticareti, batıl ticareti ya da uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, kara paranın aklanması, örgütlü suç (mafya) şebekesi gibi faaliyetler, merkezi hükümetin tek başına denetleyip etkileyemediği gayri-resmi dış ekonomik faaliyetlerdir. Bunlar, kısa vadede ülkeye

“kaynak” getiriyor gibi gözükse de, hem ülkenin saygınlığına gölge düşürerek orta ve uzun vadeli ekonomik menfaatlerini baltalamakta, hem de “ucuz” maliyetlerle piyasaya girdiklerinden ekonomide haksız rekabete yol açmaktadırlar. Türkiye’nin “temiz” olmayan ülkelerle birlikte anılmaya başlaması dış imajımız bakımından ciddi yansımalar doğurmaktadır. Nitekim, Batı basın-yayın organlarında bu konuyu işleyen haber ve yorumların giderek artmakta olması kaygı vericidir.

Uluslararası örgütlü suç şebekelerinin, dünya ticaret ve yatırımında küçümsenmeyecek ölçüde etkin rol oynadıkları ve muhtelif devlet organlarına sızdıkları bilinmektedir. Sadece perakende eroin satışlarından ABD’de yılda 10 milyar, Avrupa’da ise 25 milyar dolar kazanç elde edildiği bildirilmektedir. Türkiye, Asya, eski SSCB ve Ortadoğu’dan Batı’ya uyuşturucu kaçakçılığı güzergahının tam üzerindedir. Bu yasadışı ticareti engellemek için yürütülmekte olan uluslararası çabalara katılmaktadır. Kara paranın aklanması konusunda OECD çerçevesindeki ve diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan yükümlülüklerini sadece mevzuat düzenlemeleri ile değil, uygulamada da ivedilikle yerine getirmesi beklenmektedir. Aksi takdirde, dünyada kara paranın aktığı bir merkez, uluslararası suç şebekelerinin cirit attığı, güvenilmez bir ülke konumuna itilebiliriz.

Bu durum, hem ülkemizin imajını olumsuz etkileyecek, hem de dürüst firmaların rekabet gücünü zayıflatacaktır. Ayrıca, uluslararası sermaye akımlarının uzak durması sonucunu doğurabilecektir. Ülkemize ilişkin kara para ve uluslararası suç şebekelerinin bölgesel merkezi görüntüsünün çok geç olmadan silinmesi, ekonominin dürüst kesimini töhmet altında bırakan, rekabeti saptıran uygulama ve kararların ortadan kaldırılması gerçekleştirilmelidir. Bu alanda Hükümetin atmakta olduğu ilk adımların cesaret verici olduğuna inanıyoruz.

6.10. Araştırma/Geliştirme ve Bilgi Üretim Merkezleri

Türkiye’nin coğrafyasında, dış politika ve güvenlik ortamında alternatif çözüm yolları araştırılması gereken çok sayıda soru mevcuttur. Toplumda sağlıklı bilgi ve tahlil akışı, seçeneklerin tartışılma alışkanlığı olmadığı için, merkezi kararların temeli zayıftır. Hep büyük umutlarla, “Türk gibi” girilen işlerde mucizevi çözümler üretilmesi beklenir ve sonuçta hüsrana uğranılır. Uzun vadeli, stratejik bakış açısıyla düşünme, hesap yapma alışkanlığımız hala yetersizdir. Bu alandaki açığımızı kapatmaya çalışan “think-tank” araştırma merkezleri son yıllarda ülkemizde gerek sayı gerek etkinlik açısından önemli artış kaydetmiştir. Araştırma kuruluşları, demokratik topluma önemli bir katkı sağlamaktadırlar. Kamu tartışmasının esin kaynağı ol-

manın yanısıra, halkın sesine yüksek kalitede araştırma ve analizleri ekleyerek, insanların yaşamlarını biçimlendiren politikalar üzerindeki etkisini güçlendirmektedir.

Günümüzde araştırma ve bilgi birikimi kuşkusuz her alanda muazzam bir üstünlük sağlamaktadır. Çağdaş politika yapıcısının önüne, karar alacağı konularda sadece tek bir dosya gelmemesi, onu karşılaştırma yapmaya imkan verecek, bilgi ve değerlendirmeler ve seçeneklerle beslemesi önemlidir. Politikacılarımızın bilgi noksanlığı, ne yazık ki, çoğu zaman konularının uzmanı olduğu varsayılan kamu kadrolarında da gözlenmektedir. Konuları inceleyip derleyen, yorumlayan ve seçenekler geliştiren resmi, yarı-resmi araştırma enstitüleri ve buna yönelik uzman yetiştirilmesi Türkiye’de uzun yıllar ihmal edilmiştir. Ne dış ilişkilerden sorumlu devlet kurumlarımız, ne de politikacılarımız kendilerini alttan alta kemiren bu eksikliği gidermek için yeterince çaba sarfetmemektedirler. Özel sektörün bu alanda giderek artan katkısının, önemli ulusal konularda tartışma açılması, bilgi ve değerlendirme havuzu oluşturulması bakımından önemli bir boyut teşkil ettiğine ve bağımsız çalışmaların artan ölçüde desteklenmesi gerektiğine inanıyoruz.

Araştırma ve Danışmanlık Hizmetlerine İhtiyaç

Ülkemizde, birçok alanda politika yapıcılarının kararlarına zemin teşkil edecek araştırma ve danışmanlık hizmetine şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu’nun haksız anti-damping davalarından usul hukukuna ilişkin rekabet davalarına, ticaret uyuşmazlıklarından spesifik sözleşmelerin ihlalinden doğan sorumluluklara kadar çok sayıda ekonomik nitelikli davayı, sırf eksik bilgi nedeniyle, kaybetmekteyiz. Yabancı karşıtları ile işbirliği halinde özel hukuk büroları kurulması, üniversitelerin gereğinde şirketlere hukuki destek sağlaması, ihtiyaç duyulan sahalarda önde gelen ulusal ve uluslararası üniversitelerde personel yetiştirilmesi halinde, hem devlet kuruluşlarımız, hem de firmalarımız uğramakta oldukları ekonomik zararların önüne geçebileceklerdir. Kamu ve özel sektör kuruluşlarımızın bu alana yönelmesi sağlanarak, bilgi ve düşünce üretim merkezlerinin güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Hemen her sahada yetişmiş ve deneyimli insan sıkıntısı çekildiğinden, kamu ve özel sektörde görev yapmış yetenekli ve deneyimli yöneticilerin, emekli olarak aktif iş yaşamından çekilmelerinden sonra, birikimlerini görüş ve tavsiyeler şeklinde kamu yönetimine, KİT’lere ve özel sektöre yansıtabilmeleri ve uygun durumlarda üst düzey yönetici olarak görev alabilmeleri için alışılmışın dışında imkan ve mekanizmalar da düşünülmelidir.

Araştırma kuruluşlarının en önemli özelliklerinden birisi, hükümet ile ilişkilerinin derecesidir. Bağlantıların çok güçlü olması, araştırmacıların entellektüel bağımsızlığını sınırlandırırken, hükümet ile aralarında çok uzun mesafe bulunması da, araştırmanın politika yapıcılar açısından faydasız hale gelmesi sonucunu doğurabilir. Genelde araştırma niteliğindeki çalışmaları beş grup altında toplayabiliriz: (i) hükümet desteği olmadan kendi önceliklerini saptayıp araştırma serbestisine sahip olan kuruluşlar, (ii) kendi politikalarını geliştirme kapasitesini güçlendirmek için - Almanya ve İngiltere’de olduğu gibi - büyük siyasi partiler kendi araştırma enstitülerini yaratır ya da gerektikçe başka araştırma kuruluşlarının yardımını isterler, (iii) bakanlık ve resmi kuruluşların içinde faaliyet gösteren araştırma grupları, politika yapıcılara destek sağlarlar, (iv) araştırma ve analitik çalışmalar, belli iş faaliyetleri ile ilgili piyasa incelemesi ve araştırma projesi türünden daha çok ticaret ve yatırım alanlarında faaliyet gösterirler, (v) son grup da, akademik araştırma üretir; amacı, sadece akademik tartışmayı daha da ileri götürmektir. Bu tür kuruluşların politika yapıcılara ve kamuoyunun aydınlatılmasına daha fazla katkı sağlamalarını teşvik etmek gerekiyor.

Eğitim ve Öğrenimin Önemi

Doğu Asya ekonomik mucizesini izah etmek üzere, muhtelif teoriler ileri sürülmektedir. Bazı ekonomistler, bu başarıda sanayi politikasının önemini vurgularken, kültür eleştirmenleri de “Asya değerleri”nin etkisini tartışıyorlar. Bununla birlikte, hemen herkes bu ülkelerde eğitime, araştırma ve bilgi üretim merkezlerine verilen önemin kalkınmanın sihirli anahtarı olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Kore ve Tayvan gibi ülkelerin çocuklarını eğitmedeki başarıları, Dünya Bankası tarafından Güney Asya ve Afrika’daki yoksul ülkelere örnek olarak gösteriliyor. Bu ülkeler, sadece elit bir kesimin değil, tüm nüfusun eğitim düzeyini yükseltmeye çalışmaktadırlar. Dahası, OECD incelemelerine göre, büyük ölçüde ilk öğretime yatırım yapmış olan gelişme yolundaki ülkeler ekonomik bakımdan, sadece üniversite eğitimi üzerine yoğunlaşan ülkelere kıyasla daha başarılı performans göstermektedirler. Sözgelimi, 1960’larda Kore ve Pakistan, aşağı yukarı aynı zenginlik düzeyinde iken, Pakistanlı çocukların sadece yüzde 30’u ilkokula gidiyordu. Bu oran, o zamanlar Kore’de yüzde 94 idi. 1980’lerin ortasında Güney Kore’nin kişi başına GSMH’si Pakistan’ın üç katından fazla bir düzeye çıkmıştır.

Doğu Asya Kaplanlarının eğitim mucizesini, sadece gelişme yolundaki ülkeler izlemiyor. Aynı zamanda Amerika’da ve özellikle de İngiltere’de eğitim tartışmalar-

rının son zamanlarda Asyalıların neyi doğru, Batılıların neyi yanlış yapmakta olduklarına dair argümanlar ışığında şekillendiğini belirtmekte yarar var. Öğretim metodlarını aynen kopyalamak, bu ülkelerde anne-babaların eğitimi ibadet gibi görmele-ri ve herkesin başarılı olabileceğine inanç gibi kültürel avantajları telafi etmeyebilir. Şurası kesin: Asyalı çocuklar, daha sıkı çalışıyorlar, okul yılı boyunca Batılı arkadaşlarına kıyasla okul sıralarında daha fazla gün ve saat geçiriyorlar. Müfredatta, öğrenilen konuların doğası pek tartışılmıyor, daha çok gerçeklerin hazmedilmesine ağırlık veriliyor. Her çocuğun durumu hakkında anne babalara düzenli bilgi veriliyor. Öğretmenler, toplumda yüksek saygı görüyorlar, Batı'daki meslekdaşlarına kıyasla daha iyi ücret alıyorlar. Batı'nın, Asya'nın kültürel özelliklerini aynen kazanması elbette ki beklenmiyor; ancak "Kaplanlar"dan öğrenecek çok şey olduğu gerçeği genel kabul görüyor. Bu itibarla, 21. Yüzyıla dönük eğitim stratejileri oluşturulurken, her zaman olduğu gibi, sadece Batı'ya yüzümüzü dönmek yerine, başarılı Asya örneklerini de gözönünde bulundurmamızda yarar var. Unutmayalım ki, eğitim bir ülkenin rekabet gücünü belirleyen en temel unsurdur.

27. Uluslararası ve Bölgesel Kuruluşları Nasıl Kullanacağız?

Türkiye, orta güçteki bir ülke olarak, ikili diplomatik çabalarda elde edemediği fırsatları, çoktarafli diplomasiyi akıllıca ve kurallarına uygun şekilde kullanarak, değerlendirmeyi hedefleri arasına almak zorundadır. UNCTAD, UNDP, WTO, IMF ve Dünya Bankası gibi BM kuruluşlarının yanı sıra sanayileşmiş zengin ülkeler kulübü olarak bilinen OECD'de de klasik temsilin ötesinde deneyim ve bilgi havuzlarından etkin şekilde yararlanıldığını söylemek güçtür. Ülkemizde alınacak önemli kararlar arifesinde bu kuruluşların bilgi ve deneyim birikimlerinden yararlanacak şekilde yakın işbirliği ve istişareler sağlanmalıdır. Esasen, ileride karşımıza uluslararası yükümlülük olarak çıkan tüm düzenlemeler, bu kuruluşlar bünyesinde müzakere edilmekte, olgunlaştırılmaktadır. Herşey olup bittikten sonra yükümlülüklerimize itiraz etmek, karşı çıkmak, ya da kaçırılan fırsatlara hayıflanmak yerine, ülkemizi yakından ilgilendiren ya da gelecekte ilgilendirmesi muhtemel konular sürekliliği olan kadrolarca izlenmeli, başkentten katkı ve katılım sağlanmalı, ulusal görüşlerimiz oluşturulup ısrarla savunulmalıdır.

Bu kuruluşlarda sadece “ülke bayrağını dalgalandırmak” ile yetinmeyip ülke içindeki ilgili kurumlarla yakın bağlantı kuracak ve adeta “ücretsiz müşavirlik” sağlayan bu uluslararası kuruluşlara aktif katılım ve katkı sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmeliyiz. Bu kuruluşların Sekretaryalarını kendi menfaatlerimiz doğrultusunda çalıştırmak, bu sayede daha ortaya çıkmadan dünyadaki eğilimleri bu forumlarda yakalamak için gayret sarfetmeliyiz. Üyesi olmadığımız APEC, ASEAN, ASEM, NAFTA, MERCOSUR, OAS, AFD ve benzeri bölgesel kuruluşlarla da gözlemci, ya da misafir ülke statüsünde temsil edilmeyi sağlayarak, bu bölgelerdeki gelişmeleri yakından izlemeli, özellikle de pazar açılımı çabalarımızda bunları etkili forumlar olarak kullanabilmeliyiz. Dış ekonomik ilişkilerimizi yürütecek kadroların yetiştirilmesi için de uluslararası kuruluşlar eşi bulunmaz eğitim/staj fırsat ve imkanlar sunmaktadırlar.

6.11. İkmal Güvenliği ve Yaratıcı Enerji Diplomasisi

Bir yandan petrol ve doğal gazı dış bağımlılığımızın giderek artması, diğer yandan ülke içinde yabancı şirketlerle ortaklaşa dev enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesi gereği, enerji diplomasisini, 21. yüzyılda Türkiye’nin ekonomik ve siyasi geleceğini derinden etkileyecek bir alan haline getirmektedir. Sadece son yıllarda güncellik kazanan boru hatları diplomasi alanında değil ülkemizdeki milyarlarca dolarlık enerji yatırımlarının ve dış dünya ile enerji ticaretinin de yakın takibe alınması, hem enerji ikmal güvenliğini temin edecek, hem de büyük enerji yatırım/ticaret hacminin sağladığı avantajı, dış politika menfaatlerimiz için kullanacak en rasyonel ve etkin yöntemlerin hayata geçirilmesi zorunluluk arz etmektedir.

Türkiye, OECD üyesi dokuz büyük Avrupa ülkesi arasında, yıllık enerji tüketimi artışında yüzde 4.6 ile birinci sırada yer almaktadır. Elektrik talebi, yılda yüzde 9 civarında artmaktadır. Katlanarak büyümekte olan enerji gereksinimini karşılamak için önümüzdeki dönemde kaçınılmaz olarak yeni enerji kaynakları temin etmek, bunların istikrarlı tedarikini garanti altına almak zorundayız. Özellikle, doğal gaz temininde, Rusya ve İran’a aşırı bağımlılığın stratejik yansımaları iyi hesaplanmalıdır. Belli kaynaklara aşırı bağımlılık risk yaratabileceği gibi, Türkiye gibi önemli bir enerji pazarını elden kaçırmamak isteyen tedarikçi ülkeler nezdinde de ülkemize önemli siyasi ve ekonomik manevra kabiliyeti sağlayabilir.

Türkiye'nin enerji gereksiniminin büyümesine karşılık, üretiminde ve yatırımlarında yetersizlikler bir enerji bunalımının kapıda olduğunu gösteriyor. Son on yıldır birçok enerji yatırımı askıda beklemektedir. Yatırımı süren projeler paketi ise, oldukça küçültüldüğünden önümüzdeki yıllarda enerji açığı kaçınılmaz görünüyor. Doğal gazı dayalı Yap-işlet-Devret santralleri kurularak, elektrik açığının kapatılması da sınırlı mevcut doğal gaz bağlantıları ve hukuki çerçevenin belirsizliği nedeniyle pek olası görülüyor. Yıllık ortalama yüzde 6 oranında büyüyen bir ekonominin elektrik gereksiniminin karşılanması için sektörde önümüzdeki 20 yılda en az 100 milyar dolarlık yatırım yapılması gerektiği hesaplanmaktadır. Bu yatırımın en az yarısını özel sektörün yapması beklenmektedir. Yatırımlarda ağırlık yüzde 70 payla üretim tesislerinin, yani santrallerin olacaktır. Enerji yatırımlarının GSYİH içindeki payının orta dönemde yüzde 3-3.5 düzeyinde korunması gerekiyor.¹⁵⁶

Dünya'da petrole talep giderek artmaktadır. Körfez petrolüne bağımlılığın 2010 yılına kadar 1970'lerdeki düzeye çıkması bekleniyor. Son Irak bunalımının da gösterdiği gibi, Körfez bölgesindeki siyasi belirsizlik giderilmiş değildir. Uluslararası Enerji Ajansı bünyesindeki acil karşılık sisteminin uzun yıllardır başarıyla uygulanması ve Körfez Savaşı sırasında sergilenen kararlılık bizi yanıltmamalıdır. 2000 yılının ötesinde ülkelerin ikmal güvenliğini korumak artan ölçüde güçleşecektir. Bu kapsamda, Körfez'e alternatif değil, ama onu tamamlayıcı nitelikte görülmesi gereken Hazar havzası petrolünün geliştirilmesi, korunması ve güvenilir enerji nakil yolları oluşturulması, tüm dünya için önem taşımaktadır. Türkiye bu denklemde, mutlaka, güçlü bir köprübaşı konumuna getirilmelidir. Batı'nın oluşturacağı koalisyonda Soğuk Savaş döneminin "güvenlik kalkanı" gibi değil, kendi ekonomik ve ticari menfaatlerimiz ve dış politika stratejimiz ışığında diğer Batılı ülkelerle eşit düzeyde Avrasya petrol ve doğal gaz haritasının biçimlenmesine katkı sağlamak zorundayız. Ortadoğu ve Körfez petrolünün uluslararası piyasalara güvenli şekilde çıkmasında da coğrafi, tarihi ve askeri nedenlerle kilit rol üstlenebilecek durumdayız.

Tüm bu jeo-politik denge hesaplarını "Büyük Oyun"un 20. yüzyılda yeniden sahnelenmesi olarak da görmek mümkündür. Unutmayalım ki, her ne kadar "Soğuk Barış" döneminden söz ediliyorsa da, Rusya, ABD başta olmak üzere tüm Batılı ülkelerin "stratejik ortağı" durumdadır. Rusya'yı küstürmek pahasına, Batılı müt-

156. "Enerji Krizi Geliyor" *Diyorum*, İktisat Gazetesi, 19 Ocak 1996.

tefiklerimizin, Avrasya ekonomik mekanında, münhasıran Türkiye ile ilişkilerini daha da ilerletmesini beklemek iyimserlik olacaktır. Dolayısıyla, bizim enerji denklemimizde, ABD'nin yanı sıra Rusya, AB ülkeleri, Çin, Pakistan, İran ve bölgedeki üretici-transit ülkeler, Batılı petrol şirketleri dengeli bir konuma oturtulmalıdır. Tek başına birisinin, ya da birkaçının, politika seçeneklerimize tümüyle hükmetmesine imkan tanımayacak ve dikkatle yönetilecek bir enerji diplomasi yönetimine ihtiyaç vardır. Bu amaçla, dünyadaki güvenlik, yatırım, ticaret ve enerji ile ilgili hesapları/değerlendirmeleri yakından izleyip kamu-özel sektör işbirliği ile kendi uzun vadeli ulusal enerji diplomamızı oluşturmamız, bunu etkin şekilde yürütecek kadroları yetiştirmemiz gerekmektedir.

Azerbaycan'dan çıkacak erken petrolün Gürcistan ve Rusya üzerinden nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bu proje aslında büyük bir çınar ağacının küçük bir dalıdır. Sırada Tengiz-Bakü-Ceyhan ana hattı bulunmaktadır. Onu Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa gaz hattı izleyecektir. Ayrıca, Ortadoğu-Ukrayna, Rusya-İsrail güzergahları düşünülmektedir. İran'ın Batı ile ilişkilerinde yakınlaşma sağlandıktan sonra, bu ülke doğal gazının Avrupa'ya -Türkiye üzerinden satılması da sözkonusudur. Irak'ın da, uluslararası camiaya dönüşünü takiben benzeri planları gündeme getirmesi beklenmektedir. Dahası, zamanında harekete geçilmezse, Avrasya petrol ve doğal gaz güzergahlarının öncelikle enerji talebinin yüksek olduğu başta Çin ve Hindistan olmak üzere, Doğu Asya ekonomilerine yönelmesi ihtimali de azımsanmayacak kadar fazladır. Nitekim, Çin, hem Kazakistan ve Türkmenistan'da doğrudan petrol ve doğal gaz sahaları işletme hakkı satın almış, hem de bu ülkelerden başlayarak (kendi Tarım havzası petrol kaynaklarını da taşıyacak şekilde) Pasifik sahillerine, oradan da Kore ve Japonya'ya uzanacak bir boru hattı inşası için ilk adımları atmıştır. Irak boru hattı konusunda yaşadıklarımızı unutmadan, enerji coğrafyasındaki ulusal menfaatlerimizi iyi tanımlamalı ve tek başına ABD, ya da Avrupa stratejisinin takipçisi olmamalıyız.

Ülkemizde petrol ve gaz boru hatları konusunda uzun zamandır tam bir "yönetim sorunu" yaşanmaktadır. Fikri takip olmadığı gibi, bu konunun tek yetkili sahibinin kim olduğu da meçhul görünmektedir. Sayısız Enerji ve Dışişleri Bakanları, BOTAŞ, TPAO Genel Müdürleri gelip, gitmiştir. Oysa, Boğazlardaki radar sisteminin yenilenmesinden ABD, Rusya, İran, Ermenistan gibi ülkelerle diplomatik ilişkilere, çokuluslu petrol şirketleri ile müzakereye, uluslararası finans kuruluşlarıyla irtibatlandırılmaya kadar pek çok konunun, enerji yönetim projesi içinde yer alması gerekmektedir. Enerji diplomamızın baş oyuncularını olarak görülen Başbakanlık,

Dışışleri, Enerji Bakanlığı, TPAO ve BOTAŞ'ın uzun vadeli projeksiyonlar ışığında, Türkiye'nin seçenekli pozisyonlarını ortaya koymasında, geniş bir bilgi ve istihbarat ağı oluşturmada, herşeyden önemlisi de ulusal hedefi ön plana çıkartmalarında büyük yarar görüyoruz.

Milyarlarca dolarlık cirolara hükmeden yabancı petrol şirketleri ile yürütülen tüm müzakerelerin kendi içinde dayanışması güçlü, yetenekli ve uzmanlardan kurulu tek bir ekip tarafından yürütülmesi gerektiğine inanıyoruz. Bir an evvel oluşturulması gereken enerji "think-tank" ları ve özel sektör enerji firmaları da bu ulusal denklemde yerlerini almalı, uzun vadeli stratejinin oluşumuna ve uygulanmasına aktif katılım ve katkıları istenilmelidir. Enerji sektöründe özellikle hukuksal çerçeve bakımından gerekli reform önlemlerinin alınması ile yabancı ve yerli yatırımcıların önünün açılması da öncelikli bir hedef olarak görülmelidir. Özellikle elektrik santralleri, sanayi ve konutlarda kullanılan yakıtlar ile çevre ülkelerden temin etmeyi umduğumuz petrol ve doğal gaz arasındaki talep/arz bağlantısı ve maliyet karşılaştırması net şekilde kurulmalıdır. Uluslararası alandaki gelişmeler yakından izlenilmeli, özellikle üyesi bulunduğumuz Uluslararası Enerji Ajansı ve Dünya Enerji Konseyi gibi kuruluşlar vasıtasıyla dünya enerji camiasına konumumuzu ve pozisyonumuzu etkin bir şekilde yansıtabilmeliyiz. Hükümet ile doğrudan enerji diplomasisinde menfaati olan gruplar arasında diyalog ve danışma kanalları da sürekli açık tutulmalıdır.

6.12. Kaynak Arayışında Doğrudan Yabancı Yatırıma Öncelik

Küreselleşen ekonomide yabancı sermaye yatırımları, kaynakları nispeten kıt olan ülkelerin ulusal gelir düzeyi ile istihdamını artırmakta, ileri üretim ve yönetim tekniklerini getirmekte ve uluslararası ekonomik bütünleşmenin tamamlanmasına katkı sağlamaktadır. UNCTAD'ın Dünya Yatırım Raporu'na göre, 1985 ile 1995 yılları arasındaki dönemde yıllık küresel doğrudan yatırım akışı 60 milyar dolardan 315 milyar dolara yükselmiştir. Dünyadaki yabancı sermaye stoğu hızla genişlemektedir. Çok-uluslu şirketlerin toplam satışları, dünya mal ve hizmet ticaretinin toplam değerini aşmıştır. Çok-uluslu firmalar arasındaki firma-içi ticaret halen dünya ticaretinin üçte birine yaklaşmaktadır. EBRD'ye göre, özel sermaye akışındaki hızlanma geçici bir olgu değildir. Piyasa güçleri, gelişme yolundaki ülkelerde daha sağlam oturdukça ve özel finansman kaynakları daha geniş ölçüde piyasaya sunuldukça çok taraflı kalkınma bankaları evrime uğrayacaklardır. Ayrıca, geçmişe kıyasla, özel sermaye akışlarının kalitesi de iyileşmiştir. Artık yatırımcılar, bir projenin kârlılığını

ve olabilirliğini etraflıca değerlendiren evsahibi ülkenin siyasi ve ekonomik risk analizini gerçekleştirilmeden ellerindeki fonları rastgele dağıtmamaktadırlar. Sadece siyasi mülhazalarla uygun koşullarda kredi imkanları sağlanması da giderek uygulamadan kalkma yolundadır.

Doğrudan Yabancı Yatırımın Ticaret Üzerine Etkisi

Yabancı yatırımın gönderen ülkenin ihracatını azalttığı ve/veya ithalatını arttırdığı, böylece ülkenin istihdam ve ödemeler dengesi bakımından olumsuz sonuçlar doğurduğu ileri sürülmektedir. Karşı görüş ise, doğrudan yabancı yatırımın evsahibi ülkenin ithalatını azalttığı ve/veya ihracatını arttırdığı şeklinde sunulmaktadır. Bu iki görüşün kökeninde, yabancı ülkede yapılan, üretimi yabancı piyasalara ihracatın bir ikamesi olarak gören geleneksel düşünce yatmaktadır. Oysa bu açıklamalar, çağdaş küresel ekonomide yatırım ve ticaret arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Dış yatırım ve ticaret, aslında firmaların kendi üretim süreçlerini etkin şekilde düzenleme çabalarının tamamlayıcı parçalarıdır. Bir üretim sürecini farklı aşamalara ayırmak, her aşamayı sürecin belli bir bölümünü en etkin şekilde gerçekleştirebilecek bir ülkeye kaydırmak ve daha sonra tüm farklı aşamaları ticaret yoluyla birbirine bağlamak suretiyle firmalar ürettikleri mal ve hizmetleri dünyanın her köşesindeki alıcılara etkin şekilde sunabilmektedirler. Yabancı yatırım, bu şekilde evsahibi ülkenin yabancı piyasalara girişini kolaylaştırdığı gibi, teknoloji transferi, rekabet, yaratıcılık, verimlilik ve tasarruf/sermaye oluşumunu teşvik edici rolüyle de evsahibi ülkelerde ticaret akışlarını etkileyebilmektedir.

Dış Finansman Kaynaklarını Akıllıca Kullanmalıyız

Mevcut iç borç stoğu, önemli bütçe açıkları ve büyük altyapı projelerinin finansmanı nedeniyle, Türkiye dünyadaki sermaye akışlarına, her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. 1994 yılında İSO'nun "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi kuruluşu" raporunda yer alan 500 firmadan 112'si yabancı sermayeli firmadır ve bunların sözkonusu 500 firmanın yıllık toplam satış hasılatı içindeki payı yüzde 22,5'a, toplam ihracat içindeki payı yüzde 27,8'e, yaratılan istihdam içindeki payı ise yüzde 26,5'a ulaşmaktadır¹⁵⁷. Dış kaynak arayışında önceliğin doğrudan yabancı sermayeye verilmesi, ancak zorunlu hallerde uzun vadeli dış borçlanma araçlarına başvurulması ve alınan dış borçların da mümkün olduğu ölçüde ekonomiye ileride

157. *Yabancı Sermaye Raporu (1993-1995)*, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Nisan 1996.

ilave yük yaratmayacak ve getirisi olacak yatırımlara kanalize edilmesi amaçlanmalıdır. Kalkınma bankalarının ve ikili resmi yardım kuruluşlarının kaynaklarından azami yararlanmayı öngörecektir projeler geliştirilmelidir.

OECD ekonomilerindeki nüfus yaşlanması küresel sermaye akımlarının niteliğini ve yönünü değiştirme potansiyeline sahiptir. 2010 yılına kadar demografik değişim - nisbeten varlıklı “baby-boom” kuşağı yüksek tasarruf ve yüksek gelir dönemine girmekte olduğu için - dünyada dolaşmakta olan fonların daha da artmasına yol açacaktır. Uzun vadede yaşlanan nüfus nedeniyle artmakta olan sermaye/işgücü oranı, yaşlanan OECD ülkelerinde sermayenin getirisini azaltacaktır. Bu nedenle de, hükümetlerin sosyal harcamaları finanse edebilmek için fon taleplerini arttıracaklarından tasarrufların azalması beklenilebilir. Almanya ile Japonya, OECD incelemelerine göre, yaşlanmadan en olumsuz etkilenecek ülkelerin başında gelirken, Türkiye, Güneydoğu Asya ülkelerinin hızla yaşlanmalarının beklenildiği 2030 yılından sonra bile, hiçbir şekilde büyük boyutta nüfus yaşlanması sorunu ile karşılaşmayacaktır. Genç nüfusumuzu entellektüel sermayeye dönüştürmemiz halinde dünya rekabet gücü liginde üst sıralara tırmanmamız kolaylaşacaktır.

Türkiye’nin yıllık 315 milyar doları bulan küresel yatırım akışlarından aldığı pay 1 milyar doların altındadır. Buna karşılık, 1996 yılında Çin’e 37.7 milyar, Malezya’ya 5.8 milyar, Singapur’a 5.3 milyar, Endonezya’ya 4.5 milyar, Macaristan’a 3.5 milyar, Çek Cumhuriyeti ve Polonya’nın herbirine 2.5 milyar dolar civarında doğrudan yatırım yapılmıştır¹⁵⁸. Türkiye’nin birikimli toplam yabancı yatırım sermayesi stokundaki payı daha da düşük düzeydedir. 1995 sonunda dünyadaki yabancı sermaye stoku 2.7 trilyon doları bulurken, ülkemizin bu stoktaki payı binde 2 düzeyinde kalmıştır. Ulusal geliri-ne oranla yabancı sermaye stoku en düşük olan ülkeler arasındayız. Sınır ötesi şirket birleşmeleri ve el değiştirmeleri nedeniyle gerçekleşen yabancı sermaye hareketleri içindeki payımız da çok düşük düzeydedir. Yabancı yatırımcıların Türkiye’ye beklenilen ölçüde ilgi göstermemesi iç düzeninin hangi istikamete doğru yol alacağı, ekonomide rekabet gücünün nasıl artırılacağı, hangi bölgesel ticaret bloku içinde yer alacağı, teknoloji üretme kapasitesi, araştırma ve geliştirme çabaları, insangücü kalitesinin iyileştirilmesi, hukuki ve kurumsal çerçevenin zaman zaman belirsizleşmesi vb. sorunlarla ilgilidir. Kendi ulusal yatırımcılarımızın bile yeni projeler için nisbeten temkinli davrandığı bir ortamda, yabancı yatırımcıların daha cesur davranmasını beklemek doğru olmayabilir. Gümrük Birliği, hızlı ekonomik büyüme ve Asya/Rusya krizi aslında yabancı yatırımcıları ülkemize artan ölçüde yönlendirmede etkili olmuştur.

158. "In Partnership with the Private Sector", Jacques de Larosiere, *Financial Times*, 1 Ekim 1996, s.16.

Yabancı Yatırım Kurulu

Ülkemize daha fazla yabancı yatırım çekilmesi ve bunun spekülâtif kazanç sağlayan sektörlerden çok ihracata dönük üretken alanlara ve teknolojik temelimizin geliştirilmesine yönelmesi önde gelen amaçlarımız arasındadır. Yeterince liberal ve etkin bir sistem kurulu olduğundan, bu aşamada mevcut mevzuat ve kurumsal yapının köklü şekilde değiştirilmesine ihtiyaç bulunmadığını düşünüyoruz.

Yabancı yatırımlar konusunda Hazine ve DPT Müsteşarlıklarına dağıtılmış olan yetki ve sorumlulukların doğrudan Başbakan'a bağlı olarak kurulacak "*Yabancı Yatırım Kurulu*"na devredilmesini öneriyoruz. Bu Kurul, yurtdışından yatırım cezbedilmesine yönelik tanıtım ve özendirme çalışmalarını, yatırımcıların başvurularının müzakere edilmesini, sonuçlandırılmasını, teşviklerin sağlanmasını, çıkabilecek hukuki ihtilafların çözümlenmesini ve ülkemizdeki yabancı yatırımların yakından izlenmesini tek bir çatı altında toplayabilir. Hatta Kurul bünyesi içinde, yurtdışına yönelik, Türk firmalarının giderek artmakta olan ve kuvvetle desteklenmesi gerektiğine inandığımız yatırımları ile ilgili ayrı bir bölümün yer alması da düşünülmelidir.

6.13. Stratejik Sektörler Belirlemeli miyiz?

Mevcut gelişme eğilimlerinden ve geleceğe dönük projeksiyonlardan yola çıkılarak ülkemiz bakımından gelişme potansiyeli olan sektörlerin tesbiti mümkündür. Piyasa koşullarına göre, rekabet gücünü ispat edememiş yanlış sektörler seçimi ileride onarılmaz yaralar açabileceğinden, Hükümetin, yükselecek olan sektörler yönlendirmesinde mümkün olduğunca müdahaleci olmaktan kaçınarak ve güçlü sektör lobilerinin etkisi altında kalmayarak, uzun vadeli vizyonuna uygun şekilde uzaktan yönlendirme ve bilgilendirme sağlaması temel prensip olmalıdır. Belli sektörlerdeki firmaların güçleri ölçüsünde, merkezi hükümet nezdinde lobi yaparak kendi sektörlerini stratejik ilan ettirmeye çalışmaları başka bir sektörün kulis faaliyeti ile önceliğin değişmesine kadar devam etmekte ve ülke ekonomisinin ortak menfaatine hizmet edecek kalıcı bir stratejik yaklaşım oluşturulmasını engellemektedir.¹⁵¹ Bu itibarla stratejik sektörler desteklenecekse, bu seçim, tamamen objektif kıstaslarla ve dünyadaki eğilimleri dikkate alacak şekilde yapılmalıdır. Kritik altyapı sektörlerinin ve bilgi teknolojilerine dayalı sektörlerin, halihazırda ülkemiz bakımından stratejik önceliğe sahip olduklarını söylemeye gerek bile yok. Gelecekte, en iyi performans gösteren ekonomilerin belli sanayilere destek verenler değil, bilgi teknolojisini en etkili şekilde yönetenler olacağını düşünüyoruz.

- Ülkemizin en büyük imalat sanayi ve ihracat sektörü olan tekstil/hazır giyinmin gerek ihracat, gerek GSMH içindeki payınının, gelişmiş ülkelere kıyasla, çok yüksek olduğunu düşünüyoruz. Bu sektör 1 Ocak 2005 tarihine kadar dünya serbest ticaretine tamamen açılacağından, yeni üretim teknikleri, yeni örgütlenme ve yönetim sistemleri yoluyla bu sektördeki rekabet gücümüzün kaybedilmemesi için gecikmeksizin katma değeri yüksek ürün tasarımlarına ve üst gelir düzeyindeki müşteri pazarlarına yönelmek zorundayız.

- Türk tarımının kronikleşmiş yapısal sorunlardan bir an evvel kurtarılacak dünya (özellikle de bölgesel) piyasalarda giderek artmakta olan tarım ürünleri talebini karşılayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bundan sonraki aşamaları bu hedefi dikkate alacak şekilde yürütülmelidir.

- Uzun vadeli turizm stratejimizde, ekolojik ve kültürel varlıklarımızın ön plana çıkartılması, fiziki ve beşeri altyapının tamamlanması, ulaşımın etkinlik ve emniyetinin artırılması, tanıtma ve pazarlama faaliyetlerinin ürün kalitesine uygun şekilde gözden geçirilmesi, dört mevsim turizme yönelik projeler geliştirilmesi ve nitelikli turizm yönetici/hizmet personeli yetiştirilmesi hedeflenmelidir.

- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri sektöründe yeni teknolojik gelişmelere süratle ayak uydurulması, özellikle de yükselmekte olan piyasalarda ihaleye çıkarılan altyapı projelerinden pay alabilmek için yerli ve yabancı şirketlerle stratejik işbirliğine gidilmesi, devletin iş yapılan ülkedeki siyasi riskleri azaltıcı tedbirler alması, yabancı rakiplerle eşit koşullarda rekabeti sağlayıcı siyasi ve elverişli kredi desteği sağlaması gerekmektedir. Ayrıca, diğer sektörlerle yatay bağlantısının mümkün olduğunca genişletilerek ülkeye ilave istihdam ve döviz kaynakları sağlanması da hedeflenmelidir.

- Ülkemizin en hızlı genişleyen sektörü olan enerjide, sadece elektrik, doğal gaz ve petrolde değil, petrokimyasallar ve diğer kimyasal ürünler ile ilgili sektörleri de kapsayacak entegre bir enerji stratejisi çıkarılması, gerekli hukuki ve kurumsal çerçevenin tamamlanması ve bu stratejinin dış politika ve güvenlik kaygılarımızla uyumlu şekilde yürürlüğe konulması önem taşımaktadır.

- Önümüzdeki 25 yıl içinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu için harcanması öngörülen 150 milyar doların bütünüyle Türk ekonomisinin dışına akması kabul edilemez. Türkiye bakımından savunma sanayii, “olmazsa olmaz” özelliği nedeniyle hızla yükselmekte olan stratejik bir sektör olarak görülmeli ve ekonomiye yük getiren değil, hem yan sivil sanayileri besleyen, hem ülkeye ileri teknolojiyi taşıyan, hem de ihracata yönelebilen cazip bir alan haline getiril-

melidir. Bu alanda devlet ile özel sektör arasında - tıpkı ABD’de de Savunma Bakanlığı ile savunma sanayii firmaları arasındaki ilişkiye benzer - işleyebilir bir çalışma mekanizması kurulması, böylece ihtiyacın belirlenmesinden ürünün tasarımına ve satış sonrası bakıma kadar varan zincir için yakın işbirliği yapılması zorunludur.

- Önümüzdeki dönemde Türkiye’de tarımsal üretim potansiyelinin değişmesi, çeşitli ürünlerin üretiminde artış ya da azalışların görülmesi beklenilebilir. Bu itibarla, çevreyi statik bir veri olarak görmemeli, uzun vadeli stratejimizi sürdürülebilir kalkınmayı esas alacak şekilde geliştirmeliyiz. Başlangıç maliyeti ağır bile olsa, çevre dostu sanayilere uluslararası zorlamalara meydan vermeden ve rekabet gücümüzü arttıracak şekilde hemen yönelmemiz menfaatimiz gereğidir.

- Otomotiv sanayii, sadece iç pazarı değil, bölge ülkelerini de üretim ve pazarlama hedeflerine dahil etmediği takdirde, özellikle ölçek ekonomisi bakımından uzun vadede dünya rekabet koşullarına uyum sağlamada ciddi güçlükler çekecektir. Yedek parça üretimi alanında, Avrupa piyasalarında sağlanan başarı, otomotiv sanayiindeki taşeronluk hizmetlerini de ihmal etmememiz gerektiğini göstermektedir.

- İstanbul’un dünyanın önde gelen borsa ve döviz merkezlerinden birisi haline gelmesi için yürütülen çalışmalara hız kazandırılmalıdır. Sadece bölgesindeki en güçlü merkez olması bile, İstanbul’a ve dolayısıyla Türk ekonomisine önemli kazançlar sağlayacaktır. Bölgesel finans, borsa ve bankacılık merkezi olma hedefimiz, hem ticaret, hem yatırım planlarımızın da altyapısını oluşturacak, büyük çaplı bölgesel altyapı şebekelerinin finansmanına kaynak sağlayabilecektir.

- Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyanın ticaret, borsa ve yatırım merkezi olması hedefleniyorsa, bu hedefin altyapısını oluşturacak etkin bir liman şebekesi ve taşımacılık filosunun da kurulması zorunludur. Stratejik coğrafi konumu ile kıtalar arasında yaşamsal önemde bir geçiş köprü oluşturan ülkemiz üzerinden gerçekleştirilen transit taşımalar, geçmişte İran ve Ortadoğu ülkelerinin dış ticaret yükleri için sözkonusu iken, hızla değişmekte olan dünya konjonktürü içinde, özellikle, Orta Asya devletlerine ve Uzakdoğu’ya kadar büyüyen bir pazara yayılmaktadır. Gemi inşa sanayii, yeni gemi inşa, gemi onarımı, gemi sökümü ve yat inşası gibi alanlarda faaliyet gösteren yüksek potansiyele sahip bir sektördür. Yatırıma ayrılmayan her bedel, navlun olarak diğer ülke gemilerine ödenmektedir. Türk deniz ticaret filosunun güç kaybetmemesi için yeni ve büyük tonajlı gemi yatırımları yapılması şarttır.

- Türkiye'nin, biyoteknoloji ile ilgili çalışmalara büyük fonlar aktarması mevcut imkanlar çerçevesinde şimdilik mümkün görünmemekle birlikte, en azından halen Avrupa'da yürütülmekte olan girişimlere konsorsiyum üyesi olarak katılım düşünülmelidir. Gelecek yarışında yer alıp almayacağımızı biyoteknolojide, özellikle de tarımsal biyoteknoloji alanında, bugünden başlayarak yetiştireceğimiz insangücü belirleyecektir. Türkiye, gelecek yüzyılın temel gelişmelerini derinden etkileme potansiyeline sahip biyoteknolojinin tam ortasında yer almak, özellikle de tarım potansiyelini daha da zenginleştirmede ve çevre sorunlarını çözmede biyoteknolojik yöntemleri kullanmayı hedeflemek zorundadır.

6.14. Çevre Korunması Stratejide Değişmez Unsur

Son zamanlara kadar kalkınma denkleminde çevre korunması büyük ölçüde ihmal edilen bir unsur idi. Artık, küresel çevrenin korunması “kutsal” ve “sürekli gözönünde bulundurulması gereken” değişmez bir olgudur. Ulusal egemenlik sınırlarını aşmıştır. Ekolojik güvenlik savunucuları, dünyanın giderek artmakta olan çevresel karşılıklı bağımlılığı ile başedebilmek için “yeni diplomasi, yeni kurumlar ve düzenleyici rejimler” oluşturulması çağrısında bulunmaktadırlar. Çevre korunması hemen her alanda artan önem kazanmakta ve “Ozon Tabakasını Delen Maddelere İlişkin Montreal Protokolü”, Rio de Janeiro “Yer Küresi Zirvesi Kararları”, “İklim Değişikliği Konvansiyonu”, “Biyo-Çeşitlilik Sözleşmesi”, “Kyoto İklim Sözleşmesi” vb uluslararası yükümlülükler giderek artmaktadır. Çevre-ticaret, çevre-yatırım, çevre-tarım, çevre-enerji, çevre-sanayi gibi konular küresel ekonominin öncelikli konuları arasına çoktan yerleşmişlerdir.

Bu itibarla, doğal kaynakların ve çevrenin korunması bakımından ciddi bir tehlike ile yüz yüze olan Türkiye'nin, çevre unsurunu ekonomi ve dış politika yönetiminin tüm stratejilerine entegre etmesi zorunluluk arz etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde, belirleyeceğimiz çevre hedeflerini tarım, ulaştırma, enerji, sanayi ve turizm sektörlerimize entegre etmek zorundayız. Bunu uluslararası kural ve standartları gözönünde bulundurarak ve ileride yaptırım zorlamasına gerek kalmadan kendi menfaatimiz ve rekabet gücümüz için bugünden başlayarak yapmalıyız. Mevcut tarım politikamızın yeniden gözden geçirilmesi sağlanmadan bu mümkün olabilir mi? Enerji sektöründeki liberalleşmenin enerji politikasının “yeşillenmesi” üzerine yansısı ne olabilir? Enerji tüketim kalıplarında ve sektördeki diğer yeni politika araçlarında değişiklikleri özendirecek teşvikler sunulabilir mi? Küçük ve orta ölçekli işletmelerin çevre performansları nasıl arttırılabilir? Sürdürülebilir bir taşı-

macılık politikasının maliyetini kim üstlenmelidir? Sürdürülebilir gelişme ve çevre korunması turizm politikasının temel taşlarından birisi nasıl yapılabilir? Bu sorulara yanıt aranırken unutmayalım ki çevre teknolojileri dünyanın hızla yükselen ticaret ve yatırım alanlarından birisi olmaktadır. Kısa dönemde maliyet arttırıcı etkisi olsa bile, geleceğin sektörü olarak görülen çevre dostu sektör ve teknolojilere Türkiye'nin şimdiden yönelmesinin avantajlarını ileride daha iyi görebileceğiz.

6.15. Bilim/Teknoloji Parkları ve Bölgesel İhracat/Yatırım Üsleri

Teknoloji yenileme ve üretim faaliyetleri yoğun sermaye ve bilgi birikimi gerektirmektedir. Geçmişte araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yeterince önem verilmesi ve kaynak ayrılmamış olması nedeniyle Türkiye'nin uluslararası alanda hatırı sayılır bir teknoloji mevcudiyeti bulunmamaktadır. Teknolojik yenilenme ihtiyacını karşılamakta dışa bağımlılığımız sürmektedir. Teknolojinin ithal edilmesi en kolay teknoloji yenileme yolu olarak kabul edilmiş, uzun dönemli ve dolayısıyla riskli olan büyük sermaye yatırımlarına yönelinmemiştir. Dış ticaretimizde teknoloji ithalatı, halen önemli bir kalem oluşturmaktadır. Gelecekte ülkemizin uluslararası rekabet gücünün olabilmesi, maliyet azaltıcı ve etkinlik arttırıcı teknolojik ürünler geliştirilmesine bağlıdır. Bilgi üretmeyen ve yeni teknoloji yaratmayan ülkelerin önümüzdeki yüzyılda rekabet şansı olmayacaktır. Türkiye'de ekonomik istikrarın sağlanması yatırımcıların uzun vadeli planlar yapabilmesine imkan tanıyacaktır. Uzun vadeli planlar yapabilen yatırımcılar da üretimlerini ayakta tutup, öncü rol oynayabilmek için kendi teknolojilerini geliştirme yoluna gidebilecekler, dolayısıyla AR-GE faaliyetlerine kaynak aktarabileceklerdir.

Dış ekonomik ilişkiler stratejimizin vazgeçilmez temellerinden birisi, kendi ulusal modelimizi geliştirerek uluslararası işbölümüne ve gelecek vizyonumuza uygun bir teknoloji ve bilim politikası oluşturulmasıdır. Teknolojik değişim, dünyada son on yıla damgasını vurmuştur. 1970'li yılların başından itibaren mikro-elektronik temelli otomasyon teknolojisi süratle emeği ikame etmekte, sanayi sektörü artık yeni istihdam imkanları sağlayamamakta, sermaye yoğun mal ve hizmet üretimi öne çıkmaktadır. Dış ticarete dayalı kalkınma modelini benimseyen ülkeler, hep gelişmiş pazarlara yöneldiler, belli bir düzeye ulaştıktan sonra kendi bölgesel ve ulusal pazarlarına döndüler. Ölçek ekonomisi ve teknolojik ilerleme sayesinde mümkün olduğunca bağımsız teknoloji geliştirecek şekilde dış dünya ile işbirliği yaptılar. Bu yöndeki Japon, Kore, Singapur örneklerini, bugün Çin de yakından izliyor. Yanlış

teknoloji seçiminden ve lisans anlaşmalarından dolayı, geçmişte bazı Türk firmalarını kısıtlamış, ihracat ve teknoloji transferine yabancı ortağın getirdiği sınırlamalar dışı açılmada fren vazifesi görmüştür.

Üniversite-işveren-araştırmacı üçgeninde şirketler, araştırmalarını finanse ettikleri üniversitelere yaptırmalı, ya da kendi AR-GE merkezlerini kurmalıdırlar. Teknoloji transferinde dikkatli olmak zorundayız. Bugünün hız dünyasında teknoloji devrimine ayak uyduran ülkeler öne çıkmaktadırlar. Dünyanın yaşamakta olduğu teknolojik devrimde Türkiye'nin yeri henüz tayin edilmiş değil¹⁵⁹. Dünyadaki büyük teknolojik değişim haritasına Türkiye'nin ne şekilde yansıtılacağına dair araştırma yapıldığını ve bunun uygulanabilir bir stratejiye dönüştürülmeye çalışıldığını görmiyoruz. Oysa mevcut teknolojik devrim, ülkelerin iç ve dış politikalarını temelden şekillendiren yepyeni bir ivme kazanmış durumdadır. Bilgi teknolojileriyle değer dağıtımı artık başka bir boyuta girmiştir. Reklamcılıktan pazarlamaya, savunmadan eğitime, ticarete kadar yaşamın her yönünde etkili olan bilgi teknolojilerini ihmal etmeye hiçbir ülkenin tahammülü yoktur.

Bilgi teknolojilerinde yapacağımız hamlelerle, enerjimizi dünyadaki teknoloji devrimine katabilme potansiyeli elde edebiliriz. Hedef, başta “yeşil genetik” olmak üzere Türkiye'nin kendi teknolojik markasını yaratmak için kararlı ve ısrarlı olması, bu alana kaynak ve yetiştirilmiş insangücü kanalize etmesinde yatıyor. Türkiye'nin ekonomik performansının ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesinde bilim ve teknolojinin sürükleyici güçler olduğu fikri benimsenmelidir. Bu alanda, hem dünyadaki teknolojik devrimi izleyecek hem de hangi sahalara yoğunlaşmamız gerektiğini gerekçeleriyle ortaya koyacak “Türkiye için 2010 Yılına Doğru Yeni Bir Teknoloji Politikası ve Uygulama Planı” konulu bir çalışmanın yabancı, yurtdışı ve yurtiçindeki Türk bilimadamlarınca ortaklaşa hazırlanması gerektiğini düşünüyoruz.

Bölgesel İhracat/Yatırım Üsleri

Son on yıldır Türkiye’de bölgesel kalkınma modelleri, merkezi yönetimin bazı yetki ve sorumluluklarının yerel yönetimlere devri sık sık gündeme gelmekte, kalkınmada geri kalmış yöreler için, özel plan ve teşvikler ortaya atılmaktadır. Ne yazık ki, bugüne kadar, bu alanlarda gözle görülür bir ilerleme sağlanamamıştır. Tarihi olarak, merkezi hükümet, ülkenin her yerinde altyapının inşası, idamesi ve daha da iyileştirilmesi çabalarını, ulusal sanayileşme politikalarını yürütmüştür. Kana-

159. “Teknolojinin Mülkiyetini Kaybetmek”, Zeynep Atıkkın, *Hürriyet*, 24 Eylül 1996, s.9.

da'dan İspanya'ya İtalya'dan Fransa'ya kadar hemen her ülkenin temel sorunlarından birisi olan bölgeler arası dengesizlikleri gidermek için ülkemizde başlatılan iyi niyetli ancak bir türlü sonuca götürmeyen girişimlere yeniden hız kazandırmak gerekmektedir.

Bölgelerimizin her birinin kendine özgü doğal kaynak, sanayileşme, işgücü, iklim, ulaşım vb üstünlükleri olduğunun bilinci içinde bölgesel sanayi, tarım ve hizmetler şebekeleri kurulması, bunların hem sınır bölgeleri hem limanlarla ulaşım bağlantılarının, iletişim sistemlerinin inşa edilerek dış dünyaya açılmaları imkanı sağlanmalıdır. Devletin rolü, bu altyapının kurulması, bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre dışa açılmalarının kolaylaştırılması ve başlangıçta gereken desteklerin sağlanması ve özel sektöre yol açması olmalıdır. Bölgesel ve sektörel politikalar ile diğer ulusal politikalar arasındaki bağlantılar iyi kurulmalıdır.

Üç milyon hektar alanı kaplayan Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) dünyada kendi türleri arasında en büyük kalkınma ve sulama projeleri arasında yer almaktadır. Sulamaya açılacak alan, şu anda Türkiye'de sulanan toplam alanının yarısından fazladır. Bölgedeki artan tarımsal üretimin bir kısmının dünya pazarlarına ihraç edilmesi öngörülmektedir. Bunun ne ölçüde gerçekleşeceği, GAP bölgesi ve Türkiye genelinde ekonomik büyümenin dinamiğine, ulaşım, taşıma, depolama ve liman altyapısının kurulmasına ve çeşitli politik ve ekonomik faktörlerden etkilenen dünya pazarlarındaki perspektife bağlıdır. Bütün bunlar, GAP bölgesi için ürün tasarımı ve pazarlama stratejisini çok önemli hale getirmektedir. Kanımızca, bu yalnız GAP yöresindeki üretim potansiyeli ve göreceli avantajların saptanmasıyla kalmayıp, aynı zamanda GAP bölgesiyle diğer bölgelerin pazar etkileşiminin göz önünde tutulmasını da gerektiriyor.

6.16. Askeri Harcamalar, Ekonomiye Geri Dönmelidir

Askeri harcamalar, Türk ekonomisinin genel bilançosunda en önemli büyüklüklerden birisidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO müttefiklerimiz askeri harcamalarını azaltarak bu alana ayrılmış kaynaklarını verimli yatırım ve sosyal harcamalara kanallandırmış iken, artan dış tehdit algılamaları ve ülke içinde şiddetlenen bölücü hareket nedeniyle, ülkemizde tam aksi yönde bir süreç yaşanması, askeri ve güvenlik harcamalarımızın daha da artması sonucunu doğurmuştur. Türkiye, 811.000 kişilik silahlı kuvvetleri ile süper güçlerden sonra en büyük orduya sahip (dünyadaki yedinci büyük silahlı kuvvetler) ülkelerden birisidir. Ulusal güvenliğin gerekli kıldığı bu harcamaların ekonominin bütünü ile ilişkilendirilerek etkinliğinin

ve verimliliğinin artırılması, yatay ve dikey bağlantılar yaratılarak sivil ekonomiye katkısının azami düzeye çıkartılması büyük önem taşımaktadır. Bu, askeri harcamaların sürdürülebilir olmasının da ön koşuludur. Nitekim, sivil üretim de yapmakta olan, ASELSAN gibi, bu alanda başarılı birçok örnekler bulunmaktadır.

Soğuk Savaş sonrasındaki yumuşama ortamı nedeniyle dünya'daki askeri harcamalar 1994 yılında 840 milyar dolara düşmüştür. Bu, 1966 yılından bu yana ulaşılan en düşük rakamdır. 1987'deki 1.3 trilyon dolarlık toplam askeri harcama ile kıyasladığımızda ise yüzde 35'lik bir düşüşe tekabül etmektedir. NATO İttifakı halen dünyadaki toplam askeri harcamalarının yüzde 56'sını gerçekleştirmektedir. ABD, 288 milyar dolar ile başı çekerken; onu, 96 milyar dolar ile Rusya, 52 milyar dolar ile Çin izlemektedir. Dünya silah transferlerinin de 1994 yılında bir önceki yıla göre yüzde 22'lik düşüşle 22 milyar dolara indiği bildiriliyor¹⁶⁰.

Türkiye, küresel çapta önemli bir silah alıcısı ülke olarak, böyle bir rekabet ortamında, silah satıcısı Batılı ülkelere karşı güçlü ekonomik ve siyasi kozlara sahiptir. 1994 yılında Türkiye, ABD Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Ajansı rakamlarına göre, dünyadaki en büyük altıncı silah ithalatçısı ülke konumunda idi. Aynı yıl 950 milyon dolarlık silah ithal eden (çoğu ABD'den) Türkiye 1992-1994 arası dönemde 3 milyar doların üzerinde silah satın aldı. Bu dönemde silahların 2.5 milyar dolarlık bölümü ABD'den, 220 milyonu Fransa'dan, 120 milyonu Rusya'dan, 90 milyonu Almanya'dan ve 70 milyon doları da İngiltere'den geldi¹⁶¹. Silah alımında Türkiye'nin üzerinde yer alan beş ülke şunlardır: Suudi Arabistan (\$5.2 milyar), Mısır (\$1.5 milyar), ABD (\$1.1 milyar), İsrail (\$1 milyar) ve Kore (\$1 milyar).

1964 Kıbrıs olayları sırasında çıkarma gemisi bile bulunmayan Türkiye, NATO askeri politikalarının dışında kendi askeri politikası ve silah üretimi bulunması gerektiğini farketmiş ve 1974 Kıbrıs harekatını kendi imâl ettiği çıkartma gemileriyle gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu itibarla, Batılı üreticilerle ortak üretimde ulusal katkı oranını aşamalı olarak arttırmamız ve ihracata yönelmeyi hedeflemeye devam etmeliyiz. Türkiye, 10 yıldan fazla bir süredir F-16 avcı uçakları üretiminde uçağın ancak yüzde 12'sini yapar konuma gelmiştir. Bundan sonra seçeceği projelerde ülkemizin üretim katkısı en az yüzde 30-40'lar düzeyinde olmalı ve bu silahların ortak üretimi sırasında teknoloji transferinin gerçekleşmesini ön şart olarak benimsetmeye çalışmalıyız.

160. "Global Military Spending is Lowest for 20 Years", Barbara Starr, Jane's Defence Weekly, 22 Mayıs 1996.

161. "Turkey is World's Sixth Largest Arms Importer", Washington, Turkish Daily News, 5 Temmuz 1996.

Tüm dünyada savunma sanayileri talep eksikliğinden dolayı üretim gerilemesi ve bunun yarattığı işsizlik sorunu ile boğuşulduğundan her yeni pazar ve ilave sipariş bu ülke ekonomileri açısından hayati önem taşımaktadır. Nitekim, Avrupalı, Amerikalı ve Rus askeri sanayileri Türkiye'ye silah satmak için aralarında kıyasıya rekabet etmektedirler. Uygun bir strateji çerçevesinde bu rekabetten yararlanarak zaafiyetimizi ekonomik ve siyasi menfaatlerimize hizmet edecek şekilde kullanmanın yollarını araştırılmalıyız. Birçok ülkede savunma sanayiini sivil sanayi üretimine çevirmek için yoğun gayret sarfedilirken, bizim sırf savunma sanayii ağırlıklı üretime yönelmemiz pek isabetli olmayabilir. Ülkemizin hassas coğrafi konumu ve yüz yüze olduğu çok boyutlu tehditler ışığında savunma araç, gereç ve sistemlerini en ekonomik şekilde karşılayacak bir strateji düşünmek zorundayız. Özel sektörün, savunma sanayiinde öncü rol oynaması, ortak yatırımlar yoluyla en son teknolojileri ülkeye getirmesi, askeri ve sivil üretimi birbirine paralel gerçekleştirmesi ve yurtdışında Mısır, Pakistan, Endonezya gibi büyük ordulara sahip ülkelerle ortak üretim anlaşmaları sonuçlandırması çabalarına hız verilmelidir.

6.17. Türkiye, Asya-Pasifik-Avrasya-Avrupa Arasındaki “Ekonomik Köprü” Olmaya Aday

21inci yüzyılın eşliğinde yeniden biçimlendirmekte olan ekonomik, siyasi ve askeri gruplaşmaları yakından takip ederek değişen koşullar ve ulusal gücümüz ışığında ülkemizin konumunu yeniden gözden geçirmektediriz. Artık, ne Avrupa Birliği ile ilişkilerimiz, ne de ABD ile sıkı askeri/siyasi bağlarımız tek başına belirleyici niteliktedir. Yeni uluslararası aktörler de küresel denklemimizde yerlerini almaktadırlar. Bu çerçevede, Asya-Pasifik ile Avrupa Birliği arasında yer alan geniş coğrafyadaki ekonomik mekanı akıllı şekilde değerlendirmemiz ve bu bölgedeki gruplaşmalarla yakın etkileşim içinde olmamız - hatta olabildiğince bunlara öncülük etmemiz - zorunlu hale gelmektedir. Temel prensip, hiçbir ilişkinin bir diğerine alternatif olarak görülmemesidir.

Her ne kadar zamanında ciddi hatalar ve ihmaller yapılmış olsa da, Türkiye'nin objektif kıstaslar gereğince önemli bir bölgesel güç olduğu gerçeği tartışma götürmez. Komşu ülkelerle başta altyapı olmak üzere karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratacak projeler geliştirilmesi ve mevcut bölgesel bütünleşme girişimlerimizin ekonomik menfaatlerimizi azamileştirecek, Türkiye'nin “bölgesel güç” konumunu güçlendirecek ve siyasi gerilimleri olabildiğince azaltacak şekilde yeniden gözden geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Çin, Rusya ve Güneydoğu Asya ile Av-

rupa ve Ortadoğu arasındaki geniş ekonomik alanın dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesinde gerçek anlamda kritik bir “köprü” rolü üstlenebilir. Ayrıca, ülkemiz Asya-Pasifik ekonomilerinin dinamizmi ile Avrasya’nın zengin enerji ve hammadde potansiyelini Avrupa Birliği ve NAFTA ülkelerinin sermaye, teknoloji ve girişimciliği ile bağlayacak ekonomik koridorun merkezi aktörlerinden birisi olabilir. Bu amaçla yönelik olarak bölgedeki siyasi/tarihi hassasiyetleri, ekonomik gerçekleri gözönünde bulunduracak ve bölge ülkeleri ile karşılıklı danışma/işbirliği içinde hazırlanacak bir bölgesel işbirliği stratejisi geliştirilmektedir.

Gümrük Birliği ve Açık Bölgeselleşme Girişimlerimiz

Avrupa’da AB ve EFTA bölgesel bütünleşmeyi hem derinleştiriyor, hem de genişletiyorlar. Asya’da, APEC ve ASEAN 2010 yılına kadar; Amerika kıtasında NAFTA ve Mercosur 2005 yılına kadar birer serbest ticaret ve yatırım bölgesi oluşturulmasını kararlaştırdılar. Bu tür bölgeselleşme girişimlerinin sadece bölge-içi ticaret ve yatırımı teşvik edip “kale” zihniyetini güçlendirmesinin dış açılımlarımızı sekteye uğratma ihtimali yüksektir. Bu nedenle, ülkemizin, hem kendi öncülük ettiği bölgesel girişimlerde, hem de uluslararası platformlarda her vesileyle “açık bölgeselciliği” savunması zorunludur. Öncülük ettiğimiz Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT), D-8 ve İslam Teşkilatı Konferansı Ekonomik İşbirliği Komitesi (İSEDAK)’nin canlandırılması gibi girişimlerin, çelişkili ve birbirini ile çatışan mevcut bazı yönleri yeniden gözden geçirilerek, tutarlı ve hedefleri açık seçik belirlenmiş bir stratejik çerçeveye oturtulması sağlanmalıdır. Aynı anda, birçok farklı girişimi yürütmeye çalışmak yerine, en fazla yaşama şansı olan ve ekonomik yararımızı azamileştirecek somut ekonomik işbirliği projelerini hayata geçirebilecek bölgesel girişimlere öncelik vermeli, bunların tasarımıyla uygulanmasına kadar her aşamada sürükleyici rol üstlenmeliyiz. Sürekli evrim içindeki bir süreç olarak görülmesi gereken AB ile Gümrük Birliği, bu girişimlerin önünde bir engel olarak görülmemelidir. Şartların gerektirmesi halinde ve genişleme sürecinde Türkiye’nin kesinleşecek konumu ışığında AB Komisyonu ile yeni koşullara uygun Gümrük Birliği düzenlemeleri yeniden müzakere edilebilir.

Ekonomik “Hinterland”ımız

Ülkelerin coğrafi konumları, arazi yapıları, iklim, doğal kaynakları, kültürel ve tarihi bağları onların uluslararası politikalarının belirleyici unsurları arasındadır. Dünya ekonomisinde her ülke kendi siyasi sınırları dışında hedef bir ekonomik

“hinterland” seçip, kısıtlı kaynaklarını, önceliklerini bu coğrafya üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Ekonomik “hinterland” kavramı son yıllarda “bölgesel bütünleşme” girişimleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. NAFTA, Mercosour, APEC, CEFTA, ve benzeri girişimlerin arkasındaki “motor” hep bu coğrafyaların en güçlü ekonomileridir. ABD, Japonya, Almanya, Brezilya, Rusya ve Çin sadece kendi bölgelerindeki bütünleşme girişimlerinin değil, aynı zamanda dünya ekonomisinin de “lokomotif” ülkeleri konumundadırlar.

Üç kıta üzerine yayılmış 600 yıllık muazzam bir İmparatorluğun mirasçısı olan Türkiye, kendisini her zaman bir bölgesel güç merkezi olarak tanımlaya gelmiştir. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın beklenmedik şekilde çöküşünden sonra, sınırlarına bitişik geniş bir coğrafyada doğmuş olan siyasi ve ekonomik boşluğu Türkiye’nin doldurarak, Avrasya-Ortadoğu-Balkanlar Üçgenindeki bölgesel güç konumunu güçlendirebileceği düşünülüyordu. Rusya’nın hala karmaşa içinde olması, eski Yugoslavya’nın parçalanması ve Körfez Savaşı sonrasında İran ile Irak’ın önemli ölçüde zayıflatılmış olması bu görüşlere ağırlık kazandırıyordu. Oysa, hazırlıksız yakalandığı bu durumdan Türkiye’nin tam olarak yararlanabildiğini ve bölgesel bir güç gibi davranabildiğini söylemek güçtür. Çevremizdeki ekonomik nüfus sahasının sınırları net şeklinde belirlendikten sonra bu “hinterland” ile ticari yatırım ve siyasi bağlantılar daha sistematik şekilde geliştirilmelidir.

Avrasya’da Almanya’nın AB’deki Rolünü Üstlenebiliriz

Asya, Avrupa ve bir ölçüde Afrika kıtalarına ulaşma yollarının tam kesişim noktasında yer alan ülkemiz, başlangıçtaki olumsuz gelişmelere karşın, yine de jeopolitik konumu ve askeri-ekonomik gücü ile hala geniş bir manevra kabiliyetine sahiptir. Bir taraftan Kafkaslar yolu ile Hazar Denizi’ne ve Orta Asya’ya, diğer yandan Balkanlar üzerinden Adriyatik Denizi’ne erişebilecek bir coğrafyanın üzerinde yaşıyoruz. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden stratejik önemi haiz Körfez Bölgesi’ne de açılabiliriz. Jeopolitik bu avantaja bölgedeki hem sayısal, hem vasıflı nüfus kaynaklarımız, ekonomik ve askeri güç bakımından üstünlüğümüz de eklenirse kendiliğinden bölgesel bir güç konumuna yerleştiğimiz ileri sürülebilir. Nitekim, AB için Almanya ne anlam ifade ediyorsa Taşkent’ten, Bağdat’tan, Tiflis’ten ya da Sofya’dan bakıldığında Türkiye de bu ülkeler için benzeri bir ekonomik ve askeri çekim merkezini temsil etmektedir. Ekonomik bakımdan AB Gümrük Birliği, EKİT, KEİ ve İSEDAK bağlantılarımız ile Batı Dünyası’nın belli başlı kurumları içindeki konumumuz da bölgesel güç rolümüzü takviye

edecek niteliktedir. Son yıllarda AB ile NAFTA'yı, NAFTA ile APEC'i birbirine bağlama yönünde hız kazanmakta olan girişimlerde zincirin eksik halkası olarak gördüğümüz Asya-Pasifik ile Avrasya arasındaki geniş mekandaki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacak ülkelerin başında geldiğimize inanıyoruz. Bu amaçla, APEC ve NAFTA ile de ticari-yatırım bağlantılarımızı kurumsal bir işbirliği ve diyalog mekanizması çerçevesinde geliştirmeyi hedeflemeliyiz. İlk aşamada ASEM, APEC ve NAFTA içinde "gözlemci ülke" statüsünü elde etmek için gayret sarfetmeli; bu kuruluşların siyasi ve işadamları zirvelerinde temsil edilmek için girişimlerde bulunmalıyız.

Taribi İpek Yolu'nun Canlandırılması

Bin yıl önce deve kervanları Çin ve Orta Asya'dan Akdeniz havzasına o zamanın en değerli ticari metası olan ipeği taşırlardı. Günümüzde Çin'den başlayıp Orta Asya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya uzanacak modern yeni bir İpek Yolu yaratılması önerisi gündemdedir. Dünya piyasalarına Kafkas ve Orta Asya petrol/doğal gaz kaynaklarının boru hatlarıyla taşınmasının yanısıra Çin'in Avrupa ile ticaretinin önemli bir kısmının bu canlandırılacak yol üzerinden gerçekleştirilmesi öngörülmüyor. Toprak büyüklüğü (8 milyon km²) ve nüfus (310 milyon) bakımlarından AB'ye yakın olmakla birlikte, İpek Yolu üzerindeki EKİT ülkelerinin toplam milli geliri sadece 340 milyar dolar civarındadır (ki, bunun yarısından fazlası da Türkiye'nin kendi milli gelir büyüklüğüdür). Mal ihracı (176 milyar dolar) ve ithalatı (195 milyar dolar) bakımlarından EKİT üyesi ülkeler dünya ticaretinde sırasıyla yüzde 4.3 ve yüzde 4.6'lık yer işgal etmektedirler. Bu ülkeler arasındaki ticaret de şaşırtıcı ölçüde düşüktür (ihracatın yüzde 13.7'si, ithalatın yüzde 13'ü). Buna karşılık, Rusya ile EKİT alanı arasındaki toplam ticaretin bu oranın yaklaşık üç katına ulaştığını not edelim. Aynı şekilde EKİT ülkelerin toplam ticaret hacmi de Avrupa Birliği'nin ancak 60'da biri civarındadır¹⁶².

Dolayısıyla, bu bölge Türkiye için alternatif bir ekonomik blok şeklinde görülmemelidir. Önemli olan, bölgedeki geniş ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesi için, gereken durumlarda Batılı ortaklarımızı da yanımıza alacak düzenlemelerle, öncü rol üstlenmektir. Siyasi görüş ve rejim farklılıklarının yaratmakta olduğu tikanıklıkları aşmanın en etkin yolu, hükümetlerin açtığı yoldan özel sektör girişimcilerinin yürümelerine imkan tanıyacak düzenlemeleri hayata geçirmektir.

162. "Çiller'e İslam Ortak Pazarı Şoku", *Hürriyet*, 16 Eylül 1996, s.9.

APEC, ASEAN ve NAFTA ile Bağlantımız

APEC sayesinde ABD ve Japonya, Asya-Pasifik'teki ekonomik yaratıma dahil olmayı hedeflerken, Avrupa ülkeleri de Asyalı ekonomiler ile işbirliğini geliştirmek, rekabette geri kalmamak için Nisan 1996'da Bangkok'ta ASEM (Asya-Europe Summit Meeting) Zirve sürecini başlattılar. Türkiye, Gümrük Birliği'nin sağlayabileceği avantajları da kullanarak bu sürece kesinlikle katılmalıdır. Aynı şekilde bölge ekonomileri ile yeni kanallar açmak için APEC ve ASEAN içinde misafir ya da gözlemci ülke olarak yer almak için de ısrarlı girişimlerde bulunmalıyız. EKİT'in Avrupa Birliği, ASEAN ve APEC ile bağlantılı kılınması ve Çin ve Rusya ile de özel işbirliği düzenlemeleri gerçekleştirmesi de düşünülmelidir. Bu girişimlerde, karşılıklı ekonomik yarar prensibini ön plana çıkartarak, İran ile çekişmeyi işbirliğine döndürecek, Rusya'yı karşımıza almayacak, bilakis sisteme katacak bir işbirliği biçimi geliştirilmesi önem taşımaktadır. Aynı şekilde, başkanı olduğumuz İSEDAK'ı da ticaret ve yatırım bağlantılarını genişletmeye katkı sağlayacak bir sisteme dönüştürmenin yolları araştırılabilir. Zaman zaman ortaya atılan NAFTA serbest ticaret alanına ülkemizin de katılması seçeneğinin çok daha kapsamlı incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Bölgesel Merkez Konumumuzu Güçlendirecek Projeler

Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik mekanı oluşturmak amacıyla ülkemizin Asya-Pasifik havzası ile AB ülkeleri, eski SSCB ile AB ve Ortadoğu arasındaki ticaret, yatırım, borsa, finans, bankacılık, turizm ve üretim merkezi haline gelmesini özendirecek bölgesel ihracat üsleri, teknoloji parkları, serbest bölgeler, antrepolar ve limanlar gibi altyapı şebekelerinin geliştirilmesine hız verilmelidir. Öyle bir ekonomik alan yaratılmalı ki, içindeki emek ve sermayenin serbest dolaşımı mümkün olsun, limanlar, yollar, haberleşme, elektrik ağları ile komşu ülkelerin ortak refaha hizmet edecek şekilde birbirine bağlansın. Komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığın arttırılması, böylece ekonomik işbirliği temeline dayalı olarak çevremizde siyasi bakımdan istikrarlı ülkeler çemberi oluşturulması temel hedef olmalıdır. Böylesi bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ortamında taraflardan her biri kazanç sağlayacağından hiçbir hükümet ciddi siyasi ihtilafları göze alamayacaktır. Fransa ile Almanya arasındaki tarihi uzlaşmanın temelinde yatan ekonomik işbirliğinin Türkiye ile komşuları, hatta daha ötesinde Orta Asya, İran, Rusya ve Çin, arasında da gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz.

“İslam Bölgesi” ve D-8 Projeleri

İslam ülkelerinin yer aldığı coğrafi mekan doğuda Filipinler’den başlayıp Batı’da Atlantik sahillerine kadar uzanmaktadır. Bu stratejik orta bölgede toplam nüfusu 1.2 milyarı (dünya nüfusunun yüzde 20’si) bulan 54 bağımsız Müslüman ülke vardır. EKİT, Körfez İşbirliği Konseyi (GCC), Magrip Arap Birliği ve Arap Birliği Konseyi gibi alt-bölge örgütleri ile İslam ülkeleri değişik işbirliği biçimleri geliştirmektedir. Türkiye, 1984 Kazablanka Zirvesi’nde İKÖ içinde kurulan İSEDAK’ın başkanlığını yürütmektedir. Örgüt’ün ekonomik ve ticari işbirliği faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlamak gibi önemli bir rolü üzerine almış olması Türkiye’ye dış ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesinde yararlı deneyimler kazandırmaktadır. İslam ülkeleri ile ticari ilişkiler 1980’lerin ortalarına kadar düzenli artış kaydetmiş, hatta İran-Irak Savaşı’nın da etkisiyle bir ara İslam ülkelerine ihracatımız toplam içinde yüzde 46’ya yükselmiş; ancak, 1985-1990 döneminde bu pay ihracatımızda yüzde 23.5’e, ithalatımızda ise yüzde 18.3’e düşmüştür.

Türkiye ile D-8 Grubu diye anılan ülkeler (İran, Mısır, Malezya, Pakistan, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya) arasındaki ticaret hacmi ise halen 2,244 milyon dolar civarındadır. (İhracatımız 756 milyon dolar, bu ülkelerden ithalatımız ise 1,489 milyon dolar). İran, 958 milyon dolar ile birinci sırada yer alırken, onu Mısır (457 milyon dolar) ve Malezya (372 milyon dolar) izlemektedir. Bangladeş ve Nijerya ile ticaret hacmimiz ise sırasıyla 27.4 milyon dolar ve 21.6 milyon dolar. Bu ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve gelecekte ulaşabilecekleri konum hesaba katıldığında Türkiye için mevcut ekonomik ilişkilerine ciddi bir alternatif teşkil etmeleri mümkün görülüyor. Bu, yakın bağlar içinde olduğumuz D-8 ülkeleri ile ikili ilişkilerimizin daha da geliştirilip ticaret ve yatırım imkanlarının artırılmasına bir engel değildir. D-8 önerisinin, G-7’a alternatif bir güç haline gelmesi, objektif koşullar gereğince, çok zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, böyle bir gruplaşmanın - siyasi hassasiyetleri dikkate alacak ve siyasi ihtiraslarından arındırılacak şekilde - özel sektörün öncü rol oynayacağı ve üst düzeyde ekonomik istişarelere fırsat verecek ASEM türü işlevsel gevşek bir işbirliği/danışma, mekanizması olarak kullanılması daha isabetli olabilir.

Bölgesel Güç Stratejisi İçin...

Türkiye’nin önündeki fırsatların ve potansiyelin, gücü ile orantılı şekilde tam değerlendirilememesinin ardında, bilgi ve vizyon eksikliği bulunmaktadır. İlğimizi ve enerjimizi, menfaatlerimizi doğrudan ilgilendirmeyen bölgeler ve konular üzerine yoğunlaştırırken, yakın komşularımızı ve hedef pazarlarımızı ihmal etmeyi yıllar-

dır sürdürüyoruz. İkinci, hatta üçüncü kaynaklardan edindiğimiz bilgi ve izlenimler çoğu zaman politika belirlememizde etkin rol oynuyor. Henüz yeterince olgunlaşmamış olan “think-tank”larımız bölgemizi derinliğine tarayan ve uzun vadeli projeksiyonlar çıkarmayı amaçlayan çalışmaları ancak yeni yeni başlatıyorlar. Birçok Batılı ülke, İran, Irak ve Suriye gibi uluslararası sabıkası bulunan komşularımız ve eski SSCB ülkeleri hakkında istihbarat toplama, acil durum senaryoları geliştirme, bunların siyasi ve güvenlik yönelimlerini etkileme uğraşı içindeler. Ayrıca, bu ülkelerin pazar açılımları, sunmakta oldukları altyapı yatırım fırsatları da dikkatle izleniyor, muhtelif şekillerde destekleniyor.

Belli başlı güçler hararetle güvenlik ve ekonomik yansımaları geniş bu gelişmeleri tartışırken tevekkül ile çevremizde olup bitenleri seyretemeyiz. Batılıların “pro-active” ve “preventive” diplomasi dedikleri yöntemle şimdiden mevcut durumun ulusal menfaatlerimiz ışığında sağlıklı bir değerlendirmesini çıkartmak, hem gücümüzle orantılı ikili düzeyde, hem de üyesi bulunduğumuz uluslararası kuruluşlar içinde çok taraflı çerçevede neler yapılabileceğini ortaya koymak durumundayız. Önemli bir başka husus da, kamuoyunun dış ilişkilerimizdeki olumlu ya da olumsuz gelişmeleri futbol müsabakası havasında algılamaması için özel gayret sarfedilmesidir. Komşularımız ile aramızdaki genellikle tarihten kaynaklanan güven bunalımının aşılmasına öncelik vermek ve bu ülkelerle karşılıklı menfaatlere hizmet edecek ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri yaratacak şekilde ekonomik, ticari, yatırım ve kültürel ilişkilerimizi genişletmek, çeşitlendirmek, insanlar arası etkileşimi arttırıp diyalog kanallarını açık tutmak gerekmektedir.

Bölgesel merkez rolünü üstlenebilmek için, herşeyden önce ülke içinde siyasi istikrarın sağlanıp, güçlü bir hükümet zemini oluşturulması, gerekli altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, komşularımızla siyasi gerginliklerin işbirliği ve diyalog yoluyla giderilmesi, hepsinden önemlisi de, bu çalışmada sürekli vurguladığımız gibi, dış politikadan turizme, tarımdan teknoloji AR-GE çalışmalarına, eğitimden dış ekonomik ilişkilere kadar uzanan temel konularda stratejik “2010 Vizyonu”nun ortaya konulması gerektiğine inanıyoruz. Tünelin ucunda ışık görmemiz buna bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Adibe, Clement Eme, “Weak States and Emerging Taxonomy of Security in World Politics”, Futures, Haziran 1994, s. 490-505.
- Agence France-Presse, “Iraq Government Estimates USD 120 billion Loss from Oil Export Ban”, Abu Dabi, Aralık 1996.
- Akalın, Önel, “İhracatçı Gözüyle Türk Ekonomisine Çözüm Arayışı, İktisat Gazetesi, 1 Şubat 1996, s.2.
- Akbulut, Erol; Faruk, Kasım, “Dünyada Artık Türk Sermayesi de Dolaşıyor”, İktisat Gazetesi, 8 Ağustos 1995.
- Alnasrawi, Abbas, “What Economic Future for Iraq?”, Middle East Executive Reports, Mart 1996, s.8.
- ANKA Review, “Computer Sector Expects \$1.5bn Turnover This Year”, Haziran 1997, s.9.
- ANKA Review, “Grain Imports Unavoidable”, 10 Haziran 1997, s.10.
- Arıboğan, Ülke, “Globalleşmenin Farklı Boyutları”, İktisat, Kasım 1993, s. 54.
- Asomedy, “Yazılım: Türkiye’nin En Hızlı Büyüyen Sektörü”, Kasım 1993, s.52-57.
- Atikkan, Zeynep, “Teknolojinin Mülkiyetini Kaybetmek”, Hürriyet, 24 Eylül 1996, s.9.
- Bardacke, Ted, “Thailand: Not for the Faint Hearted”, Financial Times, Temmuz 1996.
- Barham, John, “Turkey Sounds New Inflationary Note”, Financial Times, Ocak 1996.
- Bekdil, Burak, “Turkey and Israel Begin to Breathe ‘New Morning in Economic Co-operation”, Turkish Daily News, Mart 1996, s.B7-B8
- Boltho, Andrea, “The Return of Free Trade?”, London, 1995.
- Boutton, Leyla, “UN Warns On Use of World’s Resources”, Financial Times, 27 Ocak 1997, s.4.
- Brookings Papers on Economic Activity, 1995.
- Brzezinski, Matthew, “Russo-Ukrainian Trade Spat Intensifies”, The Wall Street Journal Europe, Eylül 1996.
- BBC Summary of World Broadcasts, “Bulgaria: Plan for Structural Reform”, Mayıs 1996.
- Camdessus, Michael, “Latin America and the Challenge of Globalization”, IMF Survey, Temmuz 1996.

- Chase, Robert; Hill, Emily; Kennedy, Paul; “Pivotal States in U.S. Strategy”, Foreign Affairs, Vol. 75, No.1, s.33-50.
- Chui, M.; Levine, P.; Pearlman, J.; Sentance, A, “Innovation, Imitation and Growth in a Changing World Economy”, LBS Economic Outlook, Mayıs 1996.
- Chul-su, Kim, “Bribery, Corruption Emerge as Trade Issues under WTO”, The Korea Economic Weekly, Mayıs 1996.
- Clarck, Bruce, “US Eyes Caspian Role in Post-Soviet Power Play”, Financial Times, 21 Temmuz 1997, s. 12.
- Cox, Robert W., “Post-Hegemonic Conceptualization of World Order”, Governance Without Government, Cambridge University Press, 1992, s. 145.
- Coyle, Diane, “OECD Aid to Poorest Siphoned Off to Emerging Middle Classes”, The Independent, Haziran 1996.
- Dale, Reginald, “US Needs a Plan to Prolong ‘American Century’ “, International Herald Tribune, 29 Kasım 1996, s.15.
- Dale, Reginald, “Time for a New Atlantic Community”, International Herald Tribune, Mayıs 1996, s. 15.
- Dale, Reginald, “The Atlantic is Again in Fashion”, International Herald Tribune, Nisan 1996.
- De Jonquieres, Guy, “Multinationals Spur Surge in Investment”, Financial Times, Eylül 1996, s.4.
- De Jonquieres, Guy, “Tied Aid Dinosaur Defies Extinction”, Financial Times, Eylül 1996.
- De Larosiere, Jacques, ”In Partnership with the Private Sector”, Financial Times, 1 Ekim 1996, s.16.
- Demir, Metehan, “Turkish Defence Industry: A Rising International Star”, Turkish Daily News, 22 Ağustos 1996.
- Dr. Strolz, Herwig, “Herkesin Ortak Yolu: Globalleşme”, Tekstil İşveren, Sayı 176, Kasım-Aralık 1993.
- Drucker, Peter F., “Trade Lessons from the World Economy”, Foreign Affairs, Ocak/Şubat 1994, s.99.
- Duruiz, Lale; Yentürk, Nurhan, “Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Otomobil ve Hazır Giyim Sanayii”, Türkiye İktisat, Sayı 14, Mayıs 1993, s.39.
- Elekdağ, Şükrü, “Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı”, Milliyet, 4 Temmuz 1993, s.13.
- Elekdağ, Şükrü, Türkiye Nereye Gidiyor?”, Milliyet, 7 Ekim 1996, s.13.

- Eren, Nejat, “Türkiye’nin İhracat Stratejisine İlişkin Öneriler”, İktisat Gazetesi, 6 Aralık 1995.
- Fenner, Louise, “Turkey: An Important Market for US, More Growth Possible”, Washington, USIS Wireless, Mart 1996.
- Feuilherade, Peter, “Arabs Slam New Israel-Türkey Accords”, The Middle East, Haziran 1996, s.12.
- Freidman, Alan, “Incoming OECD Chief Charts an Activitist Role”, International Herald Tribune, 17 Mayıs 1996.
- George, Alan, “Middle East States Accused of Industrial Espionage Against U.S.”, The Middle East, Eylül 1996, s.26.
- Godet, Michel; Chapuy, Pierre; Comyn, Gerard, “Global Scenarios: Geopolitical and Economic Context to the Year 2000”, Futures, Nisan 1994, s. 275-288.
- Goldin, Ian; Van Der Mensbrughe, Dominique, “Trade Liberalisation: What’s at Stake”, OECD, 1993, s.5.
- Griffiths, John, “Emerging Nations Power World Vehicle Sales”, Financial Times, 13 Mayıs 1996, s.3.
- Gulyayev, Michael, “Russian Oil Companies to Bring Western Partners into Caspian Group”, Knight-Ridder Financial News, Moskova, Haziran 1996.
- Hart, Jeffre A; Prakash, Assem, “Strategic Trade and Investment Policies: Implications for the Study of Intirnational Political Economy”, World Trade, Temmuz 1997, s. 457-472.
- Hewitt, Paul, “Global Agging Crisis”, International Herald Tribune, 18 Şubat 1998.
- Hope, Kerin, “Long Road to Transparency”, Financial Times, Kasım 1996.
- Inman, B.; Burton, Daniel, “Technology and U.S. National Security”, Rethinking America’s Security Beyond Cold War to New World Order, New York, 1992.
- Iskander, Samer, “Foreign Investors Favour Mideast Manufacturers”, Financial Times, Haziran 1997, s.3.
- İlkin, Selim, “A Foreign Capital Investment Enterprise in Turkey: The Chester Railway Project, May 1981, s.46.
- Kazaz, Harun, “Knowledge Is at the Door, Just Translate It”, Turkish Daily News, Aralık 1996, s. A5.
- Kierzkowski, Henryk, “Central Europe Looks West”, The World Economy, Blackwell Publishers, 1996, p.30.
- Lapper, Richard, “Forex Market Growth Slowing, Says BIS”, Financial Times, Mayıs 1996.

- Lippman, Thomas W., “America’s Presence Overseas: A Losing Budget Game: Embassies and Consulates Cut Back”, International Herald Tribune, 5 Haziran 1996.
- Marshall, Rick, “Eizenstat: Cairo Summit to Show Business-Friendly Environment”, USIS Wireless File, Paris, Kasım 1996, s. 16.
- Middle East Executive Reports, “Customs Union Brings More Pain Than Profit to Textile Producers”, Ağustos 1996, s.24.
- McRae, Hamish, “Whatever Happens, Russia Can Do No Wrong”, The Independent, Eylül 1996.
- Milliyet, “GB Nedeniyle Birçok İşletme Kapanabilir”, Milli Prodüktivite Merkezi Genel Sekreter Yardımcısı Atilla Tezeren ile Mülakat, 3 Temmuz 1996, s.11.
- Monbiot, George, “A Charter to Let Loose the Multinationals”, The Guardian, Nisan 1997.
- Mason, John; De Jonquieres, Guy, “Goodbye Mr. 10%”, Financial Times, Temmuz 1997, s. 13.
- Nash, Elizabeth, “Mediterranean Trade Deal Clinched”, The Independent, Barcelona, Kasım 1996.
- OECD, “Strategic Industries in a Global Economy: Policy Issues for the 1990s”, OECD International Futures Programme, Paris, 1991.
- OECD, “Towards a New Global Age: Challenges and Opportunities”, Paris, 1997.
- OECD, “Tourism Policy and International Tourism in OECD Countries, 1993-1994”, Paris, 1996.
- OECD, “Türkiye: Tarım Politikaları ve Ticareti”, Paris, 1994, s.11.
- Ögütçü, Mehmet, “EU Policy towards Turkey is not Entirely Altruistic”, International Herald Tribune, Mart 1997.
- Ögütçü, Mehmet, “Irak Ambargosu, Menfaatler Çatışması ve Türkiye”, Milliyet Entellektüel Bakış, Nisan 1995.
- Pinstrup-Andersen, Per, “A Vision for Food and Agriculture in the 21st Century”, Economic Perspectives, Haziran 1996.
- Price, Bill-Farren, “Syria Sees Oil and Gas Exploration, Production as Priority”, Knight-Ridder Service, Haziran 1996.
- Prof. Dr. Celasun, Merih, “1995-2000: Türk Ekonomisinin Gündemi”, Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları, Boyut Kitapları, s. 124.
- Prof. Hess, Andrew, “Central Asian Energy: Old Geopolitics and New Technology”, Geopolitics of Energy, Kasım 1996, s.9.
- Porter, Michael E., “Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries

and Competitors”, The Free Press, London, 1980, s. 292.

- REUTER, “Turkish Car Makers Lament Import Threat”, Turkish Daily News, 16 Aralık 1996, s.A2.
- Richardson, Micheal, “WTO Is Set to Grapple With Rights of Workers”, International Herald Tribune, 9 Aralık 1996.
- Robinson, Anthony, “Kazakhstan: Glow of Prosperity Amid the Ashes”, Financial Times Survey, Temmuz 1996.
- Sanayi Stratejisi 1995-2005, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, II. Sanayi Şurası, 15-16 Haziran 1995, Ankara, TTGV 1995.
- Sanger, David E., “Bribery Pact is Ready for OECD Vote”, International Herald Tribune, Mayıs 1997.
- Sabbagh, Dyala, “Caspian Region Finds Favour as Allure of Russia Oil Dims”, Wall Street Journal, Şubat 1997.
- Slaughter, Richard A., “Long-term Thinking and the Politics of Reconceptualization”, Futures, Vol, 28, No.1, London, 1996, s. 75-86.
- Southey, Caroline, “EU’s Farm Ministers Split Over Free Trade”, Financial Times, Mayıs 1996, s.4.
- Stanislaw, Joseph, “Marketback: New Opportunities in the World Energy Industry”, Global Energy Watch, İlkbahar/Yaz 1995, s.2.
- Starr, Barbara, “Global Military Spending is Lowest for 20 Years”, Jane’s Defence Weekly, Mayıs 1996.
- Taylor, Paul, “A Two-Tier Infobahn”, Financial Times, 13 Mayıs 1996, s.4.
- The Futurist, “Emerging Technologies: What’s Ahead for 2001-2030”, Kasım-Aralık 1997, s.20-28.
- The Futurist, “The Cyber Future: 92 Ways Our Lives Will Change by the Year 2025”, Maryland, ABD, Ocak/Şubat 1997, s.27-68.
- The Middle East, “Syria: An Emerging Market for European Business”, Haziran 1996, s.30.
- The World Competitiveness Yearbook 1997, s.333.
- TİKA, “Foreign Trade in Azerbaijan”, Eurasian File, Sayı 55, Nisan 1996.
- TÜBİTAK BTP, Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu, Nisan 1995.
- Türkiye Genç İşadamları Derneği, “Küreselleşme Sürecinde Çevre Sorunlarına Stratejik Bir Yaklaşım”, Nisan 1993.
- Türkkan, Reha Oğuz, “21. Yüzyıl Kimin Asrı Olacak?”, Yeni Türkiye, Sayı 3, Mart-

Nisan 1995, s. 502-515

- TÜSİAD, “Uzun Vadeli Bir İhracat Stratejisine Doğru” Ocak 1995 Raporu.
- US Trade and Investment Alliance, “Big Emerging Markets”, Mart 1996.
- Ünal, Tankut , “Turizm Üzerine”, Net Yayınları, Mayıs 1996, s.73.
- Wald, Salomon, “The Green Face of Biotechnology”, The OECD Observer, Sayı 189, Ağustos-Eylül 1994, s.5.
- World Gas Intelligence, “Russia Plants to Open Its Gas Reserves”, Vol. VI, No.15, 11 Ağustos 1995, s.1.
- Wyckoff, Andrew, “The Growing Strength of Services”, OECD Observer No.200, Haziran 1996.
- Yogerst, Joseph R., “Singapore’s Outlook on the WTO”, International Herald Tribune, 24 Nisan 1996, s.20.
- Young, Alwyn, “The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of the East Asian Experience”, NBER Working Paper 4680, 1994.
- Yurtdışı Mütahhitlik Hizmetleri Başbakan Müşavirliği Faaliyet Raporu, T.C. Başbakanlık, Ankara, 1996, s.2.
- 1996 Country Reports “The European Union”, Mayıs 1997.